11. TEZ

MARKSİZM VE FEMİNİZM

9

Die Philosophen haben die Welt
nur verschieden **interpretiert**, es
kömmt drauf an, sie zu **verändern**.

Filozoflar dünyayı çeşitli biçimlerde
yorumlamakla yetindiler; oysa, asıl önemli
olan dünyayı *değiştirmektir*.

Brüksel, İlkbahar 1845

ONBİRİNCİ TEZ

Sayı : 1989/1
Şubat 1989

Sahibi : *Ragıp Zarakolu*
Yazı İşleri Müdürü : *Nail Satlıgan*

Kapak : *Sertaç Ergin*
Kapak Baskı : *Orhan Ofset*
Dizgi / Baskı : *Final Ofset A.Ş.*

ALAN YAYINCILIK Tic. Ltd. Şti.
Başmuhasip Sokak Talas Han
302 Cağaloğlu İstanbul

Marksizm ve Feminizm

İÇİNDEKİLER

Dokuzuncu Sayı Üzerine

Bu sayımız «Marksizm ve Feminizm» başlığını taşıyor. Türkiye'de son birkaç yıldır kadın sorunu ve feminizm konusu hemen hemen bütün dergilerin tartışma gündemlerinin başlarında yer almakta. Kuşkusuz farklı dergiler tartışmaya farklı açılardan ve zaman zaman birbirine tümüyle karşıt güdülerle katılıyorlar: Kimi, konuya, Marksizmin kadın sorununa zaten çözüm getirmiş olduğunu, sosyalizmle birlikte kadınların ezilmesinin kendiliğinden son bulacağını, dolayısıyla da feminizmin 'gereksiz' ve işçi sınıfı mücadelesini 'saptırıcı' bir ideoloji olduğunu savunmak üzere müdahale ediyorlar. Başka bazı yayınlarda ise, feminist kadınların, bir egemenlik ilişkisi olarak gördükleri kadın-erkek ilişkisinde taraf olmanın bilinciyle kaleme aldıkları yazıları bulmak olanaklı. Bu feministlerin kimi, feminist kimlikleri ile sosyalist kimlikleri arasında bir sentez oluşturmanın gerekli ve olanaklı olduğu görüşünü taşırken, kimi de —kendisini sosyalist/Marksist olarak görse bile— bu tür bir sentezi gereksiz ve/veya feminizmin bağımsızlığı açısından sakıncalı olduğu görüşüyle yadsıyor.

Batı Avrupa ve ABD'de 60'lı yılların ikinci yarısında feminizmin ikinci büyük dalgası ortaya çıktıktan bu yana, Marksizm-feminizm ilişkisi yoğun tartışmaların odağı oldu. Bu iki düşünsel ve siyasal akımın birbiriyle çelişip çelişmediği, aynı statüde yer alan almaşık yaklaşımlar olup olmadığı ve birinin (Marksizm) diğerini içerip içeremeyeceği bütün dünyada hâlâ tartışılıyor. Bu tartışmanın tarafları arasında, benimsedikleri kuramsal-siyasal yaklaşıma göre, kendilerine yalnızca feminist ya da yalnızca Marksist diyenler de var, sosyalist-feminist, Marksist-feminist, Marksist ve feminist diyenler de.

11. Tez'in bu sayısında «Marksizm ve Feminizm» konusunda katkıları bulunan yazarların tümü, gerek Türkiye'de, gerekse Türkiye dışında oluşmuş ve oluşmakta olan bu saflaşmada aynı konumda yer almıyorlar. Ancak, hepsinin paylaştığı anlayış, kadınların kurtuluşu mücadelesinde feminizme de, Marksizme de yer olduğu.

Bu sayıda yer alan yazılardan ilk ikisi, üretim tarzı ile cinsiyetçilik arasındaki bağlantıları kurmaya çalışan katkılar. Hacer Ansal yazısında kadın işçilerin kapitalist üretimde erkek işçilerle eşit konumda olmadığına dikkat çekerek, bunun hem kadının ezilmişliğinin, hem de kapitalizmin işleyiş mekanizmalarının tahlilinde gözardı edilemeyeceğini söylüyor. Bu nedenle de toplumdaki iki dinamiğin, yani kapitalizmin ve ataerkilliğin birlikte ele alınması gerektiğini ileri sürüyor. Yazar kapitalist emek sürecindeki cinsiyetçiliği, emek-sermaye mücadelesi ve teknolojik gelişmeler bağlamında, çeşitli sektörlerden örneklerle sergilemeye çalışıyor. Daha sonra ise, kapitalist sömürünün kadının ezilmişliği üzerine yerleşerek onu nasıl kullandığını, daha global kapitalist ekonomi perspektifi içinde, Uzakdoğu ülkelerinden örneklerle gösteriyor. Yazı, kapitalist üretim içinde sürekli olarak yeniden-üretilen cinsiyetçiliğin bu sistem içinde kadının kurtuluşunu olanaksız kıldığını betimleyerek son buluyor.

Maxine Molyneux «geçiş formasyonları» olarak nitelendirdiği kapitalizm-sonrası toplumlardan özellikle «3. Dünya»ya dahil olanları üzerinde yoğunlaştığı yazısında, bu devletlerin cinslerarası ilişkileri dönüştürme açısından gel-

dikleri noktayı olumlu ve olumsuz yanlarıyla değerlendiriyor. Yazara göre, bu ülkelerde kadınların ücretli işgücüne katılımı, eğitim ve hukuk alanında eşitliğin sağlanması, kapitalizm-öncesi baskıcı aile yapılarının çözülmesi ve çocuk bakımının toplumsallaştırılması açılarından, devrim-öncesine ve karşılaştırılabilir gelişme düzeyindeki kapitalist ülkelere göre önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak sözkonusu devletlerin politikalarında belli eşitsizlikler yenidenüretilmektedir. İş hayatında süren cinsiyete dayalı işbölümü ile bunun temelinde yatan eviçi işbölümü ve aile yapısı, Molyneux'ye göre, bu toplumlarda cinsiyetçiliğin iki ana eksenini oluşturmaktadır. Yazar, bu ülkelerde, atomize aile biriminin kırılması başta olmak üzere bir dizi toplumsal dönüşüm gerçekleşmedikçe cinsiyetçiliğin ortadan kalkmayacağı görüşünü savunuyor. Molyneux'nün vardığı sonuç, kadınların özgürleşmesinin «tepeden» değil, kadınların bağımsız örgütlenmeleri aracılığıyla kendi seslerini duyurmalarıyla olanaklı olacağı.

Yıldız Ecevit yazısına, tarihe feminist bir gözle bakıldığında kadınların çeşitli alanlarda bağımsız örgütlenmeler gerçekleştirmiş olduklarının görülebileceğini belirterek başlıyor. Yazar, birbirinden farklı ülkelerdeki deneyimlere dayanarak, bağımsız kadın örgütlenmelerine, sürgün yaşamı, içsavaşlar —ulusal kurtuluş savaşları— popülist kitle hareketleri ve üretim olmak üzere üç alandan örnekler veriyor. Bu örnekler aracılığıyla yanıtlamaya çalıştığı sorular, kadınların neden kendi aralarında bağımsız-özerk örgütler kurmaya yöneldikleri ile bu örgütlerin hangi koşullarda kurulabildiği. Yazarın temel saptamalarından biri, özerk kadın örgütlerinin sürekliliklerini koruyamadıkları. Ecevit, özellikle yeni bir toplumsal düzenin kurulmasından önce oluşan bağımsız kadın örgütlerinin, bu düzenin kurulmasıyla birlikte giderek etkililiklerini, hatta varlıklarını yitirdikleri görüşünde. Yazara göre, kadınların kendi örgütlerini savunabilmeleri için, bir yandan özgül sorunlarını diğer muhalefet gruplarına anlatmaları ve kendi özgül mücadele alanlarını belirlemeleri, öte yandan da daha önce dışladıkları, «nihai» hedefe yönelik mücadele alanında var olmaları gerekir.

Kadınların her tür mobilizasyonunun aynı kefeye konulamayacağının bir örneğini, Serpil Üşür'ün radikal İslamcı kadınların hareketliliğini inceleyen yazısında bulmak olanaklı. Yazar 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başlarında ortaya çıkan «örtünmüş militan müslüman kadın» tipini geleneksel İslam'ın politik bir hareket haline gelmesi bağlamına yerleştiriyor. Üşür'e göre, radikal İslam bu süreç içinde yeni, Batılı kadın tipinin karşıtı bir kadın kimliği oluşturmuştur. Cinsiyete dayalı işbölümünün «ilahi yaratılış»a bağlandığı, kadın cinselliğinin örtünme yoluyla denetlendiği bu ideolojide en belirgin yenilik, kadının geleneksel sosyal katılım biçimlerine politik katılımın eklenmesidir. Ne var ki bu, yazara göre, kadınların kendi kurtuluşları doğrultusunda değil, İslam'ın savunulması için mobilize edilmeleridir. Bu tür bir katılım ise, ideoloji aktarıcılığı olduğu ölçüde kadının geleneksel «eğiticilik» rolü ile uyum içindedir.

Gülay Toksöz'ün Almanya'da yaşayan Türkiyeli kadın işçiler üzerine araştırması, Ansal'ın ele aldığı kapitalizm-cinsiyetçilik bağlantısını, somut verilere dayanarak, kapitalizm-cinsiyetçilik-ırkçılık biçiminde tamamlıyor. Toksöz'ün yazısı, yabancı kadın işçilerin, bir yandan kadın olarak yabancı erkeklerden, öte yandan da yabancı olarak Alman kadın işçilerden farklı sorunları olduğu bilinciyle kaleme alınmış. Bu da, yazarın cinsiyete dayalı ayırımcılık ile yabancı işçilere yapılan ayırımı bir ölçüde ayrıştırmasına olanak veriyor. Bu genel çerçeve içinde Toksöz Türkiyeli kadın işçilerin sendikal katılım düzeyini inceliyor. Ecevit gibi Toksöz de yazısını, hem bağımsız kadın örgütleri kurmanın, hem

Kapitalist Üretimde Cinsiyetçilik

Hacer ANSAL

Kadın sorunları ve kadın ezilmişliği üzerine yapılan feminist çalışmalar, son zamanlara kadar, erkek egemenliğinin ve toplumsal cinsiyet farklılaşmasının yaratıldığı, dolayısıyla kadın-erkek eşitsizliğinin ortaya çıktığı alan olarak eviçi ve aile yaşamı üzerinde yoğunlaşmıştı. Fakat son yıllarda yapılan araştırmalar, toplumsal cinsiyet (1) eşitsizliklerinin, kadının ücretli emek konumunda olduğu üretim yeri ilişkisi içinde de, yani çalışma hayatında da yeniden üretildiğini ve beslendiğini ortaya koymaktadır. Toplumsal cinsiyet farklılığı genel olarak kapitalizmin işleyişinde merkezi bir konuma sahip olduğu gibi, iş hayatı da toplumsal cinsiyet farklılığının oluşturulmasında çok önemli bir yere sahiptir. Oysa toplumsal cinsiyet ve çalışma hayatı çok ender olarak birarada ele alınmakta, sosyolog ve iktisatçılar yaptıkları çalışmalarda genellikle cinsiyet farklarını gözardı etmektedirler.

İş yerindeki toplumsal cinsiyet farkı, sadece ücret eşitsizliği ve fırsat eşitsizliğinin çok daha ötesinde, genç erkeklerin «erkek» olmayı öğrenmesine, bir yanda kadınlara ucu tıkalı vasıfsız işler uygun görülürken, öte yanda erkekler için «kurtarılmış» mesleki alanların oluşturulmasına, çeşitli işlerin cinsiyetçi bir şekilde vasıflı/vasıfsız olarak tanınmasına dek çok değişik boyutlar içermektedir. Çeşitli feminist çalışmalarda gözler önüne serilen, kapitalist üretimdeki cinsiyetçi ideoloji, üretim yeri ilişkilerinin ve hatta kapitalizmin işleyiş mekanizmalarının incelenmesinde de sadece sınıf ilişkilerini ya da emek/sermaye çelişkisini içeren bir çerçevenin daha ötesinde ataerkil sistemlerin de gözönünde bulundurulmasının kaçınılmazlığını ortaya koymaktadır.

Klasik Marksist kuram kadının ezilmişliğine genel olarak duyarlılık göstermiş olmakla birlikte, bu konuda ulaşılan kuramsal düzey

(1) Biyolojik cinsiyetten farklı olarak toplumca belirlenen cinsiyete dayalı ilişki, davranış, düşünce ve edimleri ifade etmek üzere (İngilizce 'gender' karşılığı) kullanılmıştır.

hiç bir zaman sınıf ilişkilerinin Marksist analizinde varılan derinliğe ulaşamamıştır. Bu yüzden de, Engels'in cinsel eşitsizlik ve kadın kurtuluşunu da ele aldığı ünlü eseri günümüze dek bu konuda klâsik Marksist yaklaşımı belirleyici olmuştur (2). Engels'e göre: «(...) kadının kurtuluşunun ilk şartı, bütün kadın cinsinin yeniden kamu işlerine dönmesidir ve bu şart karı koca ailesinin, toplumun ekonomik birimi olarak ortadan kaldırılmasını gerektirir.» (3)

Kadının kurtuluşunun gerektirdiği bu koşulları ise modern sanayi yaratmaktadır. Çünkü; «Kol emeğiyle yapılan işlerde becerinin ve gücün gerekliliği ne kadar azalırsa, başka bir deyişle modern sanayi ne kadar gelişirse, erkek emeğinin yerini o ölçüde kadın emeği alır.» (4) Engels ayrıca, proleterler arasındaki aile bağlarının modern sanayinin etkisiyle kopup parçalandığını da düşünmektedir. (5) Açıkça ifade edilmemiş olmakla birlikte bu önermeleri mantıki sonucuna götürürsek, Engels'e göre kapitalizm kadınları giderek ücretli emek gücüne çekecek ve bu süreç de emekçiler arasında cinsiyete dayalı işbölümünü ortadan kaldıracaktır. Kadınların çalışma hayatına girmeleri ve ekonomik bağımsızlıklarına kavuşmaları ezilmişlikten kurtulmalarının bir anahtarı gibidir. Kapitalizm bütün toplumsal cinsiyet farklılıklarını yok edecek, kadın ve erkek işçiye eşit davranacak, böylece de erkek üstünlüğü ve kadının ezilmişliği ortadan kalkacaktır.

Oysa çeşitli feminist araştırmalarda verilen rakamlara şöyle kabaca baktığımızda erkek işçilerin çalışanların %90'ının erkek olduğu yerlerde, kadın işçilerin de çalışanların en az %70'inin kadın olduğu iş yerlerinde çalıştığını görüyoruz. 'Eşit işe eşit ücret' talebini geçersiz kılan, açık bir «erkek işi» ve «kadın işi» ayrımına ek olarak, kadın işçilerin konumları genellikle erkek işçilere göre çok daha dezavantajlı durumda. Kadın işçiler vasıflı olmayan işlerde yoğunlaşmışlar ve erkek işçilere göre ücretleri çok düşük. Kısacası kadınlar üretim yeri ilişkileri içinde sermaye karşısında erkeklerle eşit konumda bulunmuyorlar.

Buna karşın, daha sonra yapılan Marksist çalışmalarda da kadının ücretli emek olarak ikincil konumu üzerinde genellikle ya fazla durulmamış ya da çok yüzeysel bir biçimde bu durum, sermayenin ucuz emek olarak kadın işçiyi sömürme arzusuna bağlanmıştır. Böylece de kadın ezilmişliğinin bütün sınıflardan erkeklere sağladığı ekonomik, politik ve sosyal çıkarların pek çok boyutu gözardı edilmiş olmaktadır. Oysa, örneğin Hartman'a göre, erkekler kadının ezilmişliğinden ev işlerini yapmak zorunda kalmamak, karıları ve kızlarının

(2) F. Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin, Devletin Kökeni**, Sol Yayınları, 1971.

(3) Aynı yerde, s. 105.

(4) **Kadın Sorunu Üzerine**, Marks, Engels, Lenin, Stalin, Komintern ve Clara Zetkin, İnter Yayınları, «**Komünist Partisi Manifestosu'ndan parça**, Marks-Engels, 1848» içinde, s. 10.

(5) Aynı yerde, s. 11.

de kadınların diğer toplumsal örgütlere katılmalarının gerekliliğini vurgulayarak bitiriyor.

«Marksizm ve Feminizm» konusundaki yazıların hepsine serpiştirilmiş olan, çeşitli ülkelerden kadın mücadeleleri örneklerinin sonuncusu Yunanistan'dan. Eléni Varikas Albaylar Cuntası'nın düşüşünden sonra gelişen Yunan feminizmini incelediği yazısında, bu feminizmin tarihinden gelen sorunları ve önündeki güçlükleri sergiliyor. Göğüslenmesi gereken güçlükler bakımından Türkiye feminizmi ile çarpıcı benzerlikler gösteren Yunan feminizminin yaşadığı en büyük sorun, Varikas'a göre, «modernleşme» perspektifinin, düzenle çelişkilerini sulandırarak feminizmi massetme yeteneği. Yazar devlet feminizminin legalist ve parlamentarist yaklaşımına alternatif oluşturabilmenin tek yolunun yasal dönüşüm taleplerini nihai hedeflere bağlayan bir strateji geliştirmek olduğunu savunuyor. Varikas bu olasılığı Yunan kadınlarının, yeni kazandıkları biçimsel eşitliği yaşayarak aşmalarına bağlıyor.

Bu sayımızda, ilk sosyalistlerin ve Marksistlerin kadın sorunu ve aile konusundaki görüşlerini derlediğimiz bir arşiv de var. Arşivde, daha önce bu konuda yayınlanmış olan derlemelerde ve bağımsız kitaplarda yaygın bir biçimde yer almamış görüşlere ağırlık verdik.

Sayımızın tema dışı bölümüne bir görüşmeyle başlıyoruz: Nail Satlıgan'ın geçen kış Ertuğrul Kürkçü ile yaptığı bu söyleşi, o sırada güncel olan «sosyalist parti» tartışmalarından hareket ederek geçmişe doğru uzanıyor. Söyleşide Kürkçü'nün, Türkiye'de sosyalist hareketin yeniden meşruiyet kazanmasına, soliçi tartışma ve ilişkilere ve sosyalist demokrasiye ilişkin görüşlerini bulabilirsiniz.

11. Tez'in «Sosyalizm, Piyasa, Demokrasi» başlıklı 8. sayısında Sovyetler Birliği ve Çin üzerine çeşitli yazılar yayınlamıştık. Bu sayımızda ise aynı konuya Macaristan ve Polonya örnekleri üzerine çalışmalarla devam ediyoruz. Son yıllarda kapitalizm-sonrası toplumlarda toplumsal hareketlilik oldukça yüksek ve hareketlerin önemli bir kısmı geçmişle hesaplaşmaya, sosyalizmi yeniden biçimlendirmeye yönelik. Sosyalizme geçiş sürecinin gerçekleri ile gerçek bir sosyalizm için gerekli dönüşümler yoğun çatışmalara konu oluyor. Bir yanda bugüne kadar elde edilmiş kazanımların korunması ve ilerletilmesi için verilen mücadeleler, diğer yanda yaşanan ıstıraplar, gerilemeler, sapmalar, hayal kırıklıkları ve bastırılan mücadeleler mevcut. Ama bugün varolan durum ile gerçek bir sosyalizm arasında katedilecek uzun bir yol olduğu açık.

Bu bölümde yer alan yazılardan üçü kapitalizm-sonrası toplumlardaki bu karmaşık ve çalkantılı süreci çok boyutlu olarak ve bütün canlılıklarıyla ele alıyor. Isaac Deutscher'in ilk kez 1956'da yayınlanan yazısı hâlâ çok taze. Bir öykü biçimindeki yazı Polonya Poznan Ayaklanması'nı yaşarken yazılmış. Deutscher Doğu Avrupa'nın herhangi bir yerinde olabilecek Polingarya'nın yüksek düzeydeki herhangi bir yöneticisinin bireysel dramatik yaşamını, Polonya komünistlerinin, partinin ve sosyalizmin sancılı yolunu izleyerek öyküleştiriyor. Polingaryalı bakan Adriano'nun yönetici kimliği ile vicdanı rahatsız komünist kimliği arasındaki çatışma, aslında onun benliğinde, Doğu Avrupa'daki süreçte yaşanan çatışmaları, mücadeleyi, ıstırabı ve umudu yansıtmakta.

Biri 1956'nın Macaristan'ını, diğeri günümüz Polonya'sını ele alan iki yazıda ise, sosyalist ilkeler ile Stalinist uygulamalar arasındaki çatışmalar olanca canlılığı ile ortaya konuyor. Necip Çakır'ın yazısı 1945 yılında Kızıl Ordu tarafından kurtarılmasından 1956'daki ayaklanmaya kadar geçen onbir yıllık süre içinde Macaristan'ı konu alıyor. Macaristan tarihinin kısa bir özetinden sonra, Macaristan'da halk cumhuriyetinin kuruluşunun tahliline geçen Çakır, 1945-56 arasını

incelediği bölümde ülkeyi 1956 ayaklanmasına getiren nedenler üzerinde duruyor. Yazının asıl ağırlıklı kısmını ise 1956 ayaklanması oluşturuyor. Ayaklanmanın devrim mi yoksa karşı-devrim mi olduğu sorusuna cevap aradığı bu bölümde yazar, çeşitli boyutları üzerinde durduğu ayaklanmanın en temel özgüllüğü ve ürünü olarak, işçi konseyleri ile bunların sosyalist demokrasinin gelişmesi açısından oynadığı rolü görüyor. Kitle hareketi ile iktidar arasındaki çatışmalar, şimdiye kadar Türkçede hemen hiç incelenmemiş olaylar zinciri içinde çözümleniyor.

Dayanışma Hareketi'nin gündemde olduğu şu günlerde, bu hareketin doğuşunu ve içeriğini tanıtmak amacıyla, bu konuda yazılmış en zengin yazılardan birini seçtik. Oliver MacDonald'ın makalesi Polonya'daki «sosyalizm»in krizlerini ve Dayanışma Hareketi'nin 1980'de başlaması ile 1981 sonunda yasaklanmasına kadar geçen dönemi inceliyor. MacDonald'a göre, Dayanışma'nın patlaması, hükümetin daha önce kazanılmış toplumsal haklara saldırısına bir tepki; Dayanışma'nın somut taleplerinin büyük bir kısmı sosyalizmle uyumlu olduğu kadar, sosyalizmin ilerlemesine de yardımcı olacak talepler, çünkü rejim içinde bürokrasinin, israfın, yozlaşmanın ortadan kaldırılmasının önkoşullarını da kapsıyor. Dayanışma'nın muazzam kitleselleşmesi Avrupa'da işçi sınıfının kendi kendine örgütlenebilme kapasitesinin en çarpıcı örneklerinden birini oluşturuyor. Bu yazıda MacDonald'ın özellikle üzerinde durduğu noktalardan biri, Dayanışma Hareketi ile Parti yönetimi arasındaki zıtlık. Dayanışma, Parti politikaları ile özdeşleştirilen «reformcu sosyalizm»e büyük bir şüphe ile bakıyor. Kuşkusuz ne Dayanışma, ne de Parti homojen bütünlükler. MacDonald Parti ve Dayanışma içindeki farklı kanatları ve ideolojik akımları inceliyor. Dayanışma, MacDonald'a göre, bütün sosyalist niteliğine karşın sendikalizmin, milliyetçiliğin ve Kilise'nin etkisinden kopamıyor; bu da onun başarısızlığında etkili oluyor. Öte yandan, Parti ile çalışan sınıflar arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanması gerekiyor. MacDonald Doğu Avrupa toplumlarını anlamak için, iktidar aygıtının sadece baskı ve kişisel çıkarlar temelinde yükselen kendi kendine yeterli yapılardan oluşmadığını kabul etmenin önemini vurguluyor.

«Tartışma» bölümünde Şevket Pamuk, **Türkiye İktisat Tarihi 1500 - 1914»** başlıklı kitabı vesilesiyle Oğuz Oyan'ın 11. Tez'in 8. sayısında kendisine yönelttiği eleştiriye cevap veriyor. Üretim tarzı kavramı ve kapitalizm öncesi üretim tarzlarının tanımlanması, bu bağlamda Osmanlı toplumunun niteliği tartışmanın odak noktasını oluşturuyor.

11.
TEZ
ONBİRİNCİ TEZ KİTAP DİZİSİ

kendilerine hizmet etmelerini sağlamak ve de emek piyasasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olmak gibi çeşitli yararlar sağlamaktadır (6). Kısacası, ataerki Engels'in öngördüğü gibi kapitalizmin hızla ortadan kaldıracağı bir sistem olmaktan çok uzakta, kapitalist üretim içinde yeniden üretilen ve beslenen bir ilişkiler ağıdır.

Bu yüzden de, hem kadının ezilmişliğini, hem de kapitalizmin işleyiş mekanizmalarını bütün boyutları ile kavrayabilmek açısından toplumdaki iki dinamiği birlikte ele almak yani **kapitalizmin ve ataerkilliğin** karşılıklı etkileşimini gözönünde bulundurmak şarttır.

Bunun için ben bu yazıda ilk önce bir analiz yöntemi olarak Marksist emek süreci yaklaşımı ile üretim yeri ilişkilerindeki temel sınıfsal dinamiği çok kısa gözden geçirecek (7), sonra kapitalist emek sürecinde kadın işçinin, erkek işçiden farklı konumunu çeşitli sektörlerden örneklerle anlatmaya çalışacağım. Daha sonra da global kapitalist ekonomi içinde cinsiyetçiliğin yerini Uzak-Doğu ülkelerinde yaşanan boyutları ile irdeleyeceğim.

EMEK SÜRECİ KURAMI

Emek süreci, üretici insanın kendi kafa ve kol gücünü kullanarak, doğada bulunan uygun malzemeyi kendi gereksinimlerini karşılayacak şekilde değiştirdiği, biçimlendirdiği ve kullanım değerleri ürettiği bir süreçtir. Fakat kapitalist üretim tarzında üretimin amacı sadece kullanım değerleri üretmek değil, artı değer elde etmektir. Yani üretimde doğrudan doğruya sermayenin büyümesi, artı değer elde edilmesi amaçlandığından, sermayedar emek sürecini en fazla artı değer üretimini gerçekleştirecek biçimde dönüştürmeye çalışır. Emek üzerinde tam bir denetim sağlayabilmek için emek sürecini mümkün olduğunca kendi kontrolü altına alma mücadelesi verir.

Kapitalist emek sürecindeki tarihsel gelişme bize, sermayenin emek sürecinde gerçekleştirdiği çeşitli değişikliklerle bir yandan emeğin üretkenliğini arttırmaya çalışırken, bir yandan da vasıflı emeğe olan bağımlılığını azaltmaya çalıştığını göstermektedir. Sürekli olarak yeni üretim tekniklerinin geliştirilmesinin temel politik ve ekonomik nedeni budur.

Fakat emek süreci kuramı üretim yeri ilişkilerindeki kapitalist dinamiğe ışık tutarken, bu ilişkileri cinsiyet ayrımı yapmadan ele alınmıştır. Bu yüzden de kuram kadın işçilerin neden vasıfsız ve düşük ücretli, «kadın işi» denen işlerde yoğunlaşmış olduklarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Toplumsal üretimde kadının bu ikincil

---

(6) H. Hartman, «The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism», Capital and Class, No. 8, 1976, s. 3.

(7) Marksist emek süreci kuramı hakkında biraz daha geniş bilgi edinmek isteyenler aşağıdaki yazıma ve orada gösterilen kaynakçalara başvurabilirler. H. Ansal, «Teknolojinin Taraflılığı ve Üretim İlişkileri», 11. Tez, No. 1, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, Kasım 1985.

konumunu anlayabilmek için kapitalist emek sürecinde cinsiyetçiliğin etkilerini de incelemek gerekmektedir.

Buradan kalkarak ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ilk ortaya çıkış nedenleri ile bu ilişkilerin evde ve büroda yaşanan biçimlerini bu yazının dışında tutarak, gelişmiş kapitalist ülkelerde geliştirilen teknolojik değişiklikler bağlamında kapitalizm/ataerki etkileşiminin kadının sınai üretimdeki ücretli emek konumunu çeşitli sektörlerde nasıl belirlediğini görelim.

Genellikle üretimde erkeklerin makina kullanımına yatkınlığı ve fiziksel güçleri kadının toplumsal üretimdeki ezilmişliğine neden olarak gösterilir. Bu konuyu gelin ilk olarak İngiltere'de matbaacılık sektöründeki teknolojik gelişmelerle birlikte irdeleyelim (8).

MATBAACILIK SEKTÖRÜ

Matbaacılıkta esas olarak iki teknik işlem var; dizgi ve baskı, 19. yüzyıl sonlarında mürettipler —ya da dizgiciler —kurşun harfleri bir baskı yüzeyi oluşturacak şekilde el ile diziyorlardı, ortaya çıkan «forma»lar daha sonra kaldırılıp baskıya taşınıyor, orada da formanın yüzeyi mürekkeplenerek kâğıda basılıyordu.

Mürettiplerin bu işte belli bir el çabukluğuna sahip olmaları, harfleri tersinden okuyabilmeleri, aralık hesabı yapabilmeleri ve formayı güzel bir şekilde düzenlemek için grafik bilgisine sahip olmaları gerekmekteydi. Ayrıca bu formalar 23 kg. çektiğinden yeterli fiziksel güce sahip olmaları lâzımdı. Bir dizgici bu niteliklere 7 yıllık bir çıraklık döneminden sonra kavuşuyordu. Bu 7 yıl için çırak, ailesi tarafından «eti senin, kemiği benim» anlayışı içinde bir ustanın yanına veriliyordu. Bu devre, genç çırakların «erkeklik» statüsü kazanması için çeşitli cefalı, ıstıraplı —hiç gereksiz— geleneksel törenler (ritüeller) de içeriyordu. Böyle bir süreç de, resmi bir yasaklamaya gerek bırakmadan kızların çıraklığa girmelerini düşünülemez bir şey haline getiriyordu.

19. yüzyılda matbaacılık hızlı kapitalist gelişme ile birlikte büyüyerek ölçeklerini genişletti. Kadınların ve çocukların yaygın olarak fabrikalarda çalışmaya başladığı bu devrelerde, mürettipler bir sendika kurdular. Sermayenin sürekli olarak zanaatkârların ya da üretim bilgisine sahip ustaların emek süreci üzerindeki denetimlerini zayıflatma ve emeğin maliyetini düşürme çabalarına karşı, Mürettipler Sendikası'nın stratejisi de kendi yüksek ücretli konumlarını sürdürebilmek için bu sektörde emek arzını kontrol altında tutmak oldu. Sendika, dizgiciliği kuşku götürmez bir biçimde vasıflı, ustalık gerektiren bir iş olarak tanımlıyor ve 7 yıllık çıraklık devresi üzerinde ısrar ediyordu. Ayrıca çırakların yapacakları işler de katı bir şekilde

(8) Matbaacılık sektöründeki gelişmeler için şu kaynaktan yararlanılmıştır: C. Cockburn, **Brothers - Male Dominance and Technological Change**, Pluto Press, 1983.

belirlenmiş, böylece ucuz emeğin mürettiplerin işine el atması kesinlikle önlenmişti. Fakat kapitalist baskılara karşı benimsenen bu strateji, yeni oluşmakta olan işçi sınıfı içinde bir bölünmeyi ve sürtüşmeyi de beraberinde getiriyordu.

Matbaacılık sektöründe kadınlar genellikle ciltçilik işlerinde çalışıyorlar ve bu işler «kadın işi» olarak nitelendiriliyordu. Vasıflı, ustalık gerektiren bir iş yapmalarına rağmen usta erkeklerden daha düşük ücret alıyorlardı. Fakat, zaten oldukça geç sanayileşen matbaacılık sektörü potansiyel olarak ucuz kadın emeğine gereksinim duymaya başladığında Mürettipler Sendikası böyle bir gelişmeye karşı tüm tedbirlerini almış durumdaydı. Kraliçe Viktorya döneminden miras kalan «Kadının yeri evidir» sloganının da desteği ile sektördeki erkeklerin işinin savunulması için büyük bir mücadeleye girişildi ve gayet etkin bir biçimde matbaacılıkta kadın işçi istihdamı engellendi.

Buna karşı, matbaacılık sermayesi, usta işçilerin yüksek ücretinden sıyrılabilmek için bazı mekanik buluşları sektöre uyarlama çabasına girdi ve emek sürecinde uygulamaya konulan teknolojik değişiklikler aracılığı ile bazı işlerde ucuz kadın emeği kullanılmaya başladı. Bunun üzerine Mürettipler Sendikası harekete geçerek kadın işçi çalıştıran şirketleri boykot etti. Elle yapılan dizgi işinin makinalaşması sürecinde de, geliştirilen «Linotype» makinasının kullanımının sadece kendi üyelerine ait olması ve ücretlerinin yükseltilmesi için de yine güçlü bir mücadele verdiler ve bunun sonucunda hem mürettiplerin işlerini korumakta, hem de çıraklık devresini denetimleri altında tutarak vasıfsız ve ucuz emeğin —özellikle de kadın işçinin— mürettiphaneye girmesini 1890'lara kadar engellemekte başarılı oldular.

Yüzyılın sonlarına doğru işverenlerin sektöre kadın işçi sokma konusunda bir girişimde daha bulunduğunu görüyoruz. «Monotype» makinasının üretim sürecine sokulması ile birlikte dizgicilerin işi iki ayrı makinaya bölündü ve klavye işlerine kadın işçiler alınmaya başladı. Bunun üzerine 1910 yılında Mürettipler Sendikası'nın matbaacılık sektöründe kadın işçi istihdamını ülke çapında engellemek üzere büyük bir haçlı seferi düzenlediğini görüyoruz. O sıralarda yeni yeni örgütlenmeye başlayan sektörün vasıfsız erkek işçileri ile yapılan ittifak sayesinde mürettipler bu seferden başarı ile çıkıyorlar ve çok sayıda okumuş ve bu işte yetenekli kadın dizgi, baskı işlerinden tamamen uzaklaştırılıyor; bu prestiji ve ücreti yüksek işe son yıllara kadar kadınların girmeleri mümkün olmuyor.

Bugün artık elektronik teknolojisinin bu sektörde uygulanmaya konulmasıyla ortaya çıkan teknolojik değişikliklerle, sermayenin, dizgicilerin emek sürecindeki denetimlerini tuzla buz ettiğini görüyoruz. Geliştirilen en son sistemler üretkenliği büyük ölçüde arttırmış ve sektörde çok daha az emek gücüne gereksinim duyulur hale getirmiş. Yapılan söyleşilerde de ifade edildiği üzere, dizgiciler için bu gelişim gerçekten dramatik. Daktiloya benzeyen bilgisayar yazıcılarının kul-

lanılmasıyla iş tümüyle «kadınsı»laşmış ve tabii prestijinden çok şey yitirmiş. Teknolojik yeniliklerle iş şimdi çok daha hafif, temiz ve gürültüsüz hale gelmiş olmasına rağmen dizgicilere göre işin tadı kaçmış durumda. İş için gerekli nitelikler daktilo bilmenin çok ötesine gitmemesine ve erkeklerden çok kadınlar tarafından edinilmiş nitelikler olmasına rağmen, Mürettipler Sendikası hâlâ bu aletlerin sadece kendi üyelerince kullanımını sağlamak üzere mücadelesini sürdürmekte.

Görüldüğü gibi dizgicilerin bu uzun mücadelesi hem bir sınıf mücadelesi, hem de cinsiyetçi bir mücadele niteliğini taşıyor. Diğer yandan sermaye, emek sürecini kontrol altına alma mücadelesinde kadının ezilmişliğini ve emek piyasasındaki ikincil konumunu kendi çıkarlarına göre erkek işçiye karşı kullanıyor.

Matbaacılık sektörünün günümüze kadar bir 'erkek' sektörü kalmasına karşın, ülkemizde de kadın işçi istihdam eden birkaç sanayi dalından biri olan tekstil sektöründeki tarihsel teknolojik gelişmeler kadın ve erkek işçi istihdamında ilginç bir kalıp ortaya çıkarıyor. İngiltere'de bu alanda yapılan bir çalışmaya dayanarak tekstildeki kapitalizm/ataerki etkileşimini incelemeye çalışalım (9).

TEKSTİL SANAYİİ

Kapitalizmin ilk gelişme yıllarında dokumacılık İngiltere'de eve iş verme yoluyla üretim (putting-out) sistemi ile yürütülüyordu. Sermayedar hammaddeyi sağlıyor ve kulübelerde yaşayan üretici ailelere dağıtıyordu. Dokunan mal toplanırken de hem yeni hammadde bırakılıyor, hem de işçilik için ödeme yapılıyordu. Bu sistemde üretim bütün aile fertleri tarafından, cinsiyete dayalı bir işbölümü altında gerçekleştiriliyordu. Kadınlar iplik büküyor, erkekler de tezgâhlarda dokuyordu. Bir tezgâhta dokuma yapılabilmesi için birkaç kadının iplik bükmesi gerektiğinden bu işbölümünde kadınlar istihdam edilebilme açısından avantajlıydılar. Bu durum zamanla dokuma tezgâhının geliştirilmesiyle daha şiddetlendi ve çok sayıda kadının iplik bükme işinde çalışmaya başlaması üretimin örgütlenmesi zorunluluğunu ortaya çıkardı. Yönetim işini kocalar üstlenince, kadınlar dokuma tezgâhına geçme fırsatını ele geçirebildiler. Bu kadınların çoğu zanaatkâr loncası tarafından da resmen tanındı.

1760'larda en az 20 kadının işini yapabilen bir iplik bükme makinasının (Spinning Jenny) geliştirilmesiyle kadınların istihdam açısından avantajlı konumları sona erdi. Geleneksel olarak iplik bükme işinin kadınlara ait olmasına karşın, yeni geliştirilen iplik bükme makinasını kullanmak «erkek işi» oldu. Aynı yıllarda ilk sermayedarlar dokuma işçileri ve emek süreci üzerinde denetim sağlayabilmek, do-

(9) G. Toner, **The Weaver and the Factory Maid**, yakında çıkacak.

layısıyla artı değer oranını yükseltebilmek için dokuma fabrikaları açmaya başladılar. Buralarda da makinalar erkekler tarafından kullanılıyor ve iplik bükmede daha önce çok daha fazla sayıda kadının elle yaptığı işi yapıyorlardı.

«Putting-out» sisteminde daha çok kadını çalıştırabilmek sermayedarın başarısının temelini oluştururken, «Jenny» kadınların bu konumlarını tamamen yok etti. Artık başarının sırrı daha çok makinanın mülkiyetine sahip olmak ve bu makinaları geliştirmekte yatıyordu. Zaman içinde emek sürecinde yaratılan teknolojik değişiklikler (örneğin el tezgâhlarının yerini enerji ile çalışan tezgâhların alması) emeğin üretkenliğini giderek arttırdı. Öbür yandan İngiltere'nin yeni yeni edindiği sömürgelerde açılan pazarlar sayesinde talep de büyüyor ve dokumacılık sektörü giderek gelişiyordu.

Serpilip büyüyen bu sektörde yeni yönetici ve teknik kadrolara gereksinim duyuldu. Erkekler bu statüsü yüksek kadrolara terfi ettirilirken yerleri ucuz kadın emeği ile dolduruldu. 1838'deki rakamlara göre İngiltere'de tekstil işçilerinin sadece %23'ü erkekti ama bunlar çoğunlukla denetleyici, yönetici konumlarda ve teknik işlerde bulunmaktaydılar. O zamandan bu yana, tekstil sektöründe üretim sürecinde çeşitli teknolojik değişiklikler yaratılmış olmasına rağmen aynı kalıp geçerliliğini sürdürmektedir. Her yeni teknik değişiklik ilk önce erkekler tarafından massediliyor, daha sonra ortaya çıkan hiyerarşiye göre, erkekler daha üst düzeydeki işlere geçtikçe sermaye onların boşalttığı alanları ucuz kadın emeği ile dolduruyor.

Matbaacılık ve tekstilde gördüğümüze benzer gelişmeleri bir üçüncü örnekte, konfeksiyon sektöründe de görmek mümkün (10).

KONFEKSİYON SANAYİİ

Sermayenin organik bileşiminin oldukça düşük olması dolayısıyla ucuz emeğe çok bağımlı bir sanayi dalı olarak biliniyor konfeksiyon. Sektörde üretim birimleri küçük küçük atölyelerden son derece modern fabrikalara kadar geniş bir yelpaze oluşturduğundan bu birimlerde çok farklı üretim yöntemleri kullanılmakta. Fakat tüm sektörde moda ve mevsimlik değişmelerden dolayı ortaya çıkan dalgalanmalara derhal uyum sağlayabilecek bir emek sürecine gereksinim var. Bu esnekliği de makinalar değil, insan emeği sağladığından ve kadın emeği de emek yoğun sektörün ucuz emek gereksinimini karşıladığından, kadın işçiler konfeksiyon sanayinde oldukça yoğun olarak

(10) Bu konuda yararlanılan kaynak: A. Coyle, «Sex and Skill in the Organisation of the Clothing Industry», J. West (ed.) **Work, Women and the Labour Market** içinde, Routledge and Kegan Paul, 1982, 1. Bölüm.

istihdam ediliyorlar. Örneğin İngiltere'de sektörün toplam emek gücünün %70'ini oluşturuyorlar (11).

Avrupa'da I. Dünya Savaşı sonrasında, geleneksel olarak erkek mesleği olarak kabul edilen terzilik kapitalistleşmenin etkisiyle büyük bir değişime uğramıştır. Küçük terzi atölyelerinin yerini fabrikaların alması sırasında bazı teknolojik değişikliklerin de üretim sürecine uyarlanması ile birlikte, emek süreci küçük parçalara bölünmüştür. Böylece hem fabrikalarda istihdam edilmiş olan son derece vasıflı ve yüksek ücretli erkek terzilerin emek süreci üzerindeki denetimi parçalanmış, hem de üretimin bazı kısımlarında ucuz kadın emeği ile ikame edilebilmeleri mümkün kılınmıştır. Emek sürecindeki bu değişiklikler sonucu, erkekler biçki kısmında egemen duruma gelirken (ve tabii tekstilde olduğu gibi yönetici, denetleyici konumlarda ve teknik işlerde istihdam edilirken) kadın işçiler biçilen parçaların brleştirilip dikildiği kısımda yoğunlaşmışlardır. Dkiş makinaları ile parçaların birleştirilmesi işinde çok büyük bir üretkenlik arandığı, yani büyük bir hızla parçaların dikiminin gerçekleştirilmesi istendiği için, işlemler gerçekten ustalık ister niteliktedir. Bu nedenle de kadınların iş yeri eğitimleri sektördeki bütün diğer makina operatörlerinden daha uzun sürmektedir. Yönetim tarafından —çeşitli «bilimsel yönetim» metodları ile— belirlenen hızda dikme yeteneğine ulaşılması genellikle altı ay almaktadır. Erkekler tarafından gerçekleştirildiğinde vasıflı iş olarak tanımlanan bu dikim işi, kadın işçi çalıştıran iş yerlerinde ise —ki çoğunluğu bunlar oluşturmakta— yarı vasıflı iş olarak nitelendirilmektedir. Bu yüzden de sektördeki kadın işçiler arasında yaygın bir kanı var: «Vasıflı sayılabilmenin tek yolu cinsiyet değiştirmektir» (12).

Biçki kısmı bu sektörde aynen mürettiphane gibi erkeklerin egemen olduğu bir birim. Makinalaşma ve bazı teknolojik değişikliklerin emek sürecine uygulanması erkek işçilerin işini bir hayli kolaylaştırmış olmakla birlikte genel olarak vasıflı iş olarak tanımlanıyor. Mürettiplikteki gibi geleneksel olarak yedi yıl olan çıraklık devresinin üç yıldan daha az bir süreye indirilmemesi için, dolayısıyla emek arzını denetimleri altında tutabilmek için, Biçkiciler Sendikası da büyük bir mücadele vermekte. Sendikanın girmediği küçük atölyelerde biçki kadınlar tarafından gerçekleştiriliyor olmakla birlikte, fabrikalarda, sendikanın benimsediği bu strateji sayesinde erkek biçkicilerin yüksek ücretleri korunabiliyor ve kadınlar biçki kısmına sokulmuyorlar.

---

(11) DİE'nin 1980 imalat sanayii sayımında konfeksiyon işçileri ayrı bir kategori olarak alınmadığından ülkemizde bu oran konusunda bilgi edinmek güç. Ayrıca küçük atölyelerde kadın işçilerin yaygın olarak sigortasız çalıştırıldıkları bilindiğinden, 1985 **İstatistik Yıllığı**'nda «Giyecek ve Hazır Dokuma İşkolu»nda verilen sigortalı işçi sayıları fazla anlam ifade etmiyor. (Buna göre sigortalı kadın işçiler sektördeki toplam sigortalı işçilerin %26'sını oluşturuyorlar).

(12) A. Philips ve B. Taylor, «Sex and Skill», **Feminist Review**, No. 6, 1980, s. 85.

KAPİTALİST EMEK SÜRECİNDE CİNSİYETÇİLİK

Ülkemizde iş örgütlenmesi içinde kadın ve erkek işlerinin nasıl belirlendiği, değişik sektörlerde zaman içinde emek sürecinde meydana gelen değişikliklerin kadın işçi istihdamını nasıl etkilediği, sendikaların bu konudaki tavırları gibi konular bildiğim kadarıyla henüz araştırılmış değil. Fakat «erkek işi», «kadın işi» ayrımının bulunduğu, sanayide kadın işçinin ucuz emek olarak varolduğu, dolayısıyla kadın ve erkek işçilerin üretim yeri ilişkileri içinde çok farklı deneyimleri olduğu açık.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde yapılan emek süreci araştırmaları, zihinsel ve bedensel gücün, yani hem kol kuvveti, hem de üretim bilgisine sahip olmanın usta işçiler tarafından sermayeye karşı kendilerini savunmak için fazlaca abartılmış olarak ortaya atıldığını gösteriyor. Usta ya da vasıflı işçiler verdikleri mücadelelerde, işlerinin zihinsel ve el becerisi isteyen niteliklerini vasıfsız erkek işçilere karşı öne sürerlerken, kadın işçilere karşı yerlerini savunmak için işin hem ağır bedensel güç, hem de zihinsel güç ve üretim bilgisi gerektiren yanlarını ön plana çıkarıyorlar (13).

Erkek işçilerin genel olarak kol gücü avantajlarını ekonomik ve politik olarak kadın işçilere karşı kullandıkları çok açık. Örneğin mürettiphanede 23 kiloluk formaların kaldırılıp taşınması işlemi uzun yıllar, kadınları bu işe sokmamak için gerekçe olarak gösteriliyor. Aslında bu taşıma işlemi pek çok yaşlı mürettip için de gücünün ötesinde bir şey olmasına rağmen mürettipler bu işlem için genç, kuvvetli, vasıfsız işçilerin mürettiphaneye alınmasına, kadınların dizgicilik işlerinde istihdam edilmelerine yol açar kaygısıyla her zaman şiddetle karşı çıkıyorlar. Formaların o kadar büyük ve ağır olmaları teknik olarak bir zorunluluk olmaktan çıktıktan çok sonra dahi mürettipler formalarda yapılan her teknolojik değişikliğe karşı büyük bir direnişle karşılık veriyorlar.

Aslında cinsler arasındaki ortalama bedensel güç farkı toplumsal üretimde bir sorun kaynağı olmayabilir. Ama bu durumda olduğu gibi, erkek işçiler tarafından çok önemli bir hale de getirilebilmektedir. Üretimde bedensel gücün kullanımının daha da ötesinde, makinaların ve üretim süreçlerinin erkek gövdesi ölçülerinin gözönünde tutularak tasarımı, kadınların yetersiz görünmesine kaynaklık etmektedir. Sermaye sosyal ve politik olarak, yeni teknolojilerin dizaynını belirlemekte ve teknolojik değişiklikleri vasıflı emeğe olan bağımlılığını azaltacak, emeğin kendisine olan maliyetini düşürecek biçimde uygulamaya koymaya çalışmaktadır. Bununla birlikte emek sürecindeki kafa/kol emeği ayrımında, üretim süreçlerini ve makinaların tasarımını yapan kişiler olarak kafa emeğinde de erkekler egemen konumda bulunmakta, genellikle erkek işçileri veri alarak, ortalama

---

(13) C. Cockburn, «The Material of Male Power», Feminist Review, No. 9, 1981.

bir kadın için fazla büyük ve ağır makinalar dizayn etmektedirler. Ancak erkekler iş hiyerarşisi içinde üst kademeli işlere yükseldiklerinde bu makinalar kadınların kullanımına bırakılmaktadır tekstil sektöründe gördüğümüz gibi.

Sermaye vasıflı erkek işçilerin emek süreci üzerindeki denetimlerini ve üretim bilgilerini yok edebildiği ölçüde, vasıflı/vasıfsız iş ayrımının maddi temellerini de ortadan kaldırmakta ve böylece tepede küçük bir ustabaşı —vasıflı işçi—grubu yaratılırken tabanda geniş bir vasıfsız işçi kitlesi oluşmaktadır. Erkek vasıflı işçiler bu sürece karşı verdikleri uzun ve güçlü savaşımda işleriyle ilgili çeşitli niteliklerini ön plana çıkardılar.

Bu, İngiliz konfeksiyon sanayiinde araştırmalar yapmış Birnbaum'a göre, erkek işçilerin ev-içi otoritelerini sürdürebilmeleri için de zorunlu idi. Yani, erkeklerin 'vasıflı iş' ve 'usta'lığı erkeklik ile özdeşleştirerek emek hiyerarşisinde üstün konumlarını koruma yolunda verdikleri mücadele, onların ailenin geçimini sağlayan asıl kişi olarak aile içindeki geleneksel gücünü sürdürme konusundaki kararlılıktan da besleniyordu (14). Sonuçta da, ailede 'ekmek kazanan kişi' olmanın gücü ve sendikaların gücü sayesinde vasıflı iş erkeklikle özdeşleştirildi; kadınlar vasıflı işçi olamazlardı aynı işi yaptıkları durumda dahi!

Gelişmiş kapitalist ülkelerde emek/sermaye mücadelesi ve teknolojik gelişmeler bağlamında, emek sürecindeki bazı cinsiyetçilik örneklerini gördükten sonra, bir de global kapitalist ekonomi perspektifi içinde cinsiyetçiliğin yerine bakmak istiyorum. İhracata dayalı sanayileşme politikası benimsemiş, yoğun bir biçimde «serbest bölgeler» oluşturma çabasına girişmiş olan ülkemizi de yakından ilgilendiren bir örnekle kapitalizm/cinsiyetçilik ilişkisini —Uzak-Doğu ülkelerinde yaşanan biçimiyle— irdelemeye çalışalım.

YENİ ULUSLARARASI İŞBÖLÜMÜ İÇİNDE KADIN

Genel hatlarıyla 1970'lerde ortaya çıkan yeni uluslararası işbölümü sonucu Tayvan, Güney Kore, Hong Kong, Singapur gibi Uzak-Doğu ve Brezilya, Meksika gibi Lâtin Amerika ülkelerinin, uluslararası sermaye ile bütünleşerek sanayileşmeye başladığı görüldü. Yeni sanayileşmekte olan ülkeler diye anılan bu ülkelere 70'li yılların sonlarından itibaren Malezya, Tayland, Filipinler, Endonezya, Sri-Lanka ve Bangladeş gibi ülkeler de katıldı. Bu gelişmede birbirini bütünleyen üç ana faktörden söz edilebilir: a) Gelişmekte olan birçok ülkede ithal ikameciliği yoluyla sermaye birikimi bunalıma girince ihracata dayalı sanayi politikaları benimsendi. Uluslararası sermaye ile bütünleşerek dünya pazarı için üretim yapmak amacıyla, yabancı

(14) B. Birnbaum, «Women, Skill and Automation: A. Study of Women's Employment in the Clothing Industry — 1946-1972», Yayınlanmamış bildiri. Gönderide bulunulan kaynak: A. Phillips ve B. Taylor, a.g.e.

sermayeyi teşvik etmek üzere çeşitli önlemler alındı ve serbest bölgeler oluşumu da bu bağlamda uygulamaya konuldu. b) 70'li yılların başlarında gelişmiş kapitalist ülkelerde emeğin üretkenliğinin sınırlarına ulaşılması —dolayısıyla kâr oranının düşmesi— sonucu ortaya çıkan ekonomik kriz uluslararası sermayeyi yeniden yapılanmaya zorladı. Benimsenen yeni yönetim stratejisi dahilinde çokuluslu şirketler daha 'esnek' ve ucuz emek arayışı içine girdiler. c) Enformasyon teknolojisinde yaratılan yenilikler üretimin uluslararası yönetimini mümkün kılarken diğer yandan da çeşitli sektörlerde üretim teknolojisinde geliştirilen teknik yenilikler üretim süreçlerinin etkin bir biçimde parçalara ayrılabilmesini olanaklı hale getirdi. Bununla birlikte, sermaye genel olarak emek-yoğun işlerin otomasyonu konusunda teknik bir tıkanıklıkla karşı karşıya bulunuyordu. Bu işlemlerde otomasyon ya çok zor, ya da çok yüksek maliyetli oluyordu. Fakat üretim süreçlerinin parçalanabilirliği sermayeye üretimin —teknolojik özelliklerine göre— emek-yoğun bölümlerini (özellikle montaj işlemlerini) ya emeğin bol, ucuz ve örgütsüz olduğu deniz aşırı ülkelere taşıma, ya da aynı ülke içinde dışarıya iş verme yoluyla emek-yoğun işlemlerde dağınık ve marjinal emekten yararlanma seçeneklerini sunmakta idi. Ama her iki durumda da sermaye gelişmiş ülkelerdeki örgütlü emek gücüne büyük bir darbe indirmiş oluyordu.

İhracata dayalı sanayileşme politikalarında dünya pazarlarının değişen talebine göre şirketlerin işgücünü ayarlayabilmeleri, yani 'esnek' emekgücü, çok merkezi bir öneme sahipti. Yeni sanayileşmekte olan ülkeler de şirketlere böyle bir emekgücü sunmakta birbiri ile yarışıyor ve işçiler sık sık hükümetleri tarafından 'millî kalkınma' uğrunda çaba gösteren 'iyi' işçiler olmaya, yabancı yatırımcıları ürkütecek sorunlar çıkarmamaya çağrılıyordu (15). Fakat dünya pazarlarına üretim yapan çokuluslu şirketler kendileri için ideal emek gücünü bulmuştu bile: Doğulu genç kadınlar.

Bu ülkelerdeki çokuluslu şirketlerde çalışanların çok büyük bir çoğunluğunu kadınlar oluşturmakta idi. Serbest bölgelerden yayılan bir sanayileşme umudu ve ülkenin başlıca döviz kaynağını oluşturan Doğulu kadın yabancı sermayeyi teşvik konusunda önemli bir unsur haline geldi. Malezya'da yabancı yatırımcılara ülkelerini çekici kılmak için hazırlanmış bir broşürde aynen şöyle denmekteydi:

«Doğulu kadınların el becerileri dünyaca ünlüdür. Elleri küçüktür ve büyük bir dikkatle çok hızlı çalışırlar. O halde, montaj hattının verimliliğine verimlilik katmakta doğası ve ırsî nitelikleri dolayısıyla kim Doğulu kadınlardan daha uygun olabilir.» (16)

---

(15) R. Grossman, «Women's Place in the Integrated Circuit», **Changing Role of South East Asian Women**, Southeast Asian Chronicle and Pasific Research, Special Joint Issue, Vol. 9, 1979, s. 8.

(16) L.Y.C. Lim, «Women Workers in Multinational Corporations: The Case of the Electronics Industry in Malaysia and Singapore», **Women's Studies Program Occasional Paper No. 9, University of Michigan, 1978.**

Tayland Kıraliyet Elçiliği'nce Amerikan sermayesine ülkeyi çekici kılmak için hazırlatılan bir broşürde de Doğulu kadının itaatkârlığı garanti ediliyor ve şöyle deniyor:

«(Ülkemizde) işveren ile işçi arasındaki ilişki bir mahpus ile gardiyanınkine benzer. İyi ve nazik davranıldığı takdirde işçilerin sadakatini kazanmak ve sürdürmek çok kolaydır.» Karşı sayfada da bu işçilerin fotoğrafları sunulmuş: Utangaç bir şekilde gülen, itaatkâr bir baş eğişle selâm veren ve neşeyle montaj hattında çalışan Taylandlı genç kadınlar. Bir yazıda da belirtildiği gibi birçok üçüncü dünya ülkesi ile çokuluslu şirketlerin ilişkisi kaba bir biçimde ifade edilirse, bir kadın tüccarı ile müşterisi arasındaki ilişkiden farklı değil (17).

Erkek işçiler arasında işsizlik oranının çok yüksek olduğu bu ülkelerde çokuluslu şirketlerin kadın emeğini tercih ediyor olmaları salt ekonomik açıdan açıklanması çok zor bir olgu. Bu tercih çokuluslu şirketler ve yabancı sermayeyi özendirme çabası içindeki hükümetlere göre erkek ve kadın işçiler arasındaki 'doğal' farklardan kaynaklanıyor: Kadınlar 'doğal' olarak çevik parmaklara sahip, 'doğal' olarak daha uysal ve itaatkâr, çok güç iş koşullarını ve iş disiplinini kabullenmeye daha yatkınlar, sendikalara girme eğilimleri 'doğal' olarak daha az oluyor, genellikle can sıkıcı, tekrara dayanan, monoton işlere daha uygunlar, doğurganlıklarının 'doğal' sonucu işgücü piyasasında ikincil bir konumdalar, dolayısıyla daha düşük ücretle yetiniyorlar (18).

Kadın ve erkek işçiler arasında pratikte böyle bir farkın olduğu doğru olmakla birlikte, bu farkın 'doğal' sayılması tamamen toplumda yerleşik cinsiyetçi ideolojiden kaynaklanmaktadır. Uzak-Doğulu kadınların ünlü çevik parmaklarının annelerinden kaş, göz gibi kalıtımsal olarak geçmediği açık. Toplumda kendilerine uygun görülen cinsiyet rolüne uygun olarak küçük yaşlardan itibaren dikiş nakış işlerinde eğitilmeleri sonucu kazanıyorlar bu çevik parmakları. Edindikleri bu el becerisi de kolaylıkla tipik montaj işlemlerine transfer edilebiliyor. Örneğin, bilgisayarların mikroskoplarla yapılan montaj işlemleri kızların geleneksel olarak erken yaşlarda öğrendikleri dikiş nakış işlerini bakır tellerle yapmaya çok benzemektedir (19). Fakat genç kadınların elektronik sektöründe verilen yüksek düzeyde zekâ testlerinde belirli bir puanı tutturarak girdikleri, ünlü çevik parmaklarıyla yaptıkları işler de yine 'vasıfsız' ya da 'yarı-vasıflı' iş kategorisine girmektedir. Toplumdaki cinsiyetçi değerler nedeniyle kadınların özel alanda edinmiş oldukları —dolayısıyla 'doğal' sayı-

---

(17) B. Ehrenreich ve A. Fuentes, «Life on the Global Assembly Line», Ms, Ocak 1981, s. 58-9.

(18) D. Elson ve R. Pearson, «'Nimble Fingers Make Cheap Workers': An Analysis of Women's Employment in Third World Export Manufacturing», Feminist Review, No. 7, 1981, s. 92-3.

(19) M. Sharpston, «International Subcontracting», World Development, Vol. 4, N. 4, 1976, s. 334.

lan— becerileri kamu alanında görünmezleşmekte ve yapılan işin teknik özelliklerinden bağımsız bir biçimde vasıftan sayılmamaktadır.

Yine bu cinsiyetçi ideolojiye göre kadının hayattaki asli görevi evlenip kocasına ve çocuklarına bakmak yani ev işi yapmak olduğundan, vasıfsız işçi sayılmanın yanı sıra kadın işçiler aileyi geçindiren kişi olarak da kabul edilmiyorlar— pek çok durumda ailenin tek para kazanan kişisi olmasına rağmen. Bütün bunlardan dolayı da çokuluslu ya da yerli şirkette çalışıyor olmalarından bağımsız olarak çok düşük ücretle çalıştırılıyorlar. Örneğin, Tayvan'da ortalama kadın emeği ücreti aynı yıl içindeki ortalama erkek işçi ücretinden %58 oranında düşük. Ayrıca kadınların kitlesel olarak özellikle serbest bölgelerde toplumsal üretime katılımı zaman içinde durumlarını daha iyiye götürmemiş. Hatta, örneğin Güney Kore'deki Masan serbest bölgesinde 1974 yılında kadın işçiler ortalama erkek işçi ücretinin %49'unu alırlarken, 1979'da bu oranın %42'ye düştüğü görülmüş. Bu durum erkeklerin daha az sayıda yüksek ücretli teknik ve idari işlerde istihdam edilmelerine karşın, kadın işçilerin 'doğal' sayılan özelliklerinden ötürü sıkıcı, tekrara dayanan, vasıfsız montaj işlerinde çalıştırılmaları ile açıklanmakta (20).

Toplumda egemen cinsiyetçi ideoloji kadının kendi çalışma hayatını algılayışında ve dolayısıyla işteki davranış biçiminde de belirleyici olmaktadır. Genel olarak toplumdaki ezilmişlikleri kadınların çalışma hayatında da uysal ve itaatkâr olmalarına yol açmakta, bu durum ise özellikle sağlık açısından çeşitli tehlikeler içeren sanayi dallarında işverene, hem işgücünden çabuk ve sorunsuz kurtulabilme açısından, hem de sağlığı tehdit edici iş koşullarını kabul ettirebilme açısından büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Örneğin, birçok Uzak-Doğu ülkesi kadınlarının tekstil ve konfeksiyon sanayiinde son derece sağlıksız koşullarda çalıştığı bilinmektedir. Ayrıca, son derece temiz bir imaja sahip olmakla birlikte elektronik sektöründe montaj işlemleri tehlikeli kimyasal maddeler ile çalışmayı gerektirtirdiğinden sağlık açısından ciddi tehlikeler içermektedir. Bu sağlıksız iş koşullarının gerektirdiği uysal kadın emeği arzını sağlayan Doğu ülkeleri, buna ilâveten, —Batı'da işçi sınıfının zorlu mücadeleleri sonucu ortaya çıkmış— çeşitli sınırlayıcı sağlık ve iş güvenliği yönetmeliklerinden yoksun olmaları açısından da çokuluslu şirketler için çekicilik kazanmaktadır.

Ayrıca dünya pazarına üretim yapan şirketlerce istihdam edilen genç kadınlar, toplumdaki cinsiyetçi değer yargılarının koşullanmışlığı altında çalışma hayatını çocuklukla evlilik ya da annelik arasındaki dönemi kapsayan geçici bir durum olarak algılamaktadırlar. Bu nedenle de genç kadınların evlendiklerinde ya da hamile kaldıklarında işten ayrılmaları (işgücünde 'doğal ayıklanma'), çokuluslu şir-

(20) S. Mitter, **Common Fate Common Bond — Women in the Global Economy,** Pluto Press, Londra, 1986, s. 46-7.

ketlerin 'esnek' ve 'yenilenebilir' emek talebini karşılamada büyük kolaylık sağlamaktadır. Örneğin, işgücünün yenilenebilirliği elektronik sektöründe merkezi bir öneme sahiptir. Bu işyerlerinde saç kalınlığındaki metal tellerin silikon çiplere bağlanması işlemi günde 7 ilâ 9 saat boyunca mikroskoplar aracılığıyla yapılmakta, bu yüzden de şirket işe alırken genç kadınlarda tam (20'de 20) görme koşulu aramaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre işe alınan kadın işçiler bir-iki yıl mikroskopla çalıştıktan sonra çeşitli görme bozukluklarına maruz kalmakta ve genellikle 4-5 yıl içinde de gözleri bozulduğu için işten atılmaktadır (21). Ücretli emek statüsüne göre hayatını şekillendirmiş fakat işini yitirmiş bu genç «büyükanne»ler için hayatlarını sürdürebilmenin tek yolu vücutlarını satmak olmaktadır. Örneğin Güney Kore'de yapılan bir araştırma pek çok eski elektronik sanayii işçisinin fahişe olmaktan başka seçeneğinin olmadığını gösteriyor (22).

Dünya pazarına yönelik üretim içinde ücretli emek statüsü kazanmış kadınlar sonuçta sınırlı bir ekonomik özgürlüğe kavuşmaktadır. Ayrıca babalarının ve ağabeylerinin üstlerinde kurmuş oldukları bazı kontrol biçimlerini kırmakta bu statü önemli bir unsur olmakla birlikte, aile içinde ataerkil otorite yapısını değiştirememekte, kadın aile içinde karar alma mekanizmasına katılamamaktadır. Kısacası, kadının kapitalist sistem içinde toplumsal üretime katılımı kadının ezilmişliğini ne özel, ne de kamu alanında yokedebilmektedir.

KAPİTALİZM - ATAERKİ EKLEMLENMESİ

Bütün verilen örneklerde de gördüğümüz gibi, kapitalist sömürü kadının ezilmişliği ile bir parazit ilişkisi içindedir. Kadının kapitalist toplumdaki yeri büyük ölçüde cinsiyetçi ideoloji ile belirlenmekle birlikte, kadının ezilmişliği kapitalist üretim içinde salt kafalara yerleşmiş bir ideoloji olmaktan çıkıp, sürekli olarak yeniden üretilen maddi bir temele oturmaktadır. Bu nedenle de kapitalist toplumda kadının kurtuluşu mümkün değildir.

Toplumsal cinsiyet farklarının ortadan kalkması, bazı işçileri diğerlerine göre ikincil konuma indiren tüm sosyal ilişkilerden sonuna kadar yararlanmaya çalışan sermayenin çıkarlarına uygun değildir. Bu nedenle de cinsiyetçi ideolojiyi canlı tutmaya çalışır. Örneğin, çokuluslu şirketlerin Uzak-Doğu'da bilinçli bir şekilde geleneksel ataerkil egemenlik ilişkilerini sürdürmeye çalıştıkları, çalışan genç kadınların baba otoritesini kırmaya yönelmelerine karşın bu otoriteyi güçlendirecek bir politika izledikleri görülmektedir. Ayrıca toplumsal cinsiyet farklılıklarını aktif olarak besleme yönünde, kadın işçilerin 'kadınsı' yönlerini canlı tutacak moda, güzellik, saç, cilt bakımı üze-

(21) L.Y.C. Lim, a.g.e.
(22) R. Grossman, a.g.e., s. 16.

rine kurslar ve sık sık güzellik yarışmaları düzenledikleri bilinen bir gerçektir.

Kadını ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu tutan cinsiyetçi ideoloji —dışarda çalışsalar da— kadınları erkeklere hizmet vermeye koşulladığından her sınıftan erkeğe birey olarak yarar sağlamaktadır. Bunun yanında vasıflı erkek işçi de, özellikle meslek sendikaları aracılığıyla, cinsiyetçi ideoloji desteğinde kendini kadın işçiden ayırmaya ve onun kendisine alternatif oluşturmasına olanak tanımamaya çalışarak, toplumsal cinsiyet farklarından kısa dönemli yararlar sağlar. Fakat kadının ezilmişliğinden kaynaklanan ucuz emek olma niteliği, genel olarak erkek emeğe rakip oluşturmakta ve erkek emeğinin ücretini de düşürücü etki yapmaktadır.

Cinsiyetçilikten arınmış bir emek piyasasında tüm önyargılardan ve koşullanmışlıklardan arınmış olarak varolmak erkek işçiler için de —hem birey olarak, hem de işçi sınıfının cinsler arasındaki bölünmüşlüğünü ortadan kaldıracağından sınıfsal açıdan— yararlı olacağı halde, erkek işçiler cinsiyetçi ideolojinin egemenliği altında bunu görememektedirler. Bu yüzden de, sermayenin kadın/erkek işçi çelişkisinden yararlanmak üzere karşısına çıkardığı kadın işçiye karşı cinsiyetçi bir mücadele vermekte, kadınların çalışma hayatına katılmalarına karşı çıkmaktadırlar. Erkek işçilerin cinsiyet ayrımı gözetmeyen bir işgücü piyasasının kendilerine sağladığı yararların bilincine varması gerekmektedir ve bu da, kadın işçilerin aktif biçimde varolamadığı sendikalardan ziyade, güçlü bir bağımsız kadın hareketi sayesinde olabilir.

Kapitalist üretim ilişkileri emek/sermaye mücadelesi etrafında gelişmektedir. Fakat bu mücadelenin aldığı biçimler ve mücadelenin gücü işçi sınıfı içinde varolan kadın/erkek ayrımı ile de büyük ölçüde belirlenmektedir. Cinsiyetçiliğin sürekli yeniden üretildiği kapitalist üretim ilişkileri feministler için önemli bir mücadele alanı olmak zorundadır. Fakat bu mücadele hem cinsiyetçi sistemin bir parçası haline gelen erkek birey kimliğinin sorgulanmasını, hem de politik bilince sahip olmayan erkek işçiye cinsiyetçi ideolojinin işçi sınıfını bölücü niteliğinin kavratılmasını içermektir ki, bu da ancak sosyalist feminist bir mücadele olabilir.

Sosyalist Toplumlarda Kadınlar: Teori ve Pratik Sorunları*

Maxine MOLYNEUX

Sosyalist partiler ve hükümetler, eskiden beri, kadınların tam anlamıyla özgürleşmesini kendilerinin ve sadece kendilerinin sağlayacağını iddia etmişlerdir. Cinsiyete dayalı eşitsizliğin ortadan kalkmasının, ancak, sınıf temeline dayalı bölünmelerin de ortadan kalktığı, daha geniş bir sosyalist dönüşümün parçası olarak olanaklı olacağını ileri sürerler. Ne var ki, sosyalist ülkelerde cinsel eşitsizliğin sürdüğü gerçeği artık yaygın bir kabul görmektedir; bu olgu, aynı zamanda, sosyalizm - kadınların özgürleşmesi birliğinin dayandığı düşünülen kuramsal bağlantıyı da tehdit etmektedir.

Sosyalizm ile feminizm arasında (özellikle iki terimin de kesin tanımlarının olmadığı bir durumda) 'zorunlu bir birlik' kurmak güç olsa da, hatta var olan sosyalist devletler cinsel eşitsizliği ortadan kaldırmamış olsalar da, bu toplumlar kadınların durumu açısından önemli ilerlemeler sağlamışlardır. Bu, tam anlamıyla özgürleşme değildir gerçi; ama bu devletlerin, yıllardır feministlerin Doğu'da ve Batı'da talep etmekte olduğu önlemleri almış oldukları da yadsınamaz (1). Sosyalist devletlerde ilerici yasaların ve eşitlikçi politikala-

(*) Bu yazı, K. Young, C. Wolkowitz, R. Mc Cullogh (derl.), of Marriage and and the Market, Routledge and Kegan Paul, 1981 içinde yayınlandı. İngilizce'den Gülnur Savran tarafından dilimize çevrildi.

(1) Tarihsel olarak ve günümüzde feminizm, toplumsal düzeni farklı düzeylerde ve farklı derecelerde tehdit eden, çok çeşitli, bir dizi taleple bağdaştırılır. Bu talepleri kendi içlerinde reformist ya da devrimci olarak etiketleme geleneği vardır; ancak, bu etiketlerin yol açtığı sorunları bir kenara bırakacak olursak, belli taleplerin sınırları ve olanaklılıkları, kısmen, hangi bağlamda yükseltildiklerine bağlıdır. Biçimse eşitik gibi, böyesine alçakgönüllü görünen bir talebin bile, bu tür hakların reddedildiği bir toplumda uzun soluklu uzantıları olabilir; üstelik, bu talebin gerçekleştirilmesi başka cephelerde ilerlemek için gerekli bir önkoşul olabilir. Dolayısıyla, bazı yazarların yaptığı gibi, 'kişisel politika'nın zorunlu olarak cinsel eşitlik taleplerinden daha devrimci olduğunu ileri sürmek yanlıştır.

rın olması, hem ilkelerin, hem de zorunluluğun bir ürünü olarak anlaşılabilir. Bir yandan, bu devletlerin ekonomik gelişme sağlamak üzere giriştikleri ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin pratik uzantıları gözönüne alınmalıdır. Bu dönüşümlerden bir çoğu, bu sürecin zorunlu bir parçası olarak kadınların durumunda bazı düzelmelere yol açmaktadır. Öte yandan, genel toplumsal eşitlik savunusunun bir parçası olarak, kadınları özgürleştirmenin gerekliliğine tarihsel olarak sahip çıkmış ve bu gerekliliği vurgulamış olan sosyalist kuramın ve ideolojinin etkisi söz konusudur. Bu yüzden, sosyalist öğretinin kadınlara ilişkin politikalarda belli bir etkinliği olduğu düşünülebilir; bu politikalar belirli alanlarda cinsel eşitliği sağladığı ölçüde de, sosyalizm ile feminizm arasında, sınırlı da olsa bir bağlantının varlığından söz edilebilir.

Sosyalist devletlerde cinsel eşitliğe ilke ile zorunluluğun birleşmesi yol açmıştır gerçi, ama başarılar tablosundaki eşitsizlik de bu gerilimli ittifakı yansıtmaktadır. Kaydedilmiş olan ilerlemeye karşın, bu ülkelerde cinsel eşitsizlik sürmektedir; buna bir açıklama getirmek gerekir. Bu eşitsizliğin 'geçmiş' toplumsal ilişkilerin bir kalıntısı olduğu yolundaki resmi görüşte, daha yeni kurulan sosyalist devletler açısından bir doğruluk payı olabilir; ama uzun bir geçmişi olan Doğu Avrupa devletleri söz konusu olduğunda bu görüş daha az ikna edicidir. Ancak, tek başına, bu yeterli bir açıklama değildir ve olamaz da; çünkü bu eşitsizlikleri yeniden-üreten özgül toplumsal mekanizmaların ve pratiklerin varlıklarını sürdürdüğünü gözden kaçırmaktadır. Bu eşitsizlikler zamanla basit bir biçimde sönüp gitmeyecektir. Üstelik, bu eşitsizliklerin bazıları devlet politikalarının kendilerinde içkindir ve var olan sosyalist devletlerin ekonomik ve politik örgütlenme tarzına bağlıdır. Sonuç olarak, sosyalist programın kadınlar üzerindeki etkileri çelişiktir ve bunları ne oldukları gibi benimsemek mümkündür, ne de sabırsızca bir kenara itmek. Aşağıdaki tartışmanın konusunu, olumlu olanla olumsuzun, özgürleşme ile süregiden tabiyetin bu birleşimi oluşturmaktadır.

Bu yazıya birçok kişi farklı biçimlerde katkıda bulundu; yardımları için ve bana zaman ayırıp beni yüreklendirdikleri için hepsine şükran duyuyorum. Sussex, Gelişme Araştırmaları Enstitüsü (IDS: Institute of Development Studies) 'Kadınların Ezilmesi' grubundaki arkadaşlarıma ve bundan önceki taslak üzerindeki gözlemleri için Lisa Croll ve Kate Young'a özel teşekkür borçluyum. Ayrıca, Perry Anderson, Fred Halliday, Alix Holt, Martin Lockett, Alistair McAuley ve Gyorgy Vigh'e aynı biçimde teşekkür ederim. Bu yazının ilk biçimi IDS **Tartışma Metni** (sayı 157) olarak basılmıştı; daha uzun bir versiyonu **Feminist Review**, sayı 8 (1981)'de ve **World Development** (Sosyalizm Özel Sayısı), 1981, içinde yayınlanmıştı.

Sosyalist devletlerin cinsiyet ilişkilerini dönüştürme konusunda vardıkları noktayı değerlendirmeye çalışan bu yazı, sanayileşmiş Doğu Avrupa toplumlarına ilişkin olarak başlamış olan bir tartışmayı 3. Dünya'da bunlara tekabül eden ülkeler üzerinde odaklaşarak tamamlamayı amaçlamaktadır (2). Bu ülkeler, sosyalist devletlerin kadınların durumunu düzeltme konusundaki başarıları üzerine yapılan genel değerlendirmelerde çoğu kez yer almazlar. Tartışmaya onların deneyimlerini de katmak bazı temel sorunların daha çarpıcı bir biçimde ortaya konmasını sağlayabilir. Bunun da ötesinde, hem gelişmiş ülkeleri, hem 3. Dünyayı kapsayan karşılaştırmalı bir genel bakış, sadece farklı gelişmişlik düzeylerindeki kapitalist ülkelerle karşıtlığı ortaya koymayı kolaylaştıracağı için değil, aynı zamanda, daha az gelişmiş olan sosyalist devletlerin politikaları daha gelişmiş olanlarınkini yansıttığı için de yararlıdır. Karşılaştırmalı bir yaklaşım olmadığında, devrim-sonrası bu iki rejim türünde uygulanan politikalardaki çarpıcı özdeşlik kolaylıkla gözden kaçabilir (3).

GEÇİŞ FORMASYONLARI

Bu ülkelerin başarı tablosunu tartışmaya geçmeden önce, 'sosyalist' teriminin bu metindeki kullanımına ilişkin kısa bir açıklama yapmak gerekir. Sosyalizmin nasıl tanımlanacağı ve herhangi bir tanımın var olan devrim-sonrası toplumlara ne kadar uygulanabileceği konusunda geniş ve çekişmelerle dolu bir yazın vardır. Bu, burada açıklığa kavuşturulabilecek bir sorun değildir; dolayısıyla geçici bir tanımla yetinmek zorundayız. Sosyalizm ile komünizm arasındaki geleneksel ayırımı yaparak işe başlayabiliriz. İlki farklı üretim ilişkilerinin öğelerini birleştiren bir geçiş toplumu biçimini ifade ederken, ikincisi üretim araçları üzerinde ortak mülkiyeti, eko-

---

(2) 3. Dünya sosyalist ülkelerine ilişkin görüşler Çin, Vietnam, Küba, Kuzey Kore ve Gine-Bissau üzerine yapılmış çalışmaların yanısıra, benim Güney Yemen konusunda yaptığım araştırmadan ve Afganistan ile Küba'daki incelemelerimden alınmıştır. Bu liste, kuşkusuz, ülkeler açısından tüketici değildir. Bu genel konu üzerinde öylesine geniş bir yazın var ki, bibliyografik göndermeleri belli bir yazarın özgül bilgiler sunduğu durumlarla sınırladım.

(3) Politikalardaki bu genel benzerlikler şu olgunun gözardı edilmesine yol açmamalı: Devlet politikaları, her ülkede, rekabet içindeki güçlerin mücadeleleri için hem bir alan oluşturur, hem de bu mücadelelerin sonuçlarıdır ve zaman içinde bu mücadeleler politikalarda değişikliklere yol açar. Ancak bu değişiklikler şimdiye kadar, kısmen, ortak olarak paylaşılan bir dizi kuramsal varsayıma bağlılığın saptadığı sınırlar içinde olmuştur.

nomik artığın köklü bir yeniden-bölüşümünü ve hem genel siyasal düzeyde, hem de işletme düzeyinde demokratik halk denetimi biçimlerini gerektirir (4). Açıkça belirtmek gerekir ki, burada ele alınan toplumlar ilk kategoriye dahildirler ve ancak sosyalist dönüşümün bir bölümünü gerçekleştirmeyi başardıkları (ki bunun bile dereceleri farklıdır) ölçüde sosyalist ülkeler olarak görülebilirler. Bu yazıda, devrim-sonrası toplumların politikaları betimlenirken 'sosyalist' teriminin geçtiği yerlerde, bu sözcük şu özellikleri taşıyan ülkeleri kastetmek üzere, dar bir anlamda kullanılmıştır: 1. Sosyalist bir toplumu kurma konusunda açıkça dile getirilmiş bir taahhüt; 2. 'Bilimsel sosyalizm' adıyla andıkları ve Marksizmin ve Leninizmin ilkeleri olarak gördükleri öğretiye bağlılık; 3. Yüksek düzeyde bir toplumsal yeniden-bölüşüm; 4. Özel mülk edinmenin ve üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin kaldırılmasında ve bu ilişkilerin yerlerini, üretimin de bölüşümün de planlı ekonomik gelişme ilkesine uygun olarak devlet tarafından denetimine bırakmasında genel olarak başarılı olmuş politikaların benimsenmesi.

Bu devrim-sonrası toplumlarda ikili bir süreç vardır: Bir yandan, kapitalizm-öncesi ve kapitalist üretim ilişkilerinin giderek dönüştürüldüğü ve eski yönetici sınıfların iktidarının yıkıldığı bir yıkım sürecidir bu. Öte yandan, bu dönüşüm, aynı zamanda yeni toplumsal ilişkilerin oluşturulduğu, yaygınlaştırıldığı ve yerleştirildiği ve yeni bir devlet biçiminin kurulduğu bir inşa süreci özelliğini taşımaktadır. Bu süreçlerin ne kadar gerçekleştiği, söz konusu formasyonun doğasına ve oradaki sınıf mücadelesi düzeyine bağlıdır. Bu devrim-sonrası toplumlara geçiş toplumları denebilir, ama geçişin kendi doğasında nihai sonucun komünist bir toplum olacağını güvence altına alan hiç bir şey yoktur. Kapitalizmden çıkılmış olduğu halde süreç durdurulabilir, ya da geriye döndürülebilir; almaşık olarak, toplumsal-ekonomik örgütlenmeye ilişkin kavramların hiç birine sığmayacak toplumsal ilişkiler kurulabilir. Bu toplumlar, bu dar anlamıyla sosyalist olarak tanımlanabilseler bile, şimdiki biçimleriyle hepsi ek, olumsal bir sınırın, yani toplumsal-ekonomik alandaki dönüşümleri tamamlayacak gerçek bir siyasal demokrasinin olmayışının damgasını taşımaktadırlar. Dolayısıyla, ekonomi toplumsallaşmış, ama siyasal iktidar toplumsallaşmamıştır. Bu çok önemli sınıra karşın, bu toplumlar sosyalist geçişe özgü temel özelliklerden bazılarını taşırlar; öte yandan, kapitalist toplumun bazı özelliklerini halen taşımakla birlikte, toplumsal ve ekonomik örgütlenme tarzları açısından kapitalizmden nitel olarak farklıdırlar.

(4) Paul Hirst ve Barry Hindess çeşitli vesilelerle bu çarpıcı formülasyonu kullanmışlardır. Bk. örneğin Hindess ve Hirst, 1977.

Geçişin eşitsiz oluşunun anlamı şudur: En iyi durumda bile, toplumsal özgürleşme sürecinin tamamlanmamış ve sınırlı bir nitelik taşıması büyük bir olasılıktır. Gerçi her tür başarısızlığı bu etkene dayandıran özürcü bir açıklamaya düşmemek gerekir; ama özellikle de sınıfsal direnişin, tutucu ideolojilerin ve üretici güçlerin yeterince gelişmemiş oluşunun etkileri birleştiğinde ve kadınların özgürleşmesi de dahil olmak üzere bütün toplumsal programları frenlediğinde, bu etkenin belirli bir rol oynayacağı açıktır. Üstelik, kadınların özgürleşmesi nasıl tanımlanırsa tanımlansın, şayet kadınların ezilmesi herhangi bir ölçüde bilinç-dışının işleyişine bağlanıyorsa, bu, devrim-sonrası toplumlarda özgürleşme ile ilgili ek bir sorun olduğu anlamına gelir. Çünkü psikolojik etkenler toplumsal etkenlerden belli bir ölçüde bağımsız olmakla kalmazlar, aynı zamanda bunların farklı bir zamansallıkları vardır ve bu zamansallık toplumsal etkenlerin, kendilerini üretmeye katkıda bulunan toplumsal koşullar ortadan kalktıktan sonra uzun bir süre etkililiklerini korumalarını sağlayabilir. Bu yüzden, devrim-öncesi toplumun bilinç-dışı ile dolayımlanan etkisinin ortadan kalkması için, bu toplumun yıkılmasının üzerinden birçok kuşağın geçmesi gerekecektir. Bütün bu düşünceler sosyalizmde kadınların özgürleşmesi sürecinin nesnel ve öznel sınırlarına işaret etmektedir. Devrim-sonrası toplumların başarısızlıklarına teslim olmak için değil ama, bu tür toplumlarda özgürleşme sürecinin gerçekleşebileceği özgürlük alanını daha kesin bir biçimde belirleyebilmek için bunların gözönüne alınması gerekir.

3. DÜNYA

Bu özgürlük alanı 3. Dünya'da, Rusya'da ya da Doğu Avrupa'da olduğundan da dardır. 3. Dünya'nın devrimci hükümetleri, hem ekonomide, hem sivil toplumda çok ciddi yoksulluk ve azgelişmişlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmış toplumlarda, anti-emperyalist ve anti-kapitalist mücadeleleri birleştirerek iktidara gelmişlerdir. Çoğunda, kapitalizme geçiş başlamış olsa bile alt bir evresindeydi ve bugün hâlâ kapitalizm-öncesi üretim ilişkileri ve kapitalizm-öncesi ideolojiler bazı devrim-sonrası toplumların kırsal bölgelerinde varlıklarını sürdürmektedirler. Bu sorunlara ek olarak, bir çok ülke, Vietnam örneğinde olduğu gibi, savaşta harap olmuş, ya da Küba örneğinde olduğu gibi, ekonomik ambargonun etkilerine maruz kalmıştı.

Bu hükümetler iktidara geldiklerinde yerine getirmeleri gereken muazzam bir görevler dizisiyle karşı karşıya kalırlar ve bunun için gerekli olan sermaye, teknoloji ve nitelikli personel kaynakları

son derece kıttır. Bu görevlerin arasında, ülkenin üretim kapasitesinin arttırılması, kapitalist toplumsal ilişkilerin yanısıra kapitalizm-öncesi toplumsal ilişkilerin çözülmesi, çoğu durumda geri ve bölünmüş bir toplumun birleştirilmesi, siyasal ve hukuksal yapıların dönüştürülmesi ve olanaklar elverdiği ölçüde halka sosyal yardım sağlanması vardır. Özellikle, maddi açıdan daha fazla olanağa sahip olan ülkelerde karşılaşılan güçlükler düşünüldüğünde, bu tür ülkelerin kadınları özgürleştirmedeki başarı tablolarına yöneltilecek herhangi bir eleştiri arka plandaki bu dehşetli kıtlığı gözönüne almalıdır.

Bu bağlamın, kadınlar için, genel kaynak kıtlığının yol açtığı sorunların ötesinde çok dolaysız uzantıları vardır. İlkin, ekonomik gelişmeye öncelik tanınması, devrimi hemen izleyen dönemde acil ve gerekli olmakla birlikte, başka sosyalist hedeflerin ve bu arada tam bir cinsel eşitliğin gerçekleştirilebilmesini gelişme stratejisinin başarısına bağımlı kılar. Bir çok durumda, bu, devlet politikalarında üretimcilik sapması denebilecek bir yaklaşımın alışkanlık haline gelmesine ve enerjilerin sosyalist programın daha çok gerçekleştirilmesini sağlamaya yöneltilebileceği anın belirsiz bir geleceğe ertelenmesine yol açmıştır. Başka bir deyişle, başlangıçta kısa dönem için haklı gösterilen yöntem giderek devlet politikasının ayrılmaz bir parçası haline gelir.

Ne var ki, bu üretimci sapmanın kadınların durumu üzerindeki etkileri olumsuz olmakla birlikte, özellikle devrimi hemen izleyen dönemde aynı eğilimin olumlu etkileri de vardır. Çünkü gelişme hedefleri ile kadınların durumunu düzeltme taahhüdünün birbirine en koşut gittiği dönem dönüşüm sürecinin bu noktasıdır. Sosyalist devletler ekonomik alandakı dönüşümleri hızlandırmanın ve tamamlanın bir aracı olarak toplumsal değişimler sağlamak zorundadırlar. Bu değişimler üç türdür: Konut ve sağlık alanında olanaklar yaratarak devletin refahçı hedeflerinin gerçekleştirilmesi; devlet politikalarının ortaya çıkardığı ihtiyaç artışlarını karşılamaya yeterli bir emek arzının sağlanması; ve bir önceki toplumsal düzenin yıkılması. Bütün bunlar dolaylı ya da dolaysız olarak kadınların durumunda düzelmelere yol açabilir, ama daha yoksul, daha az gelişmiş ülkelerde kadınlar açısından en önemli uzantıları olan değişim, sonuncusu, yani bir önceki düzenin yıkılmasıdır.

Sosyalist devletler, ekonomik gelişmenin ve sosyal reformun önünde birer engel oluşturdukları gerekçesiyle, geleneksel ya da feodal dedikleri ilişkileri hızla dönüştürmeye çalışırlar. Bir önceki toplumsal düzenin ve onun hukuk, siyaset ve din sistemlerinin yerine, giderek, merkezileşmiş, lâik ve daha eşitlikçi yeni bir toplu-

mun geçmesi gerekmektedir. Bu aşındırma ya da dönüştürme süreci, kadınların tabiyetinin içinde kök salmış olduğu toplumsal ilişkilerin ve kurumların bazılarına saldırmayı getirdiği ölçüde onların durumunu etkiler. Kapitalizm-öncesi ataerkil aile bu pratiklerin bir çoğunun yaşandığı alandır ve bu yüzden de devrimci reformun ana hedeflerinden birini oluşturur. Çok-karılılık, başlık parası, çocuk evliliği ve kadınların kapatılması gibi kurumlar kapitalizm-öncesi formasyonlarda toplumsal dokuyla içiçedir ve bu pratiklerin kimi toplumun genel yeniden-üretiminin bir parçasını bile oluşturabilirler. Bu olguların indirgemeci bir biçimde açıklanması gerekmez, ama açıktır ki, kadınlara karşı ayırım yapan miras sistemleri ve evlilik bağlarının akrabalar tarafından sıkı bir biçimde denetlenmesi, kapitalizm-öncesi mülkiyet biçimlerinin ve toplumsal ilişkilerin korunmasının araçları olabilirler. Kapitalizm-öncesi düzenin ayrılmaz parçalarını oluşturan yapıların yıkılması, böylece, kadınların durumunun önemli bir ölçüde düzelmesine yol açabilir. Öte yandan, reform yapan hükümetler kadınların durumunu düzeltmeyi kapitalizm-öncesi düzenin yıkılmasında kilit nokta olarak görürler.

Bu reformlar genellikle, dört alanda, yani, erkeklerin kadınlar karşısındaki üstünlüğüne, kapitalizm-öncesi mülkiyete, ataerkil aileye ve dinsel taassuba yönelik olan dört cepheli bir saldırı anlamını taşır. Beklenebileceği gibi, bu saldırılar bir çok ülkede önemli direnişlere yol açmışlardır; bu politikaların başarılı olması için sosyalist devletlerin temkinli bir biçimde ilerlemeleri gerekir. Bu devletler, kadınların bu köklü geçişi yapmalarında destek oluşturacak yapıları sağlamadan, kadınların durumunda aşırı hızlı dönüşümleri dayatmaya çalıştıklarında sonuçlar felâket olmuştur. Hem 1920'lerde Sovyet Orta Asya'sında, hem de 1949'dan sonra Çin'de binlerce kadın intihar etmiş, ya da yeni haklar talep ettikleri için aileleri tarafından öldürülmüşür; bir çokları da ailelerine ve büyüklerine karşı çıkmaya cüret etmenin ağır bedelini uzun süre kişisel acılar çekerek ödemişlerdir. (Massell, 1974; Croll, 1978) (5)

Dinsel öğretinin ve inançların cinsel eşitsizliklere dayanak oluşturduğu yerlerde reform daha da sorunlu bir hale gelir. İslam toplumlarında, önceleri sadece erkeklerin yararlandığı hakların kadınları da kapsayacak biçimde yaygınlaştırılması Kuran'ın ilkelerine karşı çıkış olarak yorumlanabilir ve, salt sınıf terimleriyle açıklanamayacak, kesin ve indirgenemez bir dinsel boyuta sahip olan bu

(5) Gregory Massel'in **The Surrogate Proletariat** adlı kitabı, neredeyse tümüyle resmî Sovyet kaynaklarına dayanıyor olsa da, Sovyet Orta Asyası'nda 1920'lerde benimsenen hükümet politikasının, nasıl hem kadınların durumunu düzeltmeyi, hem de aynı anda kapitalizm-öncesi düzenin sosyo-ekonomik temelini yıkmayı amaçladığını ilginç bir biçimde anlatmaktadır.

tepki daha geniş bir karşı-devrimci bir tepkinin parçası haline gelebilir. [6]

SOSYALİZM-KAPİTALİZM KARŞILAŞTIRMASI

Öyleyse bunlar, 3. Dünya'da kadınların durumunu düzeltmenin nesnel sınırlarından bazılarıdır. Ancak, bu sınırları çizilmiş özgürlük alanı içinde bile, hem gelişmiş, hem gelişmekte olan sosyalist devletlerin başarı tabloları bir çok önemli noktada eleştirilebilir. Ama böyle bir eleştiriye geçmeden önce, kadınların özgürleşmeleri bağlamında, sosyalist ülkelerle kapitalist ülkelerin başarı tabloları arasındaki önemli farklılıkları kaydetmek gerekir. Bunlar kabaca şöyle sınıflandırılabilir:

1. Sosyalist devletlerde resmi ideoloji kadınları devrim-öncesi düzende maruz kaldıkları baskıdan kurtarma gereğini önemle vurgular. Bu, devrimci partilerin programlarında ilân edilmiştir ve kadınların ezilmesi devrim-sonrası devletlerin politikalarında ve anayasalarında, her zaman, resmi müdahale gerektiren toplumsal ve siyasal bir sorun olarak kabul edilmiştir. Oysa, bir çok kapitalist ülkede, kadınların durumunu düzeltecek önlemler, ancak, kadınların ve müttefiklerinin oy hakkı ve başka demokratik haklar için verdikleri uzun mücadelelerden sonra alınmıştır. Bu yüzden, Lenin 1919'da, Rusya'nın kadınlara eşit haklar sağlamada ve kadınların geleneksel olarak taşıdıkları yükü hafifletmede diğer bütün ülkelerin önünde gittiğini gururla belirtirken haksız sayılmazdı. Bugün de, 3. Dünya'da cinsel eşitliği sağlamaya yönelik resmi taahhütler en çok sosyalist toplumlardan gelmektedir. Kuşkusuz bunun önemini abartmamak gerekir ama tümüyle küçümsemek de yanlış olur. Bu taahhütler hükümet politikasını etkilemektedir ve resmi bir ideoloji olarak beklentilerin doğmasına ve bu beklentilerin karşılanması için halkın dayatmasına yol açabilirler.

Bu yüzden, sosyalist devletler, hızla ve kararlılıkla kadınların sömürülmesinin aşırı biçimlerine son vermeye girişirler. 3. Dünya'nın kapitalist ve sosyalist toplumları arasındaki bu farklılık en açık biçimiyle İslam toplumlarında ortaya çıkar: Bunların çağdaş kapitalist versiyonlarında ve Cezayir, Libya, Somali gibi kendilerini 'İslam sosyalizmi' ilân eden ülkelerde, çok-karılılık, çarşaf, çocuk evliliği ve kadınların kamu yaşamından dışlanması gibi kurumlarla kadınların geleneksel ezilmişliği sürmektedir. Bunun tersine, Sovyet Orta Asya'sında, Afganistan'da ve Güney Yemen'de devlet po-

(6) Aynen, Afganistan'da, 1980'e gelindiğinde hükümetin aile içinde eşitliği yerleştirmek ve kadınların eğitime katılımını sağlamak için oluşturduğu reform yasalarından vazgeçmeye itildiği gibi. Bu önlemlere açıkça dinsel gerekçelerle karşı çıkılmıştı. Bazı kadınların yargıçlığa atanması üzerine, Demokratik Yemen de, Suudi Arabistan ve başka tutucu Arap devletleri tarafından 'dinsizlik'le suçlandı. Kuran'da bu görevin sadece erkekler tarafından üstlenilmesi öngörülmüştür.

litikaları ısrarlı bir biçimde bu tür uygulamaların önünü kesmeye yönelmiştir. Gerçi sosyalizmde kadın işgücünün dağılımı cinsiyet ayrımına tabi olmaktan çıkmaz, ama kadınların tarlalarda ve atölyelerde ücretsiz çalıştırılması olgusu —ekonomik sömürünün bu en ağır biçimi— tümüyle ortadan kalkmasa bile önemli bir ölçüde azalmıştır (7). Sosyalist ülkelerde fahişelik varlığını kısmen sürdürmektedir, ama gelişmiş kapitalist ülkelerde ve 3. Dünya'nın kapitalist ülkelerinde olduğu gibi, kitlesel ve giderek artan bir ölçekte değildir bu. Kapitalist ülkelerde bu tür uygulamaların çoğuna göz yumulmakta, hatta bunlar teşvik edilmektedir; başarı düzeyleri farklı da olsa, sosyalist ülkeler bunların ortadan kalkışını hızlandırmaya çalışmaktadırlar.

2. Sosyalizmde, kadınlar, işgücüne katılımlarını **bütün faal kadınlar için normal bir beklenti** ve hatta devlete ve ailelerine karşı bir görev olarak görmeye teşvik edilirler. Ev ve iş birbiriyle bağdaşmayan alanlar olarak görülmez ve resmi söylemde kadınlar yalnızca ev-içi çalışanları ve anneler olarak değil, ücretli emekçiler olarak tanımlanırlar. Sosyalist ülkelerde, genellikle, erkeklerin ücretleri kadınlarınkinden yüksektir gerçi, ama erkeğin kendi ücretiyle ailesini kabul edilebilir bir yaşam standardına uygun bir düzeyde geçindirmesi beklenmez. Elde edilen veriler, bu standarda erişilmesi için hem erkeklerin, hem kadınların ücret karşılığı çalışmaları gerektiği göstermektedir (Heitlinger, 1979; Jancar, 1978). Dolayısıyla, 'aile ücreti' ve tam gün evkadınlığı sosyalist toplumların tipik özellikleri değildir.

3. Ücret düzeylerinin düzenlenişi tam istihdam hedefine bağlıdır ki, bu da, sosyalist ülkelerle kapitalist ülkeler arasındaki, kadınların durumuna ilişkin dolaysız uzantıları olan bir başka karşıtlıktır. Kapitalist ülkelerde kadınlar yedek sanayi ordusunun önemli bir bölümünü oluşturabilirler; oysa sosyalist ülkeler bugüne kadar istihdam düzeyini yüksek tutmayı başarmışlardır; bu, beraberinde, aktif olarak kadınların çalışmasını sağlamayı ve emek arzını ekonomik gelişme hedefine göre yönlendirmeyi getirmiştir. Kadınları evin dışına çıkarma ve ücret karşılığı çalışmaya yönlendirme politikasında, kuşkusuz, sermaye kıtlığı, üretici güçlerin gelişme düzeyinin düşüklüğü ve yabancı işgücü kullanmayı reddetmek gibi etkenlerin rolü vardır; ama bütün bunlar, kadınların çalışmalarının özgürleşme süreçlerinde kilit noktası olduğu inancına bağlı olarak onları kesin bir biçimde çalışmaya yönlendirme politikasıyla birleşir. Bu yüzden, ilke ve pratik zorunluluk biraraya gelmiş ve bu konuda özgül bir sosyalist politikanın üretilmesine yol açmıştır.

4. Aradaki son farklılık da, sosyalist devletlerin, emek gücünün yeniden-üretiminde ve genel olarak sosyal güvenlik alanında,

---

(7) Sosyalist devletler, 3. Dünya feministlerine, ileri kapitalist ülkelerin feministlerine göründüğünden çok daha radikal ve etkileyici gelebilirler. Bunun siyasal uzantıları önemlidir.

yani analık ve çocuk bakımı için destek yapıların sağlanması, ücretsiz sağlık hizmeti ve eğitim, konut ve genel olarak sosyal yardım konularında kapitalist devletlerden daha çok sorumluluk yüklenmeleridir. Bunların bir bölümü özellikle kırsal bölgelerde çok yetersiz de olsa, bu doğrultuda çok önemli adımların atıldığı ve böylelikle sosyalist devletlerin insanlarının en temel varoluş koşullarında ilerlemenin sağlandığı yadsınamaz; bunların arasında en belirgin örnekleri devrim-öncesi ile devrim-sonrası arasında çarpıcı bir karşıtlığın olduğu 3. Dünya ülkeleri oluşturmaktadır. Bu tür politikaların kadınlar açısından uzantıları yeterince açıktır; bunlar, en dolaysız biçimde, ailenin sağlığı ve çocuk bakımı konusundaki sorumluluğun azalmasında ve eğitim sisteminin demokratikleşmesinde ortaya çıkmaktadır.

KURAMSAL ÖNCÜLLER

Bu noktada artık devrim-sonrası ülkelerin başarı tablosunu ele almak olanaklıdır. Bunu yaparken, bu tabloyu soyut bir 'kurtuluş' anlayışına ya da kapitalist devletlerdeki uygulamaya göre değerlendirmek yerine, bu ülkelerde, daha önce gördüğümüz gibi devrim-öncesi dönemde var olan arka plan koşullarını gözönünde bulundurmak gerekir. Bu bölüm ikiye ayrılıyor: İlkin, kadınların özgülleşmesine yönelik politikaların temelini oluşturan kuramsal varsayımların değerlendirilmesi; ikinci olarak da, devlet politikasının beş kilit sektöründe alınan önlemlerin incelenmesi.

Devrim-sonrası hükümetlerin karşı karşıya kaldıkları pratik sorunları bir kenara bırakacak olursak, yalnızca hükümet politikalarının uygulanmasında değil, 'kadın sorunu'nun formüle edilişiyle ilgili olarak da bir dizi sorunla karşılaşmaktayız. Farklı devletler ve bunların farklı sosyalizm 'modelleri' ile uluslararası plandaki farklı yönelimleri arasındaki çeşitliliğe karşın, bu noktada, kadınlara ilişkin sosyalist politikaların hangi merkezi varsayımlara dayandırılması gerektiği konusunda çarpıcı bir görüş yakınlığı vardır.

Kadınların özgülleşmesi ile ilgili bu kuramlardaki birörnekliliğin bir nedeni, kadınlar konusundaki ortodoks komünist tavrın tarihsel formülasyonunda ve daha sonraki yeniden-üretiminde bulunabilir. Bu tavır Marksizmin klasiklerinin basit bir biçimde bir araya getirilmesiyle oluşmamıştı: Marx, Engels ve Lenin'in kadınlar üzerine yazdıkları, böl̦ük pörçük ve bazı açılardan tutarsız metinlerdi. Sonradan, onların bazı gözlemlerinin ayıklanıp kutsanması ile görünürde tutarlı bir kuram yaratılmıştı. Tıpkı Lenin'in ölümünden sonra Marksizm-Leninizm adlı ortodoks bir külliyatın Moskova'da yaratılıp, uluslararası komünist harekete yayılması gibi, kadınlar konusunda da, klasik metinlerin ve 3. Enternasyonal'in ilk dönemine ait kodlaştırılmış resmî belgelerin araççı bir okumasıan dayanan ortodoks bir tavır geliştirildi. Kadınlar konusundaki bu ortodoks tavır bugüne kadar egemenliğini korudu ve neredeyse sorgu-

lanmadı: Bu kuram yalnızca Doğu Avrupa'da resmî olarak yayılmakla kalmamakta, 'sosyalist kamp'ın yeni üyelerine ve kapitalist ülkelerdeki komünist partilere de sunulmaktadır. Gerçekten de, başka alanlarda resmî Sovyet kuramlarını bir kenara atmış olan komünist partiler bile (örneğin Çin Komünist Partisi ya da farklı biçimlerde İtalyan Komünist Partisi), 'Kadın Sorunu' konusundaki bu kodlaştırılmış kuramı neredeyse hiç eleştirmeden benimsemektedirler. Şu anda Sovyetler Birliği ile sıkı bağlantılar içinde ve ona bağımlı olan Üçüncü Dünya ülkelerinden ise daha da az eleştirellik beklemek gerekir; bu ülkeler, Ortodoks 'Marksizm-Leninizm'in bir bölümü olduğu konusunda kendilerine güvence verilen bu kuramı değerlendirip eleştirecek tarihsel arka plandan ve kültürel kaynaklardan yoksundurlar. Buna, bir de, annelik konusunda oldukça geleneksel görüşleri korurken bir yandan da kadınların üretimdeki rolünü arttırmayı odak noktası haline getiren ortodoks kuramın bu tür devletlerin gelişme politikalarında dolaysız bir işlev görmesi eklendiğinde, resmî kodun ve onun dışladığı şeylerin neden her yerde aynı biçimde yeniden-üretildiği daha çok açıklığa kavuşur.

Kadınların ezilmesine ilişkin resmî kuramın öğeleri iki temel metinden, Engels'in **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni** ile Lenin'in **Kadınların Özgürleşmesi Üzerine** adlı yapıtlarından türetilmiştir. Engels'in metninin ayrıcalıklı bir yeri vardır, çünkü kadınların ezilmesinin ekonomik belirlenimlerin sonucu olduğu ve sınıflı toplumun ortaya çıkmasıyla ve devletin oluşmasıyla koparılamaz bir bağının bulunduğu tezine kuramsal bir temel sağlamaktadır. Köken burada özetlenmesi gerekmeyecek kadar iyi bilinmektedir; metnin ana önermesinden daha önemli olan, bu önermenin nasıl yorumlanıp maledinildiğidir. Buna bir örnek, Yugoslavya'da kadınların durumu ile ilgili resmî tahlillerden biridir (Tomsic, 1978). Bu ülke Moskova'dan bu denli bağımsız olmasına karşın, kadın işleri ile ilgili bir resmî sorumlunun yazmış olduğu bu metin, kadınların ezilmesi ve buna son vermek için neyin gerekli olduğu konusunda, Vietnam'dan Küba'ya kadınlar üzerine bütün resmî el kitaplarında yazılanları yeniden-üretmektedir. Bu yüzden de, ortodoks tahlili temsil ettiği söylenebilir:

«Marksistler, kadınların eşitsiz durumunun nedenlerinin onların erkekler tarafından ezilmesinde yatmadığını ve kadınların tek bir katman oluşturmadıklarını doğru anlamışlardır; gerçekte, kadınların konumu, özel mülkiyet temeli üzerinde insanın insanı sömürmesine dayanan sınıflı toplumun varlığına koparılamaz bağlarla bağlıdır. Dolayısıyla, kadınların özgürleşmesini sağlayacak tek yol... sınıflara dayalı toplumsal sistemi devirecek devrimci mücadele yoludur.»

Metinde, bundan sonra, Engels'in «kadınlar toplumsal olarak üretken emekten dışlandıkları sürece özgürleşemezler» tezi tekrarlanmaktadır. Kadınların toplumsal üretime katılabilmeleri için de

«evişinin ancak çok hafif bir yük olması gerekmektedir». Ayrıca, ailenin «toplumun üretim birimi olarak» ortadan kalkması ve «eğitim ve yetiştirme işlevlerinin toplumsallaşması» gerekir. Aynı zamanda, metinde, Lenin'in kadınları siyasal eyleme katma doğrultusundaki öğüdüne, sosyalizmin kadınların katılımı olmadan kurulamayacağı gerekçesine dayanılarak başvurulmaktadır.

Kadınların ezilmesi konusundaki resmi devlet politikasının bu özette aktarılan özü, Rus Devrimi sonrasında ilk kez kodlaştırıldıktan bu yana ana noktaları bakımından aynı kalmıştır. Aynı biçimde, bunun yol açtığı politikalar demetinin kökleri de bu eski gelenekte yatar ve en açık ifadesini, bir çok açıdan komünist hareketi oluşturan toplantı olan, Komünist Enternasyonal'in 1920 tarihli 2. Kongresinin kararlarında bulur. Bu kararlarda şu politikalar vurgulanmaktadır: Kadınları evin dışına çıkarmak ve ekonomiye katmak; kadınları tabi durumda tutan köylü aile yapılarını yeniden düzenlemek; evişini ve çocuk bakımını hafifletmek için toplumsal hizmetler geliştirmek; kadınlara fırsat eşitliği sağlamak; kadınları siyasal çalışmaya ve devlet yönetimine katmak; ve «kadınların özgül fiziksel gereksinimlerini ve anne olarak duydukları ruhsal gereksinimleri karşılayacak» çalışma koşullarını sağlamak (Jancar, 1978).

Yukarıdaki tahlilde belirtildiği gibi, bu politikalar bütün dünyada sosyalist ülkelerin kadınlara ilişkin programlarının temelini oluşturmuştur ve sonuncusu dışında hepsi çoğu feministin benimseyeceği politikalardır. Gerçekten de, bunların tümü gerçekleştirildiğinde çok önemli ilerlemelerin sağlanacağı yadsınamaz. Ne var ki, bu politikalara ve onların temelini oluşturan varsayımlara, her şeyden önce baştan aşağı ekonomist ve indirgemeci oldukları için çeşitli eleştiriler yöneltilebilir. Belki de bunların en çarpıcı olanı, ne cinsler-arası ilişkilerdeki sorunlarla yüzleşme yönünde herhangi bir çabanın olması, ne de sınıf ilişkilerinin erkeklerle kadınları farklı biçimlerde etkilediğinin kabul edilmesidir. Kadınların ezilmesinin sınıf ilişkilerinden kaynaklandığı ileri sürülmekte ve erkeklerin de kadınlar kadar bu ilişkilerin kurbanları olduğu kabul edilmektedir. Bir kez özel mülkiyet ortadan kaldırıldığında, ekonomik altyapıdan destek almadıkları için sınıflı toplumun başka kalıntılarının sonunda sönüp gideceği varsayılmaktadır. Bu tez oldukça taraflıdır: Ne Engels, ne de onu izleyen resmi kuramcılar kadınların ezilmesiyle sınıf ilişkileri arasındaki bağlantıyı kurabilmişlerdir; kadınların tabiyetinin kökenini üretken emekten dışlanmaları ile açıklamak bir çok sorunu içinde barındırmaktadır. Kadınların, tarım üreticilerinin çok önemli hatta en büyük bölümünü oluşturduğu, ama açık bir biçimde erkeklere tabi olduğu Üçüncü Dünya ülkelerinde bile, Engels'in yanıldığı ampirik olarak kanıtlandığı halde, bu kuram yine de eleştirilmeden benimsenmektedir. Aynı biçimde, evişi ve çocuk bakımı sorununu, sadece bu işin bir bölümünü **toplumsallaştır-**

mayı önererek çözmeye çalışmak, ev içindeki sorumlulukları eşitleştirme gereğini görmezlikten gelmek demektir. Ama sosyalist devletlerin, erkeklerle kadınların ev-içi ilişkilerini devrimci bir biçimde dönüştürmeyi sadece 'unutmaları' söz konusu değildir. Tersine, 'annelik' ve kadınların sözde 'ruhsal, ahlâksal ve fiziksel gereksinimleri' yüzünden bu role doğal olarak yatkın oldukları düşüncesi bu ülkelerin resmî basınlarında oldukça bilinçli bir biçimde öne çıkarılmaktadır.

Dolayısıyla, resmî ideolojinin merkezinde açık bir çelişki vardır. Bir yandan, kadınların ezilmesini toplumsal ve son tahlilde ekonomik nedenlere bağlayan tarihsel maddecilikten türetilmiş bir dizi kuramsal ilkeye başvurulmaktadır. Bu, en azından ilkesel olarak, doğalcı, özcü ya da biyolojist kuramlarla taban tabana zıt bir açıklamadır. Ama aynı zamanda, daha popüler ve daha az kuramsal metinlerde bu varsayımlardan birine ya da birden fazlasına dayanan tezlere sürekli olarak başvurulmaktadır. Sonra da bu tezler 'kadın özellikleri'nin eve 'uygunluğu'na ilişkin kavramları oluşturmak üzere kullanılmaktadır (8). Resmî söylemde ev içinde işbirliğinin istenilir olduğu vurgulandığı halde, çocuk bakımı ve yemek yapmak bir çok sosyalist ülkede hâlâ kadının 'doğal' faaliyet alanı olarak görülmektedir. Ne var ki, bu kuramsal karışımın sonucu, kadınları, bir yandan esas olarak evin sorumluları olarak tanımlarken, öte yandan da ekonomik büyüme hedefi açısından en az önem taşıdığı düşünülen ve görece az zahmetli iş alanlarına çeken bir politikalar kümesidir.

FEMİNİST TEZİN AYKIRILIĞI

Beklenebileceği gibi ortodoks sosyalist kuram Batı'da feministlerin savunduğu görüşlerin bir çoğuyla önemli noktalarda karşıtlık içindedir. İlki kadınların ezilmesini sömürüye dayalı sınıf ilişkilerinden türetirken, feministler bu ezilmenin hem sınıfsal, hem ekonomik etkenler karşısında özerk (ya da görece özerk) olduğunu vurgularlar. Ayrıca, kadınların ezilmesinin indirgenemez özgüllüğünün, cinsiyet temeline dayanan hiyerarşik bir sistem biçiminde ortaya çıktığını ve bu sistemde erkeklerin hem kadınlar karşısında ayrıcalıklı, hem de onların üzerinde iktidar sahibi olduklarını ısrarla savunurlar. Bunun bir takım uzantıları vardır: İlkin, ortodoks sosyalist yaklaşımda kadınların tabiyetinin, sonunda, daha geniş sosyalist dö-

(8) Köken'de, Engels'in, özellikle eski toplumsal biçimler bağlamında, işbölümünü doğallaştırma eğilimi vardır; ama onun ilgisi asıl, cinsiyete dayalı eşitsizliğin ekonomik ve toplumsal belirlenimleri ve bunların kadınlar üzerindeki olumsuz etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır.
Resmî ideoloji çağdaş toplumlarda işbölümünün doğal olduğunu kabul ettiği ölçüde Engels'in kuramının amaçlarından sapar.

nüşüm sürecinin bir parçası olarak ortadan kalkacağı ileri sürülürken, feministler kadınların özgürleşmesinin sınıfsal ve ekonomik ilişkilerden bağımsız olduğuna dayanarak ekonomik dönüşümlerin kendi başlarına bu özgürleşmeyi güvence altına alamayacağını savunurlar. Bunun gerçekleşmesi için, kadınların ezilmesini dolayımlayan hem ekonomik, hem ekonomi-dışı mekanizmaların oluşturduğu karmaşık birliğin özgül bir mücadele konusu olması gerekir. İkincisi, ekonomist ve indirgemeci bir sapmayla, sosyalist devletlerin kadınların özgürleşmesini sağlama konusundaki yaklaşımları dayatılmaktadır; oysa feminist kuramcılar sınıfsal ya da ekonomik sömürüden türeyen ezilme biçimlerinin dışında kalan ezilme biçimleri üzerinde odaklaşmışlardır. Bu, kadınların ezilmesinde ideoloji ve psikoloji gibi etkenlerin öneminin kabul edilmesi anlamına gelmiştir; ama bu ayrıca, cinsler arasındaki ilişkilerin sorunsallaştırılmasını ve, hem daha geniş toplumsal anlamda, hem de kişiler-arası ilişkiler düzeyinde, erkeklerin kadınlar üzerinde egemenlik kurma yollarının araştırılmasını da beraberinde getirmiştir. Daha önce de gördüğümüz gibi, kadınların tabiyetinin bu yönlerine sosyalist devletlerin kuramında ve pratiğinde hemen hemen hiç ilgi duyulmaz. Üçüncüsü, feministler çekirdek aileyi ve evlilik kurumunu kadınların tabiyetini dolayımlayan kurumlar olarak gördüklerinden, dikkatlerini eleştirel bir biçimde bu kurumlar üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Çağdaş sosyalizmde, 1920'lerde Bolşevik radikallerin dile getirdikleri daha liberter görüşlerle çarpıcı bir karşıtlık oluşturan bir biçimde, bu alanlar görece sorunsuz alanlar olarak görülür.

Ortodoks 'Marksist-Leninist' yaklaşımla feminist yaklaşım arasındaki bir başka farklılık da cinsellik alanına ilişkindir. Batılı feministler kadınların maruz kaldıkları cinsel baskı üzerinde durmuşlar ve kadınların geenl kurtuluşlarının bir parçası olarak cinsel özgürlük talep etmişlerdir; bu taleplere, eşcinsellerin hakları ve insanın cinselliğini evlilik dışında özgürce ifade etmesi talepleri eşlik etmiştir. Başlangıçta Bolşeviklerin cinsel kurtuluş yolundaki taleplere hoşgörüyle yaklaşmalarına karşın, sonradan sosyalist devletler kadınların (ya da erkek eşcinsellerin durumunda erkeklerin) tabiyetinin bu yönünü hiç gözönüne almamışlardır. Gerçekten de, cinsel kurtuluş, çoğu kez, aslında bir bakıma ahlâkçı kurallardan başka birşey olmayan yollarla karşı durulması gereken, Batıya özgü yoz bir ilgi alanı olarak görülür. Sosyalist devletler, genel olarak, heteroseksüel tekeşlilik dışındaki cinsel ilişkiler konusunda hoşgörüsüzdürler ve çoğu kez 'sapkın' oldukları düşünülen bu insanlara ağır toplumsal ve hukuksal yaptırımlar uygularlar.

Kadın cinselliği sorunu, kadın cinselliğinin tahribatı olgusunun varlığının sürdürdüğü Üçüncü Dünya ülkelerinde çok dolaysız bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Gerek Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nde, gerekse Etyopya'da klitoris sünneti bazı bölgelerde hâlâ uygulanmaktadır; ve bu ülkelerin ikisinde de bu uygulamayı ya-

saklayan yasalar düzenlenmemiştir. Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nde resmi görevliler ülkenin ekonomik ve toplumsal olarak gelişmesiyle birlikte bu uygulamanın (kendiliğinden) ortadan kalkacağını ileri sürmektedirler. Bu sorunun üzerine dolaysız bir biçimde gitmenin öneminin açıkça gözardı edilmesi, düşmanca bir ulusçu tepkiye yolaçma korkusuyla açıklanabilir; Britanyalılar Afrika sömürgelerinde, 'Pharaonic' sünnet olarak bilinen, kadının genital organlarının tahribatının aşırı bir biçimini yasaklamaya çalıştıklarında bu tür bir tepkiyle karşılaşmışlardı. Ancak bu, kısmen de, cinsel ilişkiler sorunuyla doğrudan doğruya yüzleşmenin genel olarak reddedilmesine bağlıdır. Irza geçmenin bir çok sosyalist ülkede ciddi bir sorun olmasına karşın, bunu engelleyecek ve kadınları daha çok koruyacak toplumsal ve hukuksal önlemlerin alınmasında ağır davranılmış olması bu açıdan dikkat çekicidir. Yugoslavya'da feministler birçok yıldır bu konuda kulis faaliyeti yapmaktadırlar ve çabalarının meyvelerini ancak yeni yeni toplamaya başlamışlardır.

Devrim-sonrası devletlerle feministler arasındaki son bir farklılık da, bu devletlerin özerk ya da hatta yarı-özerk hiç bir kadın hareketine izin vermeyişleridir; bütün kadın örgütleri kesin bir biçimde partiye ve onun toplumsal ve ekonomik önceliklerine tabidirler. Bu, Batılı feministlerin, tabandaki grupların gevşek bir biçimde bir federasyon olarak birleşmesine dayanan, özerk ve hiyerarşik-olmayan kadın örgütlenmesi talebiyle karşıtlık oluşturmaktadır. Kuşkusuz, bu özerkliğin mutlaklığı ve kadın örgütlerinin başka siyasal örgütlerle oluşturacağı ittifakların biçimi Batı'da epeyi tartışma konusudur. Ne var ki, bu ilişki nasıl tanımlanırsa tanımlansın ve farklı tarihsel dönemlerde ne kadar değişirse değişsin, asgari sınır, kadınları doğrudan etkileyen konularda oluşturulacak politikalarda kadın örgütlerinin daraltılamayacak bir etki alanına sahip olmaları gerektiğidir. Bu örgütsel bağımsızlık biçimi, yalnızca Batı'daki kadın hareketi taraftarlarınca değil, Bolşevik partisinin ilk dönemindeki ve İşçi Muhalefeindeki radikaller tarafından da kadınların mücadelesinin herhangi bir başarıya ulaşmasının vazgeçilmez bir önkoşulu olarak görülmüştür. Dolayısıyla, bu tavır, basit bir biçimde, 'liberal' ya da 'burjuva' bir yaklaşım olarak bir kenara itilemez; tersine sosyalist gelenekte sağlam bir yeri vardır.

Bu farklılıklar bağlamında, Batılı feministlerle sosyalist devletlerin kadın sorunlarıyla uğraşan resmi sorumlularının çoğunlukla birbirlerine düşmanca yaklaşmaları şaşırtıcı değildir. Feministler Sosyalist devletlerin sınırlarının bilincindedirler ve bir bölümü herhangi bir ilerlemenin sağlanmış olduğunu bile yadsıyabilir. Sosyalist devletler, 1960'ların ortasından bu yana yükselmiş olduğu biçimiyle kadın hareketinin 'burjuva' ya da saptırıcı sorunlarla zaman harcadığını düşünürler ve çoğu kez Batı feminizmini saldırgan bir dille aşağılarlar. Ne var ki, Batılı feministler tahlillerini sosyalist

ülkelerde yazılanlar ve yapılanlar konusunda en azından belli bir bilgiye dayandırmaktadırlar. Oysa sosyalist blok hakkında aynı şeyi söylemek olanaklı değildir: Burada, Batı'daki kadın hareketi konusunda küçümsenemeyecek bir cahillik hüküm sürmektedir; kadın hareketi üzerinde, genel olarak ortodcks olmayan sosyalist yazarlarınkinden başka malzeme bulmak olanaklı değildir.

POLİTİK ÖNLEMLER

Şimdi temel tahlil konularımızın ikincisi olan sosyalist politikaya bakacağız. Göreceğimiz gibi bu tahlil, bizi, yukarıdaki temel taraflardan ikisinin de kabul etmeye yanaşmayacağı kadar karmaşık bir sonuca götürecek. Çünkü sosyalist söylemin kadınlarla ilgili varsayımlarını ne olduğu gibi yanlışlamakta, ne de tümüyle doğrulamaktadır bu tahlil. Sosyalist politikaların pratik sınırları, ezilmenin bir çok alanında hiç bir değişime yol açmaz; aynı zamanda, 3. Dünya sosyalist ülkeleri üzerindeki çok gerçek ve önlenemez maddi tahditler bu özgürleşme sürecinin kısmen gerçekleşmesine katkıda bulunurlar. Bu politikalardaki kuramsal sınırlara karşın, bu ülkelerde, kadınların durumunda, hem ilkeden, hem pratik zorunluluktan türeyen ve bu sosyalist ülkelerle karşılaştırılabilecek kapitalist ülkelerle aralarında belirgin bir farklılık oluşturan çok gerçek değişimler olmuştur.

Kadınların durumunda ortaya çıkan bu değişimler, devlet politikasının beş ayrı alanına bakarak ve bu alanlardaki olumluluklar ve olumsuzluklar saptanarak özetlenebilir. Bu alanlar şunlardır: Yasalar; aile politikası; eğitim ve ideoloji; istihdam; siyasal temsil.

1. Yasalar

Kadınlar açısından, sosyalist devletlerin yürürlüğe soktuğu yasalar özel öneme sahip bir yer tutmuştur. Bu devletler, yasaları, bir önceki hukuk düzeninin sömürüye dayalı toplumsal ilişkileri ayakta tutmaya hizme ettiği ve dolayısıyla da yeni toplumsal ilişkilerin yeni yasal araçları gerekli kıldığı görüşüne uyacak bir biçimde dönüştürmüşlerdir. 3. Dünya toplumlarında bu, çoğu kez, Avrupa'da burjuva devrimlerinin gerçekleşirdiği şeyin gerçekleştirilmesi, yani bütünsel bir lâik sistemin yaratılması ve merkezi hukuksal otoritenin, önceleri geleneksel yasaların ya da aşiret yasalarının hüküm sürdüğü kırsal bölgelere yaygınlaştırılması anlamına gelmiştir. Yasa hükümlerinin yerleştirilmesinin güçlükleri bağlamında, bir çok sosyalist devlet, çok belirli sınırlar içinde de olsa, yeni yasaların hazırlanmasında ve bunların ne anlam taşıdığının açıklanması yönünde kitle katılımını özendirecek, kamuya yönelik kampanyalar açmışlardır. Yasamanın halka açılmasına, halk mahkemeleri ve mahalle komitelerinin kurulması yoluyla adli kadroların profesyonellikten çıkarılması eşlik etmiştir. Bu politika, hem uzmanlaşmış hukukçu-

lara gereksinimi azaltmayı, hem de devletin ve onun yeni yasalarının hedeflerini kamuya yaymayı sağlar.

Sosyalist devletlerde yapılan hukuk reformları kadınların durumunda, özellikle de aile hukuku ve kişisel statüye ilişkin yasalar alanında, önemli bir ilerlemenin kaydedilmesini sağlamıştır. Geleneklerin, aşiret ve din yasalarının kadınların durumunu aşağı ve açıkça erkeklere tabi olarak belirlediği ve kadınları erkeklere tanınan hakların çoğundan yoksun kıldığı bir çok 3. Dünya ülkesinde, cinsler ve kastlar arasında biçimsel hak eşitliğinin sağlanması, başlı başına, geçmişten önemli bir kopuş anlamına gelmiştir. Gerçekten de, bütün yurttaşlar için biçimsel hak eşitliğini yerleştirmekle bu yeni devletler, hiyerarşi ve ayrıcalığa dayanan geleneksel yapıları, tümüyle ortadan kaldırmasalar bile kuşkusuz zayıflatmışlardır; bunun yanısıra ataerkil ailenin temelini de aşındırmışlardır. Bu biçimsel eşitliğin devrim-sonrası devletlerin anayasalarında yazılı olması, kadınların, ailelerinden ve geleneksel toplumsal çevreden gördükleri baskı karşısında eşitlik talep etmelerinin hukuksal dayanağını oluşturur.

Kadınlar için özel önem taşıyan hukuk reformları kabaca üç türdür. Bunlardan ilki, akrabaların evlilikler üzerindeki denetimini kaldıran ve özgür seçişe dayalı birleşmeleri yerleştirenlerdir. İkinciler, cinsler-arası ilişkileri eşitler-arası ilişkiler olarak yeniden tanımlamaya yönelik olanlardır. Bunlar, evlilikte mülkiyet ve kalıtımla ilgili konularda eşit haklar sağlamayı ve erkeklerin, tekyanlı boşanma, çok-karılılık ve çocukların tek vasisi olmak gibi ayrıcalıklarından yararlanmasına son veren yasaları kapsarlar. Üçüncü olarak, kadınları özgül olarak doğurganlık ve yetiştiricilik yönleri açısından ilgilendiren yasalar vardır ve bunlar aslında koruyucu yasaları oluştururlar. 3. Dünya'da, ilk iki tür reform ayrıca kapitalizm-öncesi ailenin özgürleştirilmesi ve yapısının kökten değiştirilmesi anlamına da gelir.

Kadınların durumunu yeniden tanımlamanın hukuksal temeli anayasada, aile hukukunda ve toprak mülkiyeti ile çalışmaya ilişkin yasalar gibi yasaların bazı bölümlerinde yatar. Sosyalist devletlerin anayasaları kadınların her alanda erkeklere eşit olduklarını ilân ederler ve kadınlara çalışma ve eğitim hakkı tanırlar; hem anne, hem ücretli olabilmeleri için evişini azaltacak kolaylıklardan yararlanmalarını bir hak olarak getirirler. Toprak kullanımı ve toprak dağılımına ilişkin yasalarda genellikle kadınlardan özel olarak söz edilir; bu önlemlerde, kadınlara artık kooperatiflere ve devlet çiftliklerine üye olma hakkının tanınması gerektiği vurgulanır. Çoğu ülkede, tam üyelik hakkı yalnızca erkek aile reislerine tanınmış ve kadınlar böylelikle dışlanmışlardır. Çalışmaya ilişkin yasalarda, gebelik sırasında kadınlara, bir çok kapitalist ülkede hâlâ yapılan ayırımın yapılmaması öngörülür; tersine, çalışmayı ve çocuk yetiştirmeyi birbirini dışlayan seçenekler olarak görmemeleri için, ka-

dınlara, üzerinde anlaşmaya varılmış olan bir izin süresinden sonra işe dönmelerini sağlayacak çeşitli özendirici koşullar sunulur. Tam ücretli analık izni 16 haftayla (Sovyetler Birliği) 26 hafta (Çekoslovakya) arasındadır[9]. Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti gibi yoksul bir ülkede bile ücretli analık izni 50-60 gün arasındadır. Ayrıca, çocuk bakımı için dolaylı ya da dolaysız olarak ücret ödenen durumlar da vardır. Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nde uygulamaya konan bir proje bunun örneğini oluşturmaktadır: Burada, 13 yaşından küçük 3 ya da daha çok çocuğu olan kadınlara 6 saatlik bir iş günü karşılığında 8 saatlik ücret ödenmekte ve böylece bu kadınlara evişine harcamaları için fazladan zaman ve para sağlanmaktadır. Kreşlerin 3 yaşından küçük çocukların yalnızca % 10'unun bakımını üstlenebildiği Macaristan'da, bu daha da öteye götürülmüştür: Bu ülkede, ilk çocuğu 3 yaşına gelene kadar evde oturan kadınlara 'analık' harçlığı' verilmektedir. Ancak, bu 'maaş' kadınların aldığı ortalama ücretin sadece üçte biridir (Jancar, 1978; Markus 1976). 'Analık harçlığı' aynı biçimde Çekoslovakya, Bulgaristan ve SSCB'de de benimsenmiştir.

Ne var ki, sözünü ettiğimiz bu düzenlemelerin yürürlükte olduğu yerlerde, ekonomik nedenlerle olsun, analık rolünden doyum duymamaktan olsun ya da mesleklerinin geleceğine halel getirmemek için olsun, kadınların eğilimi izin süresi tamamlanmadan işe dönme yönündedir (Jancar, 1978). Bu önlemlerde dikkati çeken bir eşitsizlik, çocuğun bakımından ilk yıllarında esas olarak annenin sorumlu olduğu varsayımıdır: Babalık izninin, bırakınız bir hak olarak görülmeyi, mantıklı bir talep olarak kabul edildiği çok az ülke vardır. Buna bir de şu olgu eklenmektedir: Kapitalist ülkelerde de olduğu gibi, erkeklerin ücretleri, genellikle, işgücünün meslekler arasında cinsiyete göre dağılımına bağlı olarak kadınlarınkinden yüksektir; bu yüzden de, ücretli izin süresinden sonra evde kalmanın bedeli, erkekler için, kadınlar için olduğundan daha fazladır.

Benzer bir güçlük, kadınları korumak üzere alınmış önlemlerin aynı zamanda eşitsizlik yapılarını pekiştirdiği iş yasalarında da ortaya çıkar. Bu yasaların çoğunda, kadınların, sağlıklarına zarar verileceği düşünülen işlerde çalışmalarının önlenmesi gerektiği belirtilir. Böylelikle, kadınlar genellikle yük taşıma ve inşaat gibi ağır fiziksel işlerden dışlanırlar; bu yüzden, sosyalist ülkelerin çoğunda çelik sanayiinde ve madenlerde kadın işçi yoktur. Ayrıca, kadınların gece vardiyalarına katılmaları üzerinde de ciddi sınırlamalar vardır.

Koruyucu yasalar sorunu karmaşık bir sorundur, ama öyle görünmektedir ki, burada haklı kaygılarla ideolojik etkenler örtüşmektedir. Açıktır ki, kadınlar gebeyken başka zaman yapabilecekleri

---

(9) Ne var ki, tarım işçilerinin tam-ücret maddesinin kapsamına girdikleri enderdir.

ağır fiziksel işleri yapamazlar; ama bu özgül, konjonktürel değerlendirme, kadınların daha 'zayıf' oldukları ve belli işlerden 'korunmaları' gerektiği yolundaki daha genel bir tasarıma dönüşmektedir. Bu, örtük olarak ataerkil bir değerlendirmedir ve aslında belirli tutarsızlıkları barındırır: Kırsal kesimdeki kadınlar çoğunlukla ağır işlerde çalışırlar, ama onları koruyan yasa ya çok azdır ya da hiç yoktur; kentsel kesimde ise, kadınlar çoğunlukla sıradan işlerden değil, yol kazma ve çöp toplama gibi yüksek ücretli ağır işlerden dışlanırlar. Gebe olmayan sağlıklı bir kadının yapamayacağı hemen hemen hiç bir iş yoktur; ancak, gebe kadınları korumak için duyulan bu haklı kaygı, çoğu kez, bu iş yasaları aracılığıyla, kadınların zayıf oldukları ve tam anlamıyla ekonomik bir rol oynamaya ehil olmadıkları yolunda, daha belirsiz bir ideolojik yoruma dönüşür. Bu, güç bir sorun olmakla ve hiç bir şekilde sosyalist ülkelere özgül olmamakla birlikte, hukuk alanının kendisinde bile kadınların aşağı konumlarına ilişkin anlayışların etkililiğini sürdürdüğünün bir işaretidir.

2. Aile

Daha önce de belirtildiği gibi, sosyalist toplumlarda aile temel önemi olan bir kurum olarak görülür ve reform yasalarının birincil hedefidir. Resmî belgelerde geleneksel olarak aileden, toplumun, devlet kurumlarına koşut bir toplumsallaştırma etmeni ve çocuklarla yaşlıların refahının günlük sorumluluğunun odağı işlevini gören, «temel hücresi» olarak söz edilir. Aile kurarken onay gören ilk adım, tarafların hem evlilik içinde, hem de boşanma ve ortak mülkiyet konularında eşit hak sahibi olduğu lâik bir sözleşmeden oluşan evliliktir. Özgür birleşmeler caydırılır. Ama bir kez evlilik gerçekleştiğinde, en azından ileri sosyalist ülkelerde boşanmak genellikle güç değildir. Çin ve Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti gibi bazı 3. Dünya ülkelerinde, kitle örgütleri, devlet ve parti görevlileri eviçi çatışmalarının çözümlenmesi ve evliliklerin sona ermesinin engellenmesi yolunda çaba harcarlar. Burada, hukukun profesyonellikten çıkarılmasının baskıcı boyutundan söz edilebilir; çünkü bu gelişme, kabul edilemeyecek bir evlilik anlaşmasının dışına çıkmak isteyenlerin (çoğunlukla kadınların) taleplerini bastırmak için komşuların aileye müdahaleci bir biçimde karışmalarına yol açabilir.

Aileye ilişkin yasalar, hem özgül bir aile biçiminin yaygınlaşmasını, hem de onun sağlamlığını ve sürekliliğini sağlamak üzere düzenlenmiş gibidirler. Yaygınlaştırılmaya çalışılan aile biçimi heteroseksüel tekeşliliktir ve devletin konut projelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu ailenin dar ya da çekirdek aile biçiminde yapılanması yeğlenmektedir. Bu, söz konusu biçimin çoğunlukta olmadığı 3. Dünya ülkelerinin bir çoğunda bile geçerlidir. Üstelik, daha önce de gördüğümüz gibi, devlet politikası, üretim ve bölüşüm giderek daha çok devletin denetimine girdikçe, ailenin ekonomik üretim birimi

olma niteliğini oradan kaldırmayı hedeflemektedir. Kapitalizmdeki geleneksel aile imgesiyle aradaki tek önemli fark, burada, hem kocanın, hem karının ev dışında tam gün işde çalışmalarının beklenmesidir. Bu düşünceye bağlı olarak ve özellikle de kadınların büyük ölçekte ücretli işe girmeye özendirilmeleri gereği, Batı'da aile sorumluluğunun parçası olarak görülen bazı işlevler, yani çocuk bakımı ile ilgili olanlar, burada kısmen devlete devredilmiştir. Sağlanan olanaklar genellikle talebi karşılayamasa ve bu olanakların ülkeler arasındaki dağılımı eşitsiz olsa da, sosyalist ülkelerin çoğu yuva, kreş ve gün boyu bakım merkezleri kurmaya çaba göstermişlerdir.

Ev-içi alanının diğer yönlerinin toplumsallaştırılmasına gelince, ileri kapitalist ülkelerle karşılaştırıldığında, kaydedilen ilerlemenin hızı düş kırıcıdır. Ev emeğinin makinalaşması ve evişi yükünü hafifletecek hizmetlerin sağlanması açısından, en ileri sosyalist ülkeler bile kendi düzeylerindeki kapitalist ülkelerin çok gerisindedirler. Bu başarısızlık, kısmen resmi politikaya egemen olan üretimcilik sapmasına bağlıdır, kısmen de kadınların özgürleşmesi hedefini daha evrensel hedeflerin gelişmesine bağımlı kılmaya. Sonuçta, evişi aygıtları, hazır yiyecekler ve çeşitli hizmetler sunulduğunda da, bunlar genellikle ya kötü kalitedir, ya kolay bulunamazlar, ya da ortalama aile için çok pahalıdırlar. Bu yüzden, Doğu Avrupa ülkeleri de dahil olmak üzere sosyalist ülkelerde evişi önemli bir yük olmaya devam etmektedir. Macaristan'da aileler üzerinde yapılan araştırmalar, çocuk bakımı sayılmazsa, kadınların evişine hâlâ günde ortalama 4,5 saat, erkeklerin ise 1,5 saat harcadıklarını ortaya koymaktadır. Kamu hizmetleri ya çok pahalı olduğu için, ya da kolayca erişilebilir olmadığı için, Macar ailelerinin üçte ikisi bu kolaylıklardan yararlanamamaktadırlar (Markus, 1976). Görece ileri ülkelerde bile bir sorun oluşturan bu duruma, 3. Dünya'da bir de yoksulluk ve azgelişmişlik eklenir. Bu koşullar altında, evişi muazzam bir yük haline gelebilmekte ve ev dışındaki herhangi bir faaliyete ek olarak, kadınların günde 5-6 saatten fazla zamanlarını alabilmektedir.

Sosyalist devletler ailenin yeniden-üretim işlevini önemle vurgularlar; bu amaç hem yurtseverlik biçiminde ifade edilir, hem de ekonominin işgücü talebini karşılama gereği biçiminde. Kadınlar bu konuda bir toplumsal sorumluluk taşıdıklarını düşünmeye yöneltilirler ve onlardan ailelerini, daha geniş toplumsal hedeflerle uyumlu olacak bir biçimde sınırlandırmaları ya da genişletmeleri istenir. Çin'de olduğu gibi, bu hedeflerin nüfus artışında bir düşüşü gerekli kıldığı durumlarda, kadınlara, tek ya da en çok iki çocuktan fazla çocuk doğurmamaları konusunda ciddi baskı yapılır. Doğu Avrupa ülkelerinde ve 3. Dünya ülkelerinin çoğunda olduğu gibi, devlet politikasının doğum oranını yükseltmeye yönelik olduğu durumlarda, annelik konusunda olumlu bir imgenin yaratılmasına ve büyük ailelerin özendirilmesine daha çok çaba gösterilir. Büyük aileler için çeşitli özendirici önlemler uygulanır ve, Batı'da da olduğu gibi, be-

kârlar ve çocuksuzlar genellikle vergi sistemi aracılığıyla cezalandırılır. Kürtajın ve doğum kontrolu aygıtlarının yaygınlık derecesi de genellikle ekonomik gelişmenin gereklerini yansıtır. Ancak, SSCB'de ve Romanya dışındaki Doğu Avrupa ülkelerinde kürtaj yasaldır ve ya ücretsizdir ya da çoğu kapitalist ülkedeki ücretin çok altındadır. Gerçekten de, SSCB gibi bazı ülkelerde, kürtaj doğum kontrolunun başlıca araçlarından biri haline gelmiştir. Doğu Avrupa'da, nüfusa ilişkin düşünceler bu alandaki devlet politikasını giderek daha çok etkilemektedir; öyle ki, artık, ücretsiz kürtaj özel durumların belirlediği kategorilere ait kadınlara uygun görülmektedir. Genel olarak, ileri sosyalist ülkelerde hükümetlerin doğum oranını yükseltme çabaları pek başarılı olmamıştır; artık, şu etkenin merkezi bir önem taşıdığı kabul edilmektedir: Evişi yüküne doyurucu çözümlerin getirilmediği bir bağlamda, kadınlar hem ücretli emeğin, hem de büyük ailenin gereklerini yerine getirmeye hazır değildirler ve bu gereklerle başa çıkamamaktadırlar. Nüfusa ilişkin resmi değerlendirmelerin kadınları etkileyen alanlarda çok önemli politika değişikliklerine yol açıp açmayacağı ise ileride ortaya çıkacaktır. Doğu Avrupa'da ve SSCB'de, resmi yayınlarda muhalif görüşler de ifade edilmekle birlikte, en azından çocuk beş yaşına gelene kadar anneliğin ücretli işten önce gelmesi gerektiği yolundaki görüşlerin ileri sürüldüğü de kesindir (McAuley, 1981).

Genel olarak aile politikası söz konusu olduğunda, tekeşli çekirdek aileye bu eleştirel olmayan yaklaşım, ilk bakışta, Marx ve Engels'in **Manifesto**'da bu aile biçimini yıkmaya çağrı çıkarmalarıyla çelişiyor gibi görünebilir. Ne var ki, bu konudaki düşüncelerinde ütopyacı bir öğe bulunmakla birlikte, Marx ve Engels'in eleştirilerinin odak noktası, geenl olarak 'aile'den çok, burjuva ailesindeki baskı ve ikiyüzlülük ve burada 'meşrulaşan fahişelik' olmuştur. Onlar, evişinin toplumsallaşması, kadınların üretime katılması ve özgür seçişe dayalı evlilik ile birlikte ezme-ezilme ilişkilerinden arınmış bir ailenin yaratılabileceğine inanıyorlardı. Daha önce de belirtildiği gibi, bu görüş, sadece, evişinin toplumsallaşmasına ilişkin aşırı iyimser bir tahmine dayanmakla ve kadınların ezilmesinde ekonomi-dışı öğelerin rolünü küçümsemekle kalmaz; ayrıca, aynı dönemde anarşizmin geliştirdiği ve ortodoks aile modelinin baskıcı ve otoriter doğasının kaçınılmazlığını vurgulayan, alabildiğine köklü aile eleştirisinden ayrılır da. Gördüğümüz gibi, bu anlayış 1920'lerde Bolşevik partisinde dile getirilen görüşlerden de farklıdır.

Dolayısıyla, bugün, sosyalist toplumlarda görülen ailenin temel özellikleri, Marx ve Engels'in kuramlarının terk edilmesinden çok, bu kuramların kendilerinde içkin olan öğelerden kaynaklanmaktadır. Onların kuramlarının belli yönleri bir kenara itilmiş olduğu ölçüde de, bu durum, ailenin sağlam olmasını dayatan toplumsal ve ekonomik değerlendirmelerin, Marx ve Engels'in daha romantik for-

mülasyonlarında dile getirdikleri ve ailenin evrileceğini umdukları, örtük olarak bireyci doğrultuya egemen olduğunu gösterir.

3. Eğitim

Hukuk sistemi gibi aile de yeni bir sosyalist toplumun kuruluşunda önemli bir kurumsal araç olarak görülür. Sosyalist gelişmenin gereklerini karşılamak üzere okulların ve ders programının yeniden düzenlenmesi, başka şeylerin yanısıra, ulusal ve bölgesel ekonominin özgül gereksinimlerinin gözönüne alınmasıyla olmuştur. Gelişme sürecine katkısının ötesinde, eğitim, 'geleneksel' düşüncelerin alt edildiği ve gençler arasında 'yeni bir devrimci kişiliğin' yaratıldığı ideolojik mücadelede önemli bir araç olarak görülür. Eğitim, ayrıca, kadınların özgürleşmesinde çok önemli bir adım olarak düşünülür; bu adım, onları, hem kamu yaşamında bir yer edinmek üzere hazırlayacaktır, hem de doğurmaları beklenen çocukları eğitmek üzere donatacaktır.

Sosyalist hedefleri savunan devletler, ayrıca, anayasalarında eğitim hakkını evrensel bir hak olarak devletin bütün yurttaşlarına tanımayı taahhüt ederler; en az gelişmiş olan 3. Dünya sosyalist devletleri bile bu politikayı yerleştirmede dikkat çekici bir ilerleme sağlamıştır. Geleneksel eğitim yapılarındaki artışa koşut olarak, hem kadınlar, hem erkekler için teknik eğitim kursları açılmıştır ve 3. Dünya'da okuma yazma bilmeyen hiç kimsenin kalmaması için önemli çabalar harcanmıştır. Bu çeşitli girişimlerin, özellikle de kırsal bölgelerde yaşayan ve eğitimden yoksun kalmış kadınlar için özel yararları vardır.

Bu alanda hem ileri sosyalist ülkelerde, hem de 3. Dünyanın sosyalist devletlerinde çok önemli ilerlemelerin kaydedildiği kuşku götürmez. Ne var ki, bu tablodaki ilerlemeyi yavaşlatacak bazı kayıtlar getirmek kaçınılmazdır. İleri sosyalist ülkeler erkeklerle kadınların eğitiminden yararlanma oranları arasındaki farkı neredeyse tümüyle ortadan kaldırmayı başarmışlarsa da, daha yoksul olan 3. Dünya ülkelerinde cinsler arasında belirgin bir oransızlık varlığını sürdürmektedir; bu da yine özellikle kırsal alanda geçerlidir. Kızlarda görülen devamsızlık ve yüksek oranlarda terk, hem anne-babaların kızların eğitilmesinin değeri konusundaki önyargılarını, hem de evde ya da tarlada çalışmaları doğrultusunda kızlar üzerindeki baskının onların aleyhine bir oranda sürdüğünü göstermektedir. Yüksek öğretimde de, katılım oranlarında cinsler arasında belirgin bir fark vardır; kaydolan kız öğrenci sayısı erkek öğrenci sayısının genellikle yarısından az, bazan da ancak dörtte biri kadardır. Kadınların her düzeyde eğitime katılmalarının resmî olarak özendirilmesine karşın bu sorun varlığını sürdürmektedir.

Zaman avantajına sahip olan ileri sosyalist ülkelerde bu fark çok

daha az belirgindir (10); burada asıl sorun kadınların katılmamasından çok cinsiyete göre dağılımdır. Her ülkede farklı derecede olmak üzere, cinsiyete göre dağılım çeşitli biçimlerde bütün sosyalist ülkelerde geçerliliğini sürdürmektedir: Kadınların büyük bir çoğunluğuna, ev ekonomisi, ilkokul öğretmenliği, sekreterlik, dikiş ve sağlık gibi, onları bakıcılık rolüyle bağdaşan meslekleri için yetiştiren dersler okutulur, ya da kendileri bu tür dersleri seçerler. Hatta bazı Doğu Avrupa ülkeleri, 'erkek' alanlarına giren kızların sayısını sınırlayacak kota sistemleri bile uygulamaktadırlar (Jancar, 1978; Heitlinger, 1979). Ancak bu temel etken değildir; örneğin fizik bilimlerinde olduğu gibi, derslerin her iki cinse de açık olduğu durumlarda bile, bunları seçen kızların sayısının düşüklüğü düş kırıcıdır. Ne var ki, kızların, önceleri yalnızca erkeklere açık olan alanlara girmeye özendirilmeleri konusunda, erkekleri 'kadın' işlerinde yetişmeye yönlendirme konusunda olduğundan kat kat fazla ilerleme kaydedilmiştir. Bu ülkelerde artık kadın teknisyenler, doktorlar ve mühendisler vardır gerçi, ama erkek hemşire, ilkokul öğretmeni ya da sekreter sayısı azdır. İlkokul öğretmenliği eğitimi her iki cinse de açıktır; ancak çoğu ülkede buralara kaydolanların yüzde yüze yakını kadındır. Dolayısıyla, yalnızca fırsat eşitliği ve özendirmenin cinsler-arası bölünmelerin kökünü kazımak için yeterli olmadığı açıktır.

Kadınlarla erkekler, eğitim sisteminden cinsiyete göre mesleklere dağıtılmış olarak çıkarlar; ancak, bunun yanısıra, bu bölünmeler sosyalist ikonografide sunulan geleneksel cinsiyet imgelerinde de yansır. Kahraman edalı iri yarı proleter görüntüsü, erkeklerin, tercihen üretken emek alanında yer alan işçiler olarak tanımlanmalarının bir ifadesidir; erkekliğin böyle temsil edilmesi sosyalist ülkelerde yaygındır. Gerçi kadınlar da işçidirler, ama resmî ideolojide onlar açık bir biçimde anne olarak tanımlanırlar, öyle ki ne annedirler, ne de yalnızca işçi; çalışan annedirler. 'Annelik' kadınlara ilişkin resmî sosyalist propagandada çok önemli bir temadır ve özel analar tugaylarıyla, anneler günüyle ve annelik ödülleriyle kadın örgütleri bunu önemle vurgularlar. Kadınların devrim ordusunda aktif bir rol oynadıkları, gerilla mücadelesi yaşamış ülkelerde bile bu alandaki cinsler-arası bölünmeler aşınmamıştır ve kadınların çocuklarla özel ilişkisi, varlığını, sorgulanmadan sürdürmektedir. Bunun bir örneği, Küba Kadınlar Federasyonu'nun bir elinde tüfeği, öbür elinde bebeği olan bir kadını resmeden amblemidir. Buna benzer imgeler devrimci Vietnam'ın ve Afrika kurtuluş hareketlerinin ikonografilerinde de vardır. İleri sosyalist ülkelerde ka-

(10) Burada kültürel etkenler de önemli bir rol oynar. Örneğin, zaman avantajına sahip olan Sovyet Orta Asyası'nda kadınların üniversiteye yazılma oranı ile erkeklerinki arasındaki fark SSCB'nin Müslüman olmayan bölgelerindeki farktan daha büyüktür.

dınların çarpışmak üzere yetiştirilmelerine izin verilmez ve askeri faaliyet açıkça bir erkek alanı olarak görülür. Bu, kaçınılmaz olarak cinsiyet ayırımına ilişkin mevcut kavramları pekiştirmektedir.

Ne var ki, kadınlar resmi ideolojide edilgin varlıklar olarak temsil edilmezler; bu sunuş biçimi Batı'daki (ve Doğu'daki) bazı geleneksel stereotiplerden kesinlikle çok farklıdır. Sosyalist kadınlar işçidirler, devrim kahramanıdırlar, meslek kadınıdırlar, hatta astronoturlar; gerçi Doğu Avrupa'da, başlangıçtaki kemer sıkma döneminden sonra, dişilik bütün aksesuarları (makyaj, saç modelleri, moda) ile yeniden canlanmıştır, ama burada kadınlar Batı'da oldukları anlamda 'cinsel nesne' değildirler. Onyıllar boyunca androjen imgeler, üniseks üniformalar vb. sunulduktan sonra, Çin'de de yavaş yavaş elbiseye ve makyaja dönülmüştür ve bu, kamuoyunun yanısıra resmi katlarda da kabul görmüştür. Bu, kadın imgelerinin yeniden Batı'da yaygın olanlara yaklaştığı anlamına gelmez; çünkü arada hâlâ önemli farklar vardır; ama değişimler ve bu değişimlerin yönü önemlidir.

Belki daha da önemli olanı şudur: Devrimci hükümetler ve örgütler kadınların temsil ediliş biçimlerinde değişiklikler yapmaya faal olarak ön ayak olmaya çalışmışlarsa da, erkeklere ilişkin olarak çok daha az şey yapmışlardır. Yayılmaya çalışılan kadın imgesi çalışan-anne imgesidir; ama erkeklerin baba olarak temsil edilmesi bakımından, bununla karşılaştırılabilecek bir çalışan-baba imgesi, hatta annelik imgesine tekabül edecek bir babalık imgesi, söz konusu değildir. Dolayısıyla, ikonografide çocuk bakımının esas sorumluları erkekler değil, kadınlar olarak sunulur. Bu, toplumun başka düzeylerinde de tescil edilen bir şeydir. Sosyalist ülkelerde, tüfek ve çocuk taşıyan erkek afişine az rastlanır.

Bu farklılığın sürdürülmesi konusundaki resmi destek sorununun ötesinde, bir de erkeklerin ve kadınların bu durumu nasıl onayladıkları sorunu vardır. Bu çok güç bir sorundur ve eldeki veriler hem azdır, hem de çelişik. Doğu Avrupa ülkeleri üzerine yapılan bazı araştırmalar, bir çok erkeğin evde daha eşit bir işbölümünden yana olduğunu ve karılarına seve seve 'yardım ettikleri'ni düşündürmektedir. Ancak bu doğru olsa bile, sorun yardım etmekten ibaret değildir; erkeklerin evde eşit sorumluluk yüklendiklerinden ya da kendilerine ilişkin imgelerini kökten yeniden tanımladıklarından da pek söz edilemez.

Neden, kadınlar, bir yandan tam gün işlerden kaçınırken, öte yandan da evişlerinin esas bölümünü üstlenmeye devam etmektedirler? Kuşkusuz, erkeklerin 'evcilleşmeye' direnmeleri önemli bir etkendir; bu direnç de, erkekliğin ev-içi alanın karşıtı olan ev-dışı alandan geçiyor olmasıyla ilintilidir. Yüzleşilmesi gereken sorun yalnızca erkeklerin bilinci değil, kadınlarınkidir de; çünkü kadınlar devrim-öncesinin eşitsizliklerine nasıl razı olmuşlarsa, sosyalist devletlerde şimdi de hâlâ öyle davrandıkları durumlar vardır. Başka

türlü söylendiğinde, ideolojik mücadele ve bilinç yükseltme sosyalist ülkelerde çok az destek görmüş alanlardır; bu, kısmen, ekonomik dönüşümlerin gerçekleştiği bir bağlamda, maddi desteği olmadığı için bu ezilmenin de sonunda ortadan kalkacağı yolundaki resmi görüşle bağlantılıdır.

4. İstihdam

Daha önce de belirtildiği gibi, kadınların ücretli işe girmeleri cinsel eşitsizliği ortadan kaldırmanın en önemli yollarından biri olarak görülür. Bunun, kadınların hem bilincinde, hem de maddi koşullarında dönüşümlere yol açacağı ileri sürülür. Aynı zamanda, kadınların işgücüne katılımı, bu ülkelerde sosyalist birikim atılımının gerekli bir bileşeni olarak düşünülür. Kadınların ücretli işe girmeye özendirilmelerinin bazı önemli sonuçları olmuştur. Devletin, kadınların ücretli işe girmelerini desteklemesi, onların aileleri ya da kocalarıyla baş edebilmelerinde bir ölçüde dayanak oluşturmuştur. Örneğin bazı İslam ülkelerinde kocalarının ya da hâmilerinin onayı olmadan kadınların işe girmelerine bile hukuksal olarak izin verilmediği düşünülürse, bu oldukça önemli bir noktadır.

Eldeki veriler, devletin özendiriciliği sonucunda kadınların işgücüne katılımlarının önemli ölçüde arttığını ya da anlamlı bir biçimde yeniden yönlendirildiğini ortaya koymaktadır. Sosyalist ülkelerde kadınların istihdam düzeyi, genellikle, benzer kapitalist devletlerdekine eşit ya da ondan yüksektir. Esas olarak demografik nedenlerle 1970'lerde işgücünün biraz daha büyük bir bölümünü kadınların oluşturduğu SSCB'de (1970 ve 1974'te %51) bu düzey özellikle yüksektir. Çoğu sosyalist ülkede, özellikle de 3. Dünya'dakilerde, kadınlar devrim-öncesi tarım işgücünün gizli ama önemli bir bölümünü oluştururdu; bugün de ekonomik olarak faal kadınlar ağırlıklı olarak kırsal bölgelerde bulunurlar. Buradaki en önemli değişiklik, ücret karşılığı çalışan kadın sayısındaki belirgin artıştır; çünkü devlet çiftliklerinde aile emeği ücretli emeğe dönüşür. Ancak bunu abartmamak gerekir, çünkü bir çok sosyalist ülkede güçlü bir özel sektörün varlığını sürdürmesi ya da eski konumuna getirilmesi ücretsiz aile emeği sömürüsünün devam etmesine izin vermektedir. Kadın istihdamı kentlerde de önemli ölçüde artmıştır; bu, devrim-öncesi dönemde kadınların işgücüne katılımının düşük olduğu 3. Dünya ülkelerinde özellikle belirgindir.

Kadınların kitlesel olarak ücretli işlere girmesi ve var olan çalışma koşullarının değişmesi çeşitli devlet politikaları aracılığıyla özendirilmiştir. Kırsal bölgelerde tarım üretiminin yeniden örgütlenmesi, devlet çiftliklerinde ya da kolektif çiftliklerde kadınlara bir takım fırsatlar sağlamıştır. Kentsel bölgelerde evişine destek olacak hizmetler ve yeni doğum izni düzenlemeleri de kadınların üretime katılmalarında özendirici bir rol oynamıştır. Gerek kırsal,

gerekse de kentsel kesimde yeni eğitim ve meslek yetiştirm programları bazı kadınların niteliksiz ve en düşük ücretli işlerin dışına çıkabilmelerinde yardımcı olmuştur. Ayrıca, kadınlar mühendislik, bilim ve tıp gibi önceleri erkeklerin egemen oldukları alanlara girmeye özendirilmişlerdir. Bunun, özellikle artık kadınların bu alanlarda önemli sayılacak bir orana ulaştığı ileri sosyalist ülkelerde belli bir etkisi olmuştur. Ne var ki, kadınların sağlık ve eğitim hizmetlerinde çoğunluğu temsil etmeyi başardıkları durumlarda erkeklerin uzaklaşması ve ücret düzeyinin düşmesi, bu ilerlemenin söz konusu mesleğin statüsünün düşmesiyle elele gittiğini düşündürmektedir. Bazı ülkelerde, benzer bir süreç, merdivenin daha alt basamaklarında tarım kesiminde ortaya çıkmıştır; buralarda erkekler daha yüksek ücretli işlere geçerken kadınlar kırsal alandaki erkek mesleklerine girerler.

Ancak bazı istisnalara karşın, bu ülkelerde kadınların işgücü piyasasına girmeleriyle yeni bir ayırımcı cinsel işbölümü yeniden-üretilmektedir. Ekonomik gelişme üzerindeki vurguyla birlikte kadınlar ücretli emeğe çekilmişler ama, kapitalist ülkelerde olduğu gibi, cinsiyete göre ayrılmış meslek alanlarında yoğunlaşmışlardır; bu alanlar erkek işgücüyle bağdaştırılan alanlardan daha az kazançlıdır. Bu kalıp, sosyalist dünyanın bir ucundan öbür ucuna ve düş kırıklığı uyandıracak bir düzenlilikle, kendini tekrar etmektedir: Belli 'üretken' çalışma alanlarını kayırma eğilimi söz konusu olduğu için, kadınlar ağırlıklı olarak ekonominin en önemli alanları sayılmayan alanlara, yani temel olarak eğitim, sağlık alanlarına, hizmet kesimine ve başta tekstil olmak üzere hafif sanayiye girmektedirler. 'Herkese emeğine göre' şiarına uygun bir biçimde, bu alanlarda ücretler genellikle ortalama erkek ücretinden ortalama olarak üçte bir oranında daha düşüktür (11). Tam gün çalışan kadınların ortalama ücretlerinin, Çekoslovakya'da erkeklerinkinin %67'si, Polonya'da %66,5'i ve Macaristan'da %72,5'i olduğu hesaplanmıştır (Michal, 1975). Buna benzer bir kalıbın 3. Dünya'nın sosyalist devletlerinde de geçerli olduğu söylenebilir.

Bunun da ötesinde, ileri sosyalist ülkelerde eğitim alanında neredeyse eşitlik sağlamış olmalarına karşın, kadınlar, ekonomik karar alma sürecinin yüksek düzeylerinde çarpıcı derecede az temsil edilmektedirler. Bu, görece yoksul 3. Dünya ülkelerinde olduğu kadar ileri sosyalist ülkelerde de geçerlidir. İlkinde bu bakımdan büyük değişiklikler beklemek için henüz çok erken olduğu ileri sürülebilir; ancak, yapılan araştırmalar bunun, kısa dönemli hesaplardan çok, kadın sanayi işçilerinin başına erkek yöneticiler atama politikasının sürmesine bağlı olduğunu ve yönetici yetiştirme programlarına ağırlıklı olarak erkeklerin alınmasıyla yeniden-üretildiğini göstermek-

(11) Bu sorunun etraflı bir anlatımı için, Alistair McAuley'in değerli çalışmasına (1981) bakınız.

tedir. Dolayısıyla, bütün bunlardan çıkarılabilecek ders şudur: Sosyalist devletlerdeki cinsiyete dayalı işbölümü kapitalizmde hüküm süren işbölümüne yalnızca biçimsel olarak benzemekle kalmaz; bunlar bazı etkileri açısından da birbirine benzerler. Kuşkusuz bu toplumlar belli meslek alanlarında cinsiyete göre dağılımın derecesini düşürmeye ve kadınlara, daha önce temsil edilmedikleri alanlara girmeleri için destek vermeye çalışmışlardır; ama sorun hiç bir şekilde çözümlenmemiştir; kadınların katılımını sağlamak üzere yaratılan yeni yapıların kendileri cinsler arasında yeni ve eşitsiz ilişkileri yeniden-üretmiştir. Kuşkusuz, işgücündeki bu asimetriye, daha önce de belirtildiği gibi iş yükünde hiç bir önemli yeniden-bölüşmenin gerçekleşmediği ev alanındaki benzer bir belirlenim eklenmektedir. Bunun sonucunda, kadınların işgücüne eşit olarak katılma kapasitelerinin temeli ciddi olarak sarsılır. Kapitalist ülkelerde olduğu gibi sosyalist ülkelerde de, kadınların ikincil işlerde çalışmalarının temelinde yatan maddi belirlenimlerden biri budur.

SİYASAL TEMSİL

Kadınların siyasal temsili sorunu iki konuya ayrılır: ilkin, siyasal yapının farklı düzeylerinde —hem parti, hem devlet düzeyinde— kadınların temsil edilme dereceleri; ikincisi, özgül olarak kadınlara ait siyasal örgütlenmelerin varlığı, etkililiği ve bağımsızlık derecesi ve bunların, genel siyasal hedeflerden ayrı, gerçekten feminist denebilecek hedeflerle ilgileri.

Temsil açısından sosyalist ülkelerin deneyimlerinden öğrenilecek yenilik çok azdır. Dünyanın hiç bir ülkesinde siyasal aygıtın üst basamaklarında kadınlarla erkeklerin eşit olarak temsil edilmesi sağlanamamıştır; kapitalist ülkelerde olsun, sosyalist ülkelerde olsun bu konumlara gelmiş kadınlar bir avuçtur. 1976'da Doğu Avrupa blokunda, Arnavutluk ve Çin'le birlikte, toplam 197 Politbüro (ya da ona eşdeğer kurum) mevkii bulunuyordu; bunlardan yalnızca 10'unda kadınlar vardı. SSCB, Çekoslovakya, Polonya ve Yugoslavya'da Politbürolarda hiç kadın yoktu; başka hiç bir ülkede de buralardaki kadın sayısı ikiyi geçmiyordu. Başka yüksek devlet mevkilerine (bakanlıklar, devlet konseyleri, ulusal meclis başkanları) bakıldığında durum daha da iç karartıcıdır. Aynı ülkelerde bu türden toplam 557 mevki vardı; bunlardan yalnızca 27'sinde kadınlar yer alıyordu. Eşitliğin sağlandığını iddia eden tek ülke olan SSCB'de bu kategoriye giren 75 mevki bulunuyordu ve bunların bir tekinde bile kadın yoktu. Çin'de, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana, sadece bir kadın (Chiang Ching) Politbüro tam üyesi olmuştur; daha büyük yetkilere sahip olan Politbüro Sürekli Komitesi'ne ise hiç bir zaman tek kadın bile sokulmamıştır. Başka 3. Dünya sosyalist devletlerinin Politbürolarında tam oy hakkına sahip kadın üye yoktur. Merdivende bir basamak aşağı inildiğinde durum biraz

daha yüreklendiricidir. Merkez Komiteleri'ndeki kadınların oranı toplam üye sayısının % 8,8'inden (Küba'da 1975'te) % 18,4'üne (Bulgaristan'da 1975'te) kadar uzanır. Purdah sınırlandırmalarının kadınların kamu yaşamında faal olmalarına engel oluşturduğu Demokratik Yemen'de bile, 1978'de Merkez Komite'nin 70 kadar üyesinden 6'sı kadındı. Görece daha az yetkili bir yasama organı olan SSCB Yüce Sovyeti'nde kadınlar %30 oranında temsil edilmektedirler. Kadınlar siyasal iktidarın üst basamaklarında yer alan mevkilere atandıklarında, bunlar, yine de, kadınların, mesleklerinde geleneksel 'kadın ilgi alanları'yla —eğitim, kadın örgütlenmeleri, hafif sanayi, sağlık ve sosyal güvenlik gibi— bağdaştırılmalarının bir ifadesi olan, ya da bunu yansıtan mevkilerdir. Kadınlar genellikle siyasal hiyerarşinin alt düzeylerinde ve özellikle de yerel siyaset düzeyinde yoğunlaşırlar. Burada, kadınların oranı %35'lik bir ortalamaya ulaşır; bazı ülkelerde sayılar daha bile yükselir (SSCB'de %45, Çin'de %60). Genel olarak, bir siyasal kurum ne kadar yetkiliyse kadınların o kurumdaki temsil oranları o kadar düşüktür. Bu kalıp bir ölçüde komünist partilerin kadın üye sayısında da yansır, çünkü yüksek mevkilerin kadroları buradan gelmektedir. Sosyalist blok ülkelerinin hiç birinde kadınların partideki üye sayıları toplam üye sayısının dörtte birini aşmaz. Beklenebileceği gibi, 3. Dünya'da kadın üye sayısı genellikle daha da düşüktür; Küba'da 1977'de kadın üyelerin oranı %15'ti (29.000 kadın); bunların %6'sı önderlik konumlarına getirilmişti (Jancar, 1987). Ancak bu oran yavaş yavaş yükselmektedir.

Genel olarak, sosyalist devletler kadınların siyasal katılımını özendirme yönelimi içindedirler, ama buralarda geçerliliğini koruyan iki sınır vardır: Kadınların kendileri siyasal faaliyete katılma konusunda isteksizdirler; buna bir de, kadınların daha çok katılmalarını olanaklı kılacak koşulların gerçekleştirilmesi yönünde yeterli çabanın gösterilmemiş olması eklenmektedir. Bu alanda yapılan araştırmalara göre şu oldukça açık bir gerçektir: Siyasal olarak faal bireylerden beklenen bağlılık, zaman ve çaba, evişiyle ücretli emek birleştiğinde kadınlardan talep edilen şeylerle bağdaşamaz. Böylece, evde yüklenilen sorumlulukların eşit olmamasının siyasal düzeyde de etkileri vardır. Kuşkusuz, bütün sorunlar bu belirlenime indirgenemez; ideolojik ve psikolojik etkenlerin kadınların siyasal katılımında engelleyici bir rol oynadığı açıktır. Başka alanlarda olduğu gibi, bu alanda da kadınlara karşı beslenen önyargılar onları siyasal yaşama katılma konusunda cesaretsizlendiren önemli bir etkendir.

Kadın örgütleri konusu, sosyalist devletlerde siyasal iktidarın doğası açısından daha kapsamlı sorunları yeniden gündeme getirmektedir. Feministlerin kadın örgütlenmesi anlayışı, başka —genellikle erkek egemen— siyasal gruplardan bağımsız olan ve, daha geniş siyasal faaliyetlere girme ve ittifaklar kurma özgürlüğüne

sahip olmakla birlikte, kadınların özgürleşmesi mücadelesine özel bir konum tanıyan bir örgüt anlayışıdır. Bu tür gruplar çağdaş anlamda feminist olabilirler, ama bu kategori aynı zamanda, geçmişte hukuk ve eğitim alanında kadınlar için reformlar sağlama konusunda yoğunlaşmış olan, daha temkinli kadın gruplarını da kapsayacaktır. Sonradan sosyalist devrimlerin olduğu ülkelerde —bu arada Vietnam, Küba ve Çin'de— en azından bazı feminist gruplar vardı. Ancak, bırakalım feminist **düşüncelerin** yadsınmasını, sosyalist devletlerde egemen olan siyasal örgütlenme anlayışı bu tür örgütleri tümüyle dışlamaktadır; bütün siyasal kurumlar her şeyden önce parti politikasını uygulamak ve kendi özgül kitlelerini, devletin hedeflerinin gerçekleşmesi yönünde harekete geçirmek üzere tasarlanmıştır. Teknik olarak, kadın örgütleri, sendikalar, köylü, öğrenci, gençlik ve genç öncü örgütleri gibi, Parti'den ayrı ama ona sıkı bağlarla bağlı 'kitle örgütleri'dirler. Üstelik, farklı siyasal birimlerin genel olarak birleştirilmesi projesinin bir parçası olarak, bazı ülkelerde kadın örgütleri, üyeleri olan kadınların direnişine karşın dağıtılmışlardır. Kendisinden önce var olan feminist örgütleri devralmış olan Çin Kadın Federasyonu, 1960'ların sonlarında Kültür Devrimi sırasında dağıtılmış ve ancak 1970'lerin sonunda yeniden canlandırılmıştır. SSCB'de ayrı bir kadın örgütü yoktur ve bu, cinsel eşitsizliklerin burada artık ortadan kalkmış olduğu gerekçesine dayanılarak haklı gösterilmeye çalışılmaktadır. 1979'un sonunda çıkan **Kadınlar ve Rusya** adlı yasadışı yayın, en azından bazı kadınların bu görüşe katılmadığının bir işaretidir. [12]

Kadın örgütlerinin var olduğu yerlerde bu örgütlerin nasıl bir rol oynadığı ülkeden ülkeye değişir; ama hiç bir ülkede bu örgütler siyasal özgürlüğe sahip değildirler ya da kadınlara ilişkin sosyalist politikanın geleneksel anahatlarının ötesine geçmezler. En fazlasından, sulandırılmış bir baskı grubu işlevini görürler, ama bu çok da yetkisi olmayan bir baskı grubu biçimidir. Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nde, Yemen Genel Kadınlar Sendikası'nın faaliyeti, teknik eğitim sağlamak ve kadın dikiş kooperatifleri işletmek, sağlık ve beslenme konularında kadınlar için (özellikle de anneler için) eğitim çalışması yapmak, Aile Yasasının maddelerini halka anlatmak ve evlilik danışmanlığı yapmaktan ibarettir. Her şeyden önce, geleneksel, kadın hayır dernekleri türünden sosyal ve eğitsel bir örgüttür bu: Kuşkusuz, kadınların durumunu önemli ölçüde düzeltecek, anlamlı faaliyetleri vardır, ama kadınları, yürürlükteki erkek-kadın ilişkileriyle yüzleşme yönünde doğrudan harekete geçirmez (Molyneux, 1979a). Bu yönüyle de oldukça tipik bir örnektir.

(12) Sonradan, bu yayınların editörlerinin resmî yetkililerce cezalandırılması, feminizmin yıkıcılık potansiyeli taşıyan bir güç olarak görülebileceğini ortaya koyuyor. Feminist muhaliflerden bazılarının diğer ideolojik yanları da (din, devlet düşmanlığı vb.) resmî yetkililerin dikkatini çekmede önemli bir rol oynamıştır, kuşkusuz.

Bu örgütler, yalnızca, feminizmin kadın örgütlenmesi anlayışından ayrılmakla kalmazlar; daha önce de belirtildiği gibi, resmi düzeyde, Batı'daki kadın hareketine karşı oldukça düşmanca bir tavır içindedirler. [13] Bu ülkelerde, Batı'daki kadın hareketi üzerine çıkan yazına erişmek olanaklı olmadığı için ve tartışma ve araştırmalar, genellikle, neredeyse kutsal kitap gibi yorumlanan 'klasik' metinler üzerinde odaklaştığı için, tartışma düzeyinin basit olması ve tartışmanın, Parti talimatlarının uygulanmasında başarılı olunup olunmadığının değerlendirilmesiyle sınırlı kalması pek de şaşırtıcı değildir. Açık olarak feminist olan hiç bir bileşeni bulunmayan bu örgütler radikal düşünceye ve eyleme teşvik edici değildirler; yürürlükteki ayırımcı yapılar devrim-öncesi dönemin kalıntıları ve gelişmenin önündeki engeller olarak görülmedikleri sürece bunlarla uğraşılmaz. Ancak, bu açıdan bakıldığında, kadın örgütlerinin rolü sadece olumsuz değildir, çünkü bu örgütlerin kendileri resmi politikanın uygulanmasının araçlarıdır. Bu politika geleneksel baskıcı yapılara karşı kadınların harekete geçirilmesini gerekli kıldığında, söz konusu örgütler ilerici bir rol oynarlar. Ancak, bu mücadelenin başarıyla tamamlandığının düşünüldüğü durumlarda daha tutucu bir rolleri vardır. Böyle olduğunda, kadınların zaten (ya da neredeyse) özgürleştikleri görüşünü besleyerek, gizemli bir 'annelik' ideolojisi yayarak ve cinsiyete göre bölünmüş yetiştirme programlarını öne sürerek, cinsiyetler-arası eşitsizlik biçimlerinin yaygınlaşmasına yardım ederler. Tıpkı, bu tür toplumlarda sendikaların işçilerin özgül çıkarlarını temsil etme ve kurulmuş bir 'işçi' devletini savunma maskesi altında, işçilerin taleplerini denetlemenin ve belirli sınırlar içinde tutmanın araçları olması gibi, kadın örgütleri de, bir çok olumlu işlevi yerine getirmekle birlikte, tümüyle özgürleşmenin önkoşullarının zaten sağlandığını varsayarak, kadınları, bu özgürleşme için gerekli olan değişiklikleri daha öteye götürmekten alakoymaya katkıda bulunurlar.

SONUÇLAR

Yukarıdaki tartışma, sosyalizmin kadınlar konusundaki başarısına ilişkin geçici bir hesap cetveli çıkarmamızı olanaklı kılmıştır. Olumluluklar hanesinde şunlar sayılabilir: Devrim-öncesi durumla ve yakın ekonomik gelişme düzeyindeki bir çok kapitalist devletle karşılaştırıldığında, bu devletler bazı alanlarda önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir. Kendi koydukları hedeflere göre değerlendirildiğinde çok başarılı olmuşlardır. Önemli sayıda kadın ücretli işe girmiş-

(13) Dış dünya ile daha çok teması olan bazı Kadın Sendikası ya da Parti kadroları zaman zaman düşüncelerini gözden geçirebilir ve yer yer politikaları etkileyebilirler. Daha genel olarak, resmi yaklaşımın 'burjuva feminizmi'ne düşmanlığına karşın, sosyalist bloktaki bazı ülkelerde kadın kurtuluşu hareketinin etkileri görülebilir.

tir; kadınlar sosyalist devletlerin siyasal kurumalrında yer almışlardır; eğitim ve hukuk alanında bir çok eşitsizlik ortadan kaldırılmıştır ya da kaldırılmaktadır; evişine destek olacak hizmetler yaygınlaştırılmış, çocuk bakımı ve evişi yükü bir çok durumda azaltılmıştır. Sovyet Orta Asyası'nda ve 3. Dünya sosyalist ülkelerinde, çok-karılılığa, tek yanlı boşanmaya, çocuk evliliğine ve kadınların kamu alanlarından dışlanmasına, en azından biçimsel olarak, son verilmiştir; bu ülkelerde devlet, kadın haklarına, ilk kez, resmi ve sürekli bir destek vermiştir.

Saptadığımız sınırların hepsi politikadaki ya da kuramdaki başarısızlıklara yorulamaz. İdeolojik ve psikolojik etkenlerin göreli özerkliği, daha ileri sayılabilecek gelişmelerin etkisini sulandırmaktadır. Aynı zamanda, bir ölçüde haklı olarak, bu toplumlarda süregelen maddi tahditlere dayandırılabilecek ve ancak zamanla hafiflemesi beklenebilecek bir dizi sorun vardır. Özellikle yaşlı kuşaklar ve kırsal bölgelerde yaşayanlar için tam eğitim koşullarının hâlâ sağlanamamış olması, devrim-öncesi dönemin önyargılarının ve uygulamalarının süreceği ve bir çok kadının kamu yaşamında gerçek bir rol üstlenme olanağına sahip olmayacağı anlamına gelir. Maddi kaynakların sınırlılığı, ayrıca, çocuk bakımı hizmetlerinin ve evişi yükünü hafifletecek aygıt ve araçların sağlanmasını geciktirir. Bu türden güçlükler, bazı devrim-sonrası toplumların geçiş sürecini yaşıyor olmalarına ve azgelişmişliklerine bağlıdır; maddi kaynakların daha çok gelişmesiyle, en azından potansiyel olarak aşılabilirler.

En önemli güçlükler, daha önce de gördüğümüz gibi, bu devletlerin politikalarında içkin olan eşitsizlik biçimlerinden kaynaklanmaktadır; çoğu kez, bu güçlükler kadınların kazanmış oldukları biçimsel eşitliğin ve daha önceleri onlara uygun görülmeyen mesleklere girmiş olmalarının ardında gizlenir. Saptamış olduğumuz bu güçlükleri şöyle sıralayabiliriz: Birincisi, iş hayatında cinsiyete dayalı bir işbölümünün varlığını sürdürmesidir; bu işbölümünde kadınlara verilen işler erkeklerinkinden daha az kazanç getiren ve daha az saygın sayılan işlerdir. İkincisi, evişi yükünün azaltılması ya da evdeki iş ve sorumluluk yükünün cinsler arasında eşit biçimde dağıtılması konusundaki başarısızlıktır. Bunun sonucu da, ev dışında çalışan kadınların, pratikte 'çift vardiya' yapmak zorunda kalmalarıdır. Evdeki durumun değişmemesinin temelinde, erkek rollerinin, kadın rollerinin yeniden tanımlanışına benzer bir biçimde yeniden tanımlanmamış olması yatar; böyle olduğunda, kadın rollerinin yeniden tanımlanması da, bir yeni tanımdan çok, neredeyse tümüyle olduğu gibi bırakılan eski bir role (anne ve evkadını) yeni bir rolün (işgücüne katılım) eklenmesine dönüşür.

Bu sorun, aileye ve kadının aile içindeki konumuna ilişkin politikaların temelinde yatan tutucu ideolojilerin resmi düşüncedeki yaygınlığı ile daha da pekişmektedir. Çoğu toplumda olduğu gibi, aile, toplumun istikrarı ve emekgücünün yeniden-üretilmesi için ge-

rekli olarak algılanır. Ancak ailenin yapısı temel eşitsizlikleri barındırmaktadır: Tipik sosyalist ailede, baba, ekonominin resmî hedefler açısından en önemli sayılan kesimlerine yerleştirilen ayrıcalıklı ücretlidir. Öte yandan, anne, hâlâ, çocuk bakımı ve ev sorumluluğunda özel bir role uygun görülmektedir; buna, bazı sosyalist ülkelerin nüfus artışı gereksinimleri eklendiğinde, sonuç anneliğin savunulması ve çocuk doğurmanın resmî olarak özendirilmesi olmuştur. Bu yüzden, kadın işçiler erkek işçilerden nitelikçe farklı olarak görülürler ve kendilerini de öyle görürler —ve tabii **farklıdırlar** da. Üreticiler olarak bütün işçiler ekonominin belli alanlarına yerleştirilirler; bu, yalnızca beceri, eğitim ve fiziksel özelliklere göre değil, belli üretim alanlarının gerekleri olarak düşünülen 'istikrar', 'işe adanmışlık' ve benzeri nitelikleri işçilerin taşıyıp taşımadığına göre de belirlenir. İşverenler bu nitelikleri kadınlarda değil, erkeklerde ararlar; bunda da bir ölçüde haklıdırlar, çünkü kadın üreticiler, yaşamlarının en önemli anlarında zamanları, enerjileri ve bağlılıkları üzerinde çatışan taleplere yol açan iki dizi sorumluluğun taşıyıcısıdırlar. Erkek üreticiler bu çatışmayı yaşamazlar ve ailelerine karşı ilk sorumlulukları devlete karşı taşıdıkları sorumlulukla aynıdır: düzenli, 'istikrarlı' ve güvenilir çalışanlar olmak. Başka bir deyişle, eşitlikçi resmî ideolojiye karşın, gerek evde, gerekse de kamu alanında temel eşitsizliklerin varlıklarını sürdürmelerine izin vererek, devlet cinsiyete göre bölünmüş bir işgücünün üretilmesinde suç ortaklığı yapmaktadır. Eldeki veriler, bunun, böyle bir politikanın işlevselliğinden kaynaklandığı doğrultusundadır: Bu politika, üretimin, demografinin ve genel olarak toplumun gereksinimleri olduğu varsayılan gereklere tekabül eder. Böylece, kadınlar gerçekten de çalışma alanında eskisine oranla daha fazla fırsat eşitliğine sahiptirler; ama bu ilerlemeden bile tümüyle yararlanamazlar; çözümlenmemiş maddi ve ideolojik tahditler bunu engeller. Hatta nüfusun artması gereği politikacıları giderek daha çok etkilediği ölçüde, bu cinsiyet asimetrisinin, aşınmak bir yana, bazı ülkelerde daha da güçlendirildiğini gösteren veriler vardır[14].

Dolayısıyla, erkeklerle çalışma hayatı arasında kurulan ilişkinin ayrıcalık taşıması bir yandan, ev ve aile yaşamının getirdiği sınırlar öte yandan, kadınların kamu yaşamının her alanına eşit biçimde katılmalarının önünde engeller oluşturmaya devam etmekte, belki de giderek güçlenen engeller oluşturmaktadır. Ne var ki, kadınların yalnızca ev alanıyla ve onları başka alanlardan dışlayacak biçimde özdeşleştirilmeleri aşılmadıkça, erkeklerle tam anlamıyla eşit olma-

---

(14) Kadınların ücretli işle çocuk bakımını bir arada sürdürebilmelerinin bir yolu olarak, eve iş alma SSCB'de yeniden yerleştirilmektedir (Soviet Weekly, 8.3.1980). Aynı zamanda, Leonid Brejnev'in Şubat 1981'de Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmada, kadınların hem işteki, hem evdeki durumlarının düzeltilmesinin gerekliliği vurgulanıyordu.

ları konusunda fazla umut beslenemez. Bunun sağlanması için, gerçekten köklü bir takım değişimlerin, hem evdeki, hem de kamu alanındaki cinsiyete dayalı işbölümünü ortadan kaldırması gerekecektir. Çoğu ülke evişi yükünün hafifletilmesi için daha öte önlemlerin alınması gerektiğini kabul etmektedir; ancak sorun salt teknik bir sorun değildir. Yalnızca daha çok ve daha iyi kalite evişi aygıtının ve kamusal hizmetin sağlanması yetmez; toplumsal dönüşümler gereklidir; bunlardan biri de atomize ve yalıtılmış aile biriminin kırılması ve daha fazla işbirliği ve ortak sorumluluğun özendirilmesidir. Bu, kıt kaynakların teknik olanakların sağlanmasına sınırlar getirdiği ve kadınlara destek olacak yapıları barındıran geniş ailenin dağılmasıyla devletin dolduramayacağı bir boşluğun ortaya çıkabileceği 3. Dünya ülkelerinde özellikle acil bir sorundur. Aynı biçimde, çoğu sosyalist ülkede evişi yükünün daha eşit paylaşılması özendirildiği halde, bir yandan yürürlükteki erkeklik ve kadınlık imgeleri ve onlarla elele giden cinsiyete göre rol dağılımı, öte yandan da 'kadınlığın' daha düşük 'erkekliğin' daha yüksek değerlerle özdeşleştirilmesi sorgulanmadıkça bu gerçekleştirilemez. Bu stereotipler aşındığında, erkeklerin çalışma alanında, kadınların da 'annelik' alanında üstün olduğu varsayımı, artık, kadınları ev-dışı faaliyetler talep etmekten erkekleri de evde eşit sorumluluk taşımaktan alakoymayacaktır. Cinsiyete dayalı işbölümünün aşınmasının önündeki bir başka engel de, resmi ideolojide yer etmiş olan ve hâlâ varlığını sürdüren üretimcilik sapmasıdır; bu anlayış ekonomik büyüme politikasını toplumsal ve siyasal kaygıların önüne koymayı haklı göstermek için kullanılmaktadır. Görece yoksul, azgelişmiş ülkelerde bu bir süre için kabul edilebilir, ama bilimsel ve teknolojik ilerlemenin meyvelerini toplamış olan ileri sosyalist ülkeler için aynı şeyi söylemek pek olanaklı değildir. Böyle bir sapmanın, kadınların geleneksel olarak gördükleri işlerin 'üretken olmadıkları' gerekçesiyle değersizleştirilmesinden, hizmetlerin geliştirilmesinde ve evişi yükünün hafifletilmesi için içten bir biçimde çalışılmasında ağır davranmaya kadar uzanan bir çok olumsuz etkisi vardır. Bu, aynı zamanda, evişi ve çocuk bakımının paylaşılmasını kolaylaştırmanın görece basit bir yolu olan, çalışma haftasını kısaltmanın önündeki engellerden biri de olabilir. Son olarak, kadınlar siyasal faaliyete gerçek bir anlamda katılabilmeli ve kendi talepleri çevresinde daha bağımsız bir biçimde örgütlenme hakkına sahip olmalıdırlar. Bunun, daha genel bir demokratikleşme ve siyasal yaşama kitle katılımını sağlama sürecinin bir parçası olması gerekir. Kadınların gerçekten özgürleşmesi 'tepeden' sağlanamaz, tıpkı gerçek bir sosyalist dönüşümün sağlanamayacağı gibi.

Bu tür değişimler yalnızca üretici güçlerin gelişmesiyle ortaya çıkmayacaktır: Tersine, bu değişimler, sosyalist ülkelerde bugüne dek sürmüş olan politikalardan kuramsal, pratik ve son kertede siyasal bir kopuşu gerekli kılmaktadır. Sosyalist devletler, başlatmış

oldukları, kadınların özgürleşmesi sürecini ancak bu biçimde tamamlayacak ve bugüne dek öncelik tanınan politikaların vaad ettiği potansiyeli gerçekleştirebileceklerdir. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkeler açısından sosyalist blokun başarı tablosunda önemli kazanımlar yer almaktadır; ancak bu tabloda, adı konması gereken ve kadınların özgürleşmesi yolunda gerçekten kapsamlı bir programın gerçekleşmesi için aşılması gereken eksiklikler süregitmektedir.

KAYNAKÇA

Croll, E. (1978), *Feminism and Socialism in China*, Londra, Routledge and Kegan Paul.

Engels, F. (1972), *The Origin of the Family, Private Property and the State*, Londra, Lawrence and Wishart.

Heitlinger, A. (1979), *Women and State Socialism*, Londra, Macmillan.

Hindess, B. ve Hirst, P. (1977), *Mode of Production and Social Formation*, Londra, Macmillan.

Jancar, B. (1978), *Women Under Communism*, Baltimore, Johns Hopkins.

McAuley, A. (1981), *Women's Work and Wages in the USSR*, Londra, George Allen and Unwin.

Markus, M. (1976), «Women and Work: Emancipation at a Dead End», A. Hegedus (et al), *The Humanisation of Socialism*, Londra, Allison and Busby içinde.

Massell, G. (1974), *The Surrogate Proletariat*, Princeton, Princeton University Press.

Michal, J. (1975), «An Alternative Approach to Measuring Income Inequality in Eastern Europe», Z. Fallenbuchl (derl.), *Economic Development in the Soviet Union and Eastern Europe*, 1. cilt içinde.

Molyneux, M. (1979a), «Women and Revolution in the PDRY», *Feminist Review*, Cilt 1, sayı. 1.

Tomsic, V. (1978), «The Communist Party of Yugoslavia in the Struggle for Emancipation of Women», yayınlanmamış yazı.

Kadın Dayanışması ve Kadın Örgütlenmeleri

Yıldız ECEVİT

GİRİŞ

1960'ların sonlarına doğru başlayan kadın kurtuluş hareketini önceki feminist hareketlerden[1] ayıran temel özellik, kadınların ezilme ve sömürülmeye karşı yaptıkları çıkışların bireysel olmaktan çok, gruplar aracılığıyla olması idi. 1969 ile 1975 arasında sadece Amerika Brileşik Devletleri'nde 18 kadın birliği kuruldu.[2] «Almanya'da bir kadın grubu olmayan hiç bir şehir hatta köy yoktu».[3] Kadınların böyle gruplar halinde bir araya gelip evlilik içi şiddetten toplumsal cinsiyet ayrımına, ücretli işçilikte kadınların marjinalliğinden sosyal yatırımların yetersizliğine kadar bir çok konuyu enine boyuna irdelemeleri, protesto gösterileri yapmaları, kamu oyu yaratmaları o güne kadar bu denli yaygınlaşmamış bir durumdu.[4]

Gelişmiş Batı toplumlarının yakın ilişkilere olanak tanımayan müstakil evlerinde tek başlarına oturur, çocuk büyütüp, ev temizliyerek ve kapitalist sistemin devamı için bolca tüketerek yaşamlarını sürdürürken, kadın kurtuluşu hareketinin başlaması ile kadınlar önce sistemin kendilerini ne kadar yalıttığını ve bundan ne büyük yarar sağladığını farkettiler. Katıldıkları kadın grupları, klüpleri ve birlikleri onlara yaşadıkları bireysel yalnızlığın salt kendilerine özgü olmadığını gösterdi. Bu küçük gruplar henüz örgüt özelliği göstermeseler de sorunların yüksek sesle söylenebildiği, paylaşılıp tartışıldığı birer forum görevi görmelerinden dolayı son derece önemli idi.

(1) J. Rendall (1985), **The Origins of Modern Feminism: Women in Britain, France and the United States**, Macmillan: Londra.

(2) K. Hansen (1986), «The Women's Unions and the Search for a Political Identity», **Socialist Review**, Cilt 16, Sayı 2.

(3) F. Haug (1986), «The Women's Movement in West Germany», **New Left Review**, Sayı 155, s. 59.

(4) E. Stamiris (1986), «The Women's Movement in Greece», **New Left Review**, Sayı 155, s. 59.

1970'li yıllarda kurulmuş kadın gruplarının hepsi kendilerine bir ad verip örgütlenmeyi gerçekleştirmediler.[5] Bir kısmı bilinç yükseltme amacı ile kurulmuştu ve öyle devam etti. Bazıları ise bir veya birkaç amaç etrafında örgütlenip kimlik kazandılar. Bu örgütler salt kadınlar tarafından kurulan 'bağımsız' ve 'özerk' örgütlerdi. Sayıları arttıkça bu örgütler konusunda iki gelişme oldu. Birincisi, özerk ve bağımsız kuruluşlar olmaları nedeniyle tepki toplamalarıydı. Birçok ülkede yaygınlaştıkça ülke aydınlarının hedef tahtası olma özellikleri iyice arttı. Özellikle sol hareketlerden kuvvetli tepkiler geldi: «Ülkenin birçok önemli sorunu varken, kadın sorunu ön plana çıkmamalıydı». «Sol hareketin cinsiyet ayrımı gözetmeden bütün insanlara ihtiyacı vardı; kadınlar bu birliği bozarak sol hareketi zayıflatmaktaydılar». «Kadınlar sosyalizmle 'kurtulacaklarına' göre en geçerli kadın mücadelesi kadın işçilerin iş yerlerinde ücretli işçilerle birlikte girdiği mücadele olmalıydı». «Kadınların kendi özel çıkarları adına örgütlenmelerine ihtiyaç yoktu».[6] Netice olarak kadınların kendi başlarına örgütlenmeleri —sadece kadın olmanın özgül sorunlarıyla uğraşmayıp yurt ve dünya sorunlarıyla ilgilenseler bile— ayrımcılıktı, bölücülüktü, sekterlikti.[7]

İkinci gelişme, kadın sorununa ilgi duyan tarihçiler nedeniyle tarihin feminist bir perspektiften yeniden değerlendirilmeye başlanmasıydı. Tarihsel olarak işlevleri ev alanıyla betimlenen kadınların toplumsal dayanışma örnekleri göstermeleri çok güç olmuştu. Bu zorluk aslında, tek tek her kadının aynı işi yapan diğer kadınlardan yalıtılmış olmasından doğmaktaydı. Kapitalist toplum örgütlenmelerinde bu yalıtılmışlığın, kadını maddi ve psikolojik olarak kocasına bağımlı kılıcı ve aynı zamanda onu analık ve ev kadınlığı ile ilgili olarak gelişmiş ve kapsamlı bir ideolojik örüntü içine hapsedici sonuçları vardı. Mekânsal yalıtılmışlık kadınların birbirleriyle temaslarını da sınırlamaktaydı. Oysa birlik olmak ve ortak davranmak için değişik biçimlerde temas gerekliydi ve bu belki de dayanışmanın birinci koşuluydu. Bu nedenle kadınlararası dayanışmanın örneklerini daha çok kadınların kollektif olarak bulundukları zaman ve mekânlarda aramalıydık. Aslında 1900'lerden başlayarak

(5) K. Hansen (1986), a.g.y.

(6) J. Slaughter ve R. Kern (1981), **European Women on the Left. Socialism, Feminism and the Problems Faced by Political Women. 1880 to Present.** Greenwood Press: Londra, s. 6; A. Meulenbelt, Feminizm ve Sosyalizm. Yazın Yayıncılık: Istanbul, s. 83; E. Stamiris (1986), a.g.y., s. 107; ve F. Haug (1986), a.g.y., s. 52.

(7) Bölücü olarak tanımlanmak Türkiye'de kadınların öteden beri yabancısı olduğu bir durum değil aslında. 1923 yılında Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluş çalışmaları «'Bölücü' nitelikte bir fırka günün koşullarına uygun düşmez» gerekçesiyle sekteye uğratılmış ve kadınlara parti yerine cemiyet kurmaları önerilmişti. Z. Toprak (1988), «Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti Kadınlar Halk Fırkası», **Tarih ve Toplum**, Cilt 9, Sayı 51, s. 159.

kadınların yarattığı dayanışma örnekleri hiç de az değildi ve bunları, kadınları edilgen, kabulcü, statükocu kişiler oldukları tezini ortadan kaldırmak için biraraya getirmeliydik. Tarihi sadece kadınların ezilmişliklerini, bağımlılıklarını sergilemek için değil, aynı zamanda onların etkinlik ve kuvvetlerini ortaya çıkarmak için de incelemeliydik. Böyle bir perspektif, daha zengin, çok yönlü bir kadın tarihi elde etmek açısından da son derece önemliydi.

Araştırmalarım beni yanıltmadı: 1970'lerde feminist tarihçilerin kadın tarihine artan ilgisiyle kadın örgütlenmeleri konusunda birçok yeni çalışma yapılmıştı. Yiyecek boykotlarından ekmek yürüyüşlerine, savaşa, nazizme ve faşizme karşı eylemlerden grevlere kadar farklı ve çok sayıdaki toplumsal eylem alanında kadın dayanışması ve örgütlenmesi örnekleriyle karşılaştım.[8] Çözümleyici bir yaklaşımla bu literatüre baktığımda ise şu nokta belirginleşti: Kadınlar bazı durumlarda, daha önceden ve genellikle erkekler tarafından kurulmuş bir örgüt veya başlatılmış bir toplumsal hareket içinde sonradan yer alıyor veya örgüte 'katılımları sağlanıyor'; kendilerinden, örgüt veya hareketin temel amacı doğrultusunda 'destekleyici' ve 'yardım edici' roller oynamaları bekleniyordu. Sendikalar ve siyasi partiler ve bunların kadın bölümleri bu duruma en iyi örneklerdi. Bazı durumlarda ise kadınlar kendi özel konumlarından, özgül taleplerinden yola çıkarak bağımsız ve özerk kadın örgütlenmelerine gidiyorlardı.

İşte benim amacım bu ikinci türden dayanışma ve örgütlenme biçimlerini saptamaktı. Bugün sekterlik olarak değerlendirilen bağımsız kadın örgütlenmelerine neden başvurulduğunun yanıtı ancak yakın geçmişteki örneklere bakılarak verilebilirdi. Böylece toplumsal hareketler, gruplaşmalar ve örgütler içinden, kadınlar arası dayanışmanın bir sonucu olarak, onlar tarafından başlatılan, örgütlenen ve yürütülen durumları örnekledim.

Bu yazıda değişik ülkelerde, değişik tarihlerde, farklı amaçlarla ortaya çıkan kadın örgütlerinden hareketle şu sorulara yanıt aramayı amaçlıyorum:

1. Kadınlar niçin ve hangi amaçları gerçekleştirmek için aralarında dayanışma geliştirip örgütleniyorlar?

---

(8) N. Benallegue (1986), «Cezayir'in Bağımsızlığa Kavuşması ve Ülkenin Yeniden Kurulması Mücadelesinde Cezayirli Kadınlar». Türk Sosyal Bilimler Derneği, **Toplumsal Ekonomik Siyasal Yaşamda Kadın-Ülkelerden Örnekler.** Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Sayı 3'den seçmeler; N.S. Chinchilla (1977), «Mobilizing Women: Revolution in the Revolution». **Latin American Perspectives.** Cilt 10, Sayı 4; S. Gothoskar ve V. Patel (1982), «Documents From the Indian Women's Movement». **Feminist Review.** Sayı 12. A. Michel (1984), **Feminizm.** Çev. Şirin Tekeli. Kadın Çevresi Yayınları: Istanbul; S. Rowbotham (1973), **Hidden From History, 300 Years of Women's Oppression and the Fight Against It.** Pluto Press: Londra.

2. Hangi nedenler kadınları bağımsız ve özerk örgütler kurmaya yönetiyor?

3. Kadın örgütlerinin kurulabilmelerinin koşulları nelerdir?

4. Kadın örgütlerinin sürekliliğini önleyen nedenler nelerdir?

SÜRGÜNDE KADIN DAYANIŞMASI VE ÖRGÜTLENMELERİ

Kadın dayanışması ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan kadın örgütlenmelerinin dikkate değer bir örneğini sürgünde yaşayan Brezilyalı kadınlar arasında görmekteyiz.[9] 1964'te başlayan ve 1968'den sonra yoğunlaşarak devam eden 'sürgüne gönderilme' olayı, Brezilyalı siyasi eylemciler için yeni bir deneyimdi ve bu olaydan ciddi şekilde etkilendiler. Bu kişiler köklerinden koparılmışlardı, maddi zorluklarla karşı karşıyaydılar ve en önemlisi, uzun bir süre İsveç, Fransa, Belçika ve Batı Almanya gibi ülkelere sığınana kadar gittikleri Latin Amerika ülkeleri onları yaşamları boyunca barındırma garantisi vermedi. Sürgünde yaşanan zorlukların çoğu hem kadınları, hem de erkekleri aynı biçimde etkilemekteydi. Ne var ki erkekler sürgün yaşamına kadınlardan daha çabuk ayak uydurabildiler. Bunun en önemli nedenlerinden biri, erkeklerin Brezilya'daki örgütlenmelerine benzer örgütleri gittikleri ülkelerde (örneğin Şili'deki gibi) yaratabilmeleri veya mevcut olanlara katılabilmeleriydi.

Bir macho[10] kültürden başka bir macho kültüre gidiş bu süreci kolaylaştırdı. Bu örgütler erkekler için kendilerini eylemci olarak tanımlamaktan vazgeçmemenin bir garantisi oldular.[11]

Kadınlar ise sürgünü daha zor koşullarda yaşamaktaydılar. Kocalar eylemci-devrimci kimliklerini kaybetmeyip toplantılara gitmeye, konuşup, tartışmaya devam ederken, kadınlar 'onların karıları' kişiliğine bürünüp, geçmişte Brezilya'da sahip oldukları siyasal eylemci kimliklerini yitirdiler. Sürgün koşulları, onlara ev kadını ve anne rollerini oynamaktan başka imkân tanımıyordu. Sürgünde yaşanan ilk yıllarda Brezilyalı kadınlar evlerine kapanıp politikadan uzak yaşamak zorunda kalınca[12] geçmişte içinde bulundukları grup ve faaliyetlerdeki konumlarını sorgulamak gereğini duydular. Bu sorgulama ortaya çıkardı ki, ülkelerindeki politik gruplara katılımları, bir macho kültürde, erkeklerden 'farklı' olmalarından doğan

(9) A. N-X De Brito (1986), «Brazilian Women in Exile. The Quest for an Identity». Latin American Perspectives, Cilt 13, Sayı 2.

(10) «Macho», İspanyolca'dan aktarılan ve aşırı erkeklik ve erkek egemenliğini ifade eden bir kavramdır. C. Kramarae ve P. Treichler (1985), A Feminist Dictionary, Pandora Press: Londra, s. 239.

(11) De Brito (1986), a.g.y., s. 64.

(12) Brezilyalı sürgünlerin ilk gittikleri ülkelerde ve özellikle Şili'de özerk kadın örgütlenmeleri için uygun ortam ve koşullar yoktu. Bk. C. Andreas (1977), «The Chilean Women: Reform, Reaction and Resistance», Latin American Perspectives, Cilt 4, Sayı 4.

sınırlılıkları 'gördükleri' halde, bunların göze çarpmamasına büyük gayret göstermeleri sonucu gerçekleşebilmişti.[13] Erkekler sorumluluk gerektiren ve yöneticilik gibi pozisyonları daha hızlı elde ederken, kadınlara rollerinin önemli fakat ikincil olduğu hissettirilmişti: «Savaş ortamında bile kadının cinsiyetiyle ilgili doğuştan kazandığı nitelikleri taşıyan bir yoldaş»[14] olduğu söylenmişti. Bu niteliklerin de beslemek, giydirmek, eğitmek 'destekleyici' olmak olduğu öğretilmişti. Bir kadın eylemci Vania, örgütle olan ilişkilerini şöyle değerlendirmekteydi:

«Benim örgütümde kadın gerçekte evin erkeğiydi... örneğin benim durumumda o (erkek) okur, çalışır ve grup faaliyetlerine katılırken benim bir işim vardı. O profesyonel kadrodaydı. Erkekler kendilerini 'devrimci' görevlere adamışken, kadınlara erkekleri destekleme görevi verilmişti. Fakat biz kadınlar da siyasi eylemlere katıldık, sorumluluk aldık; herşeyi yaptık. Ben kendimi, üstün kişilerin bütün gün okumasını sağlıyan aşağı bir kişi gibi hissettim».[15]

Böylece kadınlar eşitlikçi ilişkilerin var olması gereken gruplarda, bu niteliklerince belirlenen rolleri oynamaktan kurtulamamışlardı. Üstelik «bilinçli olmasalar da kabul ettikleri, değer verdikleri ve taklit ettikleri bir erkek modelini referans almışlardı».[16]

Sürgünde geçen ilk yıllarda, geçmişi sorgulayan Brezilyalı kadınlar, ülkelerinde siyasi hareketler kapsamında çalışırken bir özdeşlik duygusundan yoksun olduklarını farkettiler. Brezilya'daki yaşamları boyunca, sadece erkeklerin egemen olduğu grup ve hareketlerde ikincil konumlar ve görevler edinmekle kalmamış, aynı zamanda kendi aralarında bir özdeşlik duygusu ve kadınlık bilinci de geliştirememişlerdi. Latin Amerika ülkelerinde aktif örgütlerin resmettiği kadın, genellikle sosyal değişme sürecinde erkekle yanyana dövüşen kadındı. Brezilya da bu kuralın dışında değildi ve toplumda kadınlar arası ortak kadınlık bilinci ve diğer 'feminist' fikirlerin gelişmesi için ortam yoktu. Zaten Brezilyalı solcuların «Latin Amerika'da feminist harekete yer yoktur»; «Açlığa karşı mücadele en önemli mücadeledir» ve «Feminizm gelişmiş kapitalist toplumların bir aldatmacasıdır»[17] türünden görüşler ileri sürdükleri bir ülkede bu ortamın oluşması da zordu.

İşte sürgünde geçirdikleri yıllar boyunca Brezilyalı kadınların belki de en önemli kazanımı, sürgünün onlara durumlarını yeniden değerlendirme olanağı yaratması oldu. 1973'den itibaren «bu anti-feminist propaganda bizi çok uzun zaman uyuttu; şimdi örgütlenme zamanıdır»[18] diyerek kendi gruplarını oluşturmaya ve örgütlerini kurmaya başladılar. Sürgünde kurulan ilk özerk kadın grubu,

(13) De Brito (1986), a.g.y., s. 61.
(14) Aynı yerde, s. 61.
(15) Aktaran De Brito (1986), a.g.y., s. 69.
(16) Aynı yerde, s. 62.
(17) Aynı yerde, s. 74.
(18) Aynı yerde, s. 75.

NOSOTRAS, kadınların ezilmişliğinin ulus ve sınıf sınırlarını aştığı varsayımına dayanıyordu. Katılımcıları arasında öğrenci, meslek sahibi, ev kadını olmak üzere, birçok kesimden kadın ve partilerinden 'hayal sükütuna uğrayarak' ayrılmış siyasi eylemci kadınlar vardı. Grubun amacı ortak tartışmalar yoluyla 'bilinç-altımız aynı biçimde nasıl koşullandırılmış' sorusuna cevap bulmaktı. 'Apolitik' nitelikli bir grup olduğu görüşüyle bazı kadın ve erkek siyasi eylemciler tarafından önemsenmeyip şüpheyle karşılandıysa da, kendisine katılan kadınları birçok yönden etkilemiş olarak son buldu.[19]

NOSOTRAS'tan daha uzun süre yaşayan ve yaygın kabul gören kadın grubu 1975-1979 yılları arasında Paris'te kurulan, feminist ve özerk bir grup olan Brezilyalı Kadınlar Grubu (Circula de Muheres Brasileiras) idi. Bu gruptan kadınlar özerk bir grup oluşlarının nedenini şöyle açıklıyorlardı:

«Sadece kadınlar, özerk olarak örgütlenerek kendi özgül sorunlarından doğan talepleri savunmak için bu mücadelenin sürükleyicisi olabilirler».[20]

Bu grubun genel toplantılarında, Brezilyalı kadınlarla dayanışma, kadın siyasi hükümlüleri koruma, genel af için ve diktatörlüğe karşı mücadele gibi, daha çok politik temalar işlendi. Daha radikal diyebileceğimiz alt gruplarda ise, kadınların kendi kendine yardım pratiğini nasıl kazanacakları, cinsellik ve kadın bedeninin kontrolü gibi konular üzerinde duruluyor, günlük yaşam üzerine tartışmalar yapılıyordu. Bu tartışmalar katılımcıların arasındaki ilişkilerin değişmesine katkıda bulunuyor ve aralarında dayanışma kurulmasını sağlıyordu. Grubun en önemli yararı kadınların özel sorunlarının hiç de sandıkları kadar özel olmayıp, hepsine ait olduğunu göstermekti. Grubun bir üyesi bu konuda şöyle diyordu:

> «Diğer kadınlarla tartışmaya başladığımdan beri kendi hakkımdaki imajım çok değişti: Kendimden daha eminim; özerk bir şekilde düşünen, hisseden, hareket eden bir insan olarak değerimin farkındayım. Başlangıçtan itibaren 'benim sorunlarım'ın ve 'benim endişelerim'in sadece bana ait değil, bütün kadınlara ait olduğunu anladım».[21]

Grubu kuran ve aktif olarak çalışan üyelerin, grubu yönlendirici temel görüşlerini de şöyle özetlemek mümkün:

«1. Kadınların ev alanında, iş hayatında, siyaset ve cinsellik alanında her çeşit ezilmişlik biçimlerini ortaya çıkarmak;

2. Kadınların mücadelesini, otoriter rejimler altında, özgürlük için verilen tüm mücadeleler içine sokmak;

3. Cinsiyetler ve sınıflar arası yeni sosyal ilişkiler kurmak için mücadele etmek; ve

---

(19) Aynı yerde, s. 71.
(20) Aynı yerde.
(21) Aktaran, De Brito (1986), a.g.y., s. 79.

4. Kadının ezilmişliğine sadece sosyalizmin kendi başına son verebileceği düşüncesinin bir yanılsama olduğunu göstermek».[22]

Grup üyeleri kadın kurtuluş hareketinin en yoğun olduğu bir ülkede, Fransa'da yaşamakla beraber, kendi toplumlarındaki ilerici aydınların feminizmin hiçbir biçimine hoşgörü göstermediklerini biliyorlardı. Bu nedenle 1976'da bir Fransız dergisi tarafından düzenlenen 'Latin Amerikalı Kadınlara Bir Söz' adlı toplantıda feminizm ile bağlantılarını nasıl kurduklarını şöyle açıkladılar:

«Kadınların bağımsız örgüt kurma düşüncesi, ayrıcalık yaratma, parçalama ve mücadelemizi her türlü egemenlik ilişkilerini yıkma amacıyla kadın ve erkeklerin birlikte yürüttükleri mücadeleden ayırma anlamına gelmemelidir. Kadınlar, özgül taleplerle başlayarak, örgütlenip askerî diktatörlüğe karşı çıkan daha büyük bir hareket içinde yer alacaklar».[23]

Grubun bir politik örgüt olarak Brezilya'da tanınması ve benimsenmesi uzun zaman aldı; fakat sonunda, ülkelerindeki politik örgütlerin yadsıyamıyacakları bir güce sahip oldular. Başlangıçta eylem ve uygulamalarında çekingen ve tereddütlü iken, giderek kendi taleplerinin özgüllüğünün farkında olmaktan doğan bir kendine güven duygusu geliştirdiler. Sürgünün ilk yıllarında kaybettikleri kimliklerini yeniden ve daha kuvvetli bir biçimde kazandılar. Daha da ötesi, bu grup vasıtasıyla Brezilyalı kadınlar ilk kez kendilerine ait olan bir şeyle özdeşleşme ve özel bir gruba ait olma duygusunu yaşadılar.

TOPLUMSAL DEĞİŞİME YÖNELİK KİTLE HAREKETLERİNDE KADIN ÖRGÜTLENMELRİ

Toplumsal 'değişime' yönelik kitle hareketleri, ortaya çıktıkları ve süregeldikleri dönemlerde 'kamusal' alana katılımları önceleri engellenmiş veya sınırlı olan kesimlere daha aktif katılım için imkânlar sağlar. Bu kesimlerden önemli biri de kadınlardır. Kadınların iç savaşlarda, ulusal kurtuluş savaşlarında ve popülist kitle hareketleri sırasında nasıl ve ne ölçüde 'mobilize' oldukları son senelerde yoğun biçimde incelendi. Bu kitle hareketleri, genellikle benzer bağımlı gelişme modelleri olan ülkelerde, ilişkilerin değişmesine yönelikti. Gerçi her ülkenin kendine özgü tarihsel koşullarına bağlı olarak bu hareketlerin özgül amaçları da değişiklik gösteriyordu ama, ortak yanları, sınıf veya siyasal yapı içindeki ve halk ile egemenliği elinde bulunduranlar arasındaki değişmeleri vurguluyor olmalarıydı.[24]

---

(22) Aynı yerde, s. 73.

(23) Aktaran, De Brito (1986), a.g.y., s. 74.

(24) Bkz. J.S. Jaquette (1973), «Women in Revolutionary Movements in Latin America». **Journal of Marriage and the Family**. Sayı 35; S. Rowbotham (1972), **Women, Resistance and Revolution**. Penguin: Harmondsworth; C. Wells (1983), «Xomen's Participation in the Central American Revolutions». **Latin American Perspectives**. Cilt X, Sayı 1.

Kadınlar bu hareketler içinde yer alarak hem ülkelerinin özgürlüğe kavuşması için, hem de kendilerinin özgül hakları için mücadele verdiler. Bu hareketlerin yakından incelenmesi ulusal kurtuluş mücadelesi ile kadınların özgürlük mücadelesi arasında kuvvetli bir bağ olduğunu gösteriyor.[25]

Kadınların yakın tarihte, toplumsal değişime yönelik kitle hareketlerine en yoğun olarak katıldığı ülkelerin başında Orta ve Güney Amerika ülkeleri geliyor. Ataerkil ideolojinin egemen ve kadınların ezilmişliğinin yoğun olduğu bu ülkelerde kadınların değişime yönelik hareketlere bu denli aktif katılışı pek de rastlantısal olmasa gerek. 'Machismo'[26], bir taraftan kadının bağımlılığının temelini hazırlarken, bir taraftan da onun başkaldırışı için çekilecek bir tetik rolü oynadı.

Küba, Kolombiya, Uruguay, Nikaragua, El Salvador, Arjantin ve Bolivya'da kadınlar hem emperyalizme, hem de **machismo'ya** karşı mücadele vermek için bir araya geldiler. Bu mücadelelerinin çoğunda katılım oranları çok yüksekti. Nikaragua'da tüm savaşanların yüzde 30'u, El Salvador ve Guatemala'da daha da fazlası kadındı.[27] Ne var ki bu yüksek katılımı kadınlar son derece büyük mücadelelerle sağladılar. Çünkü katılım için hem sosyal ve kültürel[28], hem de örgütsel açılardan engeller vardı. Mücadelenin asıl sahibi olduklarını iddia eden örgütler-işçi örgütleri, sol partiler ve bunlardan kurulu popülist cepheler, milis örgütleri-erkek egemen örgütler olarak, onları ya kasıtlı olarak dışlıyor, ya da aralarına almakta gönülsüz davranıyorlardı.

Fedakâr eş, koruyucu ana şeklindeki kadın imgesi, Latin Amerika toplumu içine o denli nüfuz etmişti ki, savaş ortamında kadınlar ile savaş ilişkisi bile, kendileri hakkındaki bu imgeler vasıtasıyla kuruldu. Örneğin, Küba'da kadınlar silâhlı mücadelenin önemli bir ölçüde dışında kaldılar, cephede olduklarında hemşire, mesaj taşıyıcı ve öğretmen rollerini üstlenip daha çok destek hizmetlerin-

(25) Güney Amerikalı kadınlar için **Latin American Perspectives**'in özel sayılarına; Afrikalı kadınlar için **Review of African Political Economy**'nin özel sayılarına bakınız. Ayrıca bkz. N.A. Kovalski ve Y.P. Blinova (1978), **Günümüzde Kadınların Durumu**, Konuk Yayınları: İstanbul, s. 220-250.

(26) **Machismo**, kadınlara karşı şiddet, hürmetsizlik, cinsel keskinlik gibi davranış tutum ve değerler kümesini ifade eder. C. Kramarae ve P. Treichler (1985), s. 239.

(27) Wells (1983), a.g.y., s. 109.

(28) Kadınlar hakkında ataerkil anlayışlar ve kadınları ev alanıyla ilişkilendiren tutumlar Schmidt tarafından şöyle özetleniyor: a) Cinsel işbölümü erkekler ve kadınlar arasındaki doğal farklılıkları yansıtır. b) Kadınların kimlikleri erkeklerle olan ilişkileri vasıtasıyla belirlenir. c) Kadınlar en yüksek tatmini eşler ve anneler olarak sağlarlar. d) Kadınlar çocuk ruhludur. e) Kadınlar 'apolitik'tir. Aktaran, Reif (1986), «Women in Latin America Guerilla Movements», **Comporative Politics**, Cilt 18, Sayı 2.

de ve yardımcı hizmetlerde çalıştılar.[29] Benzer şekilde, Kolombiya'da da kadınların örgütlü kitle olarak savaş içinde yer almaları için, savaşı yürüten muhalif gruplar, yeterli çaba göstermediler.[30]

Bu örgütler aynı zamanda kadınların özgül taleplerine de platformlarında çok sınırlı yer verdiler. Bu ortak tutumlarına karşın, bütün örgütler kadın sorununa eşit şekilde duyarsız değillerdi. Bazıları, kadınların özgül hakları için de mücadele vermelerini haklı bulduklarından, onların kadın grupları kurarak mücadeleye katılmalarına olanak sağladılar ve kadınlar örgütler içinde eriyip gitmemek ve mücadele nedenlerini kaybetmemek için ayrı örgütler kurdular.

Örneğin, Uruguay'da 1972'de Tupamaro örgütünün üçte biri kadınlardan oluşuyordu. Bu örgüt aynı zamanda kadınlar hakkında açık bir konum da belirledi. Kadınlar için kültür ve eğitim alanındaki ayrımcılığa karşı çıktı. Aynı zamanda programlarında ücretsiz eğitim, gelirin eşit dağılımı, sağlık hizmetlerinde devlet kontrolü, yaşlılara devlet yardımı ve toptan yiyecek işletmelerinin kamulaştırılması gibi hedefleri vardı. Tupamaro örgütünde kadınları örgüt içinde çalıştırmak için etkili stratejiler geliştirildi.[31]

El Salvador'da 1979'da General Oscar Humberto Romero'yu iktidardan uzaklaştırmak için girişilen darbeden sonra kadın örgütleri kuruldu. Kurulan bu örgütler bir kitlesel kadın kuruluşu olabilecek büyüklükte değillerdi ve daha çok birer meslekî örgütü andırıyorlardı: ANDES (Salvadorlu Öğretmenler Birliği) ve AUTRAMES (Pazar Satıcıları ve İşçiler Birliği) gibi. Yine küçük olmakla birlikte adını daha fazla duyurmuş olan AMES (El Salvadorlu Kadınlar Birliği), kadınların özgürlük savaşına katılmalarını sağlamak ve özgül hakları için mücadele etmek amacıyla 1979'da kurulmuştu.[32] AMES'li kadınlar, sağ kanat güçlere en keskin muhalefeti uygulayan ve demokrasi için mücadele eden FDR (Demokrat Devrimci Cephe)'den bağımsız olarak ayrı bir örgüt kurmalarının nedeni olarak, sol hareketlerin kadın sorunlarıyla diğer sosyal sorunlar kadar yoğun ilgilenmiyor olmalarını gösteriyorlardı. Gerçekten de sosyalistler, sosyal demokratlar, öğrenci ve işçi partileri için bir şemsiye örgüt olan FDR, programında sosyal hizmetlerin gelişimi, okuma yazma programları ve ucuz konut programlarını savunuyorsa da bunların kadınlarla ilişkisini vurgulamıyordu.[33] FDR üyelerine göre, kendileri kadın ve erkeklerin örgüt içinde eşitlikçi bir temelde çalışmalarını sağlayacak koşulları hazırlamışlardı ve kadınların özgürlük mücadeleleri genel özgürlük mücadelesinden bağımsız olma-

(29) Aynı yerde, s. 155.
(30) Aynı yerde, s. 156. Ayrıca bkz. N. Murray (1979). «Socialism and Feminism: Women and the Cuban Revolution». Feminist Review, Sayı 3, s. 103.
(31) Aynı yerde, s. 158.
(32) Wells (1983), a.g.y., s. 110.
(33) Reif (1986), a.g.y., s. 161.

malıydı. Buna karşılık AMES'li kadınlar «Kadın özgürlük mücadelesi halkımızın özgürlük mücadelesi içine sokulmalıdır ancak, kadınların özgül talepleri olduğu gerçeği de kabul edilmelidir»[34] iddiasında bulundular. Bu özgül talepler için AMES'in hazırladığı program zorunlu kısırlaştırmaya son verilmesi, güvenli aile planlaması, ücretsiz çocuk bakımı ve kadınların eğitim ve meslek edinme haklarından yararlanması gibi konuları kapsıyordu. Ayrıca, kadın aile reislerinin sayıca çok olduğu El Salvador'da, aileye ilişkin destek ve yardım hizmetleri sağlanması da hedefleniyordu[35].

Nikaragua, kadınların kitle hareketlerine en yoğun biçimde katıldıkları başlıca ülkelerden biri olma özelliği gösteriyor. Bunun böyle olmasında iki önemli neden var: (1) Nikaragua'nın bağımlı gelişme koşullarında yüksek işsizlik yüzünden erkeklerin ailelerini terketmeleri ve bu nedenle aile reisi olan kadınların sayısının fazlalığı: 1978'de tüm ailelerin üçte biri kadınlar tarafından yönetiliyordu ve bunların %86'sı ev dışında bir iş sahibiydi.[36] (2) Amacı Somoza diktatörlüğüne son vermek olan Sandinist Ulusal Kurtuluş Cephesi (FSLN)'nin kadınların savaşa katılımını sağlayıcı örgüt koşullarını geliştirmiş olması. Bu örgüt, programı içine kadınlar için özel önemi olan amaçları dahil ederek, kadınlara karşı ayrımcılığa son verilmesi çağrısında bulunarak ve kadınları diktatörlük altında haklarını korumak üzere cesaretlendirerek, Nikaragua toplumundaki cinsiyetçilikten şaşırtıcı şekilde uzak bir tutum takındı. Böylece geçici, güvensiz, az kazançlı işlerde çalışarak ev geçindirmenin zorluklarını yaşayan ve bu zorluklardan bir toplumsal bilinç kazanımı sağlayan Nikaraguali kadınlar, FSLN'nin kendileri için yarattığı uygun ortamın da katkısıyla, 1977 yılında AMPRONAC (Ulusal Sorunlarını Göğüsleyen Kadınlar Birliği)'ı kurdular. İlk kurucuları pek çok örgütün kuruluşunda gözlediğimiz gibi orta ve üst sınıftan bürokrat kadınlardı. 1978'de bütün orta sınıf kadınlar, köylüler, işçiler ve öğrenciler örgütün destekleyicisi oldular. Birlik 1979'da savaşın ilk kadın şehidinin anısını yaşatmak üzere adını Luisa Amanda Espinoza Nikaraguali Kadınlar Birliği (AMNLAE) olarak değiştirdi.

AMPRONAC ve AMNLAE'nin kadınlar için özel önemi olan şu talepleri vardı: (1) İyi yaşam koşulları içinde olmak ve gelişmiş konutlarda yaşamak bütün kadınların özlemiydi. (2) Kadınlar eğitim olanaklarından eşit olarak yararlanamıyorlardı. (3) Ev dışında çalışan çok sayıda kadın vardı ve çocuklar için bakım hizmetleri en

---

(34) Aynı yerde.

(35) El Salvador için bkz. H. Jung (1980), «Civil War in Salvador», **New Left Review**. Sayı 122, s. 3-25.

(36) Reif (1986), a.g.y., s. 158. Nikaragua'da Somoza dönemindeki sosyal ve ekonomik koşulların ayrıntılı değerlendirmesi için ayrıca bkz. H. Jung (1979), «Behind the Nicaraguan Revolution». **New Left Review**. Sayı 117, s. 69-76.

önemli gereksinimlerin başında geliyordu. (4) Sanayide çalışan kadın işçiler örgütlenmeli, iş yerinde ayrımcılıkla savaşılmalı, eşit işe eşit ücret ödenmesi sağlanmalıydı. (5) Kadınların en çok çalıştıkları işlerden biri ev hizmetçiliğiydi. Kısa erimli amaç hizmetçilerin örgütlenmesini sağlamaktı; daha arzu edileni ise hizmetçiliğin tamamen ortadan kalkmasıydı. (6) Yasal alanda da cinsiyet ayrımcılığına yol açan yasalar gözden geçirilmeli ve yeni yasalar yapılmalıydı.[37]

Nikaraguah kadınlar, diktatörlüğe karşı mücadelede ve yukardaki taleplerinin gerçekleşmesinde ellerinden gelenin azamisini yaptılar ve önemli kazanımlar sağladılar. Ancak Nikaragua üzerine daha yakın tarihte yapılan analizler amaçların bir kısmının gerçekleşmesinde yavaşlama olduğuna işaret ediyor.[38] Bunda artan ekonomik sorunların etkisi olduğu kadar, «kadınların dağlarda dövüştükten sonra mutfaklarına dönmelerine izin veren bilinç eksikliğinin de etkisi var».[39]

ÜRETİCİ KADINLARARASI DAYANIŞMA VE ÖRGÜTLENMELER

Kadınlar, maddi hayatın üretimi ve yeniden üretimi için iki alanda etkinlik gösterirler: aile ve toplumsal üretim. Aile, içinde kadının emek gücünün günlük yeniden üretimini ve gelecek işçi nesillerini sağladığı kurumdur. Kadının emeği, ev içi işlerin aslında 'kadınca' işler olduğu gerekçesiyle 'karşılık' ödenmeden kullanılırken, bu emeğe aynı zamanda sistem gereksinim duyduğunda kolayca ev dışına çekilebilecek bir yedek emek olarak da bakılır. Üstelik, birincil görevi maddi hayatı üretmek ve yeniden üretmek olarak tanımlanan ev kadınları, bu işi aralarında birliktelik sağlamadan, dayanışma yaratmadan ve her hangi bir şekilde örgütlenmeden nesiller boyu durmamacasına tekrarlarlar.

Kadınlar toplumsal üretim içinde yer alıp, ev dışı işte çalışmaya başladıklarında durum biraz daha farklıdır. Çalışan kadınlar emeklerinin karşılığı olarak bir ücret almakla kalmazlar; bu ücret onlara erkek egemen aile yapısında kısmî bir psikolojik ve maddi bağımsızlık kazandırır. Bunun da ötesinde, kadınlarda, emeklerinin sömürüldüğüne dair bilincin doğmasına ve gelişmesine yardım eder. Toplumsal üretim koşulları, kadınların, kendi sınıfından başka kadınlar ve erkeklerle beraberliğini sağlar. Bu kollektif ortam içinde kadın işçilerin kendilerini aynı çıkarlara sahip bir sınıfın üyeleri olarak görmeleri kolaylaşır. Kadınlar aynı zamanda diğer kadın işçilerle dayanışma bağları da geliştirebilirler. Kısaca, çalışan kadınların çalışmayanlara oranla bilinç kazanma-

(37) Reif (1986), a.g.y., s. 159.
(38) Bkz. J. Petras (1981), «Nicaragua: The Transition to a New Society», Latin American Perspectives. Cilt VIII, Sayı 2.
(39) Aktaran, Wells (1983), a.g.y., s. 112.

ları ve kimlik edinmeleri olasılığı yüksektir. Bununla birlikte, bunların gerçekleşmesinde, verili toplumda kadının toplumdaki yerini belirleyen kültürel tanımlamaların rolünü unutmamak gerekir. Kadın toplumsal üretime ne denli yoğun biçimde katılırsa katılsın, birincil görevi ev işlerini yürütücü ve aile üyelerinin refahını sağlayıcı olarak tanımlandığı sürece, dışarda çalışan bir kişi olarak bireysel kimliğini kazanması zorlaşır. Yine aynı tutumlar, kadının ev dışı bir işte çalışması halinde emeğinin gerçek karşılığını talep edebilmesini de imkânsız kılar. Daha kısa bir deyişle, ev dışında ücretli olarak çalışan kadınlar, tersi ne kadar kuvvetle savunulursa savunulsun, ne iş piyasasına katılmak, ne de burada varlıklarını sürdürmek açısından erkek ücretlilerle eşit koşullarda olamazlar. Bu eşitsizliği meşrulaştıran, çcğunlukla zannedildiği gibi yaygın ideoloji ve bunun taşıyıcısı işverenler değildir. En yaygın işçi örgütlenmeleri olarak sendikalar da kadının toplumsal yeri, konumu, emekçi olarak varlığı gibi konularda, yukardaki ideolojik belirlenmeleri benimserler. Son yirmi senede feminist tarihçilerin kadınlar ve sendikalar arasındaki ilişkiler konusundaki yoğun araştırmaları, bunun böyle olduğunu kanıtlamış durumda.[40]

Yine aynı çalışmalar, kadın işçilerin işçi sendikalarınca çoğu zaman dostça karşılanmadıklarını, sendikaların kadın işçilerin üyeliklerini marjinal gördüklerini, işsizlik ve ekonomik bunalım dönemlerinde potansiyel kadın emeğini erkek emeğinin istihdamını tehdit eden bir emek olarak değerlendirdiklerini, kadınları ücret seviyelerini düşürmekle suçladıklarını, grevlerde bile grv kırıcılıkla itham ettiklerini gösterdi.[41]

Sendikalar kadınların yalnızca onları ilgilendiren özel sorunlarına da duyarlı değiller. Kadınların âdil iş dağılımı, eşit ücret, çocuklarının bakımı, meslekî eğitim ve yeniden iş eğitimi gibi konulardaki taleplerini göz ardı ediyor, işyerinde cinsiyetçilik ve ayrımcılık gibi sorunlarla mücadelede onlara destek olmuyor; başka bir deyişle, kadın üyelerinin çıkarlarını erkek üyeleri kadar koruyup kollamıyorlar. Bunda sendikaların hâlâ birer erkek topluluğu olmasının da etkisi çok. Kadınların sendikaların yönetim kadroları içinde pek az yer işgal ettiği, bu yerlerin de genellikle alt kademeler olduğu biliniyor. Buralarda bulunanlar da hem sayıca az oldukları, hem de seslerini üst kademelere duyuramadıkları için ayrımcılığın her çeşidini ortadan kaldırmak için ellerinden pek birşey gelmiyor.

---

(40) Bkz. Y. Ecevit (1985), «Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği». **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**. Sayı 9.

(41) Aynı yerde, s. 128-136; C. Rowan (1982), «Women in the Labour Party 1906-1920». **Feminist Review**, Sayı 12; B. Taylor (1983), «The Men Are As Bad As Their Masters», J. Newton, M. Ryan, J. Walkowitz (der.) **Sex and Class in Women's History**. Routledge and Kegan Paul: Londra; A. Michel (1984), a.g.y., s. 98; N. Charles (1983), «Women and Trade Unions in the Workplace». **Feminist Review**. Sayı 15.

Özetlersek, bu içeriği ile sendikalar kadınlar için bel bağlanacak örgütler olmaktan uzak görünüyor.

Çalışan kadınların buna karşı iki tür tepkisi vardı: Ya mevcut bir sendika içinde, o sendikanın kadın bölümünü oluşturarak kendi özgül talepleri için ayrı bir mücadele platformu oluşturmak; ya da sadece kadınlardan oluşan özerk bir işçi örgütü kurmak. Özellikle ikinci yolu denediklerinde mevcut işçi örgütlerinden tahminlerinin de ötesinde tepki ile karşılaşıyorlar. Özerk işçi örgütlerini kuran birçok kadın, siyasi partiler, bilinç yükseltme grupları ve benzer örgütler içinden geçerek deneyim kazanmış ve kendilerine güven geliştirmiş olsalar bile, bu katı ve tutucu görüş karşısında çok fazla dayanamıyorlar. Bu nedenle bu güne dek ortaya çıkan bir çok kadın işçi örgütlenmesinin ömrü çok kısa oldu.[42]

Ben burada önce bu örgütlerden birini, İsrail'de kurulan yarı-özerk Kadın İşçiler Hareketi'nin (Women Workers' Movement) kurulma ve varolma sürecini anlatarak, örgütlü bir kadın işçi mücadelesinin karşılaştığı zorlukları sergilemeye çalışacağım.

Birinci Dünya Savaşından sonra İsrail'e ilk göç dalgaları başladığında İsrail, birçok ülkeye kıyasla, kurumları yeni oluşturulan bir toplum olarak, kadınlar için daha rahat elde edilebilecek eşitlik ve özgürlük imkânları vadediyordu. Ancak, beklenenin tersine, kadınların özellikle de çalışan kadınların bir yer elde etmek için verdikleri savaş çok çetin oldu. Kadınların karşılaştıkları zorluklar nelerdi ve hangi araçlarla mücadele ettiler? Kadın işçi örgütlenmesinin başarısını hangi etkenler gölgeledi?

1920'li yıllardan başlıyarak ekonominin en gelişen sektörü olan inşaat, kentler kurulmadan önce yol yapımında, kurulduktan sonra da bina yapımında büyük işçi kitlelerine istihdam olanağı yarattı. Ancak bu işçilerin çoğu erkekti, kadınlar çok az iş bulabildiler. Buldukları işlerde de iş güvencesi yoktu ve kazançlar çok düşüktü.

İş piyasasında cinsler arası eşitlik konusunda, 1920'de kurulan ve bütün kadın işçilerin de üyesi olduğu HISTADRUT (Genel İşçi Federasyonu) duyarlı değildi. Kadınlara iş bulabilmelerinde yardımcı olmuyor, onların karşılaştıkları özel güçlükleri görmezden geliyor ve örgüt içinde çok yetersiz sayıda kadın temsilci bulunmasını da olağan karşılıyordu.[43].

HISTADRUT'un üyesi olan ve daha önce yaşadıkları ülkelerde kadın hareketlerine katılmış, siyasal olarak daha aktif bir grup kadın, HISTADRUT'a karşı hoşnutsuzluklarını ifade ederek yarı-özerk 'adın İşçiler Hareketi'ni (Women Workers' Movement) başlattılar.

---

(42) C. Rowan (1982), a.g.y.; N.A. Kovalski - Y.B. Blinova (1978), a.g.y., s. 154; A. Mitchel (1984), a.g.y., s. 98.

(43) D. Bernstein (1987), «The Women Workers' Movement in Pre-State Israel 1919-1939», **Signs: Journal of Women in Culture and Society**, Cilt 12, Sayı 3, s. 455-458.

Kadın İşçiler Hareketi, 1921'deki ilk kongresinde bir yönetici organ olarak 'Kadın İşçiler Konseyi'ni (Women Worker's Council) seçti ve bir dizi eylem programı hazırladı. Bu programın bir amacı kadın sorununun işçi hareketi gündeminde yer almasını sağlamaktı. Daha önemli bir amaç ise, kadınları, sosyal hayata tam katılımları ve bu yönde kendilerini güçlendirmeleri için cesaretlendirmek ve böylece kadınların hem sosyal, hem de mesleki dönüşümlerine katkıda bulunmaktı.[44]

Kadın İşçiler Hareketi hem iş yerlerinde, hem de HISTADRUT içinde cinsler arası eşitsizliği azaltmak üzere başlatılmıştı. Hareket, eşitsizliğin kaynağını (a) erkeklerin kadınlara, özellikle de çalışan kadınlara ilişkin tutumunda buluyordu; erkekler tarafından kadınların çalışma koşulları sınırlandırılıyor ve zorlaştırılıyordu. (b) Kadınların yetersiz mesleki eğitim ve tecrübesinde, yetersiz kendine güvenlerinde ve geleneksel rollerini içselleştirmelerinde buluyordu. Kadın İşçi Hareketi, kadın işçiler için karşılıklı güçlendirme ve dayanışma ortamı yaratmak, iş piyasasında erkekler lehine gelişen koşullardan kadın işçileri de yararlandırmak ve onları örgütlendirmek için çalıştı ve faaliyetlerini şu alanlarda yoğunlaştırdı:

1. Kadın çiftliklerinde kadınlara kendilerini yönlendiren ve dönüştüren insanlar olmaları için yardım etti.

2. Kentlerde, kadınların iş piyasasında karşılaştıkları güçlükleri yenmeleri için kadın kooperatifleri kurdu.

3. Ekonomik bunalım dönemlerinde, artan kadın işsizliğini önlemeye ve çoğu hizmetçilik yapan kadınları örgütlemeye yönelik çalışmalar yaptı.

4. Mesleki beceri ve ortak çalışma grupları kurdu.

5. HISTADRUT İşçi Meclisleri ve onların uygulayıcılarınca ihmal edilen kadın işçilerin sorunları için özerk yerel komiteler kurdu.

1905'de gelen ilk göçmenlerle harekete geçen İsrail ekonomisi, 1940'a kadar bir dizi gelişme ve gerileme dönemleriyle karşılaşmıştır. Kimi dönemler, topladıkları sermaye ile gelen çok sayıda göçmen ekonomiyi canlandırmıştır. Kimi dönemlerde ise hem göçlerin düzensizleşmesi, hem de dünya ekonomik krizinin etkileri ile ekonomi gerilemiştir. Ekonomik iyileşme dönemlerinde bile, çalışan kadınların durumunda sınırlı bir iyileşme olurken erkekler genel bir 'refaha' ulaşmışlardır. Kadın İşçiler Hareketi kadın işçilerin özel çıkarlarını koruma yolunda giriştiği yoğun sosyal eylem ve mücadeleye karşılık, çok fazla yol kat edememiştir. Bunun nedenlerini birkaç noktada özetlemek mümkün:

1. Hareketin HISTADRUT'tan bağımsız, tamamen özerk bir hareket olması konusunda kadınlar arasında görüş ayrılığı vardı. Örgüt içinde bazıları, kadın sorunlarının özel olarak vurgulanması

(44) Aynı yerde, s. 459.

ve bunun için özerk bir örgüt olunmasından yanaydı. Yael Gordon bu görüşü savunanlardan biriydi:

«Özgürlük ve yeni bir yaşam biçimi oluşturmak için çalışan toplumumuzda en temel mesele kadın sorunudur. Yaşamımızı dönüştürme ve adil bir toplum konusunda söylememiz gereken herşey, kadınlar ruhsal ve fiziksel kapasitelerini geliştirmedikçe, kendilerini tam olarak anlatamadıkça, içi boş sözler olarak kalacaktır. Eğer bazı kadınlar etkin değillerse bu demektir ki toplumumuz bir bütün olarak yeterince etkin değildir».[45]

Örgüt içinde bazı kadınların ise, kadın sorunuyla özel olarak ilgilenme konusunda tereddütleri vardı. Cinsler arası eşitsizliğin çözümünü kapitalizmin ortadan kalkması için kadın ve erkeklerin ortak mücadelesinde görüyorlardı. Bu görüşle özerk örgüt olmaya karşı çıktılar ama, HISTADRUT'a bağlı yarı özerk bir örgüt oluş sonunda kadınlara çok pahalıya mal oldu. Çünkü HISTADRUT, merkezileşmiş ve güçlü bir örgüt olmak amacını ilk plana alıp, cinsler arası eşitsizliği gidermek, ya da bu yolda ilerici adımlar atmak için herhangi bir girişimde bulunmadı.

2. Kadın İşçiler Hareketi, kadınların toplumsal rollerine ilişkin hakim tutucu anlayışları değiştiremedi. Tersine, yıllar geçip kurumlar yerli yerine oturdukça, İsrail devletinin yeni ve eşitlikçi bir devlet olacağı konusundaki beklentilerin gerçekleşmediği ortaya çıktı. Kadınların toplumsal cinsiyet rollerindeki algılamalarda olumlu herhangi bir değişme kaydedilmedi. Kadınların yaptığı işler bile bu algılamaların sonucuydu. Örneğin «fiziksel ve yaratıcı emek yoluyla özgürleşmeyi ve kendilerini dönüştürmeyi umut ederek»[46] İsrail'e gelen kadınlar çoğunlukla hizmetçilik yaparak hayatlarını kazanmak zorunda kaldılar.

3. Erkek egemen bir işçi hareketi ve örgütü olan HISADRUT'da erkek işçilerin, çalışmak isteyen kadınlara tepkisi ve bu yönde yapılan olumsuz düzenlemeler de kadın hareketinin başarısızlığını etkiledi. Örneğin kadın hareketi küçük sanayide çalışan ve hizmetçilik yapan kadınları örgütlemeye çalışırken KISTADRUT'a bağlı erkek işçilerin tepkisiyle karşılaştı.[47] Öte yandan 1930'ların sonunda başlayan bunalım döneminde işlerinden ilk çıkarılanlar kadın işçiler oldular. Yine aynı kriz döneminde HISTADRUT üyeleri her evli çiftten yalnız birinin çalışma hakkı olması gerektiğini savundular.[48] Öte yandan 1930'ların sonunda başlayan bunalım döneminde işlerinden ilk çıkarılanlar kadın işçiler oldular. Yine aynı kriz döneminde HISTADRUT üyeleri her evli çiftten yalnız birinin çalışma hakkının da ona verilmesi gerektiği düşüncesi vardı. Nitekim kadınların eş ve anne olarak İsrail toplumu için önemi vurgulanmaya

(45) Aynı yerde.
(46) Aynı yerde, s. 463.
(47) Aynı yerde, s. 464.
(48) Aynı yerde, s. 468.

başlanarak ve çalışan kadınlar kınanarak açık işler erkeklere sunuldu.

Kadın İşçiler Hareketi'nin son tahlilde iki cins arasındaki eşitsizliği gideremdiği ortaya çıkıyor. Eğer bu hareket HISTADRUT'tan bağımsız bir hareket olabilseydi, İsrail toplumunun ve devletinin doğasından kaynaklanan sınırlar içinde yukarıda sıraladığım amaçlarını gerçekleştirmede daha etkin olabilirdi.

Üretim alanındaki kadın dayanışma ve örgütlenmelerine yönelik ilk örneği, ekonominin örgütlü sektöründe çalışan ve işçilik yaparak geçimini sağlayan kadınlar arasından seçtim. İkinci örneğimin konusunu oluşturan kadınlar ekonominin örgütlü olmayan sektöründe yer alan ve kendi üretimlerini finanse edebilmek için örgütlenen Bombaylı ev kadınları: Annapurna'lar. İlk örneğimde olduğu gibi, burada da kadınları örgütlenmeye iten temel neden üretici olarak karşılaştıkları zorluklar ve sendikaların kendilerine örgütlenme için yardımcı olmamasıydı.

Bu zorlukları ve kadınların bulduğu çözüm yollarını incelemeden önce söz konusu üretim faaliyetine yakından bakmakta yarar var. Annapurna'lar, kendi evlerinde, başka şehirlerden Bombay'a göçmüş ailesiz erkek işçilere ücretli yemek hizmeti veren kadınlardı. Yaptıkları bu iş Hint toplumunun tutucu kesiminde bile sosyal ve ahlâki açıdan yadırganmıyordu; çünkü yemek verdikleri erkek işçiler kendi kastlarından ve çoğu kez kendi köylerinden gelen tanıdık ve akrabalarıydı.[49] Annapurna'ların yaptıkları, Hint toplumunda birçokları tarafından kolay ve zahmetsiz bir iş olarak yorumlandı. Onlarca bu kadınlar hem evlerinde çocuklarıyla birlikte kalıp, hem de para kazandıkları için şanslı bir kesimdi.

Oysa biliyoruz ki geçmişte olduğu gibi, günümüzde de, evde gelir getirici bir iş yaparak çalışan kadınlar ister bir işveren, isterse kendi hesaplarına çalışsınlar, çalışma yeri ile iş yerinin aynı mekân olmasının sınırlılıklarını yaşarlar: ev dışında sosyal ilişkiler kuracakları bir alana sahip değillerdir; yaptıkları işin saatleri belli değildir; ev işleri ve çocuk bakımı ile üretim faaliyetleri birbirine karışmış vaziyettedir; ve örgütlü sektördeki işlerin güvencesinden ve emek güçlerinin değeri konusunda pazarlık gücünden yoksundurlar. Evlerinde küçük lokantalarda her gün 16-20 kişiye sıcak yemek sunan Annapurna'lar için de yukardaki sınırlılıklar söz konusuydu. Her gün sabah beşten, gece ona kadar ortalama 17 saat çalışmaktaydılar. Yiyecek malzemesinin alınması, sobaların yakılması, yemeğin pişirilmesi ve bulaşığın yıkanması hep onların sorumluluğundaydı.[50] Bu günlük zorlukların ötesinde esas sorunları, yerel manav-tefecilerle olan ilişkileriydi. Manav-tefecilerin verdik-

(49) M. Savara (1984), «Organising the Annapurna», H. Johnson ve H. Bernstein (der.), **Third World Lives of Struggle**, Heinemann: Londra, içinde.

(50) Aynı yerde, s. 219.

leri malzeme için saptadıkları faiz haddi çok yüksekti (yıllık %150) ve bu Annapurna'ları onlara devamlı borçlu kılıyordu. Üstelik çoğu hem okuma yazma bilmediklerinden, hem de esas kayıtları manavlar tuttuğundan borçlarının miktarını kesin olarak bilemiyorlardı. Bölgelerinde bir satıcıya borçlu olmak, onları o manavdan başkasına gitmekten ve daha ucuza mal alabilmekten alıkoyuyordu.

Annapurna'lar birbirlerinden bağımsız çalışıyorlardı ve sayıları binlere ulaştığı halde aralarında bir dayanışma ve eşgüdüm yoktu. Bu örgütsüzlük, varlıklarını tek başlarına sürdürmeyi güçleştirmekteydi. 1975'te 14 Annapurna sorunlarını dayanışma ile daha rahat çözebileceklerini düşünerek ANNAPURNA MANDAL birliğini kurdular ve birliğin üye sayısı üç senede beş bine ulaştı.[51]

Birliğin temel işlevi, tek tek Annapurna'ların kendi evlerinde küçük lokantalar işletebilmeleri için onlara banka kredisi sağlamaktı. Her birinin borcu bir grup Annapurna tarafından garanti edilmekteydi. Böylece grubun üyeleri birbirlerine kefil oldular. O güne dek örgütlü bir grupla çalışmamış, resmi kurumlarla ilişkiye girmemiş kadınlar için birliğin kredi sağlama programı çok yeni bir şeydi ve Annapurna'lar programı önce tereddütle karşıladılar. Ancak bankaların sadece %4 faiz ile borç para vermeleri büyük bir olanaktı ve kadınlar kısa zamanda bu olanağı kullanmaya başladılar.

Çoğu okuma yazma bile bilmeyen bu kadınların oluşturduğu bu birlik, onların hayatını birçok yönden köklü biçimde değiştirdi. Her şeyden önce, mali sıkıntıları yok denecek kadar azaldı. Bu sıkıntının yarattığı gerilimler sona erdi ve kadınlar yaşamlarında ilk defa tatil için işe ara verme gibi 'lüksler' yaşamaya başladılar. Tasarruf yapabilmeye ve tasarruflarını kendi adlarına olan hesaplara yatırmaya başladılar. Dış dünya ile olan ilişkilerinde de değişme oldu. Komite toplantılarına, bankalara gidip gelmek onların insan ilişkilerindeki deneyimlerini zenginleştirdi ve kendine güvenlerini artırdı.

Daha önemli bir değişme aile içindeki konumlarında gözlendi. Kocalarıyla olan ilişkilerini yeniden düzenlediler;[52] ve önemli konularda bağımsız kararlar alabilmeye başladılar.

Bir bütün olarak bakıldığında, Annapurna Birliği oldukça küçük bir örgütlenme modeli olmasına rağmen kadınlar arası dayanışma ve örgütlenmenin olumlu ve anlamlı bir örneğini sunmaktadır. Sendikaların, Annapurna'lara 'informal' (formel olmayan) sektörde de olsalar destek vermeleri gerekirdi. Oysa sendikalar onları «işçi çıkarlarına zıt düşen çıkarları olan kişiler» olarak tanımladılar.[53] Oysa Annapurna'lar böyle bir tanımlamayı hak etmemişlerdi.

---

(51) Aynı yerde, s. 222.

(52) Önceleri, kocaları tarafından sık sık dövülen Annapurna'lar arasından kocalarına karşı çıkanların sayısı örgütlenmeden sonra arttı.

(53) M. Savara (1984), a.g.y., s. 220.

1973'de 42 gün süren tekstil işçileri grevinde işçilere parasız yemek vererek grevin devamını sağlamışlardı.[54] Sendikaların kendileri hakkındaki olumsuz görüşleri ve kayıtsızlıklarına karşı, Annapurna Birliğini kurarak, başka bir örgütün himayesine girmeden de önceleri yabancısı oldukları bir örgütsel düzeni yürütebileceklerini kanıtlamış oldular.

SONUÇ

Buraya kadar bugün artık dünyanın birçok ülkesinde varlığı saptanan, resmî veya resmî olmıyan biçimde gerçekleştirilen kadın dayanışmalarından sınırlı örnekler verdim. Bu örgütlerden birkaçına daha —aynı derecede ayrıntılı olmasa da— değinerek örnekleri zenginleştirmenin, çeşitlendirmenin örgütleri daha geniş bir perspektiften değerlendirmede yarar sağlıyacağına inanıyorum.

- Bolivya'da 1962'de Siglo XX Kalay Madeninde çalışan maden işçilerinin eşleri 'Ev Kadınları Komitesi' adı altında örgütlenerek maden işçilerinin çalışma koşullarının düzeltilmesine, kendilerine ve ailelerine daha iyi yaşam koşulları sağlanmasına ilişkin mücadelelerinde onlara destek oldular. Aynı zamanda, daha siyasal içerikli etkinliklerde de bulundular; özellikle hükümetin ulusal ekonomi ve siyasal özgürlüğü tehlikeye düşürücü kararlarına karşı çıktılar. Komitenin, kadınları daha doğrudan etkileyen 'özgül' sorunlarla ilgili etkinlikleri ise, kadınların çalışması için iş olanakları bulmak, her sektörden kadınlar arası birlikteliği sağlamaya çalışmak, ev kadınları komitelerini ülke düzeyinde yaymak şeklinde özetlenebilir.[55]
- Hindistan'da 'Tecavüze Karşı Forum' (Forum Against Rapa) örgütü kadınların cinsel saldırılara uğramalarını, özellikle polis tarafından teşebbüs edilen dövme, cinsel sataşma ve tecavüz olaylarını protesto etmek için 1980'den itibaren bir kitle hareketi yaratma amacıyla etkinlik gösterdi.[56]
- Yine Hindistan'da, Dalit kastına mensup sokak temizleyicisi kadınlar çalışma koşullarını iyileştirmek ve işlerini kaybetmemek için örgütlenerek bağımsız sendika kurdular.[57]
- Arjantin'de Peronist kadınlar Peron döneminde yoksul halkın yaşadığı semtlerde 'Kadın Merkezleri' kurdular. Bu merkezler daha sonra 'Unidades Basicas' adı altında kadınlar için evlerinin dışında bir toplanma yeri olma işlevi gördü. Merkezler aynı zaman-

---

(54) Aynı yerde, s. 221.
(55) M. Viezzer (1979), «El Comite de Amas de Casa de Siglo XX: An Organisational Experience of Bolivian Women», **Latin American Perspectives**, Cilt VI, Sayı 3, s. 80-86.
(56) S. Gothoskar ve V. Patel (1982), a.g.y.
(57) G. Omvedt (1984), «The Union is Our Mother». H. Johnson ve H. Bernstein (der.), **Third World Lives of Struggle**. Heinemann: Londra, içinde.

da gündüz bakım hizmetleri sağladılar, ücretsiz olarak hukuksal ve siyaset kursları düzenlediler.[58]

- Güney Afrika'da 'Irkçı Olmayan Güney Afrikalı Kadınlar Federasyonu', 1950'li yıllarda cinsler arası eşitliği hedefliyordu ve bu yönde şu talepleri vardı: Toprağın adil dağılımı, herkes için yeterli miktarda yiyecek, yiyecek maddelerinin fiyatlarında devlet desteği, işçilere sosyal haklar, çocuk emeğinin kullanımının ortadan kalkması, kreş ve çocuk refahı merkezleri kurulması, yaşlılar için etkili bakım, malın bölüşümünde, evlilikte ve çocukların vesayetinde erkek ile eşit haklar.[59]
- İspanya'da 'Halk Cephesi' döneminde, amacı «kadınların cehalete, sermayeye ve erkeklere olan üçlü köleliğini kadınlara farkettirmek» ve «dikkatleri kadınların ezilmişliğinin çok yönlü kaynaklarına çekmek» olan Özgür Kadınlar (Mujeres Libres) Grubu kuruldu.[60] Grup çeşitli düzeylerde okuma-yazma kursları, işe yetiştirme ve çıraklık programları düzenleyerek sağlık ve analık ile ilgili eğitim programları uygulayarak, doğum kontrolu bilgisi sağlayarak ve cinsel sorunlarla ilgili danışma hizmeti vererek İspanya'da bu konularda görülen yaygın cehaletle savaştı. Mujeres Libres'nin kadınları işçi örgütleri içindeki erkeklerle, onların cinsiyetçi inanç ve davranışlarına son vermek için mücadele ettiler ve bu örgütlere tam ve eşit biçimde katılım sağlamaya çalıştılar.[61]

Buraya kadar örneklerini verdiğim örgütlerin, özellikle de 1970'lerden sonra kurulan ve kadın kurtuluş hareketinin etkisinde kalan örgütlerin genel değerlendirmesi gösteriyor ki kadın örgütleri toplumsal mücadele alanını genişletiyor, ücretli emek ile sermaye arasındaki mücadelenin yanında da mücadele edilmesi gereken 'şimdiye kadar unutulmuş' alanların varlığına dikkat çekiyorlar. Bu alanlardan en önemlileri, aile, yeniden-üretim, çocukların sosyalizasyonu ve cinsler arası ilişkiler.

Kadın örgütleri başlangıçta bir veya birkaç temel amacı gerçekleştirmek için kuruluyorlar. Kadınların bu amaç doğrultusunda içinde bulundukları ilişkiler ve katıldıkları ortak çalışmalar onların bilinçlenmelerine ve kollektif örgütenmenin diğer biçimlerini tanımalarına yardımcı oluyor. Böylece zaman içinde kadın örgütlerinin birçokları amaçlarını genişletip faaliyet alanlarını da yaygınlaştırıyorlar. Örneğin, amacı aile planlaması konusunda rehberlik

---

(58) N.C. Hollander (1977), «Women Workers and the Class Struggle: The Case of Argentina». **Latin American Perspectives.** C. 4, Sayı 1, 2.

(59) J. Kimble ve E. Unterhalter (1982), «We Opened the Road for You, You, Must Go Forward. ANC Women's Struggles 1912-1982». **Feminist Review.** Sayı 13, s. 24-25.

(60) M.A. Ackelsberg (1986), «Women and the Politics of the Spanish Popular Front: Political Mobilisation or Social Revolution». **International Labour and Working Class History.** Sayı 30, s. 5.

(61) Aynı yerde, s. 6.

etmek olan bir örgüt, başvuranların çoğunun eviçi şiddete maruz kadıklarını farkederek faaliyetleri arasına şiddetle mücadeleyi de katabiliyor.

Kadın örgütleri kişisel gelişmeyi sağlamak gibi bireysel boyutlu, özgül bir konu etrafında eylem yaratıcılık gibi politik boyutlu ve aynı mesleksel ilgileri paylaşanlar arasında etkileşim sağlamak gibi mesleksel boyutlu da olabiliyor.

Kadın örgütleri kadınların ekonomik, sosyal ve siyasi talepleri için kanallar oluşturmaya yarıyor. Bu noktada, kadınların bu talepleri için neden toplumda zaten varolan örgütleri kullanmadıkları sorusu akla gelebilir. Elbette kadınların erkeklerle ortak gerçekleştirdikleri örgütlenme deneyimleri de var. Bu deneyimlerden, örgüt içinde kurumlaşmış önderlik yapısı ve katı hiyerarşiden dolayı kadınların örgüt işleyişinde yeterince etkin olamadıkları, karar alma süreçlerine geniş olarak katılmalarına izin verilmediği ortaya çıktı.[62] Kadınlar aynı zamanda, erkeklerin çoğunlukta olduğu örgütlere dahil olduklarında, onların dilini, davranış biçimlerini benimseyip kadın olarak taşıdıkları özellikleri saklamaya, kendilerini onlara benzetmeye çalışıyorlar. Üstelik bu örgütler kadınların aralarında özdeşlik duygusu ve kadınlık bilinci geliştirebilmelerini de engelliyor.

İşte **özerk örgüt kurma gereksinimi** bu ve benzeri nedenlerle doğuyor. Özerk kadın örgütleri kadınların daha önce mahrum kaldıkları toplumsal platformda düşünme, planlama, aktif katılım deneyimlerinden geçebilmelerine yardımcı oluyor. Kadınlar özerk örgütler sayesinde siyasal etkinlik konusunda kendi gizil güçlerinin farkına varabiliyor, kendi seçtikleri eylem planını uygulayabiliyorlar.[63] Bu örgütler ve gruplardan geçerek gelen kadınların siyasal ve örgütsel görevleri üstlenebilme olasılıkları artıyor.[64] Örgütsel özerklik kadın gruplarını siyasi partilerin kadın kollarından ve sendikaların kadın bölümlerinden ayırıyor; grup üyelerinin kendilerine

---

(62) Sendikal hareketin güçlü olduğu Belçika'da bile «hareket içinde kadınlar her yerde olduğu gibi ikinci plandalar, aktif olarak harekete katılan, yükü birlikte omuzlayan ama karar mevzilerinde bulunmayan, hep orada oldukları bilinen ama ihtiyaç olmadıkça hatırlanmayan kitleyi oluşturuyorlar». Hatice Yüksel (1984), «Belçika'da Kadın Hareketleri». Saçak Sayı 30/1, s. 15.

(63) Kadınlara yakın zamana dek siyaset alanında pek inisiyatif tanınmadı: şu veya bu parti tarafından savunulan siyasalara çekildiler; bunun için partiler özel strateji ve taktikler geliştirdiler. Örneğin, Allende hükümetine (1970-1973) karşı, harekete geçirildiler, demokrasi adına kullanıldılar. Bkz. N.S. Chinchilla (1977), a.g.y., s. 88-89.

(64) Nikaragua'da bu görevlerde çalışan kadınların çoğunun Sandinist Hareket döneminde kurulan AMPRONAC saflarından gelmeleri bunun açık bir örneğidir.

ait öncelikler saptamasını ve özgül gereksinimlerine yönelik mücadele araçları geliştirmesini sağlıyor.[65]

Bir ülkede özerk kadın örgütlerinin kurulabilmeleri ve varlıklarını sürdürebilmeleri bazı etmenlere bağlı. Ülkedeki politik ortama, ilerici güçlerin kadın sorununa nasıl yaklaştıklarına, özel bir tarihsel dönemde kadınların özgül sorunlarının yoğunluğuna, bu soruları su üstüne çıkaracak öncü kadınların varlığına veya yokluğuna göre özerk kadın örgütlerinin kurulma olasılığı artıyor veya azalıyor.

Örgütlerin kurulmasına genellikle orta ve üst sınıftan kadınlar önayak oluyorlar.[66] Bu bağlamda, bu kadınların ülkelerindeki kadınların özgül sorunlarına ağırlık veren bir özerk kadın örgütünün gerekliliği konusunda ne düşündükleri son derece önemli. Örneğin, 1960'a kadar Küba'da bir kadın örgütü kurulamıyor. 1959'da Fidel Castro'nun karısı Vilma Espin kendisine bir kadın federasyonu kurması önerilince bu konuyu o ana dek hiç düşünmediğini kendisinin «kimya mühendisi olarak kariyerini yaptığını, hiç bir ayrımcılıkla karşılaşmadığını, acı çekmediğini, ve güçlükle karşılaşmadığını»[67] söylüyor. Kendi sınıfının dışındaki sınıflarda da kadınların varolduğunun, ezildiğinin ve acı çektiğinin ayırdına varmayan bu yaklaşım, büyük olasılıkla Küba'da kadınların politik hayata katılımlarını ve örgütlenmelerini geciktiren en önemli neden.

Tam tersi bir tavrı, Eva Peron Arjantin kadın mücadelesinde takınıyor. Eva Peron'un, Peronist kadınları siyasal harekete katmak için çalışırken örgütlediği kadın kitleleriyle ortak sınıf tabanı olması onun başarısının en önemli nedeni. Dinamizmi ve öfkesi sadece fakir olmaktan değil, aynı zamanda Arjantin toplumunda 'fakir' ve 'kadın' olmaktan kaynaklanıyor.[68]

İncelediğim kadın örgütlerinin çoğunda bir ortak nokta var: örgütler ortaya çıktıkları tarihsel-siyasal dönemde amaçlarını gerçekleştirmek yolunda önemli adımlar atıyorlar; 'eşitlik için' ve 'ayrımcılığa karşı' mücadele veriyorlar. Özellikle toplumsal kitle hareketleri esnasında oluşan kadın örgütlerinin, bu hareketlerden sonra yeni bir toplumsal düzen oluşacağına ve bu düzende eski eşitsizlik biçimlerinin yeniden üretilmiyeceğine dair beklentileri var. Ancak, somut örnekler, bu beklentinin çoğu zaman gerçekleşmediğini gösteriyor. Örneğin, İspanya'da hem özerk bir örgüt olabilmiş, hem de kendini İspanyol toplumunda toplumsal mücadelenin içinde görebilmiş ve işçi sınıfından kadınlar arasında taraftar kazanmış bir

(65) Örneğin, İspanya'da Özgür Kadınlar 'Mujeres Libres' özerk bir örgüt olarak işçi sınıfı kadınlarının gereksinimlerine o güne kadar gösterilmemiş bir ilgi gösterdi.

(66) Domitila Barrios de Chungara gibi birkaç istisna dışında...

(67) L. Reif, (1986), a.g.y., s. 156.

(68) N.C. Hollandes (1977), a.g.y., s. 187.

örgüt olan Mujeres Libres'in 1930'lardaki başarıları uzun vadeli olamıyor.

Öte yandan, erkeklerin bilincinde kadınların ezilmişliğine ve kurtuluşuna dair bir bilinç değişmesi olduğu varsayılırken, bunun hiç de böyle olmadığı savaştan sonra kısa zamanda anlaşılıyor. Savaş bittiğinde «kadının 'aşağı' (inferior) bir insan olduğu ve korunması gerektiği, böylece onun (kadının) hayatında yegâne amaç olan 'ailenin merkezi olma' arzusunun tehlikeye düşürülmeyeceği»[69] vurgulanıyor.

Nikaragua'da da kadınların kurtuluşunun tam olarak sağlanamadığını, Sandinist Ulusal Kurtuluş Cephesi (FSLN) Hükümetinin İçişleri Bakanı Tomas Borge 1980'deki bir konuşmasında kabul ediyor: «Eğer halkın özgürlüğünü kazanması için bir savaş gerekli idiyse, kadınların özgürlüklerine kavuşmaları için de, bir başka alanda kadınalrın savaşı gerekir. Çünkü kadınlar henüz özgür değildir, kendilerini kurtarmış değildir».[70]

İsrail'den verdiğim örnek, bütün çabalarına karşın kadınların ekonomik eşitliğe öncelik vermeyen bir işçi hareketi içinde marjinal konumlarını değiştirmede başarısız olduklarını gösteriyor. Eşitlik ve özgürlük için kadınların başlattıkları çabalar zaman geçtikçe kadınların geleneksel konumlarını sağlamlaştırmak için yoğunlaşan çabalar karşısında yenik düşüyor.

Özellikle 'yeniden yapılanma' dönemlerinde hızlı ekonomik gelişmeye verilen ağırlık sosyal ve politik alandaki gelişmeyi aşınca kadınların özgül talepleri ikinci plana itiliyor.

Kadın örgütleri zayıflıyor, kadınlar evlerine dönüyor ve 'kutsal aile', 'fedakâr anne', 'yeniden-üretimi sağlayan kadınlarımız çalışmamalıdır' türünden ideoloji ve tavırlar yeniden egemenlik kazanıyor.[71]

Bu bağlamda, bugün için kadınların, özgül taleplerini özerk kadın örgütlerinin platformunda tartışmalarına; ama aynı zamanda, bu platformun 'yıkılmamasına' da özen göstermelerine gerek var. Özerk örgütlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için ise, kendileri ile ilgili şu noktaları diğer muhalefet gruplarına iletmeleri gerek:

Kadın örgütleri toplumsal hareketin diğer örgütleriyle zıtlaşma

(69) L. Beneria (1976), «Women's Participation in Paid Production Under Capitalism: The Spanish Experience». The Review of Radical Political Economies. C. 8, Sayı 1, s. 21.

(70) Aktaran Wells (1983), a.g.y., s. 112.

(71) J. Heinen, Doğu Avrupa ülkelerindeki kadınların konumlarında farklılıklar olmasına karşın «bütün bu ülkelerde ortak olan şeyin çekirdek aile içindeki ataerkil ilişkilerin korunması, kadının rolü ve ailede erkeğin egemenliğinin değişmez karakterine ilişkin yüzyıllardan beri süregelen düşüncelerin devamı» olduğunu söylüyor. J. Heinen (1986), «Reel Sosyalizmin Kadını». Zemin, Sayı 3, s. 29.

iddiasında değildir. Özgüllükleri ve özerk olmaları başka örgütlerin gündeminde yer almayan özgül kadın sorunlarına özel önem atfetmelerinin sonucudur. Bu örgütlerin amacı kadınları toplumdaki genel gelişmelerden ya da olaylardan soyutlamak değildir. O halde, özerk kadın örgütleri içinde yer almak daha geniş kitle hareketleri ve örgütleri ile bağları koparmak anlamına gelmez. Kadınlar bir yandan özgül amaçlar için örgütlenmelerini sağlarken, bir yandan da daha önce dışlandıkları nihai mücadele alanının içine girme yollarını aramalıdırlar. Kadınlar bu ortak mücadele alanının güçlü ve vazgeçilmez bir parçası haline geldiklerinde, hem kendi özgül taleplerine, hem de ortak mücadele nedenlerine uygun bir toplumsal güç oluşturacaklardır.

Radikal İslamcı İdeoloji ve Kadının Kimliği Sorunu

Serpil ÜŞÜR

1970'li yılların sonu ve 1980'li yılların başları kadınların aktif biçimde toplumsal yaşama katılmasını amaçlayan «izm»ler için oldukça beklenmedik olaylara sahne oldu. Dünyanın birçok ülkesinde, «eşitlik» ve «özgürlük» peşinde örgütlenmeye çalışan kadınlardan farklı, yeni bir «aktif» kadın tipi kitlesel gösteriler ve protesto hareketleri içinde boy gösterdi. Yeni kadın tipi «eşitlik» ve «özgürlük» sloganları yerine «İslam»a bağlılık sloganları atan «örtünmüş, militan kadın» idi.

Özellikle devrim öncesinde ve sonrasında İran'da, zaman zaman da diğer İslam ülkelerinde ve gözlenen İslamcı hareketler içinde yer alan «örtünmüş, militan kadın» tipi ile, suskunluğun, itaatin ve bağımlılığın sembolü haline gelmiş müslüman kadın tipi arasında nasıl bir ilişki ya da çelişkinin varolduğu sorgulanmaya başlandı.

Ortaya çıkan yeni militan müslüman kadın tipinin kimliğini anlayabilmek için önce geleneksel İslam düşüncesinin yakın zamanlarda, kendini bir «ideoloji» olarak formüle etme çabalarına dikkat çekmek gerekmektedir.[1] İslam düşüncesinden, bugün İslam toplumlarının yaşadığı kültürel, sosyal ve ideolojik çatışmalara bir çözüm getirmeyi amaçlayan bir «ideoloji» üretme çabaları[2], kadınlara da bu ideoloji içinde yeni bir yer verme ile sonuçlanmaktadır.

---

(1) İslam ve ideoloji konusunda bk. Sheapard, W.E. «Islam and Ideology: Toward a Typology», **International Journal of Middle Eastern Studies**, 19 (3) 1987, S: 308 ve Roy, O., «Fundamentalism, Traditionalism and Islam», Telos, 65 (1985) S. 122-26.

(2) İslam'dan bir «karşı» ideoloji yaratma çabalarına birkaç örnek: Maududi, S.A. **Political Theory of Islam**, Islamic Pup. Lahore, 1967 ve **Process of Islamic Revolution**, Islamic Pup. Lahore, 1967; Khomeini, I. **Islam and Revolution**, Mizan Press, 1981; Sıddıki, K. **Evrensel İslam Çağrısı; Alternatif Bir Yaklaşım**, Bileşim Yay-Dağ. 1986 ve **İslami Hareket: Problemleri ve Amaçları**, Bir Yay., 1986; Şeriati, A. **Medeniyet ve Modernizm**, Bir Yay., 1985;, Ghanoushi, R. «What We Need Is a Realistic Fundamentalism», **Arabia**, 6 (62), 1986, S. 63-64.; Donohue, J.J. and Esposito, J.L. (ed), **Islam in Transition**, Oxford Univ. Press, 1982.

İslam'ın ideolojileştirilme süreci, herşeyden önce İslam ülkelerinde Batı kültürünün yaygınlaşması ile yaşanan kültürel farklılaşma ve «kopuş» sürecine bir tepkidir. Bu süreç özünde, kapitalist gelişme yolunun Batıcılık politikaları ile bütünleşerek, geleneksel küçük mülk sahibi ve girişimciler, yani orta sınıflar üzerinde yansımasıdır. Kapitalistleşmenin, durağan/geleneksel durumlarından kopartıp aldığı, fakat kendi çıkar sistemi içine entegre edemediği orta sınıflar yaşanan süreci kültürel ve ahlâkî yozlaşma olarak algılamaktadırlar. Bu sınıfların gözünde toplumsal hedefler, kalkınma ve modernleşme sorunundan manevi değerlerin korunmasına doğru kaymıştır.[3] Manevi birlik ve bütünlüğün sağlanması ve toplumun, İslam'dan türetilen bir modele göre yeni baştan «inşa»sı ile olacaktır. Bu «inşa» ancak siyasal iktidarın Batıcılardan İslamcılara geçmesiyle yani siyasal iktidar aracılığı ile gerçekleşecektir. Bu nedenle yeni İslam ideolojisi, din ile politikanın bütünlüğünü ve tekliğini savunarak, iktidarın kullanımını dinin gereklerine göre belirleyecek ve dini de bir ideoloji olarak Batı-karşıtı değerler üzerinde yeniden formüle edecektir.[4] Böylece İslam'ın ideolojileştirilmesi Batı-karşıtı temelde ve siyasal iktidarın el değiştirmesini hedefleyerek zaman zaman anti-statükocu, radikal ve devrimci biçimler alabilmektedir.

İşte geleneksel İslam'dan bu tür bir ideoloji türetme çabaları, geleneksel İslam anlayışından farklı bir kadın kimliği yaratma sorununu da gündeme getirmiştir. Kadına yeni bir «kimlik oluşturmak», sınırları belirlenmiş bir alan içinde kadının hak ve görevlerini tanımlayıp, «ideal tip» oluşturma yolu ile, kadınları bu «tip»le özdeşleşmeye yönlendirmektir. Çizilmeye çalışılan «ideal müslüman kadın» tipinin önünde ne ulaşılması hedeflenen bir özgürlük ve eşitlik ideali, ne de bir eylem programı söz konusudur. «İdeal müslüman kadın» olabilmek için yapılması gereken, kötü olan «Batılı kadın» tipine benzemekten sakınmaktır. Bunun yolu da saptanan normlara

---

(3) Bk. Najmabadi, A. «Iran's Turn to Islam: From Modernism to a Moral Order», **The Middle East Journal**, 41 (2), 1987, S. 202-17.

(4) İslam ideolojisinin niteliği hakkında bk. Pipes, D., **In the Path of the God**, Basic Books, New York, 1983; Rahmah, F. «Roots of Islamic Neo-Fundamentalism», **Change and Muslim World**; (ed.) P.H. Sullivan, D.C. Cuthell, M.W. Sullivan, Syracuse Univ. Press, 1981; Lawrance, B.B., «Muslim Fundamentalist Movements: Reflections Toward a New Approach», **Islamic Impulse**, (ed.) B.F. Stowasser, Croom Helm, 1987, S. 15-35.; Dekmejian, R.H., «The Anatomy of Islamic Revival: Legitimacy Crisis, Ethnic Conflict, and the Search for Islamic Alternatives», **Religion and Politics in the Middle East**, (ed.) M. Curtis, Westview Press, 1982, S. 31-40.

uygun yaşamaktır. Bu normları bir reçete halinde kadının eline tutuşturmak da İslam ideolojisinin amacıdır.[5]

«İdeal müslüman kadın» tipi, herşeyden önce «Batılı kadın» olarak betimlenen tipin anti-tezi olarak ortaya konmaktadır. İslam ideolojisine göre, «Batılı kadın», kadın ve erkeğin yaratılışları gereği birbirine «eşit» ve «özdeş» değil, «farklı» ve «tamamlayıcı olduğunu kavramayan, bu nedenle özgürlüğü erkeklerle yarışmak şeklinde algılayan kadındır. Batılı kadın, özgürleşmek için kadın olmayı (yani «anne ve «eş» olmayı) reddeden, bunun yerine meslek sahibi olmak maddi bağımsızlığını kazanmak, güç ve statü sahibi olmak gibi «erkek» niteliklerini benimseyen kadındır.[6] Batılı kadın, cinsel özgürlüğüne kavuşmak isterken «çıplaklık kültürü»nün[7] esiri olan ve toplum içindeki yerini ancak cinsel cazibesine dayanarak koruyabilen kadındır.

İslam ideolojisi, «Batılı kadın» tipinin karşıtı olarak koyduğu «İdeal müslüman kadın»ı psikolojik özelliklerinden cinsel doğasına, inançlarından eylemlerine kadar betimliyor. Bu betimleme çabaları bir kaç temel «çıkış noktası»ndan kaynaklanıyor gibi görünmektedir:

— cinsiyete dayalı işbölümü içinde kadının «anne» ve «eş» rolünün ilahi, mutlak ve değişmez «Doğa Yasası»na dayandırılarak haklılaştırılması,

— toplumsal düzen adına kadın cinselliğinin denetlenmesi ve «cinslerin tecriti» ,

— kadının geleneksel «anne» ve «eş» rolünün uzantısı olacak alanlarda kadının sosyal katılımının meşrulaştırılması ve yeni katılım boyutları.

«Cinsiyete Dayalı Sosyal İşbölümü»nün İlahi Yaratılışın Gereği Olması ya da «Gelenekselin Haklılaştırılışı»

İslam felsefesine göre, bütün canlılar birbirinden farklı niteliklere ve bu niteliklerin uzantısı olan hak ve görevlere sahip olarak İlahi Yaratıcı tarafından var edilmişlerdir. Kadın ve erkek de işte bu İlahi Yaratılış Yasasına göre birbirinden farklı kılınmış; bu farklılık birbiri için varolma, birbirini tamamlayıcı olma şeklinde belirlenmiştir. Yani cinsler arasında yaratılıştan gelen bir eşitlik ve öz-

(5) İslam'da kadın kimliği sorunu için bk.: Mutahhari, Murtada., **The Right of Women in Islam**, World Organization for Islamic Society, Tehran, 1981., Maududi, S. Abul A'la, **Purdah and Status of Women in Islam**, Islamic Pup. Ltd., Lahor, 1979.; Tabatabai, M.A., «İslam Dünya Görüşünde Kadının Toplumsal Kişiliği», **İstiklal**, s. 4-5, Ocak-Şubat, 1986.

(6) Higgens, P.J., «Women in the Islamic Republic of Iran: Legal, Social and Ideological Changes», **Signs**, 10 (3) 1985 S. 493.

(7) Adel, Ghulam Ali Haddad, «The Culture of Nakedness and the Nakedness of Culture», **Issues in the Islamic Movement, 1982-83**, (ed.) K. Sıddiqui, The Open Press, Londra, 1984, S. 178-81.

deşlik yoktur. Eşit olan tek şey, hem kadının, hem de erkeğin İlahi Yaratıcının eseri olmasıdır.

İlahi Yaratıcının iki cins arasında yarattığı farklılıklar sadece biyolojik değildir; bu farklılıklar aynı zamanda psikolojik ve sosyal olarak da açık seçiktir. Farklı konumlara yerleştirilen cinslerin toplumdan talep edeceği «hak»ların ve yerine getirmesi gereken «görev»lerin de farklı olmasının «adalet» anlayışının gereği olacağı bellidir.[8]

«Yaratılış»ın cinslere empoze ettiği psikolojik farklılıklar kadını duygusallığa, irrasyonelliğe, şekilciliğe mahkûm ederken, aynı zamanda onu aktarıcı, açıklayıcı, eğitici vb. de kılmaktadır. Erkeğin psikolojisine gelince, «Yaratıcı», başarmak, kazanmak, güç peşinde koşmak, soğukkanlı olmak, hükmetmek, yönetmek, rasyonel olmak, sır saklayabilmek gibi değer atfedilen özellikleri de ona ayırmakta fazla cimrilik etmemiştir.

Betimlenen psikolojik özelliklerin sonucu olarak cinslere «emredilen» sosyal görevleri tahmin etmek de artık güç değildir. Kadın psikolojik yapısı gereği, çocuk yetiştirmek, eğitmek, sevgi ve şefkat dağıtmak üzere «anne» ve «eş» olarak toplumda yerini alacaktır. Erkek ise, geçimin sağlanması ile uğraşmak, aileyi korumak ve kollamak, siyasi ve sosyal kararları almak, savaşmak ve yönetmek gibi doğası gereği erkek olan işlerle uğraşacaktır.

Bu betimlemelerin gideceği yer çok açıktır: erkeğin reis olarak yer aldığı, «ataerkil, heteroseksüel çekirdek aile». İslam ideolojisi bu sonuca ulaşmak için, cinslerarası eşitsizliği biyolojik farklılıklar temelinden türeterek «doğa gereği» haline getiren «biyolojik determinizm»[9] yaklaşımına «İlahi» bir boyut eklemekten fazla bir şey yapmamaktadır. Böylece «cinsiyete dayalı sosyal işbölümü», doğal, mutlak ve ilahi bir nitelik kazanmaktadır.[10]

İslam ideolojisi gelenekçi İslam'da varolan cinslerarası eşitsizliği hiç bir değişiklik gereği görmeden bugün de aynen savunabilmektedir. Bu hiç de şaşırtıcı bir olgu değildir. Çünkü bütün muhafazakâr/gelenekçi ideolojiler aynı noktada çakışırlar. A.B.D. de «Yeni Sağ» hareketin kadına yönelik politikalarında bu bütün açıklığı ile ortadadır. Yeni Sağ politikaların amacı da, kadını «ataerkil çekirdek aile» içinde geleneksel rolüne geri döndürmektir.[11]

---

(8) Mutahhari, M. a.g.e., S. 155-59; Mahdavi, Shireen. «The Position of Women in Shi'a Iran: Views of the Ulama», **Women and the Family in the Middle East: New Voices of Change** (ed.) E.W. Fernea, University of Texas Press, Austin, 1985. S. 255-68.

(9) Sokoloff, N.J. **Between Money and Love: The Dialectics of Women's Home and Market Work**, praeger Pup. 1980. S. 14.

(10) Nashat, G. «Women in the Ideology of the Islamic Republic», **Women and Revolution in Iran**, (ed.) G. Nashat, Westview, 1983. S. 195.

(11) Eisenstein, Zillah. «Liberalism and Reagan State: The Neoconservative Assault on Sexual Equality», **Socialist Register**, (ed.) R. Miliband, L. Panitch, J. Saville, The Merlin Press, Londra, 1987, S. 236-63.

Cinslerarası eşitliğin «Doğa» gerekçesi ile yadsınması aslında bir bütün olarak tarihin yadsınmasıdır. Kadınların özgürlük ve eşitlik savaşımları, herşeyden önce cinsiyete dayalı işbölümünün tarihin her bir döneminde özgün biçimler alan ve toplumsal olarak belirlenen bir olgu olarak kanıtlanmasıyla ilk adımını atabilir.[12]

Toplumsal Düzen, Cinslerin Tecriti ve Kadın Cinselliğinin Denetlenmesi

İslam, varolduğu yüzyıllar boyunca, toplumsal düzen adına kadın cinselliğinin denetlendiği bir sistem ile birlikte varolmuştur. Cinsel denetim mekanizmalarının başka sistemlerden mi İslam'a geçtiği, yoksa bizzat onun kendisi tarafından mı yaratıldığı yararsız bir tartışma alanıdır. Önemli olan gelenekçi olan ya da olmayan bütün «İslam»ların bu mekanizmalarla kendilerini özdeşleştirmeleridir. Hatta özdeşleşmenin ötesinde, denetlenmiş kadın cinselliği İslam kimliğinin en önemli göstergeleri arasına büyük bir çaba ile sokulmak istenmektedir.

Kadın cinselliğinin denetim mekanizması İslam'da somut ifadesini «cinslerin tecriti» ilkesinde bulur.[13] İslam her zaman toplumsal düzenin korunabilmesi için «kurumsallaşmış» cinsel ilişki dışındaki cinselliği reddetmiştir. Rastgele cinsel ilişkiden duyduğu korku İslam için öyle merkezi bir sorundur ki, «aile» içi ve dışı ilişkilerin düzenlenmesi İslam Hukukunun en gelişmiş kolu haline gelmiştir.

İslam, Hıristiyanlıktan farklı olarak cinsel zevki yadsımaz ve hor görmez. Hatta cinsel zevki hem kadın, hem de erkek için gerekli görür. İslam'a göre özgürce bir araya gelen her erkek ve kadın arasında potansiyel olarak cinsel ilişki ortamı mevcuttur. Kadının belirlenmiş bir erkek dışında başka erkeklerle ilişkisi toplumsal düzeni tehdit eden en önemli tehlikedir. İslam'a göre bu tehlikeden kurtulmanın yolu cinsleri, yani erkek ve kadını birbirinden tecrit etmektir. Öyleyse cinsleri mekânsal olarak tecrit etmek, bu olanaksız ise aralarına sembolik bir duvar koymak gerekir.[14] Cinslerin tecritine ilişkin bu sembolik duvarı sırtında taşımak kadının görevidir. Bu görevin yerine getiriliş biçimi de «örtünmek»tir.

---

(12) Bennholdt-Thomsen, V., «Towards a Theory of the Sexual Division of Labor», **Household and World-Economy**, (ed.) J. Smith, I. Wallerstain, H.D. Evers, Sage Pub., 1984. S. 252-71.

(13) Fisher, M. «On Changing the Concept and Position of Persian Women», **Women in the Muslim World**, (ed.) L. Beck, N. Keddie, Harvard University Press, 1979. S. 189-90.

(14) Bk. Papanek, H., «Purdah: Separete Worlds and Symbolic Shelter», **Comparative Studies in Society and History**, 15 (1973), S. 289-325; Waines, David, «Through a Veil Darkly: The Study of Women in Muslim Societies», **Comparative Studies in Society and History**, 24 (1983) S. 642-59.

Neden cinsleri tecrit etmenin biçimi kadının örtünmesi olarak ortaya çıkmaktadır? Bu nokta İslam ideolojisinin en canalıcı ve fakat üstü örtülü noktalarından biridir. Bugün için olduğu kadar, geçmişte de dile getirilen en yaygın «haklılaştırma» biçimi kadının cinsel doğası üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu haklılaştırmanın odağı kadın cinselliğinin baştan çıkartıcılığı, büyüleyiciliği ve ele geçiriciliğidir. Kadın kendi cinselliğini denetleyebilen, fakat erkeğin kendi cinselliğine ilişkin denetim mekanizmalarını da işlemez hale getiren bir yaratıktır. Yani baştan çıkaran-baştan çıkarılan ilişkisi içinde korunması gereken erkek, tehlikeli olan da kadındır.[15] Öyleyse «düzen» adına kurban edilmesi gereken de kadın cinselliği olmalıdır.

İslam ideolojisinin kadın cinselliğini örtünme ve mekânsal tecrit sembolleri altında sınırlandırması ve denetlemesi bu ideolojideki erkek egemen görüşün tipik göstergesidir. Kadın cinselliğinin «tektipleştirilmesi» ve özgün bir cinsel kimlik oluşturma hakkının yadsınması; kadının toplumsal düzen adına kurban edilmesiyle noktalanmaktadır.

Kadınların örtünme zorunluluğunun haklılaştırılması adına İslam ideolojisi son yıllarda yeni söylemler geliştirme çabaları içindedir. İdeolojinin Batı-karşıtlığı dozu yükseldikçe bu yeni söylemin de güçlendiğini görüyoruz. Bu tür haklılaştırma, kadının örtünmesinin amacının kadının cinsel açıdan sömürülmesini önlemek olduğunu vurgulamaktadır. Batı kültürü içinde örtünmeyen «çıplak» kadın, toplumda kişiliğine göre değil, cinsel çekiciliğine göre değerlendirilmektedir. Kadının gerçek sömürüsü, ideolojiye göre, buradan kaynaklanmaktadır. Batılı kadın, örtünmediği için cinsel nesne haline gelmektedir ve ancak örtünen —güzelliğini, çekiciliğini saklayan— kadın sömürüden kurtulabilir. Ancak örtünen kadın cinsel çekiciliği ile değil, kişiliği ile toplumda bir yer edinebilir.[16]

Bu haklılaştırmanın, Batı karşıtı söylemlerden etkilenen kitleler için oldukça cazip olduğunu görmek gerekir. Ama, bu haklılaştırma ilk bakışta iki noktada eleştiriyi üzerine çekmektedir. Birincisi, kadının cinsel sömürüsünün kaynağını örtünme/örtünmeme sorununa indirgemek, yanlışlanması çok kolay bir önermedir. İkincisi, İslam'ın, kadın örtünmesi ile kadın cinselliğinden duyulan korku arasında yüzyıllardır kurduğu bağlantı mirasının eleştirilmemesi ve reddedilmemesidir. Bu miras reddedilmeksizin İslam'dan kadın özgürlüğü adına bir yorum türetme olanaksızdır.

---

(15) Nicolaisen, Ida, «Introduction», in **Women in Islamic Societies**, (ed.) Bo Utas, Scandinavian Institute of Asian Studies, Curzon Press, 1983, S. 1-11.

(16) Shariati, Ali, «What the Contemporary World Expects from the Muslim Women», **Mahjubah**, 1, (119/2), 1982, S. 58-62. Bettridge, Anne H., «To Veil or Not to Veil: A Metter of Protest or Policy», in **Women and Revolution in Iran**, (ed.) G. Nashat, Westview, 1983, S. 109-19.

Toplumsal Yaşamda Kadının Geleneksel Yeri ve Gelenekseli Aşan Yeni Katılım Boyutları:

Bugün, gelenekçi İslam'ı aşağı yukarı aynen korumaya çalışan İslamcı akımlar kadının toplumsal faaliyet alanlarını da geleneksel alanlarla sınırlamak istemektedirler. Yani kadın sadece «anne» ve «eş» olarak görevini yerine getirecek ve «cinslerin tecriti» ilkesinin zorunlu kıldığı alanlarda, geleneksel rolünün uzantısı olarak çalışacaktır. Eğitim görecek kız çocukları «anne» ve «eş» rolünü pekiştiren alanlarda eğitim yapmaya teşvik edilecektir. Ücretli işgücü olarak çalışma hayatına katılacak kadınlar da, kız çocuklarını eğitmek için öğretmen olmak, kadın hastaları tedavi etmek için doktor ve hemşire olmak gibi «feminize sektörlere» mahkûm olacaklardır. İslam ideolojisinin kadınlara gönül rızası ile bıraktığı bir başka alan da «gönüllü sosyal hizmet» alanıdır. Bu faaliyet alanı «sosyal devlet»in bazı görevlerinin kadına aktarılmasıyla oluşmaktadır. Yani yaşlı, sakat, yetim vb. yardıma muhtaçlara bakmak için kadınlar seferber edilmektedir.

İslamın bir ideoloji haline dönüştürülerek yenilenme çabaları sırasında devrimci/karşı-statükocu nitelikler ağır bastıkça kadına yeni bir alanda daha gereksinme duyulmaktadır. Bu tür bir İslam ideolojisi, hedefleri doğrultusunda ve oluşturduğu sembol ve sloganlar aracılığı ile kadınların siyasal mobilizasyonunu amaçlamaktadır. Bunun en tipik örneği İran İslam Devriminde kadınların aktif biçimde sokak gösterilerinde yer almalarıdır. Türkiye'de «başörtüsü mücadelesi»ne katılan kadınların durumu da farklı değildir.

İlk bakışta İslam'ın siyasal yaşamı tamamen «erkek alanı» olarak tanımlaması ile kadınların siyasal mobilizasyonunu hedeflemesi arasında bir çelişki varmış gibi görülebilir. Gerçekte söz konusu olan, İslam'ın kadını «politikleştirmesi» değil, «müslümanlaştırması»dır. İslam ideolojisi kadınları siyasal hak ve özgürlüklerin savunulması adına değil, İslam'ın —ideolojinin— savunulması adına seferber etmektedir.[17] İdeal müslüman kadın, ideolojinin savunulmasını ve yayılmasını bir tür dinsel görev/ibadet yerine getirir gibi gerçekleştiren kadındır. Çünkü İslam ideolojisinde siyasal olanla, dinsel olan bir bütündür ve bu da toplumun baştan aşağı İslamlaştırılması gereğini vurgulamaktadır.

Kadınların İslam ideolojisi peşinde mobilize edilmesinin bir uzantısı olarak kadına yüklenen görev ise ideolojinin taşıyıcılığını/aktarıcılığını yapmaktır. Yani kadına «endoktrinasyon» görevi verilmektedir. Bu görev kadının eğitici, yetiştirici, aktarıcı özelliklerine paralel biçimde ve bilinçli olarak seçilmiş bir etkinlik alanıdır.

(17) Bu konuda yapılmış bir araştırma için bk. Hegland, Mary Elaine, «Traditional Iranian Women: How They Cope», Middle East Journal, 36 (4) 1982, S. 497-500.

Yenilenmiş İslam ideolojisinin orta sınıf, gelenekçi müslüman kadının gözündeki en büyük cazibesi işte bu «ideoloji aktarıcılığı» görevidir. Eğitilmiş olsun ya da olmasın, geleceği evlenip çocuk yetiştirmekten başka bir etkinlik içermeyecek olan müslüman kadın, evinin dışında yeni bir etkinlik alanına kavuşmuştur. Bu nokta gelenekçi/muhafazakâr İslam'ın kadına bakış açısından önemli bir sapmadır.

Kadına ayrılan bu yeni etkinlik alanının ancak «yeni bir İslami düzen» uğruna varolan düzene karşı çıkan İslamcılık anlayışında yer verilebileceğini açıkça vurgulamak gerekmektedir. İdeolojinin herhangi bir nedenle «karşı» niteliğini yitirmesinin ise açıkça kadının ideolojik görevlerinden azledilmesine, yani tekrar geleneksel konumuna dönmesine yol açacağı tahmin edilebilir.

Buraya kadar açıklananlardan anlaşılacağı üzere, yenilenmekte olan İslam ideolojisi kadınların toplumsal katılım taleplerine bir yanıt oluşturma çabası içindedir. Bu çaba geleneksel kadın rollerini hiç bir zaman dışlamamaktadır, sadece yeni boyutlar eklemektedir. Bu yanıt, kadınların özgürlük, eşitlik, aktif katılım hakkı peşinde koşmalarını değil, aile, düzen ve İslam uğruna kendilerini adamalarını içermektedir. Bu yanıt, kadının toplumda kalıcı bir yer edinmesi yerine, toplumsal katılımının gelip geçici, sınırlı oluşunu meşrulaştırma çabasındadır. Amaç, İslam'ın erkek egemen değerlerinin sorgulanması değil, kadına oyalanacak yeni alanların bulunmasıdır. Bunun dışında başka bir yenilik de söz konusu değildir. Yani, kadının, aile, toplumsal gerekler, devrim ve ideoloji gerekleri adına bugüne kadar aşamadığı «bağımlı değişken» konumu İslam'ın özgün terminolojisi içinde yeniden pekiştirilmektedir.

Federal Almanya'daki Türk Kadın İşçilerin Çalışma Yaşamındaki Sorunları ve Sendikal Örgütlenmesi*

Gülay TOKSÖZ

1. GİRİŞ

Federal Almanya'nın 1973 yılından bu yana işçi alımını durdurmasına karşın yabancı işçi istihdamı ekonomi açısından büyük önem taşıyor. 1986 yılında sigortalı olarak çalışan yabancı işçi sayısı 1 milyon 591,5 bin olup, toplam istihdam içindeki payları %8 dolayında. Yabancı işçilerin hemen hemen üçte biri kadın (%31).[1] Bu kadınların yarısı imalat sanayiinde, üçte biri hizmetler sektöründe çalışıyor. İmalat sanayiinde elektro-teknik, gıda ve tekstil işkolları başta geliyor. Hizmetler sektöründe ise ağırlıkla temizlik, sağlık ve lokanta-otel işkollarında çalıştırılıyorlar. Yabancı kadın işçiler ezici çoğunlukla ağır çalışma şartlarının egemen olduğu düşük ücretli niteliksiz işler yapıyorlar. Örneğin yabancı kadın işçilerin hemen hemen beşte bi-

---

* Türk kadınlarının ve genç kızlarının Almanya'da karşılaştığı sorunlar çok boyutlu, çok yönlü. Bunların bir kısmı Alman devletinin koyduğu yasal sınırlamalardan ve toplumda yaygın olan yabancı düşmanlığı ya da en azından olumsuz önyargılardan kaynaklanırken, önemli bir kısmı da, geleneksel düşünüş ve yaşam tarzını büyük ölçüde koruyan Türk toplumu ve erkeklerinin, kadınların ve genç kızların bağımsızlaşma, özgürleşme yönündeki özlemlerine, gerektiğinde kaba kuvvet kullanarak engel olma çabalarından kaynaklanıyor. Ancak yaşanan sorunların hepsini bir yazı çerçevesinde ele almak olanaksız olduğundan, ben üzerinde çalıştığım konu olan çalışma yaşamının sorunları üzerine yazmayı tercih ettim. Konu başlığını Türk kadın işçiler olarak belirlememe karşın metinde daha çok yabancı kadın işçilerden sözetmenin nedeni, çoğu kez yabancı kadın işçilerin milliyetlerine ilişkin bilgi bulma güçlüğünün yanısıra, yabancılar açısından var olan bütün soruların, yabancı çalışanların üçte birini oluşturan Türk işçilerce daha yoğun biçimde yaşanmasındandır.

(1) Statistisches Jahrbuch 1987

rinin istihdam edildiği metal işkolunda, kadınlar en düşük ücret grubunda, ağır fiziki ve sinirsel yıpranma altında akar bantlarda akort olarak ve vardiyalı çalışmak durumundalar. İşyerinde otomasyon gündeme geldiğinde, yaptıkları işlerin niteliksiz oluşundan ötürü, işyerlerini en önce kaybeden ve işsiz kalanlar onlar oluyor.

Acaba yabancı kadın işçiler işkollarında örgütlü sendikalar aracılığıyla sorunlarını dile getirip, çözüm yolları arayabiliyorlar mı? Sendikal politikada onların sorunlarına ne ölçüde yer veriliyor? Bu sorunun açık yanıtı, metal işkolunda örgütlü bulunan ve iki milyona yakın üyesiyle Almanya'nın en büyük sendikası olan IG Metall sendikasının kadın işçiler için çıkardığı dergide veriliyor: «Öte yandan bugüne kadar sendikanın yabancılar politikasında yabancı kadın işçilerin çok yönlü ve karmaşık yaşam ve iş sorunlarına eğilecek ne özel eylemler, ne de programlar yer almıştır.»[2]

Aslında Alman sendikalarının yabancılar sorununa bakış açısı başlangıçta devletinkiyle büyük ölçüde özdeşti. Yabancı işçi olgusuna geçici bir olay olarak bakmakta ve gelenlerin geri döneceğini varsaymaktaydılar. Alman işçilerin iş ve ücret koşullarının kötüleştirilmesinde yabancı işçilerin baskı aracı olarak kullanılmasını önlemek için, yabancı işçi istihdamını onayladıkları 50'li yıllarda yabancı işçilere de eşit ücret ödenmesini ve aynı hukuki düzenlemeler dahilinde çalıştırılmalarını şart koştular. 1970'lerin başında Alman sendikaları yavaş yavaş bu olgunun geçici olmadığını kavradıklarında yabancı işçilere Alman toplumu içinde eşit haklar tanınmasını savunan talepleri gündeme getirdiler. Resmi devlet politikasından uzaklaşmaya başlamaları, 1980'lerin başında tutucu CDU-CSU-FDP partilerinden oluşan koalisyonun işbaşına gelmesinden ve yabancılara yönelik ağır baskı politikaları uygulamalarından sonra gerçekleşti. Yabancı işçilere yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkının tanınması talebi DGB'nin (Alman Sendikalar Birliği) ancak 1987 yılındaki Kongresinde çoğunlukla kabul edildi. DGB ve ona bağlı sendikalar hâlâ Almanya'nın bir göçmen ülkesi olduğu gerçeğini açıkça kabullenmekten ve burada belli bir süre yaşayan yabancılara, Almanlara tanınan her hakkın tanınmasını talep etmekten uzaklar. Yine de Alman toplumunda politik kararlara katılım sürecinin dışında bırakılmış yabancılar açısından sendikalarda örgütlenerek haklarını korumak büyük önem taşıyor. Nitekim Alman sendikalarının yabancıların haklarını savunma tavrındaki gelişme, sendikalara üye yabancı işçi sayısının hızla artması ve sendikal eylemlere aktif katılımıyla da yakından bağlantılı.

Sendikaları ve çalışma yaşamını konu alan bilimsel araştırmalarda şu soru sık sık soruluyor: İş piyasasındaki belirli grupların iş bulma ve işini kaybetme açısından farklı rizikolara sahip olduğu görüşünü temel alan 'segmantasyon' (bölünme) teorisine göre, geliş-

(2) Mitteilungen für Frauen, 3/85, s. 6

miş kapitalist ülkelerde kadınlar, gençler, yaşlılar, sakatlar ve yabancı işçiler işsizlikten en önce etkilenmektedir. Buna karşın orta yaştaki kalifiye erkek işçiler işletme içinde daha güvenlikli konuma sahiptir. Böylece işletmede temel ve marjinal* gruplar oluşmakta, marjinal grupları ağırlıkla kadınlar, yabancılar, sakatlar vb. oluşturmaktadır. O halde sendikalar bu bölünmenin sonucunda marjinal grupların çıkarlarını savunabilecek ve koruyabilecek durumda mıdır, yoksa sendikal politikayı belirleyen kalifiye erkek işçilerin çıkarları mıdır?

Sendikal organların ve işçi temsilciliklerinin** yapısına bakıldığında büyük çoğunlukla kalifiye erkek işçilerin yönetimde olduğu, niteliksiz işlerde çalışan ve işyerindeki personel içinde çoğunluğu oluşturan marjinal grupların üretimdeki paylarına uygun olarak yeterli düzeyde temsil edilmediği görülmektedir. Bu yüzden sendikalar, bunu eksiklik olarak saptamakta ve her seçim dönemi öncesinde, yabancıların ve kadın işçilerin daha fazla sayıda seçilmesi için işletme düzeyinde girişimde bulunulmasını önermektedir. Ancak işletme düzeyinde kurulu yapıların sarsılması anlamına gelecek böylesi bir değişiklik yıllardan beri temsilcilik yapan ve bunun getirdiği rahatlıklardan yararlanan kalifiye erkek işçiler tarafından desteklenmemektedir. Kalifiye işçi olarak, niteliksiz işlerde çalışanların yaşadıkları sorunlardan habersiz olan bu işçi temsilcileri, kadın ve yabancı işçilerin karşılaştıkları sorunların çözülmesi, örneğin eşit işe eşit ücret ödenmesi, ya da yabancıların en önce işten çıkarılmasına engel olunması gibi talepleri hayata geçirmek için çoğu kez hemen hiç çaba harcamamaktadır.

Yabancı kadın işçilerin çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunları kavrayabilmek açısından —bu alanda yapılmış çok az çalışma olduğu için— Alman kadın işçilerin çalışma yaşamındaki durumla-

* Burada marjinal kelimesini, türkçedeki yaygın kullanımından farklı olarak, örgütlü sanayi işkollarında niteliksiz ve otomasyon sonucu en çabuk yok olan işlerde çalışanları kapsamak üzere kullandım. (Alm. Randgruppe)

** Almanya'da işletme düzeyinde işçileri asıl temsil durumunda olan işçi temsilcilikleri, sendikalardan bağımsız organlardır. İşyeri Teşkilât Yasasına göre hareket eden bu kurum işveren ve işçi çıkarlarını uzlaştırmakla ve işyerinde iş barışını teminle görevli olup, metal dalındaki işçi temsilcilerinin %80'i IG Metall üyesidir. Ayrıca işçi temsilciliği ile işbirliği içinde çalışan, ama onun sahip olduğu yetkilere sahip olmayan sendika temsilcileri vardır. Sendika temsilcilerinin görevi büyük ölçüde işyerinde yaşanan sorunları işçi temsilciliğine aktarmak ve tabana bilgi akışını sağlamaktır. Sendikaca düzenlenen grev vb. eylemlerin örgütlenmesinden sorumludurlar. Sendikaların işkolu düzeyinde bağıtladıkları toplu sözleşmelerin işyeri düzeyinde uygulanmasını denetlemekle ise işçi temsilcileri yükümlüdür. Ayrıca kendileri de toplu sözleşmede sağlananın haricinde haklar tanıyan sözleşmeler yapabilirler. Genel olarak toplu sözleşmelerden sendika üyesi olan ve olmayan bütün işçiler yararlanır.

rını ele alan araştırmalara başvurmak gerekiyor. Ancak yabancı kadın işçilerin kadın olarak yabancı erkek işçilerden ve yabancı olarak Alman kadın işçilerden farklı ve daha ağır sorunlarla karşı karşıya olduğunu belirtmek gerekir. Bunun yanısıra, yabancılar arasında da Alman toplumuna uyum açısından sınıflandırma yapılarak, en az uyum gösterdiği öne sürülen Türk kadın işçiler en çok aşağılanan ve baskı gören grup oluyor.

2- ALMAN KADIN İŞÇİLERİN ÇALIŞMA KOŞULLARI VE SENDİKAL ÖRGÜTLENMESİ

Federal Almanya'da 1986'da çalışanların %40'ı kadın olup kadınların çalışması ekonominin vazgeçilmez bir parçasıdır. Alman kadın işçiler ise çoğunlukla düşük ücretli niteliksiz işlerde çalışmakta, erkek işçilerle aynı işi yapsalar bile daha az ücret almakta ya da yaptıkları iş ne denli yıpratıcı ve yorucu olursa olsun erkeklerinkine kıyasla daha kolay olarak değerlendirilip kendilerine en düşük ücret grubundan ödeme yapılmaktadır. Örneğin, metal işkolunda kadınlar genellikle 1. ücret grubundan çalışırken, işe yeni başlayan bir erkek işçiye en düşük 3. ücret grubundan ücret ödenmektedir. Kadınların, kalifiye olmak açısından büyük önem taşıyan meslek eğitiminde erkeklere kıyasla çok daha az meslek eğitim yeri bulma şansları olup, genç kızların yoğunlaştığı üç meslek dalında (tezgâhtarlık, berberlik ve doktor yardımcılığı) iş koşulları ağır, ücretlerse düşüktür. Bir fabrikada niteliksiz bir işte çalışan kadın işçinin iş sürecinde mesleki eğitim görerek yükselme şansı da erkek işçilere kıyasla son derece azdır.

Yedi değişik işkolunda çalışan 500 kadın işçiyle yapılmış bir araştırma, kadınların kendi durumlarını nasıl algılayıp değerlendirdiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.[3] Buna göre kadın işçiler işin yolaçtığı fiziki ve sinirsel yıpranmadan ötürü özellikle akord çalıştıkları zaman bunalmaktadır. Sürekli tekrara dayanan, herhangi bir içeriği olmayan ve niteliklilik gerektirmeyen işlerden ötürü, çalışmak onlarda manevi bir tatmin yaratmamaktadır. Böylece çalışmalarının tek amacı para kazanmak olmaktadır.

Ancak geleneksel işbölümü, yani evişlerinin ve çocuk bakımının kadının görevi olarak görülmesi, Alman toplumunda egemenliğini korumaktadır. Çeşitli teknik aletler aracılığıyla ev işleri bir ölçüde kolaylaşsa bile, işten eve gelen bir kadının günde en az 3-4 saatini evişlerine ayırması gerekmektedir. Evin haricindeki sosyal faaliyetlere katılmak için hemen hiç zamanları kalmamaktadır. Böylece ağır çalışma şartları, fiziki ve sinirsel yıpranma altında bulunan ve düşük ücret alan kadınlar, bir de ev işlerini üstlenmek zo-

(3) Schöll-Schwinghammer: Frauen im Betrieb, Frankfurt/New York, 1979

runda kaldıklarından çalışmak yerine ev kadını olarak yaşamayı tercih ettiklerini söylemektedirler.*

Kadınların, iş sürecindeki olumsuz koşulları değiştirmelerini sağlayacak bir olanak, sendikalara ve işçi temsilciliklerine aktif katılımları olarak görülebilir. Ancak kadınların hem sendikalaşma oranı düşüktür, hem de sendikal organlarda ve işçi temsilciliklerinde yetersiz düzeyde temsil edilmektedirler. Örneğin, 1987 yılında metal işkolunda çalışanları %21'i kadın olup, işçi temsilcilerinin %14'ü kadındır.

Uzun yıllar sendikalarda çalışmış olan Pinl, geçmişte kadınların istihdamına karşı çıkmış olan sendikaların günümüzde ağırlıkla kalifiye erkek işçilerin çıkarlarını temsil ettiği görüşünü savunmaktadır[4]. Özellikle, en fazla kadınları etkileyen düşük ücret gruplarının kaldırılmasıyla ilgili kararların alınabileceği sendikal toplu sözleşme komisyonlarında hemen hiç kadın üye yoktur. Şimdiye değin kadın işçilerin ücret gruplarının yükseltilmesi için sendikalar tarafından örgütlenen bir grev yapılmamıştır. İşyeri düzeyinde yaptıkları anlaşmalarla kadın işçilerin durumunu düzeltebilecek olan işçi temsilciliklerinin ise, kadınların sorunlarına ilgi göstermesi, örneğin onlara daha yüksek ücret grubundan ödeme yapılması, işten en önce kadınların çıkarılmasının engellenmesi veya iş sürecinde kadın işçilerin eğitilmesi gibi konulara eğilmesi pek nadirdir. Bu yüzden genel politik düzeyde sendikalar kadın işçilerin çalışma yaşamında ve toplumda eşit haklara sahip olması için çok lâf ederken, işletme düzeyinde yapılan pek az olmaktadır. Bu tavrın gerisinde yatan geleneksel bakış açısına göre, kadının çalışması aileye ek kazanç sağlayan bir süreç olup kadınların kendi başlarına, kendi yaşamlarından sorumlu meslek sahibi kişiler olarak çalışma yaşamında yerlerini almaları kabul edilmemektedir. Sendikacılarda yaygın ataerkil düşünüş tarzlarının yanısıra, kadınların toplumsallaşma sürecinde çocukluktan itibaren kazandıkları ve asıl görevlerini annelik ve ev kadınlığı olarak tanımlayan bakış açısı, onların sendikal çalışmaya katılımları önündeki önemli engellerden biridir. Geleneksel rol kavrayışına göre, cinsiyete dayalı işbölümü bütün evişlerini kadının görevi olarak tanımlamaktadır. Kadınlar bu paylaşımı onaylayarak onun meşrulaştırılmasına katkıda bulunmaktadır. Erkeğin egemenliği en başından kabullenilerek, önemli konularda karar verme yetkisi erkeklere bırakılmaktadır. Böylece sendikal faaliyet erkeklere özgü bir alan olarak görülmekte, kadın kocası müsaade etmediği için bu faaliyetten uzak kalmaktadır. Eğer evli bir kadın

---

* Çok sayıda kadın üyesi olan ve kadınların sendikal faaliyetlere katılması için üzerlerindeki evişi yükünün azaltılması gerektiğini farkeden Alman sendikaları, son yıllarda çeşitli yayınlarında erkek işçileri, evişlerinde ve çocuk bakımında karılarına yardımcı olmaya çağırmaktadır.

(4) Pinl, Claudia: Arbeitnehmerpatriarchat, Köln, 1977

evdeki ve işyerindeki bütün görevlerinin üstesinden gelip, sendikal çalışmaya zaman ve enerji ayırabiliyorsa, o, toplumsal olarak belirlenmiş kadın kimliğinin dışına çıkmıştır. Ancak böylesi kadınlar çok küçük bir azınlıktır[5].

Stiegler'in araştırması, bu yaklaşımı temel alarak fabrika işçisi 200 kadınla yaptığı anket sonucu sendikal görevler üstlenen kadınların, cinsiyete dayalı işbölümü, geleneksel aile ideolojisi ve erkek egemenliğini reddeden kadınlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Alman kadın işçilerin durumlarını incelemeye yönelik bu üç çalışmanın sonuçları yabancı kadın işçiler açısından da geçerlilik taşımaktadır. Çünkü yabancı işçilerin çalışma koşulları genelde Almanlarınkinden daha ağırdır. Öte yandan kadının asıl görevini analık ve ev kadınlığı olarak tanımlayan ve kadının yerini aile olarak belirleyen toplumsallaşma süreci onların ülkelerinde çok daha güçlüdür. Kadının evde üstlenmesi gereken sorumluluklar, ona iş saatleri dışındaki sendikal faaliyet için hiç zaman bırakmamaktadır. Ve sendikacıların kadın işçilerin sorunlarına yönelik ilgisizliği yabancı kadın işçilerde daha da yoğunlaşmaktadır. Kadın işçilerin mücadeleleri sonucu sendikal programlarda yer alan eşitlik talepleri, yerli-yabancı erkek sendikacılarda yaygın olan ataerkil düşünüş tarzı yüzünden gerçekleşme doğrultusunda çok az şansa sahip olmaktadır. Yabancı kadın işçiler bir de yabancı olarak güvensiz yasal statüleri, olumsuz önyargılar ve yabancı düşmanlığıyla uğraşmak zorunda kalmaktadır.

3. YABANCI KADIN İŞÇİLERİN ÇALIŞMA KOŞULLARI VE ÜRETİM SÜRECİNDEKİ YERLERİ

Fabrikaların, kullandıkları üretim teknolojisine göre üç kategoriye ayrıldıkları ve 1696 işletmenin kapsandığı bir araştırmada[6] yabancı işçilerin çok büyük miktarlarda üretim yapılan, aşırı makinalaşmış, akarbant sistemlerinin yer aldığı üretim birimlerinde en yoğun biçimde istihdam edildiği ve hiç bir nitelik gerektirmeyen işler yaptığı ortaya çıkmıştır. Yabancı kadınların yaptığı işlerse özellikle monoton ve basit işlerdir. Araştırmanın yapıldığı işletmelerde yabancı kadın işçilerin toplam kadın işçilere oranı %22'yken, kitlesel üretim yapılan fabrikalarda %31'e çıkmakta, az sayıda üretim yapılan, kalifiye çalışmanın ağırlık kazandığı fabrikalarda %11'e düşmektedir. Yabancı işçiler çoğunlukla akort işlerde vardiyalı olarak çalışmakta ve yaptıkları işlerde daha fazla işkazasına uğramaktadırlar. Yabancı işçilerin, işletme hiyerarşisi içinde, bulundukları en alt sıradan daha yukarılardaki nitelikli ve iyi işlere ulaşma şansı

---

(5) Stiegler, Barbara: Die Mitbestimmung der Arbeiterin, Bonn-Bad Godesberg, 1976

(6) Forschungsverbund: «Probleme der Ausländerbeschäftigung», Integrierter Endbericht, Bonn, 1979

hemen hiç yoktur. Araştırma kapsamındaki Türklerin sadece %9'u zaman içinde daha iyi bir pozisyona geldiklerini söylerken, bu oran yasla %30-40 oranda düşük ücret alması, kadınların erkeklere göre erkek ve kadın işçi ücretleri kıyaslandığında, Almanlarda bu fark %41, Türklerde %38, Yunanlılarda %29'dur. Kadınların erkeklere kıyasla %30-40 oranda düşük ücret alması, kadınların erkeklere göre daha az eğitim görmesi ya da kalifiye işçi pozisyonunda olmamasından çok kadınlara sırf kadın oldukları için daha düşük ücret ödenmesinden kaynaklanmaktadır ve cinsiyet farkının etnik farktan daha belirleyici olduğunu göstermektedir.

Bir daktilo-teleks fabrikasında yapılan araştırma ise yabancı, özellikle Türk kadın işçilerin, gündelik çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunları ve aşağılamaları çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır[7]. Buna göre, fabrikada Alman kadınların çok mecbur kalmadıkça orada çalışmaya razı gelmedikleri «yabancılar bölümleri» vardır. Bu bölümlerde yabancı kadın işçiler ağır, monoton, yıpratıcı ve kaza tehlikesi fazla olan işlerde, işin yol açtığı rahatsızlıklar göz önüne alınmaksızın, bazen ağrılar içinde, kendilerinden beklenen akort sayısını yetiştirmeye uğraşmaktadır. İtirazları çoğu kez işverenin temsilcisi durumunda olan ustalarca kaale alınmamakta ve gülünüp geçilmektedir. Birçoğu, başvurularının sonuçsuz kalması veya korku yüzünden ustalara şikâyette bulunmaktan vazgeçmiştir. Alman kadın işçilere kendininkilere kıyasla daha hafif işlerin verildiğinin ve daha yüksek ödeme yapıldığının farkındadırlar. İş sırasında konuşmaları, ayağa kalkmaları ya da tuvalete gitmeleri ustaların sıkı denetimi altındadır. Oysa Alman kadın işçiler böyle bir kısıtlamaya tabi değildir. Hastalık durumunda kadın işçiler işten atılmakla tehdit edilmekte, çoğu kez işten atılmakta ya da hasta olarak işe gelip çalışmaktadırlar.*

4. TÜRK KADIN İŞÇİLERDE SENDİKAL ÖRGÜTLENME VE EYLEMLERE KATILIM

Türk işçilerin 1970'lerin ortasından bu yana Alman sendikalarına hızla artan üyeliği, büyük ölçüde, Avrupa Topluluğu üyesi olmayan ülkelerden gelen yabancıların Almanya'daki güvensiz yasal durumlarıyla açıklanabilir. Sendika üyeliği, artan işsizlik karşısında, işten çıkarmalarda hukukî destek sunmaktadır. 1987 yılında Alman Sendikalar Birliği DGB'ye bağlı sendikaların bulunduğu işkollarında çalışan Türklerin sendikalaşma oranı %49 olup, yabancı işçiler açısından ortalama üyelik oranı %36'dır.

Üyelik durumuna işkollarına göre bakıldığında sendika üyesi yabancı işçilerin yarıdan fazlası IG Metall'de örgütlüdür. 1987 yı-

(7) Schuldt, Mediha: Pathogene Faktoren industrieller Arbeit, Hamburg, 1979
* Bu çalışmada saptananlar, benim Batı Berlin'de üç metal fabrikasında yaptığım araştırmada gözlediklerimle büyük ölçüde çakışmaktadır.

lında metal işkolunda çalışan Türk erkek işçilerin %71'i, Türk kadın işçilerin %53'ü sendika üyesidir. Bu oran, Alman erkek işçilerde %67, Alman kadın işçilerde %49'dur. Türklerin sendikaya üyelik oranı sadece diğer yabancı işçileri değil, Almanları bile geçmektedir. Ancak sendikal organlarda ve işçi temsilciliklerinde çok düşük oranda temsil edilmektedirler. Sözgelimi metal işkolunda çalışan kadınların %21'i yabancıyken, kadın işçi temsilcilerinin sadece %5'i yabancıdır. Kaldı ki kadınlar işçi temsilciliklerinde yetersiz düzeyde temsil edilmektedirler. Sendika temsilcilikleri açısından da durum biraz daha iyi olmasına karşın yine çok yetersizdir. 1985 yılında kadın sendika temsilcilerinin %12'si yabancıdır[8]. Ancak sendikaların asıl karar alınan organları olan yönetim organlarındaki yabancı sayısı parmakla gösterilecek kadar az olup aralarında kadın hemen hiç yoktur.

Sendika üyeliği pasif bir katılım tarzı olarak, işçinin çıkarlarını kavradığının tek başına yeterli göstergesi değildir. Ancak Türk işçilerin, sendikalara yaygın üyeliğinin yanısıra, son yıllarda yapılan sendikal grev ve 35 saatlik iş haftasına ilişkin eylemlere de kadın-erkek güçlü katılımını ve hatta birçok işyerinde başı çekmelerini açıklamada, iş sürecinde karşılaştıkları güçlüklere duydukları tepki önemli bir faktör olarak belirtilebilir. Katılımın yüksek olduğu işyerleri genelde işçi ve sendika temsilcilerinin arasında çok sayıda Türk'ün yer aldığı ve aktif çalıştığı işyerleridir. Sadece son yıllarda değil, 1970'li yılların başında da yabancı (Türk) işçilerin başını çektiği ve çoğu kez sendikalarca desteklenmeyen «vahşi grevler» yabancı işçilerin Alman işçilere karşı grev kırıcı rolü oynamak bir yana haklarını aramak için kendiliklerinden eyleme geçtiklerini göstermektedir. Yine yetmişli yıllarda (1973) yabancı kadın işçilerin başını çektiği ve başarıyla sonuçlanan Pierburg-Neuss grevi vardır. Düşük ücretlerine zam yapılmasını isteyen yabancı (Türk-Yunanlı-Yugoslav-İtalyan) kadın işçiler, işçi temsilciliği ve sendika temsilcilerinin de desteğini alarak 5 günlük grevden sonra ücret gruplarını yükseltmişlerdir. 1977 başında Essen'de yapılan bir diğer grevde yabancı ve Alman kadın işçiler, işten çıkartılan bir kadın işçi temsilcisinin işe geri alınmasını sağlamışlardır. Bu işçi temsilcisiyle daha sonra yapılan bir görüşmede, kadın işçilerin tavırlarının inişli çıkışlı olduğunu, bugünden yarına herşeyin düzeltilebileceğini beklediklerini belirtmiştir. İstedikleri şey yerine gelmediğinde işçi temsilciliğini çok çabuk suçlama eğilimindedirler[9]. Yabancı (Türk) işçilerin grevlere katılımdaki aktifliği ve militanlığını açıklayıcı bir diğer faktör olarak ülkelerinde kazandıkları, dayanışma ve toplu-

---

(8) Ergebnisse der Betriebsratswahlen 1987, IG Metall
Ergebnis der Vertrauensleutewahlen 1985, IG Metall

(9) Koch, G./Simon, W.: «Nichts fällt vom Himmel», Frauenstreiks (1970-76)

luk bilinci biçiminde somutlanan, endüstri öncesi-kırsal kesim sosyal değerleri belirtilmektedir[10].

1975'lerden bu yana, özellikle büyük işletmelerde varolan işçi temsilciliklerinin yıllardan beri bu göreve seçilen, kemikleşmiş ve bu işi profesyonel hale getirmiş işveren yanlısı üyelerine karşı, ilerici Alman işçiler alternatif listeler çıkardıklarında en büyük desteği yabancı, özellikle Türk işçilerden bulmuşlardır. Çünkü ilerici Alman işçiler programlarına özellikle niteliksiz işlerde çalışanların, dolayısıyla yabancıların, ele alınmayan sorunlarını koymuşlardır. Bu gelişmeyi tehlikeli bulan sendikalar, yabancı işçilerin oylarını yeniden kazanmak için listelerine yabancı işçileri koymaya başlamışlardır[11].

Öte yandan, Türk kadın işçilerin sendikalar hakkında bilgi sahibi olmadığı ve genelde işçi temsilciliğinin çalışmalarını yetersiz bulduğu, 6138 yabancıyı kapsayan bir çalışmada ortaya çıkmaktadır[12]. Araştırma kapsamındaki 2284 Türk'ten 857'si kadındır. Türk kadın işçilerin %40'ı işçi temsilcilerinin, çıkarlarını yeterince korumadığı görüşündeyken, %29'u kararsız kalmakta, sadece %31'i yeterli koruduğunu düşünmektedir. Çıkarlarının yeterince korunmadığı düşüncesine temel olarak belirtilen nedenler sırasıyla: işçi temsilcilerinin işverenin çıkarlarını savunması (%36), yabancıların sorunlarını tanımaması (%26), yabancıların işyerinde azınlıkta olması (%16), işçi temsilciliğinde hiç yabancı bulunmaması (%12) ve işçi temsilciliğinin sadece Almanların çıkarlarını korumasıdır (%10). Ancak Türk kadın işçilerin sadece %47'si kendilerinin de işçi temsilciliğine aday olup seçilebileceklerinden haberlidir. %28'i böyle bir hakkın olmadığını düşünürken, %25 bilgisinin olmadığını söylemiştir.

Araştırma kapsamındaki Türk kadın işçilerin %32'si sendika üyesidir. (Nitekim imalat sanayiinde çalışanlarda üyelik oranı oldukça yüksekken, yabancı kadınların üçte birinin istihdam edildiği hizmetler sektöründe, yarım günlük çalışmanın da yaygınlığı nedeniyle sendika üyeliği son derece düşüktür.) Sendika üyesi olanların %64'ü çıkarlarının yeterli korunduğu görüşündeyken, %13'ü bilgisi olmadığını söylemektedir. Bu soru sendika üyesi olan ve olmayan kadınlara topluca sorulduğunda, bilgisi olmayanların oranı %44'e çıkmakta, %17'si sendikanın yalnızca Almanların yararına çalıştığını düşünmekte, sadece %25'i yeterli çalışma yapıldığı görüşünü taşımaktadır. Türk erkek işçilerde bilgisi olmayanların oranı %24'dür. Gerek bilgisi olmayanların oranının yüksekliği, gerek sen-

---

(10) Geiger, A.: Herkunftsbedingungen der türkischen Arbeiter in der BRD und ihr gewerkschaftliches Verhalten, Göttingen, 1978

(11) Jacobi, O./Müller-Jentsch, W./Schmidt, E. (Hrsg.): Kritisches Gewerkschafts-Jahrbuch 1975, 1978/79

(12) Mehrländer, U.: Situation der ausländischen Arbeitnehmer und ihrer Familienangehörigen in der BRD. Repräsentative Untersuchung 80.

dikal çalışmayı yeterli bulanların sadece her dört kadın işçiden biri olması, sendikaların yabancı kadın işçilerin sorunlarına eğilmekten ve onlara yönelik çalışma yapmaktan uzak kaldığının göstergesi olmaktadır.

5. SENDİKAL FAALİYETLERE KATILIMIN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Yabancı, özellikle Türk kadınların sendikal çalışmalara neden az katıldığını ve neden çok az sayıda Türk kadın temsilci olduğunu, öte yandan çeşitli uyarı grevi, gösteri türü kısa süreli eylemlere neden yine kadınların yoğun biçimde katıldığını anlayabilmek için, bu olguyu iki düzeyde ele almak gerekir. İlki, işletme düzeyinde sendika ve işçi temsilcilerinin yabancı kadın işçileri sendikal faaliyetlere katmak ve onların çıkarlarını ek sözleşmeler aracılığıyla temsil etmek için çaba harcamamalarıdır. Bu durum yabancı kadın işçilerin sendikalar hakkındaki ilgisizliği ve bilgisizliğinin temel nedenlerinden olup, işyeri düzeyinde yabancılara özellikle Türklere yönelik önyargılar, bunun kimi kez yabancı düşmanlığına ulaşan boyutları Türk kadın işçilrin iyice kendi kabuklarına çekilmelerine yol açmaktadır. Öte yandan ustaların ve şeflerin kadın işçiler üzerinde kurduğu baskı, artan işsizlik koşullarında işten çıkarılmaları halinde iş bulma şanslarının çok az oluşu ve bunun yol açtığı korku, onların sendikal faaliyetlere katılım yönündeki isteklerine set çekmekte, cesaretlerini kırmaktadır.

İkinci düzey, cinsiyete dayalı toplumsallaşma sürecinin getirdiği rol ayrımına bağlı olarak Türk kadınlarından bütün evişlerinde sorumluluğu üstlenmesinin beklenmesi, kadının kendisinin de en önde gelen görevlerini evişi ve çocuk bakımı olarak algılamasıdır. Gerek mesleki alanda eğitim, gerek sendikal faaliyetler erkeklere özgü bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bu geleneksel düşünüş tarzının dışına çıkan, kendisi için belirlenen kadınlık görevlerinin ötesinde sendikal alanda görevler üstlenmek isteyen kadınlar çoğu kez evişlerinden başlarını alamadıkları ve kocalarının engellemesiyle karşılaştıkları için geri çekilmektedir. Böylece sendikal görev üstlenen Türk kadınların çoğunlukla dul veya evlenmemiş, yalnız yaşayan kadınlar ya da yetişkin çocukları olan kadınlar olduğu görülmektedir. Bu kadınların büyük kısmı Almanya'ya çalışmak üzere kendi başlarına gelmiş, bu kararı Türkiye'de ailelerine kabul ettirmek için uğraş vermiş, mücadeleci bir kimliğe sahip kadınlardır. Bu gözlemler, Berlin'de metal işkolundaki üç fabrikadan 30 civarındaki Türk kadın işçiyle yaptığım mülâkatların ilk sonuçları. Sendikal faaliyetlere katılım açısından yukarda belirttiğim iki düzeyin ne ölçüde belirleyici olduğu sorusuna cevap aradığım araştırmada mülâkatlar henüz sürdüğü ve ayrıntılı değerlendirme daha sonra yapılacağı için burada aktaracaklarım ilk gözlemler olmaya devam edecek.

Bu üç fabrikada çalışma koşullarına kısaca bakıldığında, Türk

kadınların yoğun olduğu bölümlerin işin ağırlığı nedeniyle Alman kadınların çalışmayı kabul etmediği, bu yüzden çoğunlukla yabancı kadınların çalıştığı bölümler olduğu görülmektedir. Bölümde çalışan az sayıda Alman işçi ise en hafif işleri yapmaktadır. Alman ustaların, Alman kadın işçileri sürekli kayırdığı, onların dolaşmasına, sohbet etmesine göz yumduğu, Almanlardan sonra Yugoslavlara da hoşgörülü davrandığı, ancak Türk kadın işçilere hiç hoşgörü göstermediği sık sık belirtilmiştir. Usta tuvalete gidenleri kontrol etmekte, sık gittiğini ya da uzun kaldığını düşündüklerine ihtarda bulunmaktadır. Kadınlar genellikle işin yol açtığı omuz ve sırt ağrılarından şikâyetçidirler. Hasta olduklarında, işçinin tavrı o işyerindeki kıdemine bağlı olarak değişmektedir. Uzun yıllardır o işyerinde çalışanlar daha rahat rapor alırken, birkaç yıldır orada olanlar işten atılma korkusuyla hasta oldukları zamanlarda bile işe gelmektedirler. Hastalık süresi uzayanlara ihtar mektupları gönderilmekte, işten çıkarmalarda uzun süre raporlu olmak en önemli rolü oynamaktadır.

Kadınların çalıştıkları bölümlerde erkek işçi ya hemen hiç yoktur ya da olanlar kalifiye işlerde çalışmaktadır. Erkek işçiler, en başından, en düşük ücret grubundan ödeme yapılan bu tür işleri reddetmektedirler. Ayrıca işverenler de kadınların ince işleri yapmadaki sabrı ve ustalığı nedeniyle onları tercih etmektedirler.

Mülâkatların tamamlanmış olduğu ilk iki fabrika, işçi ve sendika temsilcilerinin yabancılara yönelik çalışması açısından büyük farklılık göstermektedir. İlk fabrikada 15 kişilik işçi temsilciliğinin 5'i yabancıdır. Bunun ikisi kadındır. Oysa toplam çalışanların %38'i yabancı kadın işçi olup kadınların yabancı işçiler içindeki payı %66'dır. Ancak bu işçi temsilciliği, 1970'lerin sonunda işçi çıkarlarını savunmayan işçi temsilcilerine karşı liste çıkararak seçildiğinden ve görev alan Alman temsilcilerin bazıları yabancı işçilerin sorunlarıyla yakından ilgilendiğinden, Türk kadın işçiler genel olarak temsilciliğin çalışmalarından memnundur. İşçilerin büyük kısmınca işçi temsilciliği ile sendika birbiriyle özdeş sayıldığından, sendikaya duyulan sempati büyük, üyelik oranı yüksektir. İşçiler ustalarıyla başları derde girdiğinde işçi temsilciliğinden yardım alabileceklerini bilmekte, bu yüzden fabrikada düzenlenen sendikal eylemlere (uyarı grevi, yürüyüş vb.) katılım yüksek olmaktadır. İşçi temsilcileri daha fazla sayıda yabancı kadının aday olmasını kendilerinin de istediklerini, ancak kadınların evdeki sorumlulukları nedeniyle bunu üstlenemediğini söylemektedirler. Nitekim kendileriyle konuşulan sendika temsilcisi kadınlar hem ev, hem iş, hem sendikal faaliyet arasında çok yıprandıklarını, ancak haksızlığa tahammül edemedikleri için en çok itiraz edenler olarak, bölümde çalışan diğer kadın işçilerce bu göreve aday gösterildiklerini söylemişlerdir. Bu kadınlar, ya yalnız yaşayan, ya da kocalarının sendikal çalışmayı desteklediği, en azından engellemediği kadınlardır. Bir kadın da ko-

casının ve akraba çevresinin eleştirilerine rağmen bu çalışmayı yaptığını ve çok yıprandığı için bırakma noktasına geldiğini anlatmıştır. Temsilci olan kadınların vurguladığı bir nokta, ustaların, kadın işçileri, sessiz kalıp kendini savunmadıkça daha çok ezdiği, sesini çıkarıp hakkını arayan kadınlar karşısında geri adım attığıdır. Ancak kadınların büyük çoğunluğu aile ve toplum içinde aldıkları eğitimle itaata, özellikle erkeğe boyun eğmeye şartlanmakta ve bu, çalışma yaşamında da sürmektedir. Üstelik yeterli düzeyde Almanca konuşamamak onların kendilerini savunmasını bir kez daha güçleştirmektedir.

Belirtmek gerekir ki, yabancı kadın işçilerin sorunlarıyla ilgilenen bir işçi temsilciliğine sahip işletme Almanya genelinde istisnai bir durumdur. Yaygın olan bunun tersi durumdur. Nitekim uluslararası bir şirkete ait olan ikinci fabrika buna çarpıcı bir örnektir. 5500 civarındaki çalışanın %46'sı kadın olup bunun da yarısı yabancıdır. Ancak Alman kadınlar büyük çoğunlukla memur statüsünde olup, bizzat üretimde çalışanlar yabancı (ezici çoğunlukla Türk) kadınlardır. 29 kişilik işçi temsilciliğinde sadece iki Türk kadın bulunmaktadır. 59 sendika temsilcisinden sadece üçü yabancı kadındır (iki Türk, bir Yugoslav). Son yıllarda kitlesel işten çıkarmaların yaşandığı bu fabrikada, işini en önce kaybedenler Türk kadın işçiler olmaktadır. Özellikle 40 yaşın üzerindeki Türk kadın işçilerin ne yeniden iş bulma, ne de göstermelik olarak sunulan meslekî eğitim kurslarına katılma şansı vardır. Ellerine tazminat olarak verilen 10-15 bin mark kısa sürede tükenip gitmektedir. Ancak birçok kadın işçi, «nasıl olsa döneceğiz» düşüncesiyle bu tazminata kanmakta ve işten kendi isteğiyle ayrılmayı kabul etmektedir. Oysa gerçekten geriye dönenler çok ufak bir azınlık olmaktadır.

Türk kadınlarına yönelik önyargıların güçlü olduğu işçi temsilciliğindeki iki Türk kadın üyenin varlığı, bunlardan birinin gösterdiği bütün çabalara rağmen, Türk kadınlara yönelik ilgisizliğin kırılmasında hemen hiç etkili olamamaktadır. Konuşulan kadın işçilerin büyük çoğunluğu işçi temsilciliğinden şikâyet etmekte, hiç bir sorunlarına ilgi gösterilmediğini, sorunları olsa bile artık işçi temsilciliğine gitmediklerini belirtmektedirler. Seçimler liste usulü yapıldığından ve işbaşındaki yönetim IG Metall Sendikası adına aday olduğundan ikinci bir listenin sendika üyelerince yapılması kurallara aykırıdır. Bu yüzden emeklilikleri gelinceye kadar işçi temsilciliği yapan kişilerin yer aldığı listeye iki Türk kadın işçinin alınması «yabancıların da temsilcisi var» diyebilmek ve onları tercüman olarak kullanabilmek içindir. Liste usulü seçimle yıllanmış temsilcilerin yerlerini koruduğu başka bazı fabrikalarda yabancı ve ilerici Alman işçiler, sendikadan ihracı göze alarak ayrı liste çıkarmışlar ve aldıkları oy miktarına göre, eğer azsa ihraç edilmiş, çoksa varlıklarına göz yumulmuştur. Ancak çok az sayıda Türk kadın işçinin aktif olduğu bu fabrikada kadınlar ayrı liste çıkarmanın ge-

tireceği sorunlarla uğraşacak durumda olmadıklarını ve kadın işçiler arasında yaygın olan korku, cesaretsizlik nedeniyle onların desteğini ne ölçüde alabileceklerini bilmediklerini söylemişlerdir.

İşçi temsilciliğine duyulan tepki, kendini sendikaya da yansıtmakta ve Türk kadın işçiler genellikle sendikanın kendilerine bir yararı olmadığı görüşünü savunmaktadırlar. Sendikalaşma oranı da çok düşüktür. Bunun sonucunda uyarı grevleri yapıldığında katılım düşük olmakta, yine de Türk kadın işçilerin Alman kadın işçilerden daha fazla katıldığı görülmektedir. Bu da genellikle o bölümde çalışan sendika temsilcisinin kadınları greve katmak için ne ölçüde gayret gösterdiğine bağlıdır.

6. SONUÇ

Kadınların toplumsal yaşamın her alanında haklarına sahip çıkmalarının ilk adımı, bağımsız kadın örgütleri kurmanın yanısıra, diğer toplumsal örgütlenmelere, sendikalara, derneklere, partilere yaygın biçimde katılmaları, sorunlarını dile getirmeleri ve talepler yükseltmeleridir. Anck, daha fazla sayıda kadının katılımı ve kararların alındığı yönetim kademelerine seçilmeleri, buradaki erkeklerin bir kısmının yerlerini kaybetmesi anlamına geleceğinden, sözde bu süreci destekleyen birçok erkek aslında bunun gerçekleşmesinden korku duymaktadır. Bu yüzden kadınların katılımını kurumsal düzeyde kolaylaştırıcı önlemlerin alınması kadınlar tarafından talep edilmektedir. Nitekim Almanya'da bunun başını çeken Yeşiller Partisi 1987'de kazandığı milletvekilliklerinin yarısından fazlasını kadınlara ayırmıştır. Sosyal Demokrat Partide de daha uzun vadeli olmak üzere bütün parti organlarında kadın sayısını %40'a çıkarmak hedeflenmektedir. Alman sendikaları açısından gerek temsilciliklerde, gerek yönetim kadrolarında kota uygulanması kadın üyelerin son yıllarda getirdiği önemli bir taleptir. Buna göre her işkolunda çalışan kadınların oranı, o sendikanın yönetim kadrolarında bulunması gereken kadın oranını belirlemektedir.

Daha çok kadının sesini duyurabilir hale gelmesi ve kendilerine ilişkin kararları erkekler yerine kendilerinin alması, toplumun demokratikleşmesi açısından önemli bir gelişmedir. Ancak erkeklerin muhalefeti nedeniyle kolay ve kısa bir süreç olmayaacğı açıktır. Öte yandan cinsiyete dayalı toplumsallaşma sürecinin köklü değişim geçirmesi, gerek aile içinde, gerek toplumsal kurumlarda kadınların evişleri ve çocuk bakımından tek başına sorumlu olmak yerine, bunların kadın ve erkeğin ortak sorumlulukları olduğunun kavranması yönünde eğitim verilmesi büyük önem taşımaktadır.

Kurumsal Modernleşme Karşısında Yunan Kadınları: Zor Bir Feminizm*

Eléni VARİKAS

«'Cins-i lâtif'i yanılgıdan kurtarmak istiyoruz, yaşamımızı boğuculaştıran suskunluğu, ortak sorunları 'kişisel'miş gibi yaşamaya zorlayan, bizi yalıtan ve her türlü direniş olanağımızı engelleyen bu duvarı kırmak istiyoruz... Kendimize inanmadığımız, yürekliliğimizi göstermediğimiz, dayatmadığımız sürece, bize ikinci sınıf insan muamelesi yapmaktan hiç bir zaman vazgeçmeyeceklerdir.»[1]

Yunanistan'da askerî diktatörlüğün yıkılmasından ancak birkaç ay sonra, solun yeniden örgütlenme çalışmaları, büyük parlamenter partiler ve uç sol örgütlerin yeniden oluşması, sendikal hareketin yeniden yapılanmasıyla canlılık kazanan politik sahnede feminizm de yerini aldı. Albaylar rejiminin son yıllarında yeraltında olgunlaşmaya başlayan feminist ayaklanmanın tohumu ortaya çıkmak için demokratik bir ortamın oluşmasını beklemiş gibi görünüyordu. Böylece, özerk bir feminist yapılanmanın oluşturulmasını hedefleyen otuz kadar kadının birbirlerinden habersiz olarak yaptığı iki toplantı Atina'da 1975 ocağının aynı pazarının öğleden sonrasında gerçekleştirildi. Kadınlararası coşkulu bir birlik havası içinde geçen ortak bir toplantıyla somutluk kazanan bu «nesnel rastlantı» Yunanistan'da bugünkü feminizmin ilk örgütlenmesi olan «Kadınların Kurtuluşu Hareketi»ni (KAG) yarattı.

Oysa Yunanistan'da feminizm 1975'te doğmadı. Bu hareketi bir «yenilik» olarak kabul eden kamuoyunun tepkisine rağmen, kadınların kurtuluşu mücadelesi uzun bir geleneğe sahiptir. Feministler tarafından bile tamamen unutulmuş olan, fakat en az şimdiki kadar zengin olan bir gelenektir bu. 19. yüzyıl sonunda, büyük şehirlerin orta tabakalarından doğan bir akım kadınların ezilmesine karşı mücadelenin temellerini atmıştı. 1887'den 1917'ye kadar aralıksız olarak

---

* Fransa'da Les Temps Modernes (Sayı 473, Aralık 1985) dergisinde yayınlanan bu yazıyı 11. Tez için Işın Gürbüz çevirdi.

(1) K.A.G., Bildiri, Atina, 1976.

yayınlanan bir derginin çevresinde toplanan bu ilk feministler, Yunan kadınlarının orta ve yüksek öğrenim yapabilme hakları, nitelikli işlerde ve mesleklerde çalışabilmeleri, medeni haklar ve belediye seçimlerinde oy kullanma hakları için mücadele ettiler. Birinci Dünya Savaşından sonra, 1920'i yılların başlarından itibaren kadınların oy hakkı mücadelesi yoğunluk kazandı. Bu, çok çeşitli eğilimleri içinde barındıran, kendi özerk yayın organına sahip olan ve en radikal kanadını «Yunan Kadınlarının Hakları Birliği» nin oluşturduğu bir hareketti. Ulusal olduğu kadar uluslararası düzeyde de örgütlenen, Yunanistan'ın bu ikinci feminizm dalgasının militanları, yüzyılın dönüm noktasındaki «öncelleri» gibi, iki dünya savaşı arasındaki dönem boyunca, kadınların oy ve çalışma haklarının elde edilmesi, çalışma hayatında ve yasalar karşısında cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılması, göçmen ve işsiz kadınların korunması için mücadele ettiler. İlk kurbanlarından biri Birlik olan Metaxas diktatörlüğü, 1936'da feminist etkinliği sert bir şekilde kesintiye uğrattı. Militanların büyük bir kısmı antifaşist cephede ve daha sonra nazi işgaline karşı direnişte yeniden bir araya geldiler. Savaşın sona ermesinden sonra, Yunan kadınlarına oy hakkının «tepeden inme» bir şekilde sunulduğu dönemde bile feminist mücadeleler tamamen unutulmaya terkedildi.

Avrupa'daki diğer feminist hareketlerde de görülen bu unutkanlık, kollektif hafızanın bu yitirilişi, Yunanistan'da feminizmin yeniden ortaya çıkışının belirgin özelliklerinden biri olmuştur. 1970'li yılların ilk feministleri sıfırdan başladıklarına kesin olarak inanıyorlardı. Öğrenci olsunlar, hizmet sektöründe ya da serbest mesleklerde çalışsınlar, bu kadınların büyük çoğunluğu solcuydu ya da uç sol bir ortamdan çıkmışlardı; sorunlu ve çatışmalı olsa da, bu çevreyle sıkı ilişkileri sürüyordu. Çeşitli ideolojik çevrelerden geldikleri halde şu temel noktada anlaşmaya varıyorlardı: kadınların toplumsal bir kategori olarak ezilmesi, yalnızca kadınların kendi örgütlü mücadeleleri ile altedilebilecek olan sistematik bir ezilmedir.

Yurt dışındaki feminist hareketlenmelerin yankısı hareketi belirliyordu ve bazı Atina KAG üyeleri 1970'li yılların başında Batı Avrupa ülkelerindeki kadın hareketleri içinde yer alarak bir deneyim kazanmışlardı. Bu, feministleri, «kendi ülkemizin yaşam koşullarına yabancı» modellere kölece bağlı kalarak onları taklit etmek ve «yabancı düşkünlüğü» (xenomanie) (aynen, olduğu gibi) ile suçlayan her türden saldırının temel dayanağı olarak belirmekte gecikmedi— bu dayanaklar ilk iki Yunan feminist dalgasının dışlanması kampanyalarında da kendini göstermişti. Fakat bu kez, «yabancı modeller» söylemi, feminist düşüncelerin ve mücadelelerin etkisini yok etmek için, meşru anti-emperyalist duyguları kullanan (çok uzun süre emperyalist müdahalelere maruz kalmış bir halk olduğu düşünülürse) bir sol ideoloji ile de bütünleşmişti. Bu ideoloji, Yunan halkını, altında karmakarışık bir biçimde, rock müziğinin, feminiz-

min, uyuşturucu kullanımının, NATO müdahalelerinin, cinsel devrimin, iç pazarın rekabete dayalı ürünlerle istilâsının yattığı American way of life (Amerikan tarzı yaşam)'dan korumayı vaad ediyordu.

Muhalefetin büyük partileri tarafından ortaya atılan bu ilkel anti-emperyalizm anlayışı, hızlı kapitalist bir modernleşmenin yıpratıcı gerilimleriyle karşı karşıya kalan bir halk tarafından büyük ölçüde benimsendi. Yeni cinsel yönelişler ve varlıklarını sürdürmekte direten anlayışlar arasındaki, AET'yle acilen bütünleşmenin toplumsal gerekleri ile kurumlardaki gecikme arasındaki, Doğu'dan (ve özellikle «ezeli düşmanımız» Türklerden) koparak «uygar» dünyaya dahil olmak isteği ile Batı'nın kültürel istilâsının karşısına ulusal gelenekleri çıkarma ihtiyacı arasındaki gerilimler, bütün bunlara ekonomik ve politik düzeyde etkili bir şekilde karşı çıkılamadığı için bır bir yaşanıyordu.

Fakat feminist hareketin gelişmesinin önündeki en önemli engel, gelişimleri ve dikkate değer ağırlıkları, feminist kitle hareketlenmelerine tanık olmuş ileri kapitalist ülkelerdekinden daha büyük boyutlarda olan, politik partilere bağlı büyük kadın örgütlenmelerinin varlığı olmuştu. Şurası kesindir ki, bu tip örgütlenmeler çeşitli Avrupa ülkelerinde her zaman var olmuştur. Bunlar, kendi çevrelerinde, görünüşte bağımsız, fakat sonuç olarak bazı alanlar ya da bazı özgül konular çerçevesinde parti çizgisinin aktarma kayışı olan bir dizi daha «geniş» örgüt ve «cepheler» oluşturan geleneksel komünist partilerin eski örgütlenme anlayışlarına denk düşer. Ancak bunlar, yalnızca, insancıl karakterdeki kadın hareketlenmelerinin (baskılara karşı kampanya, politik mahkûmlarla dayanışma ağları) daha doğrudan ve şiddetli bir şekilde bastırılma tehlikesiyle karşı karşıya olan doğrudan politik etkinliğin yerini aldığı, demokratik ortamın çok kısıtlı olduğu ve sık sık tehdit edildiği ülkelerde önemli bir politik rol üstlenebilmişlerdir.[2]

Albaylar cuntasının devrilmesinin hemen ertesinde, parlamenter muhalefet partilerinin görevlerinden biri, daha önce var olan ağlardan yola çıkarak kitlesel kadın örgütlerinin yeniden düzenlenmesi ya da oluşturulması oldu. Şiddetli bir feminizm karşıtı ve çok homojen bir yapısı olan Komünist Parti'ye bağlı olan «Yunan Kadınlar Örgütü» (OGE) kadınların, küçük burjuva hareketi olarak tanımladığı özgül mücadelesine karşı çıkıyor ve kendisine hedef olarak çalışan annenin savunulmasını, kadınların barışçı ve anti-nükleer eylemleri desteklemesini koyuyordu. Sosyalist Parti'nin (PASOK) inisyatifi altında oluşturulan ve yavaş yavaş en kalabalık ve ulusal ölçeğe en iyi oturan örgüt haline gelen «Yunanistan Kadınlar Bir-

(2) Bu tür kadın örgütlenmeleri özellikle Latin Amerika ülkelerinde (işkenceye ve «kaybolmalara» karşı eylemler) ve Orta Doğu'da (Filistinli Kadınlar) görülür.

liği» nin (EGE), 1981 seçimlerine kadar en önemli görevi, kadınların özgül sorunları ile ilgili hareketlerle ilgilenmeksizin ulusal ve bölgesel kültürün savunulması oldu. Son olarak, İç Komünist Parti'nin (Avrupa Komünizmi eğilimli) bünyesinde yer alan ve diğer ikisine göre daha az homojen olan ve daha az hiyerarşi barındıran «Demokratik Kadınlar Birliği», feminist düşüncelere ve istemlere en açık olan örgüt oldu.

Önemli farklılıklarına rağmen, bu örgütlerin ortak bir noktası vardı: Bunlar toplumsal ve politik ağırlıklarını, bir kadın hareketinin içinde ortaya koydukları özgül eylemler yerine, parlamenter sol partilerle sürdürdükleri sıkı ilişkilerden ve kadın hakları konusunda iktidarın tek muhatabı sıfatına sahip olmalarından alırlar. Belki de bu üç örgütlenmenin en güçsüzü gibi görünen «Demokratik Kadınlar» hariç tutulursa, 1981'e kadar bunların etkinlikleri seminerler, konferanslar ve yemeklerle sınırlı kaldı. Açık bir şekilde anti-feminist olan ya da kadınların özgül mücadelesini, önceliklerin tartışılması (örneğin «nötron bombasına karşı harekete geçmek mi, mahallede bir kadının tecavüze uğraması konusunda skandal çıkarmak mı?») biçiminde yürüten bu örgütler cinslerarası eşitlik konusunda araççı bir anlayış geliştirdiler ve bu durum onların kadın haklarının inandırıcı temsilcileri olma konumlarını güçlendirdi.

1970'li yılların feminist hareketi, bu politik ve toplumsal bağlam içinde ortaya çıktı. Parlamenter solun düşmanca tavrıyla karşı karşıya kalan feministler ilk dönemlerinde, kadınlara hitap eden devrimci bir strateji hazırlamaktan çok, inanç açıklamaları ve anti-kapitalist konumlarını doğrulamaya yönelik eylemler yaparak apolitizm suçlamalarını çürütmekle uğraştılar. Bazı militanların yaşadıkları çifte aidiyet duygusunun yarattığı çelişkiler tarafından beslenen bu savunmaya yönelik tavır, feministlerin, feminizmin **kollektif öznesi olabilecek bir ezilen grup olarak kadınlar** yerine solu, gizli muhatap olarak, ayrıcalıklı kılmalarına yol açtı. Feminizmin, işçi sınıfı hareketinin yolunu saptırmaksızın, «kadınların genel mücadelelere katılımı için gerekli koşulları» sağladığı ve «sınıf bilincine ulaşmalarını»[3] kolaylaştırdığı sürece solun güçlenmesinde bir etken olduğu ileri sürülüyordu.

Açık olalım! Mesele kadınların ya da feministlerin genel mücadelelere katılmasını yeniden tartışmaya getirmek ya da feminist bilinçle sınıf bilinci arasındaki temel bir uyuşmazlığı doğrulamak meselesi değil. Patriyarkal düzenin vermeye çoktan hazır olduğu «kadınlığın» güvenli gettosunu isteyen bazı akımların son zamanlarda bir adacık feminizmine doğru evrilmesi, benzer bir doğrulamanın tehlikelerini açıkça gösteriyor; fakat, kadınların aleyhine bir güçler dengesinin dayatmasıyla, hareketin dışından belirlenen bu sağır-

(3) Gula Tin Apeleffherossi ton Guinaikon (Pour la libération des femmes — Kadınların Kurtuluşu İçin), Sayı 4, s. 12

lar diyalogunu sürdürmeye itilen feministler feminist mücadelelerini meşrulaştırmak için geleneksel politika anlayışını kullanma eğilimi taşıdılar; bu da, kadınların kurtuluşunu demokratik ve sosyalist mücadelelerin üstyapısal bir tamamlayıcısı olarak gören araççı bir anlayıştan kendilerini net bir şekilde ayırmalarına izin verecek ve cinslerarası toplumsal ilişkilerin analizine dayanan özgül bir politikanın hazırlanmasını sağlayacak gerekli teorik araçlardan yoksun kalmalarına neden oldu. Bu bağlamda, hareketin «kişisel olan politiktir» parolası, kadınların ezilmişliğinin doğası, Yunanistan'daki kapitalist yapılar karşısındaki özerkliği ve onunla eklemlenmesinin derecesi üzerine somut bir analizin —kısacası, temel eksenlerin, müdahale biçimlerinin, taktiğin, bir ittifaklar politikasının seçimine izin verebilecek bir analizin— hareket noktası olmaktan çok, genel bir kültürel kural olarak ifade edildi.

Bununla birlikte, sağlam teorik temellerden yoksun oluşuna ve sayısal zayıflığına rağmen, özerk feminist hareket son on yıl boyunca politik ve toplumsal alanda sürekli olarak var oldu. Doğum kontrolünün yaygınlaşması, kürtajın yasallaşması ve ücretsiz yapılması için büyük kampanyalar, kadınların askerlik yapmasına karşı çıkmak için seferberlikler, güzellik yarışmalarına karşı gösteriler, cinsiyet ayrımlarının kaldırılması için verilen mücadelelere ve kadın sendikalarının kadın işçilerin aşırı sömürüsüne karşı başlattıkları mücadelelere (telefon memureleri, ebeler) sunulan desteğin sistemli örgütlenmesi, üniversite semtlerinde öğrencilerin ve yatılıların özel yaşamları üzerindeki baskıcı kontrolün kaldırılması için protestolar, uluslararası feminist hareketlere katılım-kürtaj ve serbest doğum kontrolü için ve zorunlu kısırlaştırmaya karşı düzenlenen uluslararası gün, ya da İranlı kadınlarla dayanışma gösterileri gibi ve nihayet, tecavüze karşı sayısız hareket ve kadınların gece serbestçe dolaşabilmeleri için gösteriler, feminizmin örgütlü gücünün büyük ölçüde ötesinde bir etki yarattı ve feminist bilince varılmasının yeni olanaklarını ortaya çıkardı.

1978'den itibaren KAG dağılmaya başladı ve onun yerini Atina'da ve diğer büyük şehirlerde —Patras, Selanik, Yiannina, Girit— ortaya çıkan çok sayıda feminist grup aldı: Semt ya da fakülte grupları, özgül konular çevresinde tartışma ya da müdahale grupları ve lezbiyen grupları. Bunların hepsi genellikle geçici bir nitelik taşıyordu ve eylemlerini koordine etmekte karşılaşılan güçlük aynı zamanda feminist çevrenin genişlediğini gösteriyordu. Bu genişleme, Hareketin yayınları konusunda da kendini gösterdi; militan broşürler ve propaganda kitapçıkları giderek bollaştı; fakat özellikle son on yıl içinde yedi gazete ve dergi yayınlandı. Yaygınlığı kadar (5000 baskı) teorik ve stratejik tartışmaların temellerini koyma çabalarıyla da içlerinde en önemli olanı, 1978 - 1981 arasında çıkan Skoupa (Süpürge) dergisiydi. Feminizmi tarihsel sürekliliğine ve uluslararası bağlamına yerleştirme kayısını taşıyan bu derginin redaksi-

yon komitesi, Yunanistan'daki ilk feminizm dalgalarının metinlerini unutulmuşluktan kurtarırken, aynı zamanda, Yunan kamuoyuna başka ülkelerdeki feminist hareketin önemli sorunlarından bazılarını da sundu.

Aynı kaygılarla yola çıkan Kadın Yayınları kollektifi (1979-1981), hedef olarak, feminizmin teori ve pratiği üzerine kitaplar yayınlayarak «kadınların kurtuluşu için mücadelenin içeriği üzerine tartışmayı zenginleştirmeyi ve beslemeyi»[4] seçmişti.

Feminist hareketin bu etkinliği, hiç kuşku yok, Yunanistan'da kadınların ezilmişliğinin sorunlarına büyük bir duyarlılığın gelişimini harekete geçirdi. Bu duyarlılık, feminist yazın da dahil olmak üzere, kadınlarla ilgili bütün yayınların başarısından, basın-yayın araçlarında kadınlarla ilgili sütun ve yayınların çoğalmasında, 1977-1978 yıllarından itibaren programlarına kadınlarla ilgili özel talepler almaya başlayan politik partiler içinde «kadın komisyonları» oluşturulmasında kendini gösterdi; aynı zamanda bu duyarlılık, büyük kadın örgütlerinde, feminist düşüncelerden etkilenen akımların ortaya çıkmasından doğan çatışmalarda ve hatta bazen parçalanma ve ihraçlarda (Demokratik Kadınlar ve EGE örneklerinde olduğu gibi) açığa çıktı. Fakat hareket, marjinallikten kurtulmasına yardım edebilecek, azınlıkta da olsa toplumsal muhalefetin inandırıcı bir öznesi olmasını sağlayabilecek kitlesel bir feminist toparlanmayı elde etmenin araçlarına sahip olmadığı için, feminizmin bu etkisi bugüne kadar büyük fakat dağınık bir etki olarak kaldı. Ve bu, ekonomik gelişim ve kurumsal reformlar perspektifinin, cinsel ideolojiyi ve cinsler arası ilişkileri önemli bir ilgi odağı haline getirdiği bır dönemde oldu. Çünkü bir yandan, aile konusundaki yasanın da dahil olduğu hantal geleneksel kurumların modern bir ekonominin gereklerine uyarlanması zorunluluğu kendini hissettiriyordu (özellikle Yunanistan'ın Avrupa Ekonomik Topluluğuna dahil olması perspektifi içinde). Albayların düşüşünden sonra kabul edilen 1975 Anayasası, kadınlara karşı yasal ayrımcılıkların hepsinin ortadan kaldırılması için yedi yıllık bir süre öngörerek işe başladı. Fakat, öte yandan, toplumsal talep, solun büyük bir kesimi de dahil olmak üzere, kaçınılmazlığı ve iç mantığı konusunda oybirliğine varılan modernleşmenin genellikle şiddetli olan kopmalarını dengeleyebilecek bir sürekliliği dayatıyordu. Oysa böylesine güçlü bir patriyarkal yapısı olan bu toplumda cinsler arası ilişkiler, geleneklere bağlılığın çok güçlü olduğu ve kurumsal dönüşümleri, varolan toplumsal ilişkilere karşı çıkmadan ya da bunların dengesini bozmadan özümleme ihtiyacının en acil biçimde olumlandığı alanlardan birini oluşturur. Feminizm doğrultusundaki bu yeni toplumsal duyarlılık, «geleneksel» olanla «modern» olan arasındaki bu uzlaşma için olası

(4) Alice Schwatzer'in **Küçük Farklılık ve Büyük Sonuçları** adlı kitabının Yunanca çevirisine Kadın Yayınları kollektifinin eklediği önsöz. (Atina, 1979).

bir engel teşkil edebilir; fakat parlamenter reformlar perspektifine iyi bir şekilde uyumlanırsa, kaçınılmaz olarak modernleşmeye daha iyi hizmet eder. Bu nedenledir ki, feminizmin basın, politik partiler ve bunların kadın örgütlenmeleri tarafından yönlendirilen özümlenmesi-etkisizleştirmesi sürecine hızla girildi.

Feminist etkinlik «yabancı düşkünlüğü» ile, yozlaşmış ya da daha basitçe yıpranmış olmakla suçlanırken, titizlikle ayıklanmış, yeniden yoğurulmuş ve modernleştirici söylem içinde eritilmiş olan feminist düşünceler, herşeyden önce, çelişkili toplumsal ilişkilerin eleştirel analizi olmalarından gelen, sistematik niteliklerinden yoksun kılınmış ve ilerlemenin (Yunanistan'ın AET'ye girmesiyle somutluk kazanan) hizmetine girmişlerdir. Geleneksel kadın imajı yerini, yasal konumunun liberalleştirilmesini isteyen, daha «özgür», daha «batılı» bir çalışan kadın-anne-eş'e bıraktı. «Sağlıklı geleneklerimizle» uyuşmaz bir dinamiğin içinde yer almaktan uzak olan liberalleşme, tersine ulusal gururun kaynağı haline gelebilir. 1977'de parlamentodaki bir görüşme sırasındaki, «Yunan kadınının, çarşaflı ve az gelişmiş Türk Kadınına üstünlüğü, bizim Türkiye üstünde sahip olduğumuz avantajlardan birincisidir»[5] şeklindeki önerme bunun bir göstergesidir.

«Aydın» sağdan sola kadar uzanan bu uyumlu anlaşma içinde, feministler, uç eğilimliler, oyun bozan lezbiyenler ya da en iyi durumda gereksizler olarak görülürler. Skoupa dergisinin birkaç yıl sonra saptadığı gibi, herşey, «toplumumuz cinsiyet ayrımcılıklarının kaçınılmaz bir yokoluşuna doğru yönelmiş, uygarlık ve feminizm paralel bir yörüngeye sahipmiş, cinsler arası eşitsizlik daha ilkel toplumsal örgütlenmelerin bir kalıntısıymış ve çizgisel bir evrim sırasında yokolmaya mahkûmmuş» gibiydi (...). «O halde bizim görevimiz kendi eşit değerimizin farkında olarak kenarda oturup, yavaş ama kesin olan kabulümüzü alkışlamak olacaktı».[6]

Böyle bir «kurtuluş» fikrini reddettikleri, çocuk aldırmak için başvurulmak zorunda kalınan psikiyatristlerin sayısıyla sınırlı kalan parlamenter tartışmaların pasif seyircileri olmayı kabul etmedikleri halde, feministlerin önerecekleri başka bir stratejileri yoktu. Grupların etkinliklerinin parçalanmışlığı, işbirliği yapma güçlükleri en büyük sorunlardı. Bu sorunların üstesinden gelmek üzere 1981'de kurulan koordinasyon komitesinin ömrü birkaç ayı geçmedi. Anlaşmazlıkları tartışmak için gerekli olan ortak bir dili oluşturmanın güçlüğü bütün birleşik eylem girişimlerini ezdi. Harekete ilk adımlarında eşlik eden strateji zayıflığına şimdi de, feminizmi «erkeklerin egemenliğindeki hareketlerden» ayırdeden anti-otoriter bir erdem olarak görülen bir ampirizm yüceltmesi eğilimi eklenmişti. Büyük ölçüde, uygulanmaya hazır «doğru çizgi»yi dayatan politik örgütle-

(5) **To Vima, 20 Ağustos 1977.**
(6) **Skoupa, no: 4, 1980, s. 49.**

rın Hareketi manipüle etme çabalarına tepki olarak gelişen bu eğilim, sistematik olmasalar da bütün stratejik analizlerin küçümsenmesine yol açtı. Dolayısıyla, bu yönde girişilen ender çabalar ya elitizmle suçlandı, ya da daha sık olarak dikkate alınmadı. Bu açıdan, Yunanistan'da, Avrupa ve Amerikan feminizminde görülen büyük farklılıkların (radikal feminizm, sosyalist feminizm ya da «sınıf mücadelesi çizgisi») bazen bir tartışma çerçevesinde belirseler de, hiçbir zaman ifade bulamamış olmaları anlamlıdır; bu da anlaşmazlıklara kişisel bir görünüm kattı.

Öte yandan, Hareketin ilkesel olarak parlamento-dışı niteliği, kadınların kurtuluş yolu olarak yasal süreci reddi, onu kurumsal reformlar üzerine tartışmaların dışında tuttu. Büyük kadın örgütlerinin Harekete, muhalefet etme gücünü sağlayan reformizmi karşısındaki eleştirel tavırları ve kadınların özörgütlenmeleri konusundaki ısrarlılıkları, feministleri, aynı zamanda bu reformlar konusunda bir suskunluğa itiyordu. Şurası kesindir ki, yasal dönüşümleri, cinsler arasındaki ilişkilerin temelden yeniden örgütlenmesi için mücadelede araçlardan biri olarak kabul etmek, çeşitli gruplar arasında üzerinde anlaşmaya varılan bir noktadır. Sonuçta feminist hareketlerin büyük çoğunluğu doğrudan ya da dolaylı olarak yasaları hedef alıyordu. Fakat bu tür talepleri nihai hedefe bağlayan strateji ya da stratejilerin yokluğu, yasaların dönüşümünün bir anlamda partilerin parlamentarist uygulamalarıyla bir tutulmasına katkıda bulunuyordu.

Kadın taleplerinin araçsallaştırılmasına karşı muhalefetlerini **alternatif politik terimlerle** formüle etmeyi başaramayan feministler, partilerin ve kitlesel kadın örgütlerinin hemen doldurdukları bir boşluk bıraktılar.

Yunan toplumunun modernleşmesi yararına feminizmin özümsenmesi — etkisizleştirilmesi süreci Sosyalist Parti'nin iktidara gelmesinden bu yana son dört yıl boyunca en yüksek noktasına ulaştı. Sağda olduğu kadar, solda da rahatsızlık yaratan bir küfür olan feminizm, bugün hükümetin yerleştirmekte olduğu hak eşitliğini dile getiren resmi ideoloji haline geldi; feminizm aynı zamanda başta EGE olmak üzere, kadın hakları konusunda devletin ayrıcalıklı muhatabı olan partilere bağlı büyük kadın örgütlerinin etkinliğini belirtmek üzere de kullanılıyor. Kadın sorunu için bir hükümet konseyi kuruldu; büyük çoğunluğu PASOK'un, kadınların mücadelesiyle en ufak ilgisi olmayan kadın üyelerinden oluşuyor.

Sağın uzun zamandır parlamentoya sunmakta tereddüt ettiği yasa tasarıları —özellikle aile hukuku reformuyla ilgili olanlar— üyelerinin yarısı büyük kadın örgütlerinin temsilcileri olan yeni komisyonlar tarafından yeniden ele alındı. 1982'den bugüne kadar oylanan bir dizi yasa Yunan kadınlarına Avrupa'nın en eşitlikçi yasal statülerinden birini veriyor: drahoma kurumu, baba otoritesi ve aile reisi kavramları kaldırıldı; meslekî eşitlik yasayla güvence altına alındı,

medeni nikâh kabul edildi, kadınlara bundan böyle genç kızlık soyadlarını koruyabilme hakkı verildi.

Ve bütün bunlar, sanki Yunan toplumu, genelinde, aniden vicdan azabına kapılmış ve birdenbire kadınların kurtuluşunun haklı davasına inanmış gibi, büyük bir direnişle karşılaşmadan oldu. Yeni yasanın kabul edilmesinden önce yapılan parlamenter tartışmalar yine de ülkenin parlamenter geleneklerinde pek de rastlanmayan bir şekilde bütün politik güçler arasında bir yönelim birliğini ortaya çıkardı. Aslında, birkaç ayrıntı konusundaki anlaşmazlıklar bir yana bırakılırsa, sağdan komünist partiye kadar herkes bu reformun gerekliliğine inanıyor; herkes bu yasanın hem modern olan, hem de Yunan geleneklerine uyan niteliğinin altını çiziyor.

Bu tuhaf dayanışma mümkünse, bu şekilde verilen biçimsel cinsiyet eşitliği bir tehdit olarak kabul edilmiyorsa, bunun nedeni önceden varolan toplumsal ilişkilerin temelini hiç bir şekilde altüst etmemesidir. Zaten, böyle bir altüst oluş, ancak güç ilişkilerinin genel bir tersine dönüşünün sonucu olabilir, basit devlet kararnamelerinin değil. Hindistan'da drahomanın ortadan kaldırılması erkeklerin bunu başka bir biçim altında dayatmasını engellemediği gibi, Fransız kadınlarının genç kızlık adlarını kullanmalarına izin veren 1974 Yasası da evlilikten sonra isimlerin değiştirilmesine son vermedi. Son yıllarda hamile kadınların işten atılmasındaki artış, kadınlar için işyerlerinde Mesleki Eşitlik Yasasını benimsetmenin olanaksızlığı, kadınların evlilikten sonra soyadlarını değiştirme yönündeki talepleri, nihayet medeni nikâhların oranının düşük oluşu, istatistik eksikliğine rağmen, kurumlarla toplumsal pratik arasındaki muazzam uçurumun kanıtları.

Ayrıca, iktidar yeni kurumların içeriği konusunda önemli ödünler verme pahasına, reformdan etkilenen toplumsal güçlerle uzlaşmaya gitmeyi tercih etti. Bu konuda medeni nikâh örneği yeterince açıklayıcıdır. İlkesel olarak, Yunanistan'da uzun süredir beklenen Devlet - Kilise ayrımına bağlı olduğundan medeni nikâh, Medeni Kanun reformunun canalıcı bir noktasını oluşturuyordu. Bu da önceki statüko'dan sadece ideolojik bir prestij değil aynı zamanda büyük maddi çıkarlar sağlayan Kilisenin ateşli tepkilerine yol açtı.[7] Sağın yeni aile yasasını oylamada aceleci davranmayışının nedeni, kuşkusuz Kilisenin bu tepkileriydi. Fakat sosyalist hükümet bunu yapmaya kararlıydı, çünkü Yunanistan AET'ye girmiş olduğundan zaman sınırlıydı. Oysa Kilise ile, itibarına zarar verebilecek bir ça-

---

(7) Evliliğin yanısıra, Yunanlılar vaftiz olmak için de (vaftiz belgesi ilkokula kaydolmak için zorunluydu) ve hatta ölmek için de (dini hizmet tek cenaze hizmeti olduğu için) Kiliseden geçmek zorundaydılar. Mümin olsun olmasın, herkes okulda din derslerini izlemek zorundaydı -ve hâlâ zorundadır- ve (din değiştirmedikçe) nüfus cüzdanına yazıldığı üzere herkes zorunlu olarak ortodoks hristiyandır.

tışmaya girmekten kaçınma isteğiyle hükümet bir ara çözüm buldu: hâlâ Devlet tarafından tanınan dini nikâhın yanısıra, 1983'den itibaren aynı yasal statüye sahip medeni nikâhı kurumlaştırdı. Böylelikle Kilise ciddi bir etkiye maruz kalmadan kurum modernleşmiş oldu. Reformdan iki yıl sonra Atina'daki nikâhların sadece %10'u belediyede yapılıyor ve Kilise'nin bunun için kendini kamuoyu önünde kutlamasında, şaşılacak bir yan yok.[8]

Öte yandan hukuk reformunun gerçek toplumsal etkisini azaltan başka bir yön de, ilgili toplumsal güçlerin kazanımı olmaktan çok her zaman «yukarıdan» verilen bir ödün biçimini almasıdır. Ve bu, yasal dönüşümün, feminist hareketin taleplerine ve eylemlerine konu olduğu durumlarda bile böyledir. Feministlerin kürtajın yasallaştırılması için yürüttükleri son kampanya, «Devlet feminizmi»nin büyük massedici gücünün tipik bir örneğini oluşturdu.

Yasa dışı olmasına karşın, Yunanistan'da kürtaj uzun süredir büyük ölçüde hoşgörülür (yılda 400.000 kürtaj) ve en yaygın doğum kontrolü yolunu oluşturur. Bütün klinikler ve hastaneler az çok uygun koşullarda çocuk aldırma işlemini uygular. Yunanistan'da feministlerin kürtaj kampanyalarının, örneğin Fransa'daki gibi patlayıcı bir etki yapmamasını da bu durum açıklar. Yunan kadınlarının en büyük sorunu, kürtajın sosyal sigorta kapsamına girmesi ve özellikle örgütlü bilgilendirme ile doğum kontrolünün ulusal düzeyde yaygınlaşmasıdır.

Birkaç yıldır kürtajın yasallaştırılması hükümetin reformlar listesinde yeralıyor, fakat tartışılması, Kilisenin ve tıp çevrelerinin bir kesiminin «hoşnutsuzluğu» nedeniyle sürekli olarak erteleniyor. Bu hoşnutsuzluk, çocuk aldırma uygulamasında, başta reşit olmayanlar için ana-baba ve evli kadınlar için koca izni olmak üzere, bir dizi kısıtlamayı öngören hükümet projesinin hazırlanışında da hesaba katılmıştı. 1983'te hükümetin, ılımlı olmasına rağmen bu projeyi parlamentoya sunmakta acele etmemesi üzerine, bir dizi feminist, özerk kadınlar grubu kürtaj üzerine bir bildiri yayınladı ve bunu, Fransa'da 1971'de gerçekleştirilen 343 imzalı bildiri kampanyasını örnek alarak, kürtaj yaptırdıklarını ilân eden ve kürtajın derhal yasallaştırılmasını istediklerini belirten, 500 kadının imzaladığı yaygın bir dilekçe kampanyasıyla destekledi. 1985 başında bir sorgu yargıcı dilekçeyi imzalayanlardan en tanınmış yedi kişi için bir kovuşturma başlattı. Buna karşı on kadar feminist grubun örgütlediği seferberlik büyük bir yankı buldu. Basın «makabline şamil kovuşturmalar»ı ifşa etti; büyük kadın örgütleri sanıklarla dayanışmaya girdi ve birkaç gün içinde, kürtajın acilen yasallaştırılması fikri kamuoyunda

(8) Ortodoks Kilisesinin temsilcisi bir kaç ay önce, «Kilisenin tepkileri ve Eğitim Bakanlığıyla anlaşması dini nikâha medeni nikâhla aynı hukuki statünün verilmesini sağlama amacıyla oluştu. Talebimiz yerine getirildi ve medeni nikah sorunu artık bizi ilgilendirmiyor.» diye açıklıyordu.

kabul topladı; çok sayıda kadın, kendilerini «kürtaj yaptıranlar» olarak «ele vermek» üzere sorgu yargıcına gitti. Yeni seçimlerin arifesinde bulunan PASOK tutucu seçmenlerinin bir kısmını karşısına almayı göze alamıyordu, fakat aralarında bir milletvekili ve çok sayıda sanatçının bulunduğu yedi kişinin mahkûmiyetine de izin veremiyordu. Ayrıca, bu dava feminist hareketleri besleme ve kontrolü zor bir dinamik yaratma riskini taşıyordu. Bu nedenle, hükümet davayı durdurmak için müdahalede bulunurken, PASOK'un kadın örgütü (EGE), başbakanın karısı Margaret Papandreu yönetiminde, kürtajın hiç bir kısıtlama olmaksızın yasallaşması isteminde bulundu. Kadınların seferberlikleri iletişim araçları ve EGE'nin çıkarları doğrultusunda yürütülen kampanya tarafından bastırıldı. Sonuç olarak, hükümet, varolan yasa tasarısı kadınlar tarafından çok ılımlı bulunduğu için, seçimlerden sonra oylanacak başka bir tasarı hazırlamak üzere kadınların temsilcilerinden —yani partilerin kadın örgütlerinden— oluşan bir komisyon atamaya hazır olduğunu ilân etti. Bir kez feminist seferberlikler etkisizleştirildiğinde, talepleri massedilecek ve kürtajın yasallaşması feminist bir kazanım olmak yerine, daha sonra kadınlara, koruyucu devletin ek bir bağışı olarak verilecekti.

Devlet feminizminin, hemen hemen ortaya çıkışlarından itibaren kadınların kurtuluşu hareketlerini massetmedeki bu yeteneği bugün kadınların özörgütlenmelerinin nesnel olanakları üzerine ağır bir yük bindirmekte ve kadınların ezilmesinin temel etkenlerinin bilincine varılması içi gereken dinamiği engellemektedir. Bu bağlamda, hak eşitliği, cinsler arası güç ilişkisini yeniden düzenlemek için bir başlangıç noktası olmak yerine, toplumsal yapıların ve patriyarkal iktidarın devamını gizlemeye ve bu iktidarın ortadan kaldırılması için mücadele eden özerk bir hareketin gerekliliğini yadsımaya yaramaktadır.

Fakat yeni yasal statülerini yaşamak, Yunan kadınlarına biçimsel eşitliğin sınırlarını kavramanın, cinsler arasında özsel bir eşitlik sağlama konusunda bütün koruyucu dvletlerin yapısal yetersizliğini anlamanın ve kadınların kendileri tarafından tanımlanan özerk bir anti-patriyarkal stratejinin gerekliliğini kavramanın aracını sunabilir. Bu, Yunanistan'da feminizmin yeniden doğuşunun tek umudu olacaktır.[9]

---

(9) Yunan feminizmi devlet karşısında böyle bir strateji eksikliğine maruz kalan tek feminizm değildir. Fransa, İngiltere ve ABD gibi ülkelerdeki Harekette sürdürülen tartışmaların gösterdiği gibi, günümüzde feminist bir harekete kendini dayatan şey, strateji konusunda düşünmektir; bu konuda bkz. Nouvelles Questions Feministes'in «Kadınlar ve Devlet» özel sayısı, İlkbahar 1984, sayı 67.

ARŞİV

Marxistler ve Kadın

Aşağıdaki seçmeyi Frankfurt/Main Üniversitesi siyaset bilimi profesörü ve dünyanın tanınmış «Marxologlar»ından Iring Fetscher' in **Der Marxismus** (yeni baskı, München, R. Piper und Co. Verlag, 1983) adlı belgesel yapıtına dayanarak hazırladık. Fetscher, bu kitabında Marx öncesi sosyalistlerin, Marx ile Engels'ın ve Marx sonrası Marxistlerin, felsefe ve din eleştirisinden sınıfsız toplum tasarımına dek uzanan çok çeşitli konulardaki görüşlerini bir dizi temsili alıntı yardımıyla tanıtıyor. Kitabın «Sosyalizm ve Kadınların Özgürleşmesi» bölümü, dört alt bölüme ayrılıyor: «İlk Sosyalistler», «Karl Marx ve Friedrich Engels», «İkinci Enternasyonal Dönemi Marxistleri» ve «Üçüncü Enternasyonal Marxistleri». Fetscher'in derlemesinde Charles Fourier, Flora Tristan, Saint-Simoncular ve Moses Hess «ilk sosyalistler»i; August Bebel, Edward Aveling ile Eleanor Marx-Aveling, Paul Lafargue, Karl Kautsky, Clara Zetkin ve Rosa Luxemburg İkinci Enternasyonal Marxistlerini; nihayet V. İ. Lenin, Lev. D. Trotskiy ve Aleksandra Kollontay da Üçüncü Enternasyonal Marxistlerini temsil ediyor. Biz, Fetscher'in seçtiği parçaları, Marx, Engels ve Lenin'i çıkararak aynen yayımlıyoruz. Marx, Engels ve Lenin'e burada yer vermeyişimizin nedeni her üçünün kadın sorunuyla ilgili görüşlerinin daha önce yayımlanmış çeşitli derlemeler (Öncü, Sol ve İnter yayınlarının derlemeleri, ayrıca Engels'ın **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**) aracılığıyla Türkçeye zaten aktarılmış olmasıdır. Kaldı ki dergi sayfaları da daha fazlasına elvermiyordu. Gerçi aşağıda sunduğumuz alıntılardan Bebel'a ait olanlar, **Kadın ve Sosyalizm** (çev. Sabiha Zekeriya Sertel, Ankara, Toplum Yayınevi, 1977)'de; Kollontay'a ait olanlarının bir bölümü, **Marksizm ve Cinsel Devrim** (çev. Aysem Göztok, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974)'de; Trotskiy'e ait bir alıntı da **Sosyalizmin Güncel Meseleleri** (çev. Yılmaz Öner, İstanbul, Suda Yayınları, 1976) içinde yayımlanmıştı; ama bu kitapların yayım tarihlerinin eskiliği dolayısıyla bu alıntıları çıkarmamayı yeğledik. Daha önce Türkçesi yayımlanmış olanlar dışındaki bütün parçalar Almancadan çevrildi; Bebel, Trotskiy ve Kollontay alıntılarında ise yayımlanmış Türkçe çevirilere dokunmadık ve göndermeleri Türkçe kitapların ilgili sayfalarına yaptık. Bizim elimizdeki Almanca metin ile önceden basılmış Türkçe

çeviriler arasında yer yer aykırılıklar saptadıysak da Türkçe çeviriler Almancadan değil, başka dillerden yapılmış olduğu için çevirileri değiştirme yoluna gitmek istemedik. Bir tek, Fetscher'in Kollontay'dan aldığı parçaların sonuncusu, NEP'i eleştireni, **Marksizm ve Cinsel Devrim** başlıklı Türkçe çeviride hiç yer almadığından o parçayı Almancasından çevirdik ve kaynağını Fetscher'de olduğu gibi verdik.

Bu arada S. Z. Sertel'in Bebel çevirisini Fetscher'deki Almanca aslıyla karşılaştırınca Sertel'in İngilizceden yaptığı çevirinin atlanarak ve özetlenerek yapılmış bir çeviri olduğunu fark ettik. Buna karşın hem yer sınırından ötürü, hem de yalnızca birkaç parçanın tam çevirisini vermenin çok anlamlı olmayacağını düşündüğümüzden Sertel'in çevirisine müdahale etmedik.

Nail SATLIGAN

İLK SOSYALİSTLER

Charles Fourier

Toplumsal İlerleme Kadınların Özgürleşmesinin Yararınadır

«Bütün ülkelerin tecrübesi, kadın haklarının genişletilmesinin mutlu sonuçlar vadettiğinin örnekleriyle doludur. Kadınlara özgürlüklerin en çoğunu tanıyanların tam da en seçkin uluslar olduğu her zaman gözlemlenmiştir; vahşiler ile barbarlar için olduğu kadar uygarlar için de doğrudur bu. Barbarların en çalışkanları, en cesurları ve en onurluları olan Japonlar aynı zamanda kadınlara karşı en az kıskanç ve en çok hoşgörülü olanlardır. O kadar ki Çinli maymun sürüleri, iki yüzlü törelerinin yasakladığı aşkın tadını çıkarmak için Japonya'ya giderler. Tahiti sakinleri, aynı sebepten dolayı vahşilerin en iyileri olmuşlardı; ülkenin sınırlı zenginliğine karşın insan emeğini o denli geliştirmiş başka hiçbir tribü yoktu. Kadınlara başkalarından daha az eziyet veren Fransızlar aynı zamanda uygarların en iyileridir...»

/**Theorie der vier Bewegungen under der allgemeinen Bestimmungen** (1808), der. Th. W. Adorno, Elisabeth Lenk'in sunuş yazısıyla, Frankfurt 1966, s. 188 vd./.

Aynı şekilde, kadınlarını en çok aşağılayanların en aşağılık uluslar olduğu da gözlemlenebilir; bunun örneği de Çinlilerdir...

Genel olarak şu tezi ileri sürebiliriz: Toplumsal ilerleme ve bir dönemden bir başkasına geçiş, kadının kurtuluşundaki ilerlemeler temeli üzerinde meydana gelir; toplum düzeninin çöküşünün nedeni ise kadının özgürlüğündeki azalıştır ... **kadınların bahtındaki değişiklik kadar hızlı bir biçimde toplumsal ilerlemeye ya da çöküşe yol açan hiçbir neden yoktur**. Yukarda söylemiş olduğum gibi, ha-

rem kurumunu benimseyecek olursak çok geçmeden biz de barbar oluruz; haremin kaldırılması ise barbarları uygarlar hâline getirir. Özetle: Kadınların ayrıcalıklarının genişletilmesi her türlü toplumsal ilerlemenin genel temelidir» (a.g.e., s. 190).

«Bir tarihsel dönemin değişikliği her zaman kadınların özgürlüğe doğru ilerlemesine göre belirlenir, çünkü insanal doğanın hayvanlık üzerindeki zaferi kendini en açık biçimde işte burada, kadının erkek ile, güçsüzün güçlü ile ilişkisi içinde gösterir. Kadının kurtuluş derecesi, genel kurtuluş derecesinin doğal ölçüsüdür» (K. Marx-F. Engels, **Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi**, s. 292'deki alıntı).

Flora Tristan

Sömürünün ve Tahakkümün Nesnesi Olarak Kadın

«Şimdiye dek insan toplumlarında kadının hiç sözü geçmezdi. Ne oldu bunun sonucu? Rahipler, yasa koyucular ve filozoflar onu tam bir parya yerine koydular. Kadın (yani insan soyunun yarısı) kiliseden kovuldu, yasa dışında bırakıldı, toplumdan sürüldü. (Aristo ... kadınların ruhu var mıdır? diye cevabını vermediği bir soru attı ortaya! Macon konsili, ancak üç oyluk bir çoğunlukla soruya olumlu cevap verme cesaretini gösterdi. Kadının akılsız hayvanlar âleminde sayılmasına üç oy kalmıştı ...). Kadının kilisede görevi yoktur, yasa önünde temsil edilmez, devlette işlevi yoktur. Rahip ona şöyle dedi: 'Kadın, sen günaha çağrısın, günahsın, şersin; sen, teni, bozulmayı, çürümeyi temsil edersin. Hâline ağla, başına kül serp, manastıra kapan ve aşk için yaratılmış olan yüreğini lime lime et, analık için olan karnını da; yüreğini ve bedenini böylece sakatladıktan sonra da kanayan ve kurumuş bedenini Havva Ana'nın ilk günahının diyeti olarak Tanrına sun'. Ardından yasa koyucu gelip ona şöyle der: 'Evli kadın, insanlığın faal üyesi olarak kendi kendine bır hiçsin, toplumun sofrasında yer bulmayı bekleyemezsin. —Yaşamak istiyorsan efendinin yanında hizmet görmek zorundasın— efendine ve ustana, kocana—. Genç kız, babana itaat edeceksin; —evlenince kocana itaat edeceksin; dul kalınca kimse artık seni saymayacak.' Nihayet filozof ona der ki: 'Kadın, bilim, senin, yapından dolayı erkekten aşağı olduğunu saptamış bulunuyor (çoğu bilim adamları, doğa bilimcileri, hekimler ve filozoflar, az çok belirtik bir biçimde kadının zihince aşağı olduğunu iddia etmişlerdir) — ...»

/Union Ouvrière, Paris 1844 (1. baskı 1843), s. 44-47/.

«Kaprisli bir çocuk'tan başka bir şey değilsin, başına buyruk ve havaî; hayatının 10 ilâ 15 yılı boyunca çıtı pıtı bir bebeksindir, ama bir sürü yanlışın ve yaramazlığın vardır. — Onun için, kadın, kocan efendin olmalı, senin üzerinde tam bir otorite kurmalıdır (kadın erkek için yaratılmıştır, Aziz Paulos)» [a.g.e., s. 47].

Kadının Gelecekteki Özgürleşmesinin Modeli Olarak 1789 İnsan Hakları Bildirgesi

«Bilgelerin en bilgelerinin altı bin yıldır kadın cinsi üzerine verdikleri hükümler bunlardı. Ve altı bin yıl süreyle tekrarlanan böylesine korkunç bir hükmün kitle üstünde ister istemez derin bir etkisi olacaktı. Çünkü eskiliğin kalabalıklar üzerinde büyük bir otoritesi vardır. — Bizim gene de bu yargının yeniden gözden geçirileceğini ummamızın nedeni ise aynı altı bin yıl boyunca bilgelerin en bilgelerinin bir başka insan soyu üzerine daha az korkunç olmayan bir hüküm vermiş olmalarıdır: **proleterler.** — 1789'dan önce Fransız toplumunda proleter neydi? — Vergilendirilebilir ve hizmete koşulabilir bir yük hayvanı hâline getirilmiş bir serseri, bir hödük. — Ama devrimin gelmesi ile bilgelerin en bilgelerinin ayak takımının halk, serseriler ile hödüklerin ise **citoyens** olduklarını ilân etmeleri bir oldu! — Ve sonunda Millet Meclisinde insan haklarını açıkladılar ...» [a.g.e.] «1789 devriminin saati çaldığında proleterlerin başına gelenler kadınlar için hayra alâmetti. — Son derece basit bir hesap açıkça gösterir ki kadınların, zekâlarını, güçlerini, yeteneklerini toplumsal faaliyete katmaya çağrılacakları gün zenginlik iki katına çıkacaktır. — 2'nin 1'in iki katı olduğunu anlamak kadar kolaydır bunu anlamak. — Ama, ne yazık! daha o kadar ilerlemedik. Ve (kadınların) mutlu 1789'u(nu) beklerken 1843'te neler olduuğnu saptayalım.» [a.g.e., s. 49].

Günümüzde Proleter Kadınları

«İşçilerin hayatında kadın her şey demektir. — O onların tek kısmetidir. — Kadınları eksik kaldı mı, her şeyleri eksik demektir. Zaten bu yüzden: «yuvayı yapan da, bozan da dişi kuştur» derler, gerçek de budur ... Peki, halk kadını, ne gibi bir eğitimden, öğretimden, yol göstericilikten, manevî ve fiziksel gelişimden geçmektedir? — Hiç. — Çocukken kendileri de hiçbir eğitim görmemiş bir annenin ve büyük annenin elindedir; —birisi— mizacına göre kaba ve kötü yürekli olur, onu döver, ona eziyet eder; — öbürü yumuşak ve aldırışsız olur, her türlü şımarıklığına göz yumar (söylediğim her şeyde olduğu gibi burada da elbette genel olarak konuşuyorum; çok sayıda istisnaların olabileceğini elbette kabul ediyorum). Zavallı çocuk, şaşkınlığa uğratıcı çelişkiler ortasında gelişir ... Onu okula göndereceklerine —erkek kardeşlerinden farklı olarak— evde bırakırlar; çünkü evin içinde ister çocuk bakmakta, ister getir götür işlerinde, ister çorba filân hazırlamakta olsun daha yararlı olur. — 12 yaşına geldiğinde birinin yanına çırak olarak verilir: Orada da onu ustanın karısı sömürmeye devam eder, çoğu zaman da en az evdeki kadar kötü muamele götür ...» [a.g.e., s. 51 vd.]

«Halk kadınları genel olarak kaba, kötü yürekli, çoğu zaman da

sert olurlar. — Doğrudur bu her halde, ama kadının yumuşak, iyi, duyarlı ve geniş yürekli doğasına pek az uygun düşen bu durum nereden ileri geliyor? — Zavallı kadın işçiler! Onları kızdıracak o kadar çok sebep var ki. Önce kocaları ... Koca daha çok eğitim görmüştür, yasaya göre ve kendisi tarafından kazanılan para sayesinde ailenin reisidir ve kendini ... evin içinde yalnızca mütevazı bir hizmetçi olan ... kadından üstün görür. Kocanın kadını en azından bir hayli horlaması bundandır. — Kocasının her sözü, her bakışıyla kendini aşağılanmış hisseden zavallı kadın —karakterine göre— açıktan ya da gizlice baş kaldırır; efendi ile uşak (köle deseniz de olur, çünkü kadın deyim yerindeyse kocanın malıdır-) arasında sürekli bir öfkelilik hâli yaratan şiddet sahneleri bunun sonucudur. — Bu durum o kadar can sıkıcıdır ki koca, evde kalıp karısıyla sohbet edeceği yerde kendini bir an önce dışarı atmaya bakar. Gidecek başka yeri olmadığından da meyhaneye gider, öteki kocalarla birlikte —kafayı bulma umuduyla— kötü kırmızı şarap içmeye» [a.g.e. s: 53 vd.].

Proleter Kadınlarının Daha İyi Eğitilmesi İçin

«Proleter kadınının konumundan çıkan sonuç şudur: Halk kadınının, çocukluğundan başlayarak, kendisinde olan bütün iyi yetenekleri geliştirecek rasyonel ve sağlam bir eğitimden geçmesi, işçi sınıfının düşünsel, manevi ve maddi durumunun iyileştirilmesi açısından son derece büyük önem taşır ... Erkekler, ... neden toplumdaki kadına erkekle **mutlak eşitlik** sağlamak istediğimi kavramaya başlıyor musunuz? Kadının, her insanın doğuştan kazandığı yasal bir hak çerçevesinde eşit haklara sahip olduğunu?

Kadın için bu hakları talep ediyorum, çünkü dünyadaki bütün sefaletin, kadının doğal ve zamanaşımına tâbi olmayan haklarının şimdiye dek içinde tutulduğu unutulmuşluktan ve boşlanmışlıktan kaynaklandığına inanıyorum. Kadın haklarını talep ediyorum, çünkü bu ona yeterli bir eğitim sağlamanın tek yoludur, çünkü erkeğin, özellikle halktan erkeklerin eğitimi kadının eğitimine bağlıdır. — Kadının haklarını talep ettim, çünkü bu onun yeniden saygınlaştırılmasını sağlamanın tek yoludur. Kadının kilise içinde, yasa karşısında ve toplum içinde yeniden saygınlaştırılmasını. Bu yeniden saygınlaştırma, erkek işçilerin kendilerinin yeniden saygınlaştırılabilmesi için de zorunludur. İşçi sınıfının bütün acıları şu iki sözle özetlenebilir: cehalet ve sefalet. — Bu lâbirentin dışına çıkmak için ise bir tek yol görüyorum: kadınların eğitilmesiyle işe başlamak. Erkek ve kız çocuklarının eğitimi kadınların sorumluluğu altındadır çünkü» [a.g.e., s. 62 vd.].

İşçilere Kadınların Özgürleşmesini Desteklemeleri Çağrısı

«İşçiler, gerçi eski yasaları kaldırıp yenilerini yapmaya gücünüz

yok, — ... ama insanlığın ilerlemesini durduran ve size acı çektiren yasaların haksızlığını ve saçmalığını protesto etmeye gücünüz var ... Ancak şunu anlayınız: Kadını ezen ve onu eğitimden yoksun bırakan yasa sizi de ezmektedir, proleter erkekler» (a.g.e., s. 67).

«Sağlam bir temele yaslanıyorum: Erkekler, kendi çıkarınız için, kendi durumunuzun düzelmesi için sizleri ... kadınların insan haklarını savunmaya ve şimdilik hiç değilse ilke olarak tanımaya çağırıyorum» [a.g.e., s. 69].

... «Proleterler, 1843'ün erkekleri, o günkünden daha az büyük olmayan bir işi başarmak size düşüyor. Fransız toplumunda hâlâ var olan son köleleri kurtarmanız gerekiyor. Kadın haklarını, babalarınızın (1789) sizinkileri ilân ettiği aynı sözlerle ilân ediniz ve deyiniz ki: «Biz Fransız proleterleri, yeterince aydınlandık ve ikna olduk ki kadının doğal haklarının unutulması ve boşlanması dünyadaki acıların tek nedenidir. Kadınların kutsal ve vazgeçilmez haklarının, Anayasamızda yer alacak resmî bir açıklamayla kayda geçirilmesine karar verdik. Kadınlara açıklamamız konusunda bilgi verilmesini istiyoruz. Böylece onlar, erkeklerin haksızlığı ve zorbalığı karşısında artık kendilerini ezdirip aşağılatmasınlar; erkekler de, kendilerinin yararlandıkları özgürlük ve eşitliği kadınlara ve analarına tanısınlar» [a.g.e., s. 70].

Saint-Simoncular (1828/29)

Kadınların Vesayet Altına Alınmasına Karşı

«Günümüz toplumlarının bağrında, hem de hükûmet biçimlerinde, yasamada, özellikle de **cinsiyetler arasındaki ilişkide** apaçık hüküm süren, hâlâ **fiziksel zordur.** O arada kadın, muharipler tarafından okunan lânetin altında kalmakta, eskiden olduğu gibi **ebedî bir vesayete tâbi kılınmaktadır»** (Die Lehre St. Simons, giriş yazısını yazan ve derleyen Gottfried Salomon-Delatour, Neuwied 1962, s. 105).

«Sonunda topluluğun en önemli bakış açılarından birisine, cinsiyetler arasındaki ilişkiye, değinmiş olduk. Bu noktanın özel olarak irdelenmesi ve **ilkin köle olan ya da en azından köleliğe varan bir durumda bulunan** kadının nasıl olup da yavaş yavaş erkeğin hayat arkadaşı hâline gelerek toplum düzeni içinde günden güne daha büyük bir nüfuz elde ettiğini; bu güne kadarki bağımlılığının nedenlerinin nasıl giderek zayıflayıp sonunda ister istemez yok olacağını açıklamamız gerekecektir. Bunlarla birlikte, kadınlara hâlâ dayatılan ve tarafımızdan öngörülen toplum durumuyla bağdaşmaaycak olan **o üstünlük, o vesayet ve ebedî erginleşmemişlik de yok olup gidecektir.»** [a.g.e., s. 107 vd.]

Moses Hess

Kapitalist Toplumda Cinsel İlişkilerin Biçimsizleşmesi ve Komünizmde Erkek ile Kadın Arasındaki İlişkiler

«46. Erkek ile kadın arasında bu günkü cinsel ilişki, insan doğasına uygun mudur?

İnsan doğasına uygun olan, delikanlının bir tek kızı, kızın da bir tek delikanlıyı sevmesi ve bunların bu dışlayıcı sevgiyi bir kural olarak korumalarıdır.

«47· Şimdiki mutsuz evliliklere ve aşk kaçamaklarına yol açan nedir?

Aşkın zorla bastırılması, bunun her iki cinsi insanlık dışı, hayvanca, hatta sapık aşk kaçamaklarına sürüklemesi. Kadını en derin sefalete düşüren, hatta onu para karşılığında vücudunu satmaya zorlayan mülkiyet ilişkileri.

48. Komünist toplumda erkek ile kadın arasında evlilik birliğini kuracak bağ hangisi olacaktır?

Karşılıklı sevgi.

49. Evliliğin sona erişi nasıl olacaktır?

Karşılıklı sevgi kalmayınca sona erecektir.

50. Evlilik bağının tek başına sevgiye dayanması, her iki cinsin ilişkilerinde birtakım olumsuzluklar doğurmaz mı?

Doğurmaz; çünkü insan doğası, ancak zorla bastırıldığı zaman hayvanlarınkinin düzeyine iner. Yoksa, yukarda dendiği gibi, evlilik insan doğasına uygundur; o yüzdendir ki şimdi fuhşun bir perdesinden başka bir şey olmayan gerçek evlilik, ancak özgürlük durumunda hüküm sürecektir. Öte yandan evlilik bağının yalnız başına sevgiye dayanması hâlinde mülkiyet ilişkileri ve çocuk eğitimi gibi konularda bu gün ortaya çıkabilecek olumsuzluklar, mülkiyetin ve gençliğin eğitiminin rastlantıya ya da bireylerin keyfine terk edilmeyeceği bir toplumda ortaya çıkamaz.» [Kommunistisches Bekenntnis in Fragen und Antworten, aus Rheinische Jahrbücher zur Gesellschaftlichen Reform, Belle-vue bei Constanz 1846, c. II. s. 165 vd., yeni baskısı Moses Hess, Philosophische und sozialistische Schriften 1837-1850, der. Auguste Cornu ve Wolfgang Mönke, Berlin 1961, s. 366]

İKİNCİ ENTERNASYONAL DÖNEMİ MARXİSTLERİ

August Bebel

Ana Hukuku ve İlkel Komünizm, Baba Hukuku ve Kadının Ezilmesi

«Anaerkil, komünizmi ve herkesin eşitliğini meydana getirmişti. Babaerkil kişisel mülkiyeti, mirası, kadının bağlılığını ve tutsaklığını meydana getirdi ...

Bu büyük değişikliğin ayrıntılarını göstermek güçtür. Bu ilk

büyük devrim, tarihin eski uluslarında yavaş yavaş meydana gelmiştir.

F. Engels'e göre bu büyük evrim barış içinde olmuştur. Anaerkil düzenden, babaerkil düzene geçiş, koşullar uygun olduğu için, barış içinde meydana gelmiştir. Beckofen eski yazılara dayanarak, kadınların bu toplumsal evrime şiddetle karşı koyduklarını söyler. Beckofen Amazonlardan, doğu memleketlerinden; Güney Amerika'dan, Çin'den topladığı birçok efsanelerle bu iddiasını doğrulamaya çalışır.

Erkek üstünlüğünün başlamasıyla, kadın, birliği içindeki eski yerini yitirdi. Erkek, evlilikte kadını bağlılığa zorladı. Kendi bu zorunluğun dışında kaldı. Eski dönemlerde kadının aldatması, ölüm ya da tutsaklıkla cezalandırılırdı.»

[Kadın ve Sosyalizm (1. baskı 1879), Ankara 1977, s. 39]

Eşitsizlik Eşitsiz Eğitimin Sonucudur

«Birçokları, kadın cinsinin aklının, orta erkeğin aşağısında olduğunu kabul ederler. Bugünkü **kadının akıl durumu, efendisi erkeğin ortaya çıkardığı durumdur.** Kadının öğrenimi, hiç acımaksızın ihmal edilmiştir. Bugün bütün toplum sınıfları arasında düşünce alışverişi yüzyılın en çok istediği bir şeydir ... Kadının aklî gelişmesinde yaptığımız, ihmali ve büyük hatayı şimdi anlıyoruz. Bu ihmallerden yalnız **kadınlar değil,** erkekler de acı duymaktadırlar.» [a.g.e., s. 91]

«Ev İşleri» ile Sınırlanma Kadınların Ufkunu Daraltır:

«Erkek, mesleğinde başarılı olmak, işini büyültmek, düşüncelerini aydınlatmak için çevresini genişletir. Ama kadın daima dar çevresinde kalır. Ev işleri kadının zamanının büyük bir bölümünü yutar ve düşünce hayatının gelişmesine olanak vermez.» [a.g.e., s. 93]

Kadının Doğururken Yaşadığı Acılar ve Ölüm Tehlikeleri:

«Dünyaya bir çocuk getiren kadın, memleketi korumak için sınırda kan döken erkek kadar faydalı bir iş yapar. Birçok kadın doğum sırasında hayatlarını verir.» [a.g.e., s. 148]

Devrimci Proletarya — Kadınların Özgürleşmesinde Müttefik:

«Kadın bu amaca varmak için, çevresinde kendisi gibi düşünen ve hareket eden insanları bulmaya zorunludur. Bu insanlar da işçi kadınlardır. Sınıf bilincine sahip emekçi, sınıf egemenliği üzerine kurulan devlet kalesine hücuma başlamıştır. Bugünkü devlet, bir cinsin öteki cins üzerine egemenliğini kabul etmiştir. Kaleyi her

çaptaki silâhla dört tarafından sarmak gerekir, tâ kaleyi yıkıncaya dek... Kaleyi kuşatan emekçi ordusu, kendisine gerekli subayları, silâhları her tarafta bulabilir. Tabii bilimler, tarihi araştırmalar, pedagoji, sağlık koruma, istatistikler bu hareketin başlıca silâhlarıdır. Felsefe önde gelir ... Sınıfsal devletin ele geçirilmesi ... hareketini, bu devleti savunan sınıfların kendi aralarındaki anlaşmazlıklar kolaylaştırır ... Bundan böyle namuslu aydınlar da bizim yardımcımız olacaklardır. Başlangıçta bunlar da bize düşmandılar. Ama bunların da bilgileri artar, görüş açıları genişlerse, küçük sınıfsal çıkarların üstüne çıkarak, ideal istekleri olan adaleti ve kitlelerin özgürlüğünü savunmaya zorunlu olacaklardır.» [a.g.e., s. 149]

Yeni Toplum Düzeninde Özgür Kadın

«Yeni toplumda kadın ekonomik ve toplumsal olarak tamamen bağımsız olacaktır. Hiç kimseye bağlı olmıyacak, hiç kimsenin sömürülmesiyle karşılaşmıyacaktır. Her insan gibi özgür, erkekle eşit ve alınyazısına sahip yaşıyacaktır. Öğrenimi erkekle eşit olacak, yalnız cinsel fonksiyonların, farkların zorunlu kıldığı bazı işlerde ayrılacaklardır. Kadın, işini kendi isteğine, eğilimlerine ve yeteneklerine göre seçer, erkekle eşit koşullar altında çalışır.

Aşk sorununda erkek gibi özgür ve baskıdan uzaktır. Erkeğe evlenme teklif edebilir. Evlilik birliğine hiçbir neden, ya da çıkar kaygısıyla değil, sadece duyguların itmesiyle girer. Bu birlik özel bir anlaşmadır. Resmi makamların hiçbir şekilde karışması sözkonusu değildir. Evlilik, ortaçağa dek uzanan özel bir anlaşma olduğu gibi, bu toplumda da aynı niteliktedir. Sosyalizm, burada hiçbir şey yaratmaz. Yalnız başka toplumsal bir biçimde yeniden kurulur, daha yüksek uygar bir evreye erişir ...

Burjuva evliliği —bunu yukarıda da ispat ettik— burjuva ilişkilerinin bir sonucudur. Sıkı sıkıya kişisel mülkiyete, miras hakkına bağlıdır. Meşru çocuklara sahip olmak için yapılmış bir sözleşmedir. ... Sosyalist toplumda hiç kimsenin bırakacak mirası yoktur. Sadece ev eşyası, kişisel eşya miras olarak bırakılabilir. Böylece yeni evlilik bu bakımdan ailede tutunacak bir nokta bulamaz ... Böylelikle kadın özgür olacak, çocuk onun bu özgürlüğüne engel olmayacak, sadece hayatının zevkini artıracaktır. Çocuğu büyütmek için toplum ona her kolaylığı sağlıyacaktır ...

Yeni toplum, ilkel toplumun bireylere sağladığı fırsatları, daha yüksek bir uygarlık düzeyi içinde verir. O zaman kadın da ilkel toplumun kadına verdiği **işlek ve eylemsel yeri** yeniden ve daha yüksek bir biçimde alır. Erkeğin malı olmaktan çıkar, erkeğe eşit olur. [a.g.e., s. 252-257]

«Kadının tam kurtuluşu, bizim kültürel gelişmemizin bir amacıdır. Bu da ancak, insanın insan üzerinde, kapitalistin işçi üzerindeki egemenliğini kaldıran devrimle mümkündür. İnsanlık ancak,

böylelikle tam gelişimine erişebilir. İnsanların hayal ettikleri, özlemini çektikleri 'altın dönemi'ne ancak o zaman erişebiliriz. Bu dönemde sınıf egemenliği kesinlikle ortadan kalktığı gibi, bu egemenlikle birlikte, erkeğin kadın üzerindeki egemenliği de kalkar» (a.g.e., s 258)

Edward ve Eleanor Marx-Aveling

Cinsiyetler Arasındaki İlişkinin İktisadî Temeli ve Burjuva Kadın Hareketi:

«Erkek ile kadın arasındaki ilişki ele alınırken, temelli bir önemi olduğu hâlde çoğunlukla yeterince göz önünde tutulmayan bir nokta vardır. Kadınlara daha çok özgürlük için mücadele etmeyi hayatlarının amacı hâline getirenler bile, bu noktanın önemini anlamıyorlar. Burada söz konusu olanın bir **iktisat sorunu** olduğu, bu temel olgu, yeterince hesaba katılmıyor. Kadının durumu, günümüzün karmaşık toplumundaki her şey gibi, iktisadi bir temele dayanıyor ... Kadın sorunu toplumsal yapının tümüne ilişkindir ... Kadının bu gün gördüğü muameleye, sebeplerini günümüz toplumunun ekonomisinde aramaksızın karşı çıkanlar, bir hastalığı yalnız yerel olarak tedavi edip vücudun tümünü muayene etmeyen hekime benzerler ...» (Kadın Sorunu, 1887'de İngilizce yayımlandı, buradaki alıntı Archiv-drucke 3, Edward ve Eleanor Marx-Aveling, **Die Frauen-Frage**, VSA Verlag Berlin 1973, s. 11 vd. ndan)

«Bu eleştiri ... kadının durumunun katlanılmaz olduğunu kabullenip kadının durumunu düzeltmek için neler yapılabileceğini ciddi olarak düşünenlere de yöneliyor. Kastedilenler haklılığı tartışma götürmez bir talep olan kadınların seçme hakkı için; Bulaşıcı Hastalıklar Yasasının (Contagious Diseases Act, yani Engels'in 'devlet imtiyazı ve gözetimi altında umumhaneler kurma denemesi' olarak nitelendirdiği, 1864, 1866, 1869 tarihli Contagious Diseases Prevention Acts) —erkek korkaklığının ve vicdansızlığının yarattığı bu korkunç ucubenin— kaldırılması için; kadınlara üniversitelerin, hem akademik, hem de seyyar ticaret memurluğundan öğretmenliğe, bütün öteki mesleklerin açık tutulması için uğraşan seçkin ve yorulmaz insanlardır. Kendi sınırları içerisinde iyi olan bu çalışmaya ilişkin olarak özellikle üç noktayı belirtmek gerekir. Birincisi, bu çalışmaya katılanlar, bir kural olarak hâli vakti yerinde olan sınıflardan gelirler. Tek ve ancak kısmî istisnası Bulaşıcı Hastalıklar Yasasına karşı ajitasyon olmak üzere, çeşitli hareketlere katılan kadınların hemen hiçbiri işçi sınıfına mensup değildir ...

İkinci olarak değinmek istediğimiz nokta 'ilerici' kadınlarımızın bütün tasarımlarının mülkiyete, meslekî zümre sorunlarına ya da duygusal sorunlara ilişkin olduğudur. Aralarından hiçbiri bu sorunların her birinin ya da toplumun kendisinin iktisadi temeline nüfuz

etmez. Kadının kurtuluşu için çalışan hemen herkesin iktisadî sorunlardaki cehaletini bilenler bu olgu karşısında şaşırmayacaklardır ...

Üçüncü nokta ikincisinin sonucudur. Burada sözü edilen kadın hareketinin doğrultusu, **var olan toplumun çerçevesini aşan hiçbir** şeyi önermez. Bu nedenle bu hareketin yaptıkları, elbette bizim açımızdan bakıldığında, **fazla** değerli değildir. **Biz seçme hakkını bütün kadınlar için** istiyoruz, yalnız mülk sahibi olanlar için değil; aynı şekilde Bulaşıcı Hastalıklar Yasasının kaldırılmasını ve kadınların mesleklerini özgürce seçebilmesini destekliyoruz. Bunlarla kadının erkek karşısında bu günkü durumu ciddî bir değişikliğe uğramış olmayacaktır. (Rekabetin artışının ve geçim kavgasının gitgide şiddetlenişinin sonuçlarını burada ele almıyoruz). Çünkü bu sorunların hiçbiri ... kadın ile erkek ilişkisini etkilemez. Gelecekteki bir değişikliğe bu taleplerin hayata geçirilmesiyle daha kolay ulaşılabileceğini yadsımıyoruz. Ne var ki şunu kafamıza yerleştirmemiz gerekir ki **erkek ile kadın ilişkisinde gerçek bir değişme ancak toplumsal devrimin sonucu olabilir.** Toplumda geniş kapsamlı bir alt üst oluş olmazsa kadınlar asla özgür olamazlar.» (a.g.e., s. 12 vd.)

«Kadının Doğal Mesleği» (Ev Kadınlığı Gibi) Yoktur

«Kapitalist üretimin 'doğal' yasasından ya da emek ürününün, işçinin eline gıda maddeleri biçiminde geçen parçasının 'doğal' sınırından nasıl söz edilemezse ... kadının 'doğal mesleğinden' de söz edilemez. Birinci durumda artık değer üretiminin sermayenin gerekli koşulu oluşunun; ikinci durumda işçinin eline geçen gıda maddeleri miktarının onu açlıktan ölmeye karşı korumaya ancak yetecek kadar oluşunun; üçüncü durumda ise kadının yalnızca çocuklara ve ev işlerine bakmakta ve efendisine itaatte 'ehil' oluşunun doğa yasalarıyla ilgisi yoktur ... Söz konusu olan, sırf belirli, geçici toplumsal teamüllerdir, Fransızcayı diplomasi dili ilân eden teamül gibi.» (a.g.e., s. 15)

Kadının Ezilişi (Yapısal) Zora Dayanır

«Kadınları ister bir bütün olarak ele alalım, ister yalnızca yüz çizgileri bekâretin işaretlerini taşıyanları, her seferinde aynı tasarım ve ülkü eksikliğini görürüz. Burada da sebep erkeğe olan **iktisadî bağımlılıktır.** İşçiler nasıl birer üretici olarak haklarından yoksun edilmekteyseler kadınlar da birer insan olarak haklarından yoksun edilirler. Her zaman ve her koşulda **mülksüzleştirmeyi sağlayan** yöntem, burada da geçerlidir — zor.» (a.g.e., s. 17)

(Avelingler, daha sonra, zina durumunda cinsiyet ayrımı yapılmamasını, boşanmanın kolaylaştırılmasını, çocukların cinsel bakımdan aydınlatılmasını ve karma eğitimi, ayrıca evlilik öncesi ve evlilik dışı cinsel ilişki üstündeki tabunun kaldırılmasını savunurlar.)

Sosyalizmde Kadının Konumu:

«Kuşkusuz herkes eşit olacak, cinsiyete göre hiçbir ayrım yapılmayacaktır. Böylece kadınlar bağımsız olacaklardır: Eğitimleri ve öteki olanakları erkeğinkilerle aynı olacaktır. Tıpkı erkek gibi kadın da, bedence ve kafaca sağlam olduğu sürece (bunların sayısı o kadar artacaktır ki)!, toplumun, dolayısıyla kendisinin ihtiyaçlarını karşılamak için toplumsal emekte kendisine düşen bir, iki ya da üç saatlik payı yerine getirecektir. Daha sonra sanat, bilim, öğretim ve edebiyat ya da her hangi bir eğlence biçimi için serbest kalacaktır. Fuhuş, onu zorunlu olarak ortaya çıkarmış ve hâlâ çıkarmakta olan iktisadi ön koşullarla birlikte yok olacaktır.

Sosyalizmde tek eşliliğin mi, çok eşliliğin mi hüküm süreceği bir ayrıntıdır; bu konuda ancak birey olarak fikir yürütülebilir. ... Kişisel olarak biz tek eşliliğin varlığını sürdüreceği kanısındayız. Erkekler ile kadınların sayısı yaklaşık olarak eşittir ve en yüksek ülkü, iki insan hayatının tam ve sürekli olarak birbirine bağlanması olsa gerektir. Bu gün neredeyse olanaksız olan böyle bir ülkü, dört şeyi gerektirir: aşk, saygı, düşünsel birliktelik ve zorunlu ihtiyaç maddelerinin el altında bulunması. Bunların her birinin gerçekleştirilmesi, hedeflediğimiz sistemde, 'var oluşumuz'u güç belâ sürdürebildiğimiz bu günkü sisteme göre çok daha kolay olacaktır.» [a.g.e., s. 30]

Paul Lafargue

Komünizmde Erkek ve Kadın, Makinenin Kurtarıcılığı:

«Sınıfların ortadan kalkmasını ve, ister erkek ister kadın olsun, toplumun bütün üyelerinin eşitliğini ön-gerektiren komünizm iş bölümü devam ettiği sürece geri gelemezdi. O iş bölümü ki cinsiyetleri ayırmakta, kadını toplumsal görevlerinden yoksun bırakmakta, ev yönetiminin özel alanına kapatıp koca boyunduruğuna boyun eğdirmekte, toplumu sınıflara bölmekte, bu sınıflardan birini toplumun savunması ve yönetimiyle görevlendirirken öbürlerini birer köle, serf ya da proleter olarak binlerce özel işe dağılmış olarak üretim yapmak zorunda bırakmaktaydı. Makine iş bölümüne yeniden son vererek erkekler ile kadınları eşit kılar ... Erkek ile kadın, çocukluklarından başlayarak makinelerin nasıl kullanılacağını öğrenirlerse dikiş dikmeden dokumaya, çift sürmeden vb. rahatlıkla geçebilirler, bir başka deyişle ömür boyu —Orta Çağın zanaatçısı gibi— aynı mesleğe bağlanacaklarına bedensel ve ruhi sağlıklarının yararına olarak sınaî faaliyetler ıskalasını bütünüyle katedebilirler.» [**La Propriété, Origine et Evolution**, Paris 1895 (Yves Guyot'nun bir **réfutation**'uyla birlikte), s. 521 vd.]

«Aile işlevlerinde kadının yerini dolduran ve onu aile ocağından kurtaran, onu sanayi üretimine katılmaya zorlayarak çocuğun beşi-

ğini elinden alan ve kapitalizmin zindanına hapsedip ona işkence eden makine; aynı makine, ilkel komünizmde sahip olmuş olduğu toplumsal işlevi kadına geri verir; o (komünizm), kadının, mucit olarak oynadığı ve anıları antik çağın efsane ve dini söylenceleri aracılığıyla bize aktarılan muhteşem rolü yeniden benimsemesine yol açacaktır.» (a.g.e., s. 522)

(Bir dipnotta Lafargue, uygulamalı sanatlardaki (el sanatları) birçok icadın kadınlara atfedildiği Mısır, Küçük Asya ve Yunan efsanelerine değinir. «Bu efsanevi anılar, bizi ilk olarak gelişenin kadın beyni olduğu varsayımına götürür; bu, günümüzde bile doğrudur; kız çocukları, (aynı yaştaki) oğlan çocuklarından daha uyanık ve daha zekidirler; bu yüksek özellilkeri ilerde yitirişleri, bin yıldan beri mahkûm edildikleri manevi, bedensel ve düşünsel eğitim sisteminin saçmalığından ötürüdür.»)

Karl Kautsky

Münferit Hanenin Kaldırılması ve Sosyalist Toplumda Kadının Kurtuluşu:

«Sosyalist toplum iktisadi gelişmeyi frenlemez; tersine ona yeni bir hız verir. Dolayısıyla bu gelişme, eskiden olduğu gibi ev işlerini ardı ardına özel sanayi işletmelerinin işlerine dönüştürmeye, **kadını münferit hane işçisinden büyük işletme işçisi** hâline getirmeye devam edecektir. Ama bu geçiş, kadın açısından ev köleliğinden ücret köleliğine geçiş anlamına gelmeyecektir artık; onu ailenin koruyucu parmaklarından alıp proletaryanın en korumasız, en savunmasız tabakalarının içine fırlatmayacaktır artık. Kadın, **kooperatif büyük işletme içindeki** çalışmasıyla iktisadi bakımdan erkeğe eşit kılınmış olacak, onunla **kooperatifte aynı payı** elde edecektir; yalnız evin değil, sermayenin de boyunduruğundan kurtulunca (özgürleşince) onun özgür yoldaşı olacaktır. Başına buyruk, erkeğe eşit duruma gelen kadın fuhşun her türlüsüne, gerek yasal olanına, gerekse yasa dışı olanına, son verecek, erkek ile kadın için eşit derecede geçerli tek eşliliği dünya tarihinde ilk kez yalnız lâfızda değil, gerçeklikte de var olan bir kurum hâline getirecektir.» (**Das Erfurter Programm, in seinem grundsätzlichen Teil erläutert**, 1892, 17. baskı, Stuttgart 1922, s. 141'deki alıntı)

(Erfurt programı, 5. maddesinde «kamu hukuku ve özel hukuk bakımından kadını erkekten daha aşağı bir duruma koyan bütün kanunların kaldırılması» talebini içeriyordu.)

Clara Zetkin

Burjuva Kadın Hareketinin Zaafları ve Tehlikeleri

«Burjuva kadın hareketinin yükselttiği ilkesel talep hukuki ve toplumsal bakımlardan kadının erkekle tam eşitliğidir. Hareketin

önderleri, bu talebin gerçekleşmesinin kurtarıcı anlamının istisnasız bütün kadınlar için aynı olacağını ileri sürüyorlar. Bu yanlıştır. Feministler, insanların tam toplumsal özgürlüğü ya da köleliği açısından belirleyici olan bir olguyu, kapitalist üretim tarzı üzerinde yükselen burjuva toplumunun burjuvazi ile proletarya arasındaki uzlaşmaz sınıf karşıtlığıyla bir yanda sömürenler ve egemenler, öte yanda sömürülenler ve egemenlik altında tutulanlar hâlinde bölünmüş olduğu gerçeğini, görmüyorlar ya da görmek istemiyorlar. Kadınların cinsiyet temeli üzerindeki birliktelikleri gerçi erkeğin üstünlüğü ve ayrıcalığı yararına az çok haksız ve ezilmiş durumdadır; ama kadınların durumu, hayatlarının biçimlenişi açısından en sonunda belirleyici olan, şu ya da bu sınıftan oluşlarıdır. Kadın cinsinin erkek cinsiyle yasa metinlerindeki biçimsel eşitliği, ezilen ve sömürülen sınıfın kadınlarına gerçek ve tam toplumsal ve insani özgürlüğü ve eşitliği getirmez; nasıl ki aynı sınıfın erkekleri de, burjuvazinin erkekleriyle olan cinsel ortaklıklarına karşın bu özgürlük ve eşitlikten yararlanmazlar.» [Zur Geschichte der proletarischen Frauenbewegung Deutschlands, der. Almanya Sosyalist Birlik Partisi MK'ye bağlı Marxizm-Leninizm Enstitüsü 1958 (1928 tarihli el yazması, 1905 tarihli bir bölümle birlikte), s. 203]

«Erkek cinsinin kadın cinsi üstündeki egemenliğini ve iktidarını kırmak için burjuva kadın hareketinin temel talepleri şunlardır: nikâh sözleşmesi, evliliğin kurulması ve boşanmada eşit hak; hem kadın, hem erkek için çocuklar üzerinde tasarruf hakkı; her iki cins için tek bir cinsel ahlâk; kadın için serveti, geliri, kazancı üzerinde serbest tasarruf hakkı; mesleki eğitim ve mesleki faaliyet özgürlüğünün güvence altına alınması; kadınlara toplumsal hayatın bütün alanlarında erkeklerle eşit hareket ve faaliyet serbestisi hakkı; devlette ve devlet organlarında tam siyasal eşitlik ve daha başkaları. Kadın haklarına ilişkin taleplerin kadın proleterler, emekçi kadınlar için de değerli olduğu, özellikle kadın cinsinin eşitliğinin ilkesel olarak tanınmasının onlar için de anlamının büyük olduğu tartışma götürmez. Yalnız, sömürülenlerin vücudunu ve ruhunu zincir altında tutan sınıf köleliğinin sürüp gitmesi, kadınların cinsiyet köleliğini yumuşatmaya ya da kaldırmaya yönelik reformların değerini ve anlamını burjuva toplumunda kadınların çoğunluğu için azaltır, hatta yok eder. Burjuva kadın hareketinin başarıları, esas olarak ve genellikle mülk sahibi, egemen ve sömürücü sınıfların iktisadi bakımdan özgür kadınlarına yarar getirir.» [a.g.e., s. 204 vd.]

«Örgütlü feminizmin karşı devrimci gücü, burjuva hanımlarının toplanmasına değil, istenç ve eylemleri devrim için sınıfın sınıfla mücadelesi yerine burjuva toplumunun reformu için cinsin cinsle mücadelesi üzerinde yoğunlaştırılan büyük emekçi kadın kitleleri üstündeki aldatıcı, kötürümleştirici etkisine dayanır. Burjuva

kadın hareketi, bu kitleleri karşı devrimin güçleri derecesine düşürür; yapıp ettiklerinde, eni konu reformcu, sosyal demokrat kadın hareketini yedeğine alır.» [a.g.e., s. 209 vd.]

Sosyalist Kadın Hareketi, Burjuva Kadın Hareketiyle Arasına Mesafe Koyar

«Sosyal demokrat kadın hareketi, proletaryanın devrimci kurtuluş mücadelesinin parçası olarak eş değerliğini, teoride ve pratikte feminizmden ve burjuva reformculuğundan iyice koparak pekiştirdi. Bunun için gerekli hesaplaşmalar, ancak sosyalizmin öncüsü olarak proletarya devrimi ve diktatörlüğü aracılığıyla çözülebilecek bir toplumsal sorun olan kadın sorununun bütün cephesi boyunca yer aldı ... Daha önemli olanı ... kadınların oy verme hakkıyla ilgili ilkesel ve taktik tavır uğrundaki mücadeleydi. 'Hanımlara oy hakkı'nın savunulmasına, proletaryanın oy verme hakkı mücadelelerinde kadınlara genel oy hakkı talebinden vazgeçilmesine, kadınların siyasal oy hakkının kadın hakları açısından kadın cinsinin tam toplumsal kurtuluşuyla eşitlenmesine izin verilmeli miydi? Bu tartışmalı sorunun açıklığa kavuşturulması, reformculuğa, oportünizme karşı bütün cephe boyunca yürütülen hararetli bir mücadele hâline geldi. Sosyal demokrat kadın hareketinin en ileri taşıyıcılarının inisiyatifi ve direnci, bu mücadelenin II. Enternasyonalin 1907'de Stuttgart'ta yapılan kongresinde devrimci Marxizmin zaferiyle sonuçlanmasını sağladı. Sosyal demokrat kadın hareketi, en iyi dönemlerinde, oportünizm ve revizyonizmle mücadelede II. Enternasyonalin sosyalist partilerinin 'sol kanadının' değerli bir gücü oldu.» [a.g.e., s. 218 vd.]

Rosa Luxemburg

Kadınlara Oy Hakkı ve Sınıf Mücadelesi

«Kadınlara oy hakkı, Belçika sosyal demokrasisi saflarında program maddesi olarak sürekli ve genel kabul görmekle kalmamış, parlamentodaki işçi temsilcileri bu konuda 1895 yılında parlamentoda yapılan oylamada oy birliğiyle olumlu oy vermişlerdi. Ne var ki bu güne dek öteki Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Belçika'da da sorunun gerçekleşme olasılığı, hiç olmamıştı. Bu gün ilk kez bir gündelik siyaset sorunu olacak gibi görünürken bir de ne görüyoruz? Meğer işçi partisinin saflarında eski program talebi konusunda hiç de tek bir görüş hüküm sürmüyormuş. Hatta, daha hoşu, Dawinne'in Bruxelles kongresindeki açıklamasına bakılırsa 'bütün parti, kadınların seçme hakkı sorununda olumsuz bir tavır benimsiyor' imiş!

Hepsinden şaşırtıcı ise Belçikalı sosyal demokratların kadınların oy hakkına karşı kullandıkları tanıtlama. Şimdilerde Rus çarlığının, vaktiyle Alman hükümdarlarının siyasal haksızlıklarını haklı

göstermek için kullanmış oldukları savların ta kendisi bu: «Halk, henüz oy verme hakkını kullanacak kadar olgunlaşmamıştır'. Halk için bizatihi siyasal hakları kullanmaktan başka bir siyasal olgunlaşma okulu olabilirmiş gibi! Erkek işçi sınıfı da oy pusulasını sınıf çıkarlarının bir silâhı olarak kullanmayı ancak yavaş yavaş öğrenmemiş ve hâlâ daha öğrenmesi gerekmiyormuş gibi- Tersine, proleter kadınlarının siyasal hayata girmelerinden aklı başında herkes, olsa olsa işçi hareketinin eninde sonunda güçlü bir atılım yapmasını bekleyebilir. Bu perspektif, sosyal demokrasinin ajitasyon çalışması için muazzam bir yeni alan açmakla kalmayacaktır. Aynı zamanda sosyal demokrasinin siyasal ve manevi hayatının içerisine kadınların siyasal özgürleşmesiyle birlikte kuvvetli, taze bir rüzgâr esecek, bu rüzgâr, parti üyelerimizi de, ister işçi, ister yönetici olsunlar, etkisi altında bulundurduğu besbelli olan şimdiki dar kafalı aile hayatının pis havasını dağıtacaktır.

Gel gelelim Belçika'da kadınların seçme hakkını kazanmalarını ilk zamanlarda din egemenliğinin güçlenmesi gibi son derece uğur suz siyasal sonuçlar izleyebilir. Ayrıca işçi partisinin tüm örgütlenişini ve ajitasyonunu baştan aşağı yeniden biçimlendirmek gerekebilir. Tek kelimeyle, kadınların siyasal hak eşitliği **cüretli ve büyük bir** siyasal tecrübedir». [Leipziger Volkszeitung, No. 76, 4-4.1902, R. Luxemburg, **Gesammelte Werke**, Berlin 1970 c. I, 2, s. 184 vd. ndaki alıntı]

«Kadınlar da oy verme hakkının dışında bırakılamaz. Halktan gelen kadınların devasa çoğunluğu erkekler kadar ağır çalışır ve toplumun yükünü taşır. Kadınlar, anne ve toplumun genç kuşağının eğiticileridirler. Bu yüzden kadınlar, bütün nüfusun, yani kadınların kendilerinin, kocalarının ve çocuklarının kaderi ve hayatının söz konusu olduğu yerde tıpkı erkekler gibi oy kullanma hakkına sahip olmalıdırlar.» [Was wollen wir? Kommentar zum Programm der Sozialdemokratie des Königreiches Polen und Litauen (1906), R. Luxemburg, **Internationalismus und Klassenkampf**, Neuwied 1971, s. 101'deki alıntı]

Burjuva ve Proleter Kadınları ve Toplumsal İşlevleri

«Bu günkü devlet için gerçekte önemli olan, çalışan kadınları ve yalnız onları oy verme hakkından yoksun bırakmaktır. Onun haklı olarak korktuğu, çalışan kadınların, sınıf egemenliğinin bütün yıllanmış kuruluşlarını, o arada her düşünen kadın proleterin can düşmanı olması gerektiği militarizmi; gümrükler denen soygun sistemini ve gıda maddeleri üzerindeki vergileri vb. tehdit etmesidir. Kadınların oy verme hakkı, iç düşmanı, devrimci sosyal demokrasiyi, güçlendirebilecek olan milyonlarca kadın arkasında yer aldığı için bu günkü kapitalist devletin nefret ettiği ve korktuğu bir şeydir. İş burjuvazinin hanımlarına kalsaydı kapitalist devlet onlardan

yalnızca gericiliğe etkili bir destek beklerdi. 'Erkeklerin ayrıcalıkları'na karşı savaşta birer dişi aslan kesilen burjuva kadınlarının çoğu, oy verme hakkını elde edince uysal kuzucuklar gibi muhafazakâr ve dinci gericiliğin peşine takılacaklardır. Hatta gericilikte sınıflarının erkeklerini bir hayli geride bırakacakları kuşkusuzdur. Aralarında iş güç sahibi olan az sayıda kadın bir yana bırakılırsa burjuvazinin kadınları toplumsal üretime katılmazlar; kocalarının proletaryadan sızdırdıkları artık değerin yalnızca tüketiminden pay alırlar, halkın gövdesine yapışmış asalakların asalaklarıdır. Tüketimden pay alanlar ise, asalaklık 'hak'kının savunulmasında sınıf egemenliğinin ve ve sömürünün dolaysız taşıyıcılarından çoğunlukla daha kudurgan ve acımasız olurlar. Bütün büyük devrim mücadelelerinin tarihi bunu doğrulayan korkunç örneklerle doludur.» [Frauenwahlrech, der. ikinci sosyal demokrat kadınlar günü adına Clara Zetkin, Stuttgart, 12.5.1912. R. L. **Gesammelte Werke**, c. 3, s. 162'deki alıntı]

«İktisadi ve toplumsal açıdan, sömürücü sınıfların kadınları nüfusun bağımsız bir tabakasını oluşturmazlar. Onların yerine getirdikleri tek toplumsal işlev, egemen sınıflar için birer doğal çoğalma âleti olmaktır. Buna karşılık proletaryanın kadınları iktisadi açıdan bağımsızdırlar, toplum açısından en az erkekler kadar üretici bir faaliyet içindedirler. Kıt ücretle ailenin gündelik geçimini sağlamada ve çocukları yetiştirmede eviçi emekleriyle erkeğe yardımcı olmaları anlamında değil. Bu emek, isterse bin türlü küçük zahmetin meydana getirdiği muazzam bir özveri ve çaba demek olsun, günümüzün kapitalist iktisadi düzeni açısından üretici değildir. Bu emek, yalnızca proleterin bir özel işi, onun nimeti ve bereketidir ve tam da bu yüzden günümüz toplumu açısından boşa harcanmıştır. Üretici sayılan, —sermaye egemenliği ve ücret sistemi devam ettiği sürece— yalnızca artık değer yaratan, kapitalist kâr üreten emektir. Bu açıdan bakınca çalgılı meyhanedeki rakkase bacaklarıyla müteşebbisin cebine kâr akıttığı için üretici işçidir; buna karşılık proletaryanın kadınları ile analarının evlerinin dört duvarı arasındaki bütün zahmetleri üretici olmayan faaliyet sayılır. Bu, acımasız ve çılgınca bir şey gibi gözükse de günümüzün kapitalist iktisadi düzeninin acımasızlığına ve çılgınlığına kesinkes uygundur; bu acımasız gerçekliği açıklıkla ve kesinlikle kavramak ise proleter kadınları için başta gelen zorunluktur.

Çünkü tam da bu açıdan bakıldığında kadın prolerlerin şimdiki siyasal eşitlik talebi, sağlam bir iktisadi temele bağlanmış olmaktadır: Milyonlarca proleter kadını, günümüzde erkekler gibi kapitalist kâr yaratıyor — ... Öyleyse bunlar, günümüz toplumu açısından en kesin bilimsel anlamıyla üreticidirler. Her geçen gün, kapitalist sömürüye uğrayan kadınların saflarını kalabalıklaştırıyor ... Ve böylece her geçen gün ve sanayideki her ilerleme, kadınların siyasal eşitliğinin sağlam temeline yeni bir taş ekliyor.» [a.g.e., s. 163]

Kadın Emeği, Sınıf Mücadelesi ve Kadın Proleterin Eğitilmesi

«Kadınların okul eğitiminden geçmesi ve zihince geliştirilmesi, artık iktisadî mekanizmanın kendisi için gerekli hâle geldi. Ataerkil 'aile ocağı'nın anlayışı kıt, dünyadan haberi olmayan kadını, günümüzde siyasal hayatın isterlerine olduğu kadar büyük sanayi ve ticaretin gereklerine de yaramaz. Ne var ki kapitalist devlet, bu konudaki ödevlerini de savsaklamıştır. Şimdiye dek kadınların zihnî ve manevî bakımlardan uyandırılması ve eğitilmesi için gereken işlerin en çoğunu ve en iyisini yapanlar sendikal ve sosyal demokrat örgütler oldu. Nasıl daha on yıllar önce Almanya'da sosyal demokratlar en yetenekli, en zeki işçiler olarak biliniyor idilerse bu gün de sosyal demokrasi ve sendikalar, proletaryanın kadınlarını kısıtlı var oluşlarının pis havasından, ev işlerinin pısırık miskinliğinden ve dar kafalılığından çekip çıkardı. Proleter sınıf mücadelesi kadınların ufkunu genişletti, zihinlerini esnekleştirdi, düşünme yeteneklerini geliştirdi, kadınların çabası için büyük hedefler gösterdi. Sosyalizm, proleter kadınlarının çoğunluğunun manevî yeniden doğuşunu gerçekleştirirken onları hiç kuşkusuz sermaye için yetenekli, üretici birer kadın işçi hâline de getirmiş oldu.» [a.g.e., s. 164]

«Mülk sahibi burjuva kadınının evi onun dünyasıdır. Kadın proletere gelince, bütün dünya, acısıyla sevinçleriyle, soğuk acımasızlığı ev haşin büyüklüğüyle onun evidir. Kadın proleter, İtalyalı tünel işçisiyle birlikte İsviçre'ye gider, barakalarda kamp kurar, dinamit kapsülleriyle havaya uçurulan kayaların yanı başında türkü söyleyerek memedeki çocuğunun çamaşırlarını kurutur. İlkbaharda onu mevsimlik işçi olarak istasyonların gürültüsü içinde otururken görürsünüz ... Bunalımın sefaletini Avrupa'dan Amerika'ya taşıyan her dalga, transatlantiğin güvertesindeki kadın proleteri de yeni bir diyara götürür ...

Toplumda iktisadî bir işlev yerine getirmediği, sınıf egemenliğinin hazır meyvelerini yediği için burjuva kadınının siyasal haklar elde etmekte gerçek bir çıkarı yoktur. Burjuva kadınları arasında yükseltildiği yerlerde kadınların eşitliği talebi maddî köklerden yoksun, tek tük zayıf grupların bir ideolojisinden, kadın ile erkek arasındaki karşıtlığın bir hayaletinden, bir garabetten başka bir şey değildir. Süfrajet hareketinin soytarılığı buradan kaynaklanır.

Kadın proleterin siyasal haklara ihtiyacı vardır. Çünkü o, toplum içinde ... erkek proleterle aynı iktisadî işlevi yerine getirir. Çıkarları aynıdır ve bunları savunmak için aynı silâhlara ihtiyacı vardır. Onun siyasal taleplerinin kökü sömürülenler sınıfını sömürücüler sınıfından ayıran toplumsal uçurumun derinliklerindedir, erkek ile kadın karşıtlığında değil, sermaye ile emek karşıtlığındadır.» [Die Proletarierin, Sozialdemokratische Korrespondenz, No. 27. 5.3.1914 içinde, R. L. Gesammelte Werke, c. 3, s. 411'deki alıntı]

«Burjuva feministleri, siyasal hakları kazanıp sonra da siyasal hayata faal olarak katılmak istiyorlar. Proleter kadınının izlemek zorunda olduğu emek kavgasının yörüngesi ise bunun tersinedir. Bu kavga, iktidarı karış karış elde eder ve ancak bundan sonra yazılı hakları kazanabilir. Her toplumdaki yükselişin başlangıcında eylem vardı. Proleter kadınları, bütün alanlardaki faaliyetleriyle siyasal hayata sağlamca ayak basmak zorundadırlar; hakları için bir temeli ancak bu yoldan sağlayabilirler. Egemen toplum, onları yasama tapınaklarına sokmuyor, ama ... Sosyal Demokrat Parti onlara kapıları ardına kadar açıyor. Burada ... proleter kadınının önünde geniş bir siyasal çalışma ve siyasal güç alanı uzanıyor...» [a.g.e., s. 412]

Lev D. Trotskiy

Kadınların Özgürleşmesi ve Sosyalizmde Aile Hayatının Dönüşümü

«Ev hayatı ekonomik hayattan daha tutucudur ve bunun sebeplerinden biri de, evdeki hayatın ekonomik hayattan daha az bilinçli oluşudur. İşçi sınıfı politikada ve ekonomide bir bütün olarak hareket ediyor, kendine öncülük eden Komünist Partisi'ni ön saflara doğru destekliyor ve parti kendi ortamı içinde proletaryanın tarihi hedeflerini gerçekleştiriyor. Ev hayatında ise işçi sınıfı tek tek ailelerden oluşan bir takım hücrelere parçalanmıştır. Politik rejimin değişimi, hatta ... ekonomik düzenin değişmesi —fabrikaların işçilerin eline geçmesi— bütün bunların aile şartları üzerine elbette etkisi olmaktadır, ama bunlar hep dolaylı ve dıştan etkilerdir, ailenin geçmişinden edindiği gelenekçi biçimlere hiç dokunmayan etkilerdir.

Ailede köklü bir reform, daha genel olarak, ev hayatının tüm düzenini kapsayan köklü bir reform, işçi sınıfının tümüyle destekliyeceği adamakıllı bilinçli çabaları gerektiriyor ve bu sınıfın içinde kültür ve gelişim yolunda içten bir arzu, üstün bir birleşme kuvvetinin varlığını zorunlu kılıyor ... Sovyet devletinde kadın ve erkeklerin siyasi eşitliği problemlerden biriydi ve en basitiydi. Onu daha güç bir problem izledi: kadın ve erkek işçilerin fabrika, atelye ve sendikalarda eşitliğini sağlamak ve bunu erkeklerin kadınlara zarar vermiyeceği şekilde yapmak. Ne var ki kadın ve erkeğin aile içinde fiili eşitliğini sağlamak çok daha fazla çaba gerektiriyor. Bunu gerçekleştirmeden önce tüm evcil alışkanlıklarımızda devrim yapmak gereği vardır ve besbelli ki aile içinde erkekle kadının arasında, hem normal anlamda, hem de hayat şartları açısından fiili bir eşitlik olmadıkça, böyle bir eşitlikten, sosyal çalışmalarda veya politikada olsun ciddiyetle söz etmek yersizdir. Bir kadın ev işlerine kösteklenip, ailenin bakımına, yemek ve dikiş işlerine saplanıp kaldıkça onun tüm sosyal ve politik hayata katılma şansı daha başta dumura uğramıştır.» [**Eski Aileden Yeni Aileye**, Pravda, Moskova, 13.7.1923, Türkçesi: **Sosyalizmin Güncel Meseleleri**, İstanbul 1976, s. 40 vd.]

«İşçi devleti çocukların devletçe eğitimini sağlamak ve ailenin mutfak ve çamaşır derdini hafifletmek için daha zengin olmak zorundadır. Ailenin ekonomik şartların sosyalleştirilmesi, çocukların devletçe eğitilmesi, ekonomimiz bütünüyle önemli ölçüde düzene sokulmadan imkânsızdır ... Böylece yeni aileye giden yol iki yönden ilerliyor: (a) İşçi sınıfının ve bu sınıfı oluşturan fertlerin kültür ve eğitim seviyesini yükseltmek, (b) Devletçe örgütlenen işçi sınıfının maddi şartlarını iyileştirmek. Bu iki süreç birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.» [a.g.e., s. 46-47]

«Gündelik aile hayatının biçimini değiştirmek için iki yol vardır: yukardan ve aşağıdan. 'Aşağıdan', yani tek tek ailelerin yeteneklerini, çabalarını toparlayıp, ortak mutfakları, çamaşırhaneleri vb. olan **daha büyük aileler** kurmak. 'Yukardan' denirken kastedilen, devletin ya da yerel Sovyetlerin **toplu işçi konutları**, ortak lokaller, çamaşırhaneler, çocuk yuvaları vb. inşa etmeye yönelik inisyatifleridir. İşçilerin ve köylülerin devleti olan bir devlette bunlar birbirine engel olmaz; birinin ötekini tamamlaması gerekir. Yeni bir hayatın inşasında bizzat işçi aileleirnin bağımsız el birliği olmasaydı devletin çabalarının hiçbir değeri olmazdı; ama tek tek işçi ailelerinin olaca enerjilerini bu işe harcamaları da, yerel Sovyetlerin ve devletin öncülüğü ve yardımı olmasaydı gene başarısız kalırdı. Çalışmayı yukardan ve aşağıdan eş zamanlı olarak sürdürmek gerekir.» [Moskova'da işçi kadınlar toplantısına mektup, Pravda, 28.11.1923, İngilizce baskısı, **Women and the Family**, New York 1972'den, Alm. **Frau, Familie** und Revolution, Westberlin t. y., s. 15 vd. ndaki alıntı]

«Uyuşukluk ve kör alışkanlık ne yazık ki hâlâ çok güçlü. Kör, sersem alışkanlığın etkisi ise, hiçbir yerde aile içerisindeki donuk, kapalı hayatta olduğu kadar büyük değil. Peki, uygarlıktan uzak aile görenekleriyle savaşma, en başta kimin ödevidir, devrimci kadının değilse? Bütün ileri işçilerin beslenme ve çocuk yetiştirme işlerine faal olarak katılma sorumluluğundan bağışık olduklarını söylemek istemiyoruz bununla. Ama **yeni olan** için en enerjik, en sebatlı şekilde mücadele edenler **eski olanın** acısını en çok çekenlerdir. Mevcut aile ilişkileri altında en çok acı çekenler ise kadın ve anadır. Bu yüzden proleter komünist kadın —onun peşinden de her bilinçli kadın— gücünün ve dikkatinin büyük bir bölümünü **gündelik hayatın yeniden biçimlendirilmesine** ayırmalıdır ...» [a.g.e., s. 23]

Aleksandra Kollontay

Yeni Cinsel Ahlâk ve Kadının Sosyalizm Eliyle Kurtarılışı

«İşçi sınıfının gereksinimlerinden doğan cinsel ahlâk bu sınıfın toplumsal mücadelesinin bir aracı olunca, burjuvazinin 'yenilikler' diye gördüğü şeyler toplumsal egemenliğini kesin olarak yıkmaktan başka bir işe yaramıyor ... Burjuva entellektüellerinin çözülmez ev-

lilik yerine medenî nikâhın daha kolay çözülebilen, daha serbest bağlarını koymaya kalkışması, burjuvazinin toplumsal dayanıklılığı olan tekeşli-mülk sahibi ailenin vazgeçilmez temellerini sarsmıştır.

İşçi sınıfı için ... cinslerin birliğinde daha çok esneklik ve daha az sağlamlık tamamen uyum halindedir. Ve hatta bu durum doğrudan doğruya işçi sınıfının temel ödevlerinden ileri gelir. Evlilikte bağımlılık faktörünü inkâr, burjuva ailenin son yapay bağlarını da koparır. Oysa, bir sınıfın üyelerinden birinin diğerine bağımlılığı faktörü, aynen mülkiyet faktörü gibi, proletarya psikolojisine temelden aykırıdır. Devrimci sınıf, üyelerinden birini, ayrı ve tek bir aile hücresine değil, her şeyden önce sınıfın çıkarlarına hizmet etme ödeviyle yükümlü bağımsız temsilcisini 'bağlamak'ta yarar görmez. Ailenin ve sınıfın yararları dolayısiyle sık sık çıkan çatışmalar —örneğin grevlerde, mücadeleye katılmada— ve bu durumlarda proletaryanın uyguladığı manevî ölçü, yeni proleter ideolojisinin temelini belirler, hem de yeterince açık bir biçimde.» [Yeni Ahlâk ve İşçi Sınıfı, Ankara 1974, s. 235 vd.]

«İşçi sınıfı ahlâkı, bireysel mutluluğun ve ailenin hesabına, evin duvarları dışında açılan yaşama kadının katılmasını isteyecektir. Kadını eve bağlamak, aile çıkarlarını birinci sıraya sokmak, eşlerin birbiri üzerinde mutlak mülkiyet hakları olduğu düşüncesini yaymak, bütün bunlar işçi sınıfı ideolojisinin, dayanışmanın, arkadaşlığın temel ilkesini bozan, sınıf toplulukları zincirini kıran eylemlerdir. Bir kişinin diğer bir kişiye sahip olması anlayışı, tek ve aynı bir sınıfın üyelerinin bağımlılığı ve eşitsizliği düşüncesi, proletaryanın temel ilkesi olan arkadaşlığın özüne ters düşer. Yükselen sınıfın ideolojisinin temeli olan bu ilke, **proletaryanın cinsel ahlçkı ile ilgili, şekillenme halindeki yeni yasaya rengini vermekte ve onu belirlemektedir**: Bu ilke yardımiyle insan psikolojisi, mülkiyet duyguları yerine dayanışma ve özgürlük duygularının, eşitsizlik ve bağımlılık yerine arkadaşlık duygularının birikimi doğrultusunda dönüşüme uğruyor.» [a.g.e., s. 236-37]

İlkel Komünizmde Cinsiyetlerin Hak Eşitliği

«Kadının konumu daima bir iktisadî sistemin o sıradaki gelişme aşamasında kendisine verilen emek görevlerinin bir sonucudur. İlkel komünizmde — özel mülkiyetin bilinmediği ve insanların küçük sürüler hâlinde ortalıkta dolaştığı o inanılmayacak kadar geçmişte kalmış zamanda yani, erkeğin konumu ile kadınınki arasında hiçbir fark yoktu. İnsanlar, avlanarak ve yabani meyve ve ot toplayıcılığıyla elde ettikleriyle beslenirlerdi. İlkel insanın gelişiminin bu döneminde ... erkeğin ve kadının ödevleri ve görevleri, birbirinden ayrılmazdı. Bilgili antropologların araştırmaları, insanlığın en geri gelişme aşamalarında, yani avcı ve toplayıcılar aşamasında kadın ile erkeğin bedenî özellikleri, güçleri ve çeviklikleri arasında büyük

farklar bulunmadığını ortaya koymuştur.» [Die Situation der Frau in der gesellschaftlichen Entwicklung, 1921'de Sverdlov Üniversitesinde işçi ve köylü kadınlar önünde verilen on dört konferans. Frankfurt 1975 —İsveççe çevirisinden aktarılmıştır— s. 14 vd.]

Çiftçilik ve Ana Erki — Hayvancı Göçebeler ve Baba Erki

«Tarımla uğraşan tribülerin kadınlarının çok daha büyük bir eşitlikten yararlandıkları kanıtlanmıştır. Hatta bazı köylü tribülerin ana erkil bir sistemleri vardı ... Oysa baba erki, yani baba hukukunun hâkimiyeti —tribünün en yaşlısının iktidar konumunda bulunuşu—, hayvancılıkla uğraşan halklarda, göçebelerde, gelişmiştir. Bu neden böyle oldu ve bize neyi gösterir? Sebebi elbette kadının ekonomideki rolüydü. Çiftçilik yapan halklarda esas üretici kadındı.

Çiftçiliği ilk kez düşünenin kadın olduğunu gösteren çok sayıda kanıt vardır; 'tarımda ilk işçi' kadındı. Ev yönetiminin en eski biçimlerinde kadının oynadığı rolle ilgili bir sürü ilginç olgu Marianne Weber'in 'Das Mutterrecht' adlı kitabında bulunmaktadır ...» [a.g.e., s. 17]

(Kadın, tohumluk tahılın işlevini ve iktisadî bir yardımcı malzeme olarak ateşi keşfeder, göç hareketlerinin yerleşik düzene geçmesinin, hiç değilse düzene bağlanmasının savunuculuğunu yapar).

Burjuva ve Proleter Kadın Hareketleri

«'Kadın hareketi' ... kapitalizm için tipik olan bir çelişkinin sonucuydu: Üretimde kadınların yükselen oranı; toplum, evlilik ve devlette uğradıkları sürekli ayrımcılığa kesinlikle uygun düşmüyordu.

Özel, bağımsız bir 'kadın sorunu' yoktur. Kadını ezen burjuva toplumundaki güç sermaye ile emek arasındaki büyük çelişkinin bir parçasıdır. Bir yandan kadının üretime katılması ile öbür yandan genel olarak yasal haklarından yoksun oluşu arasındaki çelişki, o zamana dek hiç bilinmeyen bir olayın ortaya çıkmasına yol açtı: kadın hareketinin oluşmasına. Ama bu hareket, en baştan birbirine taban tabana zıt iki doğrultuya bölündü: Hiziplerden biri burjuva kadın hareketinin bayrağı altında örgütlenirken öbür hizip işçi hareketinin bir parçası oldu.» [a.g.e., s. 127]

«Burjuva feministleri, kadının hiçbir alanda erkekten aşağı olmadığını olanca çabalarıyla kanıtlamaya çalışırlarken kadının, toplumun özel bir dikkat göstermesini gerektiren biyolojik özelliklerini tamamen yok saydılar. İlkel komünizm döneminde tribü kadınlara özenle bakardı; çünkü kadınlar, bir yandan tribü ekonomisinin başlıca üreticileriyken bir yandan da çocuk doğurarak tribüyü büyütürlerdi. Üretimdeki bütün görevleri erkeklerin yerine getirdiği tarihî dönemlerde ise, çocukları eskiden olduğu gibi kadının dünyaya getirmesine karşın toplum açısından kadını erkekle eşit kılmak için zorlayıcı bir sebep kalmaz. Erkek ile kadın toplumsal bakımdan yararlı bir iş yapıyorlarsa toplum, ancak o zaman, kadının ana ve ço-

cukların eğiticisi olarak yerine getirdiği ek toplumsal işleve özel bir dikkat ve ihtimamla karşılık vermeye hazır olur.» [a.g.e., s. 129]

«Feministlerin kavramadıkları bir başka nokta da kadının, belirli bedeni özelliklerinden dolayı her zaman ayrıcalıklı bir yerde bulunacağı, toplumun kadının bu özel değerleri karşısında göstereceği saygının ona zarar vermesine kesinlikle gerek olmadığıdır. Kadının ille erkekle aynı işi görmesi gerekmez ki. Erkekle hak eşitliğini güvence altına almak için **kolektif** için **eş değerli bir iş** yapması, fazlasıyla yeterlidir. Feministler, bu bağlantıyı kavramaktan uzaktılar; o yüzden de hareketleri dar kafalı ve tek yanlıydı.» [a.g.e., s. 129 vd.]

«... İşçi hareketinin nihai hedefinin aynı zamanda kadın sorununun çözümünü de birlikte getireceğini ilkin ne kadın işçi, ne de işçi sınıfı anlamıştı. İşçi sınıfı, **proletaryanın içerisinde antagonist çelişkiler ya da çıkar karşıtlıkları olmadığının** bilincine ... ancak yavaş yavaş vardı. İşin makineleşmesiyle, hâlâ artakalmış farklı emek faaliyetleri birleşti; öyle ki kadın ve erkek işçilerin çıkarları bu gün aynıdır. **Proletarya birliktir.** Cinsiyetler arasında savaşa yer vermeyen, uzun dönemli hedefleri arasında kadının kurtuluşu da bulunan bir sınıftır o.

Burjuva kadın hareketi **hak eşitliği** parolası altında gelişti. Kadın işçilerin ilân ettikleri ilk parolanın talebi ise şunu talep ediyordu: **çalışma hakkı.** Geçen yüzyılın ellili yıllarında kadın işçiler aşağıdaki talepler için mücadele etmekteydiler:

1. Erkek çalışma arkadaşlarıyla aynı koşullarla sendikalara girebilmek için.
2. Eşit işe eşit ücret.
3. Kadın emeğinin korunması (bu talep ilk kez 19. yüzyılın sonunda ortaya çıktı).
4. Anaların geniş kapsamlı olarak korunması.

Taleplerin hiçbiri proletaryanın sınıf çıkarlarıyla çelişmemektedir; tam tersine bunlar tipik proleter talepleridir.» [a.g.e., s. 140]

(Aleksandra Kollontay, daha ilerde erkek sendikalarının kadınların girişine karşı, kadınların rekabetine karşı —vasıfsız kadın işçilerin yaratacağı ücret baskısından korkarak— gösterdiği direnişten ve kapitalist sanayi toplumunun dinamiği ile sosyalist aydınlanmanın bu direnişleri en sonunda yenilgiye uğratıp cinsiyetler arasında sınıf dayanışmasını kurduğundan söz eder.)

(Burjuva) Evliliğin Çözülüşü ve Sosyalizmde Ortaklaşa Yaşam Biçimleri

«Savaş komünizmi döneminin emekçiler cumhuriyetinde **ev ekonomisi**, kolektif toplumsal tüketime yerini bırakma eğilimi gösterdi (**toplu konutlar, toplu kantinler** vb.) ... Erkek kendi ücretiyle bir kadına 'bakamıyor'du artık, çünkü ihtiyaçları —lojman, giysi, besin maddesi, yakacak— bir kişiye ancak yetecek miktarda sınırlanmış-

tı ... İkincisi, erkek kendi 'yiyecek payını' onunla paylaşmak zorunda kaldığında evlilik bir 'avantaj' olmaktan çıkıyordu; gerçekte, kadın ya da erkek kendi belgeleriyle kişisel yiyecek payını, onları çalıştıran kurumdan doğrudan doğruya alıyordu, yani kadının ya da kocanın aracılığı söz konusu değildi; durum böyle olunca da, elbette, evlilikler çıkar nedeniyle değil, karşılıklı gönül eğilimi ve aşk nedeniyle kuruluyordu.» [**Marksizm ve Cinsel Devrim**, Ankara 1974, s. 307 vd.]

«Evli çiftin karşılıklı ilişkilerinde oluşan büyük değişiklik gözlerimizin önündedir; en tuhafı da, yeni yaşam tarzı ve yeni törelerin eski burjuva ailesine de yansımakta oluşudur. Yakın bir zamana kadar asalak olan burjuva hanımefendiler, devrimden sonra Sovyet yönetim merkezlerine akın ettiler ve yaşamlarını kazanmak için çalışmaya koyuldular; kocaları karşısında hemen bağımsız bir tavır sağladılar. Kadının kocasından daha fazla kazanması sık sık rastlanan bir durum ve böyle olunca da, hoş tutan ve boyun eğen eski kadının, şimdi aile reisi olduğu görülüyor. Kadın bürosuna koşarken kocası odun kesiyor, ocağı yakıyor, alışveriş yapıyor ... Ama, doğrusunu söylemek gerekirse, yukarıda belirttiğimiz burjuva kadınlar, savaş komünizmi yıllarının bütün sıkıntılarına kimi zaman cesaretle dayandılar; yaşamın yoksulluklarına ve sürekli bozukluklarına karşı mücadele ederek çalışma ve ev işini uzlaştırmayı öğrendiler ...» [a.g.e., s. 309-10]

Kadınların Kurtuluşunun Güçlükleri ve NEP

«Kadınlar eskiden olduğu gibi en düşük ücretli mesleklerde çalıştıkça fuhşun örtülü biçimi de var olacak, çünkü kadın, geçinebilmek için ek bir gelir kaynağına ihtiyaç duyacaktır. Öyle olunca da ister bir evliliğe iktisadi çıkar hesabıyla girilsin, ister arada bir fuhuş yapılsın, hiç fark etmeyecektir.

Ancak iktisat politikamızın şimdiki rotası, kadınlarımızı yeniden işsizlik heyulâsıyla tehdit ediyor. Kadınlarımız için şimdiden hissedilir hâle gelen bu gelişme, en sonunda mesleki fuhşun artmasına da yol açacaktır; iktisat politikamızın bu günkü rotası, yeni bir bilincin gelişmesini de durduruyor. Bu sürecin erkek ile kadın arasında yeni ve gerçekten komünist bir ilişkinin oluşmasını da nasıl engellediğini günden güne gözlemleyebiliyoruz.» [**Situation der Frau**, s 227]

BİYOGRAFİK NOTLAR

EDWARD AVELING. 1851'de doğan İngiliz biyologu, Darwin'in yandaşı, 80'li yıllardan başlayarak sosyalist yayımcılık yaptı, 1873'te Karl Marx ile tanıştı. 1884'ten başlayarak Marx'ın en küçük kızı Eleanor'un hayat arkadaşı.

Kapital c. I'in çevrilişine, «Sosyalistler Birliği»nin kuruluşuna (1884) katıldı. 1889, 1891, 1893 tarihli Uluslararası Sosyalist İşçi Kongrelerinde delege. 1898'de öldü.

ELEANOR MARX-AVELING. 16.1.1855'te doğan sosyalist yayımcı. Friedrich Engels'ın yönetimi altında çalıştı, Marxizmin propagandasını yaptı, Londra tersane işçileri grevinin (1889) örgütlenmesine ve 1889 tarihli Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresinin hazırlıklarına katıldı. II. Enternasyonalin 1891 ve 1893 tarihli kongrelerinde delege. Aveling'in sadakatsizliği karşısında umutsuzluğa kapılarak hayatına son verdi (1898). Londra'daki büyük bir kablo fabrikasındaki kadın işçilerin sendikasını kurdu, grevlerini yönetti, sendikayı «National Gas Workers and General Labourers Union»a bağladı ve bu örgütü uluslarası kongrede temsil etti. Engels, Sorge'ye yazdığı bir mektupta hava gazcılar sendikasının «el altından» Eleanor (Tussy) tarafından yönetildiğini ve öbür sendikalardan «çok daha iyi» göründüğünü yazar. Engels'e göre Eleanor'u çok seven işçiler, ona «our mother» demekteymişler.

AUGUST BEBEL. 1840'ta Köln'de bir astsubayın oğlu olarak doğdu, proler bir çevrede büyüdü. Tornacı çıraklığı yaptı (1864'te torna ustası), 1860'ta «Endüstri Eğitimi Derneği»ne girdi, 1863'te «Alman İşçi Dernekleri»nin Frankfurt/M. de yapılan ilk kurultayına katıldı, 1867'de Wilhelm Liebknecht ile birlikte kurucusu olduğu «Saksonya Halk Partisi»nden millet vekili seçilerek Kuzey Alman Reichstag'ında yer aldı. 1869'da Eisenach'ta (Eisenach programı) Almanya «Sosyal Demokrat İşçi Partisi»nin kuruluşuna katıldı. 1872'de Liebknecht ile birlikte iki yıl kalebentliğe mahkûm edildi, 1875'te «Eisenachçılar»ın «Almanya Sosyalist Partisi» içinde «Lassalle'ciler» ile birleşmesine katıldı. 1877'de gene tutuklandı. Dünya çapında ün kazanan Kadın ve Sosyalizm kitabını kaleme aldı. Sosyalistlere karşı yasa döneminde millet vekili dokunulmazlığından yararlaanrak yasa dışı partinin fiili yöneticisi oldu. Sosyalistlere karşı yasanın yürürlükten kalkışından sonra SPD' nin önce saymanı, ardından da Singer ile birlikte başkanı oldu (Berlin 1902). Ilımlı Marxist doğrultunun (merkez) temsilcisi olarak parti içindeki değişik eğilimleri ve kümeleşmeleri (revizyonistler ve sol radikaller) bir arada tutmayı başaran Bebel'ın yönetimi altında parti güçlenerek kitle partisi hâline geldi ve hatırı sayılır üye sayılarına ulaştı (1913: 982.850 üye, 1.465.212 parti basını abonesi); büyük seçim başarıları kazandı (1912'de %34,8 oyla Reichstag'ın en güçlü partisi). Bebel 1913'te Passag (İsviçre)'da öldüğünde uluslararası düzeyde tanınmış bir işçi önderiydi; cenazesi, Zürich'te bir kitle gösterisiyle kaldırıldı.

CHARLES FOURIER. 7.4.1772'de Besançon'da zengin ve bir tüccarın oğlu olarak dünyaya geldi. Devrim sırasında servetini yitirdi, ölümüne değin iktisadi sıkıntılar içinde ticaret işlerinde memur olarak çalıştı. Yazıları (Théorie des quatre mouvements, 1808, Traité de l'association domestique-agricole, 1829) uzun süre hiç dikkatleri çekmedi. On yıl süreyle her gün öğleyin saat 12'de ilk phalanstère'in kuruluşu için kendisine bir milyon frank vereceğini umduğu meseni bekledi. Temel düşüncesindeki dâhice yön toplumsal emeğin, bireylerin «doğal tutkularının ve eğilimlerinin» çalışma içinde doyurulmasını sağlayacak biçimde örgütlendirilmesi, özgürce bir araya gelecek çalışma grupları, işlerin sık sık değiştirilmesi, çalışmayı bir spor ve oyun karakterine büründürecek grup yarışması, bu amaca hizmet edecekti. 10.10.1837'de

Paris'te öldü. Bu ütopik hayalpereste karşı ileri sürdükleri gerekçeli çekincelere karşın Marx ve Engels tarafından kendisine büyük değer verildi.

MOSES HESS. 21.1.1812'de hâli vakti yerinde bir tüccarın oğlu olarak Bonn'da doğdu, bir süre oranın üniversitesinde öğrenim gördüyse de okulu bitiremedi. Fransız sosyalizmini (Fourier, Saint-Simon, Cabet) erken bir tarihte Paris'te tanıdı ve bu akımı Alman felsefi düşüncesiyle birleştirmeye çalıştı. Ciezkowski'nin eylem felsefesi fikrine coşkuyla sarıldı ve onu kesinleştirdi. Bir süre, kendisine erkenden hayran kaldığı Marx ile çalıştı. Özellikle Engels'ın isteksizliği, ama aynı zamanda kendisinin çok daha farklı, bütün Tanrı tanımazlığına karşın «dini» duyarlığı, onu sonradan bilimsel sosyalizmin kurucularına yabancılaştırdı. Kırklı yılların başlarında işçi hareketi üzerinde büyük olan nüfuzu, 1848'den başlayarak Marx ve Engels tarafından geriletildi. Başka çabalarının yanı sıra **Rom und Jerusalem** adlı yazısıyla da Siyonizmin öncülerinden sayılır. 1875'te Paris'te öldü.

KARL KAUTSKY. 16.10.1854'te bir Çek tiyatro işçisinin oğlu olarak Prag'da doğdu. Bir yarı yıl süreyle Viyana Üniversitesinde tarih ve doğa bilimi derslerini izledi; ardından Zürich'te «Socialdemokrat»ın redaktörü oldu. 1881'de Marx'ı Londra'da ziyaret etti; 1883'te yeni kurulan teorik parti gazetesi «Die Neue Zeit»ın yayımını üzerine aldı. Bu gazete ve yazdığı çok sayıda kitap ve risalelerle Kautsky, 1914'e kadar SPD'nin fikri çehresinin belirlenmesinde Marx ve Engels dışında kimsenin olamadığı kadar etkili oldu. SPD'nin, sosyalistlere karşı yasanın kaldırılışından sonraki ilk programı olan Erfurt programının (1891) teorik bölümünü Kautsky, eylem programını Bernstein, kaleme aldılar. Kautsky'nin programa ilişkin yorumu, siyasal bir ilmihal rolünü yerine getirdi. **Die Agrarfrage** (1899) adlı kitabında —reformcu David'in tersine— tarımın büyük işletmeler hâlinde kooperatif bir örgütlenişe kavuşturulmasını savundu. Pek çok konuşmasında ve risalesinde revizyonist Bernstein ile mücadele ettiyse de Bernstein'ın ölçütleriyle nesnel ve ciddi bir hesaplaşmaya girişmedi. 1905'te Kautsky, siyasal kitle grevinin sistemli olarak yaygınlaştırılmasını savunan «solcular»ı da karşısına aldı. Kitle grevinin belirli anlarda kullanılabilecek bir mücadele aracı oduğunu reddetmeksizin bu eğilimlere set çekmeyi bildi. SPD, ona göre «devrimci bir partiydi, ama devrimler yapan bir parti değildi». 1914'te Kautsky, savaş ödeneklerinin ancak belirli siyasal koşullara bağlı olarak onaylanmasını önerdi; görüşlerini kabul ettiremeyince, ilerde çoğunluktan ayrılarak USPD'yi kuracak olan sol muhalefete katıldı. Bunun üzerine 1917'de «Neue Zeit»ın yayımını Cunow'a bırakmak zorunda kaldı. Bolşeviklerin iktidarına ilişkin ilk haberlerin gelmesinin hemen ardından Kautsky, birçok çalışmasıyla Lenin'e ve partisine karşı mücadele açtı; bu tutumu, Lenin'in kendisine «dönek» lâkabını takmasına yol açtı. 1920'de bağımsız Gürcistan işçi cumhuriyetinde Menşevik hükûmetin konuğu oldu; bu yoldan yeni Rusya üzerine kişisel izlenimler de edinmiş oldu. 1922'de USPD ile SPD'nin yeniden birleşmesini sevinçle selâmladıysa da —Avusturya sosyal demokrasisinin daveti üzerine— 1924'te Viyana'ya yerleşti; bu kentte 1934'te Dollfuss'un hükûmet darbesine tanık oldu ve darbenin eleştirel bir tahlilini yaptı. Alman birliklerinin girişinden önce kaçabildiği Hollanda'da 17.10.1938 günü öldü. 1927'de yayımlanan ve çok daha eski yazılarından bazılarının da içinde yer aldığı baş yapıtında (**Die materialistische Geschichtsauffassung**) dünya görüşünü ayrıntılı olarak ortaya koydu.

ALEKSANDRA KOLLONTAY. 1872'de Rus Finlandiya'sında hâli vakti yerinde

bir müteşebbisin kızı olarak dünyaya geldi. Genç yaşında sosyalizme ilgi duydu ve Menşeviklere katıldı. İlk yayınları «Finlandiya İşçilerinin Hayatı» (1903), «Finlandiya ve Sosyalizm» (1906) üzerinedir. Kadın sorununun öneminin erkenden farkına vardı ve daha öz yaşam öyküsünün taslağında (1926) kadının kurtuluşunu işçi sınıfının kurtuluşuyla eş değerli gördü. 1909'da «Kadın Sorununun Toplumsal Temelleri», 1913'te «Toplum ve Analık» yayımlandı. Ekim devrimini izleyen ilk yıllarda «yeni cinsel ahlâk»ın temsilcisi oldu ve geleneksel evliliğin ötesinde de cinsiyetler arasında arkadaşça ilişkilerin savunuculuğunu üstlendi. Yeni İktisat Politikası (NEP)'nın ilk yıllarında işçi muhalefeti içinde yer aldı. Ancak Stalin döneminin kovuşturmalarının —1922'den başlayarak büyük bir başarıyla Sovyetler Birliği diplomatik servisinde çalıştığı için olacak— dışında kaldı. Arka arkaya Oslo, Stockholm, Meksiko ve yeniden Stockholm orta ve büyük elçiliklerinde bulundu. 13.3.1940'ta Finlandiya ile Sovyetler Birliği arasında barış antlaşmasının imzalanması onun çabaları sayesinde gerçekleşti. 1952'de Moskova'da öldü.

PAUL LAFARGUE. Marx'ın ikinci damadıdır; 1842'de Santiago de Cuba'da doğdu. Fransa'ya yerleşti; commune ayaklanmasına katıldığından yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. 1882'de döndüğü Paris'te Jules Guesde ile birlikte Marxist bir işçi partisi kurdu. Lafargue, Fransız Sosyalizmi içerisinde Jaurès'in başını çektiği reformcu eğilime karşı mücadele ederek pek çok yazısında Marx'ın öğretilerinin propagandasını yaptı — ama kayın pederini her seferinde hoşnut edemedi. 1911'de kendini öldürdü.

ROSA LUXEMBURG. 1870 ya da 1871'de —kesin doğum tarihi bilinmiyor— Rus-Polonya sınırındaki Zamosc'ta liberal bri Yahudi tüccar ailesinin kızı olarak dünyaya geldi. Daha öğrenciyken sosyalist oldu. Öğrenimini yaptığı Zürich'te Plehanov, Akselrod, Parvus, Vera Zasuliç, Leo Jogiches ile tanıştı; Jogiches ile birlikte «Polonya Sosyalist Partisi»ni yönetti. 1899'da doktora çalışması (**Die industrielle Entwicklung Polens**) kitap hâlinde yayımlandı. 1898'den sonra Dresden ve Leipzig'de gazetecilik, sonraları serbest yazarlık yaptı. Bebel, Kautsky ve Klara Zetkin ile birlikte revizyonizme karşı mücadele etti (**Sosyal Reform ya da Devrim**, 1899; Türkçesi: 1975). 1903'te bir siyasal araç olarak genel grevi savundu. 1906'da Rus devrimi nedeniyle Varşova'da tutuklandı; mahut Varşova kalesinde hapis yattı. Serbest bırakılınca **Grevler, Sendikalar, Partiler**'i yazdı. 1907'de Berlin'deki parti okuluna iktisat öğretmeni oldu. Tamamlanmamış **İktisat Nedir?** (der. Paul Levi, 1925; Türkçesi: 1987) ile emperyalizm teorisine özsel bir katkı olan baş yapıtı **Sermaye Birikimi** (1913; Türkçesi: 1986) bu faaliyetinin sonuçlarıdır. 1914'te sosyalistlerin çoğunluğunun savaş sorunuyla ilgili tavırlarına karşı çıktı; 1914'ten sonra birçok kez hapse girdi. KPD'nin 1918'de içinden çıktığı Spartakus-Bund'un kurucuları arasında yer aldı. Rosa Luxemburg, şûralar cumhuriyetini savunarak kurucu meclisin toplantıya çağrılmasına karşı çıktıysa da Spartakus-Bund'un ulusal konferansında Karl Liebknecht ile birlikte, millet meclisi seçimlerine katılınmasını destekledi; ancak oylamayı kaybetti. 15.1.1919'da Karl Liebknecht ile birlikte sağcı gönüllü kıtalarının askerleri tarafından katledildi.

CLAUDE-HENRI DE ROUVROY, COMTE DE SAINT-SIMON. 1760'ta Paris'te soy ağacını Büyük Karl'a kadar götüren soylu bir ailenin evlâdı olarak doğdu. D'Alembert ve başkalarından gördüğü eğitim, hür fikirli bir aydın olarak yetişmesini sağladı. Saint-Simon, hareketli bir hayat sürdü. Amerika'da Bir-

leşik Devletlerin bağımsızlığı için savaştı, Fransız Devrimi sırasında bütün aristokratik ve ruhani ayrıcalıkların kaldırılmasını talep etti, lâik yönetime devredilen vakıf mallarıyla spekülâsyon yaptı, karanlık mali işleri yüzünden hapse düştü, tedhiş döneminin sonunda hatırı sayılır bir servete kondu, servetini mesenlik yaparak çok geçmeden tüketti, 1805'ten sonra hep maddi güçlükler içinde yaşadı. Saint-Simon liberal bir devlet ve ekonomi biçiminin toplumsal sorunları çözemeyeceğine inandığı için bilimsel olarak temellendirilmiş bir örgütlenme biçimine kavuşturmak istediği sanayiciliğin peygamberiydi (L'Industrie, 1817 vd.). Ona göre mülkiyet ilişkileri sınai çalışma düzeniyle çelişmekteydi; sınıf mücadeleleri yoluyla ekonomi ve mülkiyet düzeni değiştirilebilirdi. Saint-Simon, sınıf mücadelesini geride bırakmak ve uyumlu, ahlâki bir üreticiler toplumu kurmak istiyordu; bu toplumda bankerler, bilginler, teknisyenler ve sanatçılar topluluğu güdeceklerdi. Marx'ın Owen ile Fourier'nin yanında «ütopik sosyalistler» arasında saydığı Saint-Simon, gerisinde etkili bir okul bıraktı; bu okulun en önemli temsilcileri olan Bazard ile Enfantin, özellikle demir yolları inşasının propagandasını yaptılar. Saint-Simon, 1825'te öldü.

FLORA TRISTAN. Perulu bir milyonerle bir Fransız kadınının kızı olarak 1803'te Paris'te doğdu. Babasının erken ölümü ve ailesinin dini nikâhının Fransa'da tanınmaması dolayısıyla yoksul düştü. Zihni yeteneklerini baskı altında tutan bir küçük girişimciyle (litografyacı) evlendi ve ancak hayatına yönelik başarısız bir suikasttan sonra kocasından ayrılabildi. Peru'da hâli vakti yerinde akrabalarından mali yardım alma çabası başarısızlığa uğradı. Peru'dan döndüğünde «Bir Paryanın Yolculuğu» başlığı altında Peru halkının hayatına ilişkin sarsıcı izlenimlerini kaleme aldı. Akrabaları, kitabı herkesin gözü önünde yaktırarak kendisine bağladıkları küçük ödeneği kestiler. Kendi mutsuz evliliğinin verdiği tecrübeyle Flora Tristan, çağdaş toplumda kadının durumunu anlamaya yöneldi. «Mephis ya da Proleter» adlı toplumsal romanında ilk kez, maceralı, fantastik ayrıntılarla iç içe, İngiltere'de defalarca incelediği (bunları «Londra'da Gezintiler»de anlatır) Toplumsal Sorun konusundaki görüşlerini dile getirdi. Sonunda, 1843 tarihli baş yapıtı «Union ouvrière» (İşçi Birliği)'de geliştirdiği mezhepler dışı bir dinî sosyalizme bağlandı. Dini bir misyon bilinciyle Fransa içinde çıktığı özverili ajitasyon gezilerinde özellikle işçi ve küçük burjuva kadınlara seslenmeye çalıştı. Çağdaşı ilk sosyalistler arasında yalnız Victor Considérant'ı yanına çekebildi. 14.11.1844 günü çıktığı ajitasyon gezisinde hastalanmış ve yorulmuş olarak Bordeaux'da öldü.

LEV DAVİDOVİÇ TROTSKİY. Politikacı ve yazar olarak yetenekleri eşit düzeyde olan Trotskiy, Rus sosyalizminin en büyüleyici simaları arasında yer alır. 1879'da Yahudi bir çiftlik sahibinin beşinci çocuğu olarak Yanovka (Ukrayna)'da doğdu. Daha lise öğrencisiyken Marxist çevrelerle ilişki kurdu ve ilk başlardaki kuşkusunun ardından işçi hareketine katıldı. Matematik öğrencisi olarak bulunduğu Odesa'da oradaki işçiler arasında ajitasyon yaptı, hapse girdi, ardından da dört yıl süreyle Sibirya'ya sürüldü. 1902'de kaçmayı başardı. Londra'ya sığındı; orada Lenin, Plehanov ve Martov ile tanıştı ve «İskra»da çalışmaya başladı. 1903 Bruxelles kongresinde parti tüzüğü üzerine çıkan tartışmada Lenin'in merkeziyetçi ve otoriter parti anlayışına karşı tavır aldı; **Siyasal Görevlerimiz** (1904) adlı yazısındaki polemiğinin konusu da aynıdır. 1905 devriminde 26 yaşındaki Trotskiy Petrograd Sovyetinin düşünsel önderi oldu. Yeniden hapse girince **Sonuçlar ve Olasılıklar — Devri-**

min **İtici Güçleri** (1905) adlı yapıtında ünlü sürekli devrim teorisini formüle etti: Rus proletaryası, sanayileşmiş Avrupa ülkelerindeki sosyalist devrimden de önce Rus burjuva devrimini daha ileri sürüp sosyalist devrime dönüştürecek, Orta Avrupa ülkeleri arkadan gelecekti. 1914'te savaşın başlamasından sonra Lenin gibi İkinci Enternasyonalin savaşa girme konusundaki tutumuna karşı çıktı. Amerika'ya sığındı, şubat devriminin patlak vermesinden sonra döndüğü Petrograd'da özellikle Kronştadtlı denizciler arasında ajitasyon yürüttü. Petrograd Sovyetinin başkanı olarak, o sırada Trotskiy'in sürekli devrim tezini benimsemiş olan Lenin ile uzlaştı ve Lenin ile birlikte Zinovyev ile Kamenev'in karşısında yer alarak Kerenskiy hükûmetine karşı bir silâhlı ayaklanma için çalıştı. Trotskiy, Petrograd ekim devriminin başında yer aldı. Dış işleri halk komiseri olarak Almanya ile Brest-Litovsk Barışını (1918) yaptı; savaş komiseri olarak da Kızıl Orduyu kurdu, iç savaşta karşı devrimci beyaz muhafızları ve müttefik müdahale kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Edebi sorunlarla uğraşmasının bir ürünü **Edebiyat ve Devrim** (Türkçesi 1976) adlı kitabı oldu; bu kitapta fütürizm ve Proleter Sanatı sorunuyla hesaplaştı. Trotskiy, Lenin'in önceden atanmış halefi sayılıyor idiyse de Lenin'in 1924'teki ölümünden sonra Stalin tarafından tasfiye edildi. Stalin'in tersine sosyalizmin yalnız tek ülkede inşa edilemeyeceği tezini savundu. Trotskiy, 1927'de Alma Ata'ya sürüldü; 1929'da Sovyetler Birliği dışına çıkarıldı. Bundan sonra sürdüğü huzursuz hayat, onu Türkiye'ye, Fransa'ya, Norveç'e, en sonunda da Meksika'ya sürükledi. Kitap ve yazılarıyla Stalin'e karşı umutsuz bir mücadeleyi sürdürmeye çalıştı (**Rusya'da Hakiki Vaziyet**, 1927, Türkçesi 1932; **İhanete Uğrayan Devrim**, 1936, Türkçesi 1980; **Stalins Verbrechen**, 1937). Bunların dışında Trotskiy, **Rus Devriminin Tarihi** (1932)'ni ve **Hayatım** (1932, Türkçesi 1970) adlı öz yaşam öyküsünü kaleme aldı. Yazılarında Rus devriminin yozlaşmasını Thermidor sonrasında Fransız Devriminin tasfiyesiyle karşılaştırdı, Marx'ın «Bonaparte'çılık teorisi»ni Stalinci bürokrasiye uyguladı ve nihayet Rusya'da ikinci bir devrim çağrısı yaparak çok sayıda sosyalist partiye izin verilmesini istedi. 1940'ta Trotskiy, Stalin'in bir ajanı tarafından buz kazmasıyla öldürüldü.

CLARA ZETKIN. 1857'de Saksonya'nın Wiedenau kentinden doğdu. Erken yaşta sosyal demokrasiye katıldı ve II. Enternasyonalin kuruluş kongresinde Emma Ihrer ile birlikte Alman kadın işçi derneklerini temsil etti. 1891'den 1917'ye kadar Alman sosyal demokrasisinin kadın gazetesi «die Gleichheit»ı çıkardı: bu gazete, 1807'den başlayarak aynı zamanda sosyalist kadınların uluslararası organı oldu. Teorik bakımdan çok daha yeterli ve kendisinden genç olan Rosa Luxemburg ile dost olan Clara Zetkin de partinin sol kanadındandı. KPD (Spartakusbund)'nin kurucuları arasında yer alan Zetkin 1919'dan sonra bu partinin merkez komitesi üyesi, 1920-1933'te **Reichstag** üyesi oldu; KPD içinde de kadın hareketinin sözcülüğünü yaptı. 1933'te sürgündeyken Moskova yakınlarındaki Arhagelskoye'de öldü.

Ertuğrul Kürkçü İle Görüşme*

NAİL SATLIGAN : Evet, yaşam öyküsünün başlıca aşamaları: ODTÜ Sosyalist Fikir Kulübü Başkanlığı, Dev-Genç Genel Başkanlığı, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi Genel Komite Üyeliği, Mart 72'den sonra hapiste geçirdiği bir süre var. Ve bu da arada çıkan bir takım afların birikimiyle ancak 1986'da noktalandı. Şimdi, yayına hazırlanan bir ansiklopedinin yöneticiliğini yapıyor. Ertuğrul, çıktıktan sonra, yani son iki yıl içinde, görüşlerini bazı yerlerde açıkladın. Bunlardan en önemlilerinden biri, kanımca Sosyalist Parti tartışmalarına, bir mülâkat yoluyla yaptığın katkıydı. Bu tartışmaların bugün geldiğimiz noktasında bir Sosyalist Parti kuruldu —başlangıçtaki çerçeve daralmış olarak. Bu arada bu Sosyalist Parti'ye katılmayan çevreler de oldu. Bunlardan biri, Yalçın Küçük, bundan birkaç hafta önce Milliyet'e verdiği bir demeçte kendi kuracağı partiye, Muzaffer Erdost, Sadun Aren gibi bir takım şahsiyetler ile birlikte, seni de almayacağını açıkladı. Yalçın Küçük senden ne istiyor dersin, veya seni niye istemiyor?

ERTUĞRUL KÜRKÇÜ: Bizim «Gazi» Yalçın Küçük, epeydir herkesi meşgul ediyor. Doğrusu, ben Yalçın Küçük'ün şahsiyeti ile çok fazla uğraşmak niyetinde değilim. Ama o genellikle böyle uğraşıyor. Şu söylenebilir aslında, kalp kalbe karşı olmak gerekir, ben de kendisiyle aşağı yukarı aynı görüşleri paylaşıyorum, kendi hakkında. Şu an savunmakta olduğu görüşler, geçmişte savunmuş olduğu görüşler, hepsinin toplamı itibariyle aynı zemin üzerinde bulunmadığımızı düşünüyorum. Bu bakımdan aynı zemini paylaşmadığımız nispette aynı politik akım içinde birlikte olmamız çok fazla düşünülemez. Ama bu istenmez bir şey değil. Ben, ondan farklı olarak, Türkiye'de sosyalistlerin kolay yetişmediklerini, kolay da harcanmamaları gerektiğini, insanların sosyalist onurlarıyla çok fazla oynanmaması, hatta hiç oynanmaması gerektiğini düşünüyorum. Bu ba-

* Nail Satlıgan'ın BİLSAK'ta 29 Şubat 1988 günü Ertuğrul Kürkçü ile «Sosyalizm: Dönemler, Sorunlar» konusunda yaptığı söyleşinin metni. Eksiksiz bant kaydı elimizde olmadığı için, söyleşinin sorular - cevaplar bölümüne yer veremiyoruz. Özür dileriz.

kımdan kendisi gerekçelerini açıklayıncaya kadar, böyle bir tavrın, bir hakaretten daha fazla bir anlamı olmayacağını düşünüyorum. Doğrusu politik mücadelede hakaretin de bir araç olarak pek işlevi olacağına inanmıyorum. Şimdi, benden istediğinin ya da istemediğinin ne olduğunu ancak tahmin edebilirim. O da şu: Benim anlayabildiğim kadarıyla, Yalçın Küçük'ün bir geometrik teorisi var. «İlerleme»yle devrimci hareket arasında bir «açı» varmış. Bu açının arasını işgal etmek gerekiyor. Beni de açının orta yerinde bir yerde görüyor olmalı. Tabii burası geometrik olarak değil, tarihsel olarak işgal edildi. Buradan bizi kovalamak için de tarihsel bir çaba gerekir. O olursa ben bu alanı Yalçın Küçük'e terkederim doğrusu. Diyeceğim bu.

N.S. : Bir polemiksel soru daah sorayım. Şimdi tabii Ertuğrul'un, geçmişinde bir gençlik önderliği var. Ama bu sohbette neleri ele alalım diye konuşurken, kendisi, artık kırk yaşına gelmek üzere olduğunu, dolayısıyla gençlik, öğrenci hareketi gibi konularda fazla konuşmak istemediğini söyledi. Tabii benim açımdan da aynı şey geçerli, yani yaş bakımından yoksa geçmişimde gençlik önderliği yok benim. Yalnız arada şöyle bir şey oldu. Bir 68 kuşağı tartışması çıktı, **Nokta** Dergisinde biliyorsunuz «Materyalist Veletler» diye bir şey çıktı. Ona da bir cevap çıktı, **Demokrat Arkadaş** Dergisinin son sayısında «Gazeteci Veletler» diye. Şimdi orada Nilüfer Göle, ki o da Orta Doğu Üniversitesi'nde öğrenciydi, şöyle görüşler ileri sürdü «Türkiye'de 68 yaşanmadı» başlığı altında: «70'li yıllarda Türkiye'de de öğrenci hareketleri yaşandı ama 68 yaşanmadı. Birincisi, gençlik kendisini gençlik olarak değil, halkın kurtarıcısı ya da halkın bir parçası olarak tanımlıyordu. Hareketse kültürel sorgulamalardan hızla kendini arındırarak, politik bir misyon yüklendi. İlk devrimci kuşağın ardından gelen, 74 sonrası Stalinci devrimcilerse eylemi yücelterek 68'in kültürel özünü burjuvalık diye reddetmişlerdir. Yaşam biçimleriyle 68'e yakın olabilecek kesimler «keşler» diye, politik bir başkaldırıyı dile getiren gençlerse «devrimciler» adıyla ayrışmışlardır. Evet, 1970/76 yıllarında öğrenciydim, ODTÜ'de. İki arada bir derede kalmış bir kuşaktık. Freud okuyanlar, Rock dinleyenler, modern sanatlarla uğraşanlar küçümsenirdi. Yozlukla suçlanırdı. Anti-entelektüellik, anti-bireycilik hakimdi. Yeni yaşam biçimi arayışları, ki bunlar 68 hareketinin özüydüler, gelecekteki devrim adına yok sayılmışlardı» diye devam eden bir şey. Şimdi, ODTÜ kampusuna dayanan izlenimler bunlar. Bu konuda ne dersin Ertuğrul? Bununla bağlantılı olarak son zamanlarda şöyle bir şey var: Gerçi senin de muhtemelen kabul edeceğin gibi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi hiçbir zaman kurtarılmış bir bölge değildi ama, gene de sizin fikir kulübü olarak, veya Dev-Genç olarak hatırı sayılır bir otoriteniz vardı herhalde orada. Meselâ «devrimci ahlâk zabıtası» filân gibi şeyler kurmuş muydunuz? 68'in yaşanmasını bu gibi araçlarla önlemiş sayıyor musunuz kendinizi?

E.K. : 68'de bütün dünyada, yani kapitalist ülkelerde, sosyalist ülkelerde ve emperyalizmin egemenliği altındaki bağımlı, yarı-bağımlı ülkelerde hep birden yaşanan, topyekûn bir devrimci süreç vardı. Dolayısıyla 68'i yalnız ve ancak Avrupa'da başgösteren, yeni kültürel yaşama biçimlerinin aranması gibi bir boyuta indirgemenin, ben, doğrusu olanaksız olduğunu düşünüyorum. 68'de bütün dünyayı hep birden kavrayan politik olarak gerçekten devrimci ve eleştirel bir dalgayla karşı karşıyaydık. 68 kapitalist ülkelerde kapitalizmin, Amerikan emperyalizminin, Avrupa emperyalizminin hem metropollerdeki hayat üzerindeki baskısının, hem de bağımlı ülkeler üzerinde kurduğu egemenliğin sorgulanması olarak tezahür etti. Sosyalist ülkelerde, var olan rejimlerin demokratik karakteri sorgulandı. Geri ve bağımlı ülkelerde ise, egemen rejimlerin gerek çalışan kitleler, gerek aydınlar, gerekse bütün halk üzerinde emperyalizme bağımlı olarak kurmuş bulunduğu baskı sorgulandı. Böylelikle topyekûn bir dünya süreci olarak 68 tezahür etti. Bunun bileşenlerinden birisini ötekine karşı kullanmak, bunun bileşenlerinden bir tanesini bu büyük akıntının esası olarak görmek kanımca yanlış olur. İkincisi, Avrupa'da gerçekleşen süreç de yalnız ve ancak kültürel düzeylerde gerçekleşmemişti. Yani özellikle Fransa'da en uç biçimlerini yaşayan tecrübe gözönüne alındığı takdirde, burada yalnızca aydınların değil, aynı zamanda ve çok daha büyük ölçüde işçilerin de düzenden kitlesel bir kopuş gösterdiklerini görebiliriz. Bu bakımdan işin özü gerçekten devrimciydi; dolayısıyla devrimcilerin mevcudiyetini 68'e karşı bir eğilim olarak görmek, onu hiç anlamamış olmak anlamına gelir diye düşünüyorum. Öte yandan, metropollerin kapitalist ülkelerinde yaşanan sorunların mahiyetleriyle geri ve bağımlı ülkelerde yaşanan sorunların mahiyeti de nispeten birbirinden farklıydı. Bu bakımdan sorgulanan dinamiklerin de farklı olması doğrusu kaçınılmazdı. Bir nokta bu. İkincisi, Avrupa ülkelerinde, yani genellikle batı Avrupa'da ve özel olarak da Fransa'da devrimci bir başkaldırı dalgası büyük ölçüde kurumlaşmış akımlar içerisine sindirilemedi; özellikle Fransız Komünist Partisi 68'deki dalga karşısında ne yapacağına çok uzun bir süre karar veremedi. Bu bakımdan 68'de öne atılanlar eleştirilerinin merkezine Fransız Komünist Partisi'nin ve dolayısıyla da Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin önderliğindeki dünya ölçeğindeki bir ideolojik akımın sorgulanmasını da aldılar. Ama Türkiye'de durum bu değildi. Türkiye'de tam tersine sosyalizm kurumlaşmış bir akım değil, henüz ortaya çıkmakta ve gelişmekte olan bir akımdı. Bu bakımdan 68'deki büyük öğrenci hareketine Türkiye'de katılanlar kendilerini doğrudan doğruya sosyalizme ve dolayısıyla onun tarihsel ve teorik birikimine dayandırmayı amaçladılar ve asıl büyük örnekleri de kendi konumlarına yaklaşan ülkelerden aldılar. Bu bakımdan Küba, Vietnam ve özellikle de Guevara'nın tutumları ve çağrıları Türkiye'deki devrimciler üzerinde çok daha büyük bir etki uyandırdı. Bu nedenle bunları bir-

bırlerine tamamen karşı akıntılar olarak görmek ve toplamını, aslında Nilüfer Göle'nin içeriğinin ne olduğunu tam olarak açıklamadığı bir «Stalincilik»e bağlamak bence probleme çok yüzeysel yaklaşmak olur, bu bir. İkincisi, Nilüfer Göle, anladığım kadarıyla 68'in özünü bir tarz hedonizmde buluyor ve bunun yaşanmamış olmasına itiraz ediyor. Doğrusu benim ve kimsenin, kimsenin hedonizmine diyeceği bir şey yok, ama, devrimcilerin kendilerine seçtikleri hayat tarzı içerisinde bu eğilimi içselleştirmemiş olmaları da onların bileceği bir şeydi ve bizim, bildiğim kadarıyla, demin sorulan bu ahlâk zabıtalığı meseleleri ile ilgili olarak, gözümüzün önünde olmadığı sürece kimsenin özel hayatına karışmamak gibi bir ilkemiz vardı. Ve hiç kimse de bu nedenle baskı altına alınmış olduğunu doğrusu söyleyemez. En azından meselâ benim Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyalist Fikir Kulübü üyesi ve başkanı olduğum dönem için bu söylenemez. Daha sonraki pratiklerin ise bundan çok fazla farklı olup olmadığını bilmiyorum. Peki bütün bunlar böyleyken problemin bu tarzda konulmasının nedeni ne olabilir? Bu olsa olsa bugün Türkiye'de devrimci hareketin yeniden canlanma, kendini toparlama eğilimlerinin karşısına bir çeşit kültürel barikat kurmak çabalarına bir katkı olabilir — isteyerek ya da istemeyerek. Bunun çok daha başka bir anlamı olabileceğini bilmiyorum. Çünkü tarihe bakış, tarihi yeniden kuruş, kaçınılmaz olarak herkesin, her sınıfın, her sosyal, siyasal gücün içinde bulunduğu konumun da bir çeşit rasyonalizasyonu olduğu için söylenenleri bütün bunların rasyonalleştirilmesi çabası bağlamında görmek gerekir. Bunu bütünleyen bir faktör daha var senin okumadığın orada, yanılmıyorsam o yazısında ya da başka bir yerde, Nilüfer Göle «sömürü» kavramının da artık zamanını doldurduğunu ve «halkı sömürüden kurtarmak için» mücadele eden aydın tipinin işlevsizleştiğini savunuyor. Bunların ikisinin toplamı itibariyle söylenenlere baktığımızda bunları anlamlandırmak daha çok mümkün. Benim diyebileceğim bunlar.

N.S. : Şimdi daha güncel politik temalara gelmeye başlayalım istersen. Bu, demin sözünü ettiğim mülâkatta şöyle önemli bir tespit var: «Sosyalistler Türkiye'de ilk defa meşruiyetlerinin tartışıldığı bir noktadalar. Bunun yeniden kazanılması çok ciddi bir sorumluluk ve zorunluluk. Hâkim çevrenin nezdinde elde edilecek değil, halkın vicdanında ve insanların zihninde elde edilecek bir meşruiyetten söz ediyorum.» Şimdi senin ön planda yer almış olduğun eylem dönemi —ki 12 Mart'la kapandı bir anlamda— anladığım kadarıyla senin değerlendirmene göre bu tür bir meşruluk sorununu yakıcı bir sorun olarak gündeme getirmiş değildi. Oysa bugün öyle bir sorunun varlığından söz ediyorsun. Bunu biraz deşer misin?

E.K. : Şimdi ilkin meşruiyetten kast ettiğim şeyi açıklamam gerekirse, bununla bir tarz yasallığı kast etmiyorum. Çok daha genel bir tarihsel bağlam içerisinde varlığı hem yandaşları, hem de karşıtları tarafından tartışmasız kabul edilen bir güç anlamında meşru

olmaktan söz ediyorum. Bir bu, ikincisi de benim sözünü ettiğim, teorinin meşruiyeti, yani teorinin geçerliliği değil, bir siyasal akım olarak sosyalist hareketin bugün siyaset sahnesinde hakim olan güçler tarafından meşruiyet sınırlarının kıyısına doğru itiliyor olması. Bu noktada sosyalizm bir çeşit sorgulanma içerisinde. Şimdi buraya nasıl geldiğimizin tartışılması hayli uzun sürebilir. Açıklaması bakımından da çok fazla pratik örneğe dayanmam mümkün olmayabilir. Çünkü bu tür bir süreç yaşandığı zaman, bunu çok daha sınırlı bir alandan izlemek imkânına sahiptim. Ancak şunu söyleyebilirim: Bence meşruiyetin başlıca iki dayanağı var. Birincisi kitlesellik; ikincisi, hegemonya mücadelesinde egemen sınıf karşısında kitlelerin onayını kazanmış olmak ve nihayet teoriyi yeni koşullarda yeniden üretebilmek başarısını göstermiş olmak. Şimdi bu noktadan geçmişe baktığımızda, bence sosyalist hareket Türkiye'de bütün eğilimleriyle birlikte 1965'te topyekûn bütün gövdesiyle siyaset sahnesine çıktı. Ve başat olarak bir antiemperyalist politika sürdürerek genel bir onay kazandı ve geniş bir kitlesellik elde etti. 71'le 74 arasındaki dönemde sosyalist hareketin önemli kesimleri mücadelenin geri, arka planına itilmekle birlikte güçlerini ve varlıklarını bu kitlesel hareketten alan unsurlar, askeri rejime karşı bir tarz direniş ortaya koydular. Onlar bu direnişi, içlerinde ben de olmakla birlikte, teorik olarak başka türlü anlamlandırabilirlerdi ama bu, yığınların gözünde, meşru olmayan, herhangi bir şekilde halkın onayına dayanmayan bir rejime karşı bir direnme olarak kavrandığı için meşruiyet çizgisi bu anlamda sürdü. Ve 74'den aşağı yukarı 77/78 hatta 79'a kadar da genel olarak «antifaşist» bir politika altında bu meşruiyet çizgisi sürdü. Fakat 12 Eylül rejiminin egemenliğiyle, devrimci hareketin yanısıra faşist hareket de siyaset sahnesinden, aktif siyaset sahnesinden silinince kendisini yalnızca karşısında olduğu güçlerle tanımlayan devrimci ya da sosyalist —ikisini aynı anlamda kullanıyorum— hareketin perspektifsiz kalması gibi bir sorunla karşılaştık diye düşünüyorum. Buna başka bir çok şey daha bence eşlik etti: Devrimci hareket, kendisini tanımladığı ve başlıca mücadele biçimi olarak ifade ettiği mücadele biçimlerinin hiçbirini başat olarak uygulama planına sokamadı. Gerek işçi hareketi, sendikalar düzeyinde söylüyorum bunu, gerekse devrimci hareketin kendi iç güçlerinin karşılıklı ilişkisi bakımından söylüyorum. Bu noktada yığınların onayını elde edebilmek bakımından ortada somut politika araçları ve somut politika perspektiflerinin olmadığı bir dönem yaşandı. Ve bu noktada bir başka şey daha devreye girdi: Bence 1980 yılına kadar, şöyle ya da böyle ideolojik ve entelektüel hegemonya planında, egemen sınıfla, onun entelektüel aygıtlarıyla, ideolojik aygıtlarıyla, kültürel aygıtlarıyla yarışan ve bu alanda bir nevi ikili iktidar kurmuş olan sosyalist hareketin, bu ikili iktidar merkezinin ilk defa dağıldığına tanık olduk ve ilk defa egemen sınıfın topyekûn bir ideolojik hegemonyaya doğru yöneldiğini gördük. Benim yaşıtlarım açısından böy-

le bir manzara son derece alışılagelmedik bir manzara, ve bizim için çok yeni bir şeydi. Belki gözlerini 1980'den sonra siyasi dünyaya açmış olan arkadaşlar için bu, tersine, konvansiyonel, çok alışılageldik bir şey olabilir; ama biz politikayla ilgilenmeye başladığımız yıllarda, yani 1965, 66 ve ondan sonraki bütün dönem boyunca toplumun gündeminde daima sosyalistlerin ortaya koyduğu meseleler, onların ortaya koyduğu temel problemler tartışmanın gidişatını tayin etti ve bir çeşit stratejik-ideolojik saldırı söz konusuydu sosyalizm bakımından. Sosyalizm kendisini ilk defa 80'den sonra, savunamadan dahi, stratejik bir geri çekilmeyle karşı karşıya buldu ki bu bence çok büyük bir ideolojik ve moral sarsıntıya yol açtı. O yüzden bugün bu problem üzerinde büyük bir ciddiyetle durmak gerektiğini düşünüyorum. Çünkü sosyalist hareketin 65'den sonra kazandığı bütün herşey entelektüel ve ideolojik hegemonya alanında kurduğu bu ikili iktidar merkezinden hareketle elde edildi. İlkin insanların vicdanları kazanıldı. İlkin sosyalistlerin, açıkça teslim edilmese de haklı meseleleri gündeme getirdikleri kabul edildi ve bu stratejik bir saldırı için çok ciddi bir dayanak noktası sağladı. Bugün bu elimizde yok. Bunun olmadığını bilerek problemi irdelemeye başlamak bence son derece önemli, o yüzden ben bir çeşit muhasebenin açıktan yapılmasının bazı sakıncaları olabileceğini idrak ediyor olmakla birlikte, en genel hatlarıyla bu muhasebe yapılmadan ileriye adım atılamayacağını düşünüyorum. Öbür taraftan şuna değinebiliriz: 1980' den bu yana Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi, bundan önceki dönemlerden farklı bir momentum kazandı. Bunun yarattığı yeni ilişkiler, bunun kültürel plândaki yansımaları, politik plândaki biçimlenişleri var. Bunların tahlilinin gerekli olduğunu düşünüyorum. Yani 80'den önceki çözümlemelerin şimdi 1988 yılında bize gerçeğin tam bir yansımasını, tam bir mütekabilini veremeyeceği kanısını taşıyorum, ve bu anlamda da devrimci hareketin ya da sosyalist hareketin, ben şu ana kadar çok fazla biçimlendirilmiş, sistematize edilmiş bir formülasyonuyla karşılaşmadım. Şahsen kendim durmadan bu mesele üzerinde düşünmekle birlikte çok fazla billûrlaşmış şeyler söylüyor olamayabilirim ya da bunları henüz çok sistematik bir biçimde açıklamaya kendimi hazır hissetmiyor olabilirim ama benim için esas olan şey bu problemin farkına varmak ve bunu çözmemiz gerektiğine kanaat getirmiş olmak. Bu kanaat üzerinde birleşildiği takdirde, problemin çözümünün araçlarının da bütün bu birikmiş güçler toplamının harekete geçmesiyle sağlanabileceğine doğrusu inanıyorum. Bir başka durum daah var. O da şu: Devrimci hareketin, bütün teorik dayanak noktaları 12 Eylül 1980'den sonra az çok serbest kalan akımlar tarafından sorgulanmaya ve sosyalist hareket bir tarz parlamentarizm düzeyinde ifade edilmeye çalışıldı. Daha çok, parlamenter ittifaklar temelinde sosyalist hareketin geleceğine bir fiyat biçildi. Böylesine bir tutumla devrimci hareketin bütün dayanakları sorgulanırken, buna karşı bir müdahale, buna kar-

şı bir tartışma planı da geliştirilemediği için, hareketin içindeki birçok unsur şimdi gerçekten geçmiş perspektiflerin ne dereceye kadar geçerli olduğu, temel tezlerin ne kadar, ne dereceye kadar geçerli olduğuna dair birçok soru işaretiyle yüklenmiş bulundu. Bu yüzden, teorinin yeniden üretilmesinin, teorinin yeniden gerçek temelleri üzerinde kurulmasının da bu meşruiyetin yeniden elde edilmesi bakımından bir gereklilik olduğunu düşünüyorum ve bütün bunların hepsi, Türkiye'de insanların, birbirlerini geçmiş belirlemelere ve tanımlamalara göre çok fazla ele almaksızın, bu iş için elbirliği yapmalarını gerektiriyor diye düşünüyorum. Çünkü ben öyle inanıyorum ki hiçbir akımın iç güçleri bu problemlerin toplamını çözmeye yetenekli değil. Eğer öyle olmuş olsaydı, zaten bunun çok belirgin ürünlerini görebilirdik. Oysa bugün baktığımız zaman teorik planda gördüğümüz şey, az çok eski söylemlerin tekrarlanması, bunların şimdi bazı bölümlerinin dile getirilememesi ile yetinilmesi, nihayet insanların kendilerini birbirlerine karşı tanımlıyor olmalarından henüz vazgeçilmemiş olmasıdır. Asıl temel, yani mevcut toplumsal ve iktisadi ilişkilere göre kendimizi tanımlamamız ve bir yeni toplum programı ortaya sunmamız gibi pozitif bir görev yerine getirilmemiş olarak duruyor. Bütün bunların toplamı bence meşruiyetin ifadesidir. Öbür yandan, demin de söylemiştim, meşruiyeti, mevzuat dahilinde bir hareket kabiliyeti elde etmek için gereken çabalar olarak görmek bence legal Marksizm'e geri dönmektir; bu devrimci Marksizm tarafından bundan 70 sene önce tüketilmiş bir problemdir ve bizim bu bakımdan sağlam dayanaklarımız ve gerekçelerimiz vardır. Yani bunun kitabı vardır. Ona uygun olarak çözümlenir. Meşruiyetin elde edilmesinin, teorinin resmi toplum düzeyinde bir statü elde etmeye feda edilmesi olarak görülmesinin de bu bağlamda tamamen karşısına geçilmesi ve bunun gerçek meşruiyetin elde edilmesi önünde bir engel olduğunun da ilan dilmesi gerekir. Benim bu konudaki diyeceklerim aşağı yukarı böyle.

N.S. : Peki Ertuğrul, bu meşruluk sorununa ilişkin olarak, diyelim radikal veya devrimci solu bekleyen görevlerin yerine getirilebileceği bir çerçeve olarak, andığım mülâkatta bir yayın organından söz ediyorsun. Şöyle: «Ben kendi payıma devrimci hareketin 'ana akımı' —ki o mülâkatı hatırlamayanlar için tarif edeyim. Ertuğrul'un ana akım dediği, 1980 öncesi ve sonrası biçimlenişleri itibariyle TKP-TİP-Sosyalist Devrim Partisi ve Türkiye İşçi Köylü Partisi dışındaki akımlar— 'ana akımı' dediğimiz eğilimi paylaşmış unsurların kendilerini ifade edebilecek bir organa sahip olmalarının ilk önemli moment olduğunu düşünüyorum» diyorsun. Şimdi buna ne tepkiler aldın Ertuğrul, girişim denebilecek bir takım çabaların oldu mu? Ortamın elverişliliği veya elverişsizliği bakımından bugünkü durum nedir sence?

E.K. : Şimdi bu tartışma, daha doğrusu bu mülâkat, daha çok bu sosyalist parti kurma girişimleri dolayımı ile yapıldığı için verilen

karşılıklar da az çok ortada bulunan somut önerinin bir tarzda cevaplandırılması şeklinde geçti. Ben daha somut ifadelerden aslında biraz kaçınmayı isterdim. Benim asıl üzerinde durduğum, bir ilişkiler toplamının fizikî dışavurumundan çok, o ilişkiler toplamının kendisinin algılanmaya çalışılması, bunun idrak edilmesinin gerekmesi. yani şu: Demin de söyledim, Türkiye'de sosyalist hareketin ya da devrimci sosyalist hareketin ana akımı dediğim eğilimlerin her birine kendilerini tarif etmelerini söylediğimizde, bu tarifleri yekdiğerlerinden farkları olarak yapacaklardır. Ancak böylesine bir belirlemenin ben gerçeğin ancak bir kısmını ifade ettiğine ve onların paylaştıkları temel ortak paydayı dıştaladığını düşünüyorum. Birincisi ben bu akımların hepsini Marksizm içerisinde mütalâa etmemiz gerektiğini düşünüyorum. Çünkü teorilerinin bütün temellerini, mücadele yöntemlerine ilişkin çerçevelerini, tahlil araçlarını ve toplam kavramsal araçlarını Marksizm'den aldıkları —bunu ne dereceye kadar sindirdikleri ayrı mesele— kanısındayım. Bu bakımdan birbirlerini Marksizmin dışında gördüklerini ifade eden kavrayışların gerçeğe tekabül edip etmediğini bir kere daha sorgulamalarını ve eski ilişki biçimlerini gözden geçirmelerini talep ediyorum. Böylesine bir belirlemenin yapılmış bulunması bunun gerçekleşmiş olduğu anlamına gelmiyor tabii, bu benim kanaatim. Ben öyle düşünüyorum ki, bu eğilimlerin hepsi Marksizm içi eğilimler olarak temelde aynı platformu paylaşabilecek yeteneklere ve niteliklere sahipler. Bu anlamda hiç olmazsa böyle bir ilişkinin kurulabilmesi için imkânlar araştırmak söz konusu. İşte orada, mülâkatta sorular vardı «parti olabilir mi, dergi olabilir mi?» vs. anlamında. Şimdi tabii bu ilişkiler olmadan ne parti olur, ne dergi olur. Konteksti ayrı bir mesele, işte öyle mi olur, böyle mi olur, açık mı olur, kapalı mı olur meseleleri hariç. Böyle bir ilişkinin imkânları var mı? Benim hayatla en çok ilişkim ne yazık ki hapishanede oldu. Ama hapishanede iken böyle bir imkân var gibi gözüküyordu. Benim bulunduğum yerlerde insanlar ilk defa, birbirlerinin temel teorik önermelerini karşıya almadan tartışabilir hale gelmişlerdi. Bunda şüphesiz fizikî yakınlaşmaların, üzerlerine yönelmiş bulunan baskıların, kendilerini, kendi belirlenimlerine göre hiçbir şekilde ayırdetmediğinin kavranmış olması önemliydi. Yani rejim, insanları, «oportünist», «devrimci», «revizyonist», «Marksist-Leninist» olup olmadıklarına göre ayrı işlemlere tabi tutmadı. Sadece kendisine karşı takındıkları tavır bakımından benzer işlemlere tabi tuttu ve o zaman görüldü ki aslında birbirinden farklı politik teorilerden çok, birbirinden farklı politik tutumlar vardı. Ve çok farklı eğilimlerden olduğu söylenen insanlar, çok belirgin ve açık bir devrimci tutum etrafında birleşebiliyorlardı. Ve tabii tersi de doğruydu. Bu bir yakınlaşma momenti başlattı bir şekilde, bunun yeniden üretilmesi süreçleri oldu, böyle bir yakınlaşma yaşandı. Fakat ben öyle görüyorum ki, —nasıl söylesem, toplumsal ve de ulusal bir huyumuz mu desem, öyle bir şeyler vardır herhalde, işte daha sos-

yolojik bir ifadeyle, her neyse bu— bizleri sopa yaklaştırıyor, tersi birbirimizden uzaklaştırıyor. Ama biz, bu sopanın her zaman mevcut olduğunu hesaba katarak tartışmayı oradaki zeminler üzerinde sürdürebiliriz diye, doğrusu, düşündüm. Bunun imkânlarını bir şekilde araştırmaya doğru yöneldiğimde gördüğüm tablo şuydu: Genel olarak benim böyle olmasını istememe rağmen devrimci hareketin ya da sosyalist hareketin çeşitli eğilimlerinde egemen olan belirleme, eğilimlerin restorasyonu çabasından ibaretti. Böyle olunca da böyle bir plân onlar bakımından «olsa iyi olacak olan, fakat bizim yapmamızın gerekmediği» bir plân olarak kaldı. Ama bence iyi bir plân, bir kere daha düşünürsek fena olmaz doğrusu.

N.S. : Yani radikal sol, devrimci sol veya uç sol diye tanımlanabilecek bir alan için, diyelim dergi ve hatta açık bir parti gibi uğraklardan örülecek, örülen bir yol, bir görev olarak duruyor hâlâ.

E.K. : Şimdi bu parti işi biraz hassas aslında. Ayrıca söylemek lâzım... Demin de söyledim, yani neticede bir parti —eğer politik iktidarı talep ediyorsanız— gerek. Bu tarihsel olarak ve teorik olarak öğrenilmiş olması gereken, artık tekrarı gerekmeyen birinci ders. Bunun kendini dışavurumunun ne biçimde olacağı meselesi ise tamamen konjonktürel bir mesele, o konjonktürün tahliline bağlı bir hadise. Fakat ortada böyle birleşerek, Marksizm zemininde, ya da Marksizm-Leninizm zemininde birleşerek ilerleme yönünde bir irade olmadıkça böyle bir tartışmanın da ayakları havada. Bu yüzden de meselâ bir önceki girişim, işte Aybar'ın, Yalçın Küçük'ün, Doğu Perinçek'in, Murat Belge'nin bir dereceye kadar sanıyorum, bir yerde de Uğur Mumcu'nun katılmalarıyla süren, sonra teker teker herkesin tartışma alanını bırakıp çekildiği tartışma, doğrudan doğruya mevzuat dahilinde bir partinin inşaası üzerine yapılan bir tartışmaydı. Bu, parti tartışmasının bütün tarihsel kontekstini bir kenara bırakıp onu bir hukuk tartışması düzeyine indirgeyen bir tartışmaydı. Bu yüzden de zaten çok fazla çağırıcı olmadı, olması da beklenemezdi. Şimdi bu düzeyde bir tartışmaya girebilmek için ben bir ilk adım olarak konumlarımızın gözden geçirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Bunun yapılabilmesi için de illâ kendimizi dağıtmak, feshetmek, ilişkilerimizden vaz geçmek gerekmiyor. Ortak zeminler yaratmak, ortak tartışma zeminleri bulmak, hatta bu tartışma zemininin adını koymak gerekirse, nasıl koyarsak koymak, ama bundan kaçınmamak. Benim söylemek istediğim şey bu. Çünkü ben politikanın saklı yapılamıyacağına inanıyorum. Yani saklı gizli politika olmaz. Politika açıkta olur. Ama politikanın araçları, içinde bulunulan mevzuatın müsaade ettiği ya da etmediği nispette şöyle ya da böyle olabilir. Ancak asıl önemli olan, açıkça kitlelere gidebilecek bir politika kanalının yaratılması; ve ben, bunun yalnızca bir tek eğilimin başarabileceği bir iş olmadığını düşünüyorum doğrusu. Diyebileceğim bu. Soruyu çok cevapsız bırakmıyayım. Bütün bu ihtirazi kayıtları söyledikten sonra bir temel önermeyi ifade edeyim. Marksizm-Leninizm,

peşin olarak legal planı burjuvaziye terketmeyi tazammun etmez. Bundan çıkacak tüm sconuçlar yalnız bu ilişkilerin toplamına bağlıdır.

N.S. : Son söylediklerinden ilham alarak şöyle bir şey geldi benim aklıma: Şimdi bu sosyalist parti tartışmalarını başlatan çevrenin senin ana akım olarak tanımladığın alanla arasında Türkiye'de tarihi olarak oluşmuş bulunan bir mesafe var, bir açıklık var. Bu, muhtemelen senin de söylediğin gibi objektif bir etken olarak o çağrının bu ana akım nezdinde fazla itibar görmeyişine yol açmış olabilir; ama bir başka etken de, acaba, senin kurucularından biri olduğun ve nicel boyutlarının çok büyük olduğunu çeşitli göstergelerden de anladığımız bir hareketin, bir geleneğin, onu oluşturan insanların, çevrelerin, şu anda yalnız sosyalist parti tartışması değil, başka bir takım tartışmalar karşısında da benim meflûç diyebileceğim, tavır alamaz diye nitelendirebileceğim bir konumda olmaları, bu da bir etken olmuş mudur acaba? Çünkü, sonuç olarak, diyelim değişik bir odak, değişik bir tartışma odağı yaratmak, o tartışmaya değişik bir perspektif getirmek, yeni bir boyut kaazndırmak gibi bir tepki de gelmedi. Yani bir tepkisizlik hâkim oldu.

E.K. : Şimdi bunu teorik bir problemden çok, bir politik durum tespitinden hareketle göz önüne almak lâzım. Bu ilk çağrının sahipleri ve tartışmayı yürütenlerin hepsi bugünkü rejim çerçevesinde politik olarak ve şahsen özgür insanlardı. Oysa bu sözü edilen çevresinde politik olarak ve şahsen özgür insanlardı. Oysa bu sözü edilen çevrenin çok önemli bir kesiminin önderliğini, önderlik düzeyini işgal etmiş olan kimseler cezaevlerindeler. Bu bakımdan, o akımların 2., 3. dereceden militanları, taraftarları açısından bu politik konuları bağımsız olarak kararlaştırabilmek ve bir hüküm verebilmek pek fazla mümkün olmadığı için belki buna çok taraftar olmamakla birlikte, karşı çıkmak için açık bir çabanın içine de girmediler. Şimdi şöyle bir şey var, şunu görmezlikten gelemeyiz: (Şüphesiz başka bir çok boyutu var aslında, belki daha ilerde konuşabiliriz. Bu tartışmada zaten insanları bir çeşit tepkiye doğru yönelten mesele de o oldu.) Bu tartışmanın üzerinde yürüdüğü alan, bu akımın geçmişte üzerinde yürümüş olduğu alanın teorik olarak ve açık olarak inkârı üzerine dayandı. Zaten onlar kendilerini dıştalanmış olarak gördüler, bir; ikincisi, karşı pozisyonları teorik ve politik olarak geliştiremediler çünkü bununla, bunun için gereken imkânlarla mücehhez olan insanlar ya yurt dışında sürgünde ya da cezaevlerinde bulunuyorlar ve doğrusu geriye kalanlardan bu konuda çok açık, anlaşılabilir, ölçülmüş, biçilmiş, tartılmış, süzülmüş görüşler ifade etmeyi beklemek, eğer Türkiye'nin koşullarını ve kendi insanlarımızı biliyorsak, biraz fazla olabilir. Gene de yalnız şu demin sözünü ettiğimiz, kendi öncüllerinden şüpheye düşmüş olmak gibi bir hadisenin yarattığı, fizikî demeyelim ama bir çeşit entelektüel meflûç olma halinin de bunda bir etkisi bulunduğunu kabul etmek doğru olur.

Ben bunu inkâr etmiyorum. Ama diğer boyutu da var. Meselâ şöyle olsaydı: Bu akımların önderlik düzeyleri de, aynı biçimde diğerlerinin, bu tartışmayı pratikte yürütenlerinki gibi hak ve imkânlara sahip olsalardı tablonun daha değişik olabileceğini umabiliriz. Zaten benim Yeni Gündem'in sorularına cevap verme isteğim de biraz bundan kaynaklandı. Yani «buradan da söylenen bir şey var», demek istedim. Her ne kadar ben organik olarak bir sorumluluk taşımıyorsam bile en azından o eğilimlere kendimi yakın hisseden bir insan olarak o alanı savunmak ihtiyacını hissettim, ama bu bir kişinin başa çıkabileceği bir mesele değil tabii ki.

N.S. : Şimdi Ertuğrul sen de herhalde aynı izlenimi taşıyorsun, 1980 sonrası Türkiye'deki sol fikri iklimin başlıca öğelerinden bir tanesi, sınıfsal belirlenimlerden bağımsız bir demokrasi yüceltmesi oldu. Şimdi ters yönlü bir gelişim de seziliyor, meselâ şöyle diyenler var: Meselâ demokrat olduğunu söylemek bir sosyalist için alçalmadır filân, diyelim gerilemelerin en kötüsüdür filân bu kez gene sınıfsal belirlenimlerden bağımsız olarak her türlü demokrasiyi aşağılamak, reddetmek; oysa bunun teorik çözümü oldukça basit, yani nasıl bir burjuva demokrasisi varsa bir de işçi demokrasisi vardır. Şimdi senin son yıllarda yaptığın önemli katkılardan biri de önemli bir tartışmaya oldu. Yeni Öncü dergisinin sayfalarında başlayan ve devam eden «sosyalizm ve demokrasi» tartışmasına atıfta bulunuyorum. Şimdi, mülâkatlar, Yeni Gündem'e daha önce yazdığın yazılar, daha ziyade güncel konularda bir politik tavır alışın ifadesiydi. Bu yazı ise, son yıllarda yaptığın teorik, kısmen de felsefi bir katkıydı. Şimdi bu alanı niye seçtin? Bu tartışmayı müdahale etmek için niye seçtin? Demokrasi, sosyalizmde zaten mündemiç değil midir? Meselâ yaşanmış sosyalist kuruluş tecrübeleri, demokrasi için özel ve ayrı gayret sarfedilmesi lâzım geldiğini mi bize öğretiyor; ne dersin bu sosyalizm ve demokrasi arasındaki tazammun ilişkisi konusunda; böyle bir tazammun var mıdır?

E.K. : Şimdi ilkin bu tartışmaya niye katıldım, tabii niye katılmıyayım yani? Öyle değil, ben Yeni Öncü'deki tartışmayı çok ciddi ve çok önemli buluyorum. Çünkü ilk defa Türkiye'de belli bir sosyalist eğilimin unsurları görüş farklılıklarını tüm toplumun önünde açıkça tartışmaya başladılar. Bu bence son derece önemli. İkincisi, burada, diyelim ki bir şekilde üstünlük mevkiinde bulunan, görüşleri itibariyle öyle kabul edilen insanların, öteki görüş sahipleriyle ilk defa eşit konuma geldiklerini görüyoruz; yani hiç kimsenin kerameti kendinden menkul değil! Kerameti kendinden menkul olmaktan çıkıyor. Bu anlamda da oldukça elverişli bir karşılıklı tartışma, tabir caizse bir modern tartışma zemini sağlıyor. Üçüncü olarak, ilk defa böyle bir tartışma, uzun zamandır Türkiye'de ilgilerini sosyalist hareketin iç meselelerinden ya da genel meselelerinden uzağa taşımış olan aydınlar için —bunların katkılarına sosyalist hareketin çok fazla ihtiyacı var— bir çekim merkezi haline gelmenin

başlangıçlarını taşıyor. Çok belirsiz olmakla birlikte, teşvik edici olabilir, bütün insanlar için, sosyalizm üzerine fikir yürüten insanlar için. Çünkü sosyalizm üzerine fikir yürütenlerin önemli bir bölümü, öyle görüyoruz ki, bunu sosyalist hareketlerin dışında yapıyorlar. Oysa bizim onların çabalarına ihtiyacımız var. Bu nedenle, tartışmaya, bir bu bakımdan teşvik edici unsurlar çok fazlaydı. İkinci olarak, tartışmanın biraz kaypak bir zemine doğru kaymaya başladığını hissettim çünkü orada bence görüşleri üzerinde en çok durulması gereken Tekin Yılmaz'ın, sosyalizmin demokrasiye bağlılığı ya da demokrasinin sosyalizmde mündemiç olduğu meselesini bilime, bilimsel üretime, bilim özgürlüğüne doğru bağladığını ve bunun bir tarz elitizme yol açabileceği endişesini taşıdığım için de bir müdahalede bulunmak gereğini hissettim. Problemin irdelenmesi bakımından bazı eleştirilerim olmakla birlikte, esas olarak problemin koyuluş tarzına katıldığımı da belirtmem gerekir. Şimdi burada başka meseleler de var: «Demokrasi sosyalizmde mündemiç mi? Yani sosyalizm, zaten demokrasiyi içermez mi?» sorusunun cevabı, «teorik olarak öyle olmak gerekir»dir. Ancak sosyalizm, diyelim ki 1848'de, hatta 1871'de, hatta 1916'da tamamen teorik bir meseleydi. Yani sosyalizmin ilişkileri ancak hayal gücünde geliştirilebilen, bugünkü toplumdan ya da kapitalist toplumdan alınan birtakım başlangıç noktalarından türetilerek tasavvur edilebilen bir ilişkiydi. Oysa biz 1917'den bu yana dünyada alanı durmaksızın genişleyen bir sosyalist kuruluş, sosyalist ilişkiler geliştirme, sosyalist ekonomi, sosyalist kültür, sosyalist hayatı geliştirme pratiğine tanık oluyoruz ve bu pratik, bizim için tarihsel olarak kazançlarından geri dönülmemesi, mutlaka korunması, hiçbir zaman elden çıkartılmaması ve korunması için her şeyin yapılması gereken bir pratik olmakla birlikte, hiç de, kendi içinde bir takım geri dönüşler, tutarsızlıklar, sakatlıklar içermeyen bir süreç değildir. Bunun bence en somut ifadesi bugün Sovyetler Birliğinde görülüyor. 1938'e gelindiğinde Stalin dışında Ekim Devrimi'nde en büyük rolleri oynamış devrim önderlerinin hepsi, eğer ecelleriyle ölmemişlerse, parti ve devlet içinde, sosyalizmin kuruluşu, sosyalist devrimin yürüyüşüne devam edişi konusunda besledikleri farklı düşünceleri ve yürüttükleri eylemleri yüzünden «hain» ilan edilerek temizlenmişlerdi. Böylece parti merkez komitesinden farklı düşünen hiç kimse için bir demokrasinin bulunmadığı bir sürecin topluma hakim olduğunu görüyoruz. Daha da önemlisi, bu süreçte parti ve devletçe kullanılan yol ve yöntemlerin kurumsallaşıp içselleşmesi, yani bu süreç içerisinde gelişmiş bulunan hukuki ve siyasi ilişkiler toplamı. Bu bence tartışmanın merkezinde yer alması gereken bir mesele çünkü sosyalist kuruluşun, devrimin kahramanlarını «hain» haline getiren tabii bir süreç olmadığını göz önüne alacak olursak ve devrim kahramanlarının da öyle kolayca hep birlikte «hain» durumuna dönmediklerini düşünecek olursak, bu durumda bu demokrasiden bir

çeşit kuşkuya düşmemiz, bunu sorgulamamız da tabii. Kaldı ki bugün bunlar aslında sadece bizim tarafımızdan geliştirilen tartışmalar olmanın ötesinde, bizatihi Sovyetler Birliği devleti, partisi, halkı tarafından dünya sosyalizminin tartışma gündemine, belki gecikmiş olarak ama mutlaka çok somut ve açık olarak getirilmiş bulunuyor; dolayısıyla geçmişte bu konuda yapılan tartışmaların da boşuna olmadığı bir şekilde ortaya çıkmış oluyor. Bunun için ödenmiş bedeller de tamamen değilse bile bir şekilde karşılıklarını buluyor. Sosyalizmde demokrasi teorik olarak var ve başka türlüsü düşünülemez. Ama bunun gerçekleşme süreçleri her ülkenin kendi tarihsel gelişme koşullarına, yaşama alışkanlıklarına, o ülkedeki sosyal güç ilişkilerine, yani işçi sınıfının toplumun çoğunluğunu oluşturup oluşturmadığına vs.'ye bağlı olarak ortaya çıkan bir mesele. Ben öyle düşünüyorum ki Sovyetler Birliği'nde yaşanan sürecin bir tarihsel determinizmi var, yani bu, insanların iyi ya da kötü niyetli olmalarıyla açıklanamıyacak olan bir şey. Ama Sovyetler Birliği'nde yaşanan sürecin bir başka tarafı daha var; orada belki başlangıçta «kaçınılmaz kötülükler» olarak ortaya çıkan, bir dönem sonra ortadan kalkacağı düşünülen şeyler teorileştirilip sosyalist, Marksist teorinin içine yerleştirildi, ona eklemlendi ve sosyalizm giderek dolaysız olarak Sovyet pratiğinin yarattığı hukuki ve siyasi biçimler olarak, dolayısıyla demokrasi de aynı şekilde, kavranır oldu. Benim itirazım budur. Bence, burada yaşanan süreçte konunun ve Ekim Devrimi'nin başlangıçlarının yarattığı pratiğin ve bundan elde edilen perspektiflerin kırılmasından söz etmek mümkün. Nitekim, 1921'de «sendikalar tartışması»nda Lenin, Sovyet Devletinin bir işçi devleti olmakla birlikte bürokratik çarpılmaları olan bir işçi devleti olduğunu açıkça söylemiş bulunuyordu. Bu ilişkilerde toplam olarak bir değişiklik olmadığını, durumun sonraları belki biraz daha vahimleşerek sürdüğünü düşünecek olursak, bürokratik çarpılmalara uğramış bir işçi devletinin ideal bir demokrasiyi ve kitaptaki sosyalizmi ifade etmediğini de kolaylıkla anlayabiliriz. Bu anlamda teorik olarak sosyalizmde içkin olan demokrasi, pratikte tam öyle yaşanmadı. Bunu belki biraz daha ilerde konuşarak tartışarak, irdeliyebiliriz. Ben bunu söyleyebilirim.

N.S. : Şimdi, bu tartışmada ilginç bir nokta, tartışmaya katılan herkesin çok partili bir sosyalist siyasal çoğulculuğu benimsemeleri, yani Tekin Yılmaz da öyle, sen de öyle ve tartışmaya katılan öteki yazarlar da aynı görüşü savunuyorlar. Yalnız çok partililiğin ve siyasal çoğulculuğun bir işçi iktidarı altında iki anlamı olabilir. Meselâ diyorsun ki sen bu yazında, «Bütün bu süreçlerde, yani Sovyetler'de, Rusya'da Sovyet iktidarının kurulmasını izleyen süreçlerde işçilerin ve köylülerin farklı kesimlerinin siyasal sözcüleri olan partilerin hak ve özgürlüklerinin teminatı, onların meşruiyet kaynakları olan şeydi: devrim için savaşan, mücadele halindeki toplumsal sınıf ve katmanlara dayanmaları.» Hemen aşağıda da, «meşruiyet-

lerini yok eden de devrime karşı savaşmaları oldu. Böylece Bolşevikler dışındaki tüm siyasal partiler karşı-devrimci iç-savaş partileri olarak teker teker Sovyetlerin siyasal sahnesinden silinip gittiler. Sovyetler Anayasasını tanıyan Bolşevikler dışında bir tek örgütlü siyasal güç» kalmadı diyorsun. Şimdi burada iki kriter var, iki ölçüt var. Bir tanesi bir meşruluk kriteri olarak gösteriliyor: Devrim için savaşan sınıfların temsilcileri olmaları. Bir de meşruluk dışına düşmenin ölçütü getirilmiş; Sovyetler Anayasasına karşı çıkmaları... Bununla kastedilen elbette yeni rejime karşı, beyaz teröre iç-savaşa ve silâhlı mücadeleye başvurmaları. Yalnız, iki kriter arasında benim kanımca bir simetri yok. Şöyle: Bir parti veya partiler yeni rejimin anayasasına yeni rejimin legalitesine karşı çıkmayabilirler, örneğin silâhlı mücadele gibi, sabotaj gibi iç-savaş gibi yollara başvurmayabilirler, ama devrim için savaşan sınıfların temsilcisi de olmayabilirler. Nitekim aynı tartışmaya katılan Orhan Dilber siyasal çoğulculuğun sosyalizmde burjuva partilerini de kapsaması gerektiğini açıkça söylüyor ve bir Dördüncü Enternasyonal metninden alıntı yaparak diyor ki «gerçek alternatif ya bütün siyasal partilere özgürlük ya da yalnız gerçekten sosyalist programa sahip partilere özgürlük şeklinde değildir. Gerçek alternatif şöyledir: Ya kitlelerin, istedikleri herkesi seçebilme haklarını ve seçilenlerin de, burjuva ve küçük burjuva programı ve ideolojilerine sahip olanlar da dahil, siyasal örgütlenme özgürlüklerini de içeren işçi demokrasisi, ya da bütün sonuçlarıyla birlikte bizzat işçi sınıfının siyasal haklarının kısıtlanması.» Şimdi bir paralel, bir benzetim, analoji yapılabilir: Sen de takdir edersin ki bir siyasal örgüt içinde eğer hiziplere yasak konursa böyle bir yasak her türlü muhalefetin aslında hizip oldukları gerekçesiyle tasfiyesinin yolunu açan bir şeydir. Veya böyle bir uygulamayı kolaylaştıran bir şeydir. Şimdi bir işçi devletinde de aynı şey, örneğin işçi sınıfının temsilcisi olan ama muhalefette olan sıyasal partilere karşı uygulanamaz mı, uygulanması mümkün değil midir? Yani aslında işçi sınıfının farklı katmanlarının çıkarlarını temsil eden bir partinin, işçi partisi olduğunu iddia ettiği halde aslında bir burjuva partisi olduğu gerekçesiyle kapatılması, yok edilmesi gibi bir süreç, mülk sahibi sınıfların partileşmesini de kapsayan bir siyasal çerçeveden yoksun olduğunda bizzat işçi sınıfını temsil eden siyasal partilerin de kapatılması tehlikesini, tehdidini doğurmaz mı? Ne diyorsun buna?

E.K. : Şimdi bu konuda ilkin birkaç tarihsel bilgiyi belki tekrarlamak yararlı olabilir. Bu, sosyalizmde ya da işçi devletinde birden çok partinin mevcudiyeti meselesi zaten tarihsel olarak pratikte gerçekleşmiş bir şey. Yani Marx ve Engels'in proletarya devletinin örneği olarak gösterdikleri Paris Komünü, iktidarda Marksist olmayan iki partinin yani Blanquistlerin ve Proudhoncuların bulunduğu, Marksistlerin de Enternasyonal'in Paris şubesi olarak bir şekilde dahil oldukları bir yapıydı. Bu anlamda Marx ve Engels tarafından

proletarya devletinin örneği olarak gösterilen böyle bir rejimin zaten tarihsel olarak birden fazla partiyi içerdiğini biliyoruz. İkincisi, demin senin atıfta bulunduğun, bizim de Ekim Devrimi tecrübesini az çok bilmiş, öğrenmiş olarak tekrar ettiğimiz şey 1917 Devrimi iktidara Devrimci Sosyalist Partinin sol kanadı, enternasyonalist Menşevikler ve Bolşevik'lerden oluşan bir ittifakı getirdi. Zaten devrim farklı partilerin ittifakı ile karşılandı. Bu bakımdan teorik olarak ve pratik olarak bu öngörülmüş ve gerçekleşmiş olan bir şeydi. Kaldı ki daha sonra, ben yanlış hatırlamıyorsam 1918'de Kautski'yle tartışmasında, Lenin «burjuvazinin oy halkına sahip olması meselesi yani seçme ve seçilme hakkına sahip olması meselesi, teorik bir mesele değil, tamamen pratik ve tarihsel bir meseledir; proletarya devleti tanımı gereği bizatihi burjuvazinin oy hakkından mahrum edilmesini gerektirmez, ancak bunu mücadelenin şartları gündeme getirebilir» demişti. Sovyetler Birliği'nde geldi ve böyle böyle böyle oldu.

1945'den, ikinci harpten sonra Doğu Avrupa'da ortaya çıkan sosyalist rejimlere baktığımızda hiç değilse formel olarak bunların birden fazla partiyi içerdiklerini biliyoruz. İşte Bulgaristan'da Komünist Partisi'nin yanı sıra Çiftçi Partisi ve Arnavutluk'ta keza Komünist Partisinden başka partiler, ve diğer ülkelerde birden fazla partinin bulunduğu ortada. Ancak, bunların ne dereceye kadar gerçekten özerk ve gerçekten K.P.'den bağımsız partiler oldukları meselesi ayrı bir tartışma konusudur. Şu halde bizim karşı karşıya bulunduğumuz mesele tamamen teorik olarak irdeleme sonucunda elde edilecek bir mesele değil, bizim önümüzde yaşanmış tarihi bir süreç var diye düşünüyorum. Bu bizim yolumuzu biraz aydınlatabilir. Ancak bütün bunlar böyle olmakla birlikte, 1917'den bu yana bildiğimiz kadarıyla her ülkede yalnızca bir tane K.P. var. Yani işçi olmayan partiler «özgür» olmakla birlikte kendilerini işçi partileri olarak tanımlayan ikinci partileri ortada göremiyoruz. Ben bunun çok fazla bir zaruret olduğunu, yani ille de olması gerektiğini, bunun yaratılması gerektiğini doğrusu düşünmüyorum. Çünkü ben öyle anlıyorum ki, işçi sınıfını, burjuvazi gibi artı-değere el konulması bakımından toplumda işgal ettikleri farklı konumlar dolayısıyla birbirleriyle uzlaşmaz karşıtlıklar içerisine sokan bir bölünme yoktur. Bu nedenle işçilerin tarihsel eğilimleri bir tek organizasyonda birleşmek yönündedir. Ama eğilim bu diye, bunun her zaman gerçekleşeceğini beklemek de bence doğru değildir. Bu kendisini geçmişte, daha çok, aslında teorinin ve işçilerin sınıf mücadelesi pratiğinin tarihsel mirasını devralmış partiler içerisinde farklı eğilimler olarak gösterdi. Hemen hemen bütün partiler kendi içlerinde farklı eğilimleri yaşatarak geldiler ve bunların özgürlüğü Bolşevik partisinde tanınmış olan bir şeydi. Ancak gene benim bilebildiğim kadarıyla Onuncu Kongrede rejimin iç savaşın yıkıntılarından ve sarsıntılarından kendisini kurtaramamış olması, partide zuhur edecek herhangi bir bölünmenin rejimin

çöküntüye uğramasına yol açacak olması karşısında bütün fraksiyonlar, ya da bölüntüler, kendi özgül ilkelerini bir yana bırakarak geçici bir konsensus üzerinde hizip kurulmasının yasaklanmasına karar vermişlerdir. Fakat bu yasaklama, parti hukukundan doğrudan doğruya ortaya çıkan bir şey olmaktan çok, gönüllü iradelerin ulaşmış bulunduğu bir konsensus idi. Taraflardan birinin vazgeçmesiyle bu konsensusun bozulması mümkün iken, daha sonra neredeyse bir yasa halinde hukuk sisteminin içerisine yerleştirildi ve bundan sonra parti içerisinde farklı görüşlerin ifade edilmesi yalnız ve ancak karşılıklı güç ilişkilerine bağlı bir hale geldi, yani bunun bir rejim bakımından ve parti hukuku bakımından bir teminatı kalmadı. Bu demokrasi için bir handikap; bu meselâ şöyle handikap, ben kendi konumumuzdan hareketle söyliyeyim ve bu hemen hemen herkes için geçerli: Örneğin SBKP'nin tezlerinin evrensel olarak doğru olduğuna inanan bir arkadaşımızın, örneğin Çin'de ayrı parti kurma hakkını talep etmesi gerekir çünkü bu görüş, o parti tarafından faşizm olarak nitelenmektedir. Çin Komünist Partisi için, SBKP görüşlerini savunanlar «faşist» idiler, en yakın geçmişe kadar. Bu durumda evrensel bir model itibariyle baktığımızda kendi görüşlerini orada özgürce savunamayan insanların bu özgürlüğü talep etmek diye bir hakları var. Ve bunun tersi de doğru ve bizim için de doğru. Örneğin benim gibi düşünen bir insanın —bilmiyorum bugün belki artık Sovyetler Birliği'nde vardır ya da başlamak üzeredir ondan emin değilim— ama en azından bu görüşleriyle SBKP'ye kabul edilmesi pek kolay gibi gözükmüyor. Şimdi bu durumda benim, benim gibi düşünenler için bir özgürlük talebimin olması lâzım ve bu herkes için de böyle zincirleme olarak doğru olmaya devam ediyor. Bu anlamda ben ilkesel olarak işçi iktidarının çok partililiği dışlamaması gerektiğini düşünüyorum ve bugün dışlanmaması gerektiğini söylemek için çok daha fazla bir hakka sahibiz. Ama bunu söylemek bunun bir zorunluluk olduğunu da bence getirmiyor. Bu tamamiyle içinde yaşanılan pratiğe bağlı, konsensusa bağlı. Yani bir konsensus olduğu zaman, insanların ayrılması da gerekmez; yani mutlaka birden fazla eğilimin parti olması, onların kendilerini iktidar için mücadelenin içine sokmaları, dolayısıyla güçlerin diyelim ki sosyalist kuruluş için birleştirilmesi gereken bir momentte, iç mücadeleye doğru yöneltilmesinin bir gereklilik olduğunu söylemek de biraz güç olur. Ben bunun tarihsel çözümünün o ülkede yaşayanlar tarafından, ya da o toplumda yaşayanlar tarafından nasıl bulunacağına bağlı bir mesele olarak ele alınması gerektiğini düşünüyorum. Yalnızca şunu söyleyebilirim: Bir işçi devleti teorik olarak tek partili bir devlet olmayı öngerektirmez. Teoriden çıkartılabilecek böyle bir sonuç yoktur. Bunu söyleyebilirim.

N.S. : Tartışmayı herkesin katkısına açacağız birazdan. Galiba iki soru daha soracağım. Şimdi, aynı makalede Ertuğrul, muhatabını, T. Yılmaz'ı eleştirirken, diyorsun ki «Sovyetler Birliği'ndeki bü-

tün bürokratik pratiklerin kendi zamanında geliştiği, proletarya egemenliğinin bürokrasi egemenliğiyle, dünya sosyalizminin milli komünizmle, geçiş devleti teorisinin bütün halkın devleti öğretisiyle ikame edildiği Stalin'le ve onun ideoloji memurlarıyla teorik bir hesaplaşmaya girişecek cesareti pratikte gösterebilecek miyiz? Ve bu hesaplaşma sürecinde anti Sovyet olmadan, Sovyet devletinin var oluşunun dünya tarihi açısından nesnel devrimci rolünü tanıyarak bir bürokrasi eleştirisi ve sosyalist demokrasi teorisi geliştirmek için çaba göstermiş olan Luxemburg, Troçki, Gramsci, Guevara ve başkaları gibi Marksistlerin teorilerinin geçerliliklerini dosdoğru tartışacak mıyız? Bütün bunların enine boyuna tartışılması bir dergi yazısının boyutlarını aşar» diyorsun. Şimdi en azından burada sözü edilen teorisyen ve pratisyenlerin, Luxemburg, Troçki, Gramsci, Guevara'nın bu sosyalizm ve demokrasi sorunsalı bakımından hangi özgün katkıları üzerinde özellikle durmak gerekir? Yani enine boyuna bunu burada da irdelememize olanak yok da, şöyle bir katalog yapabilir misin? Kısaca?

E.K. : Şimdi aslında şunların hepsini toplarsan bütün bu tartışmaların önemini ve gereğini ben tam olarak şurada görüyorum: Nihai amacın aydınlatılması. Çünkü öyle inanıyorum ki, Türkiye'de, özellikle aşağı yukarı 1974'den beri insanlar giderek nihai amaçlarını daha az göz önünde tutmaya, bunu daha az tartışmaya başladılar ve bizim nasıl bir toplum uğruna mücadele ettiğimiz gibi azami program ifadesi, azami program diye ifade edilen perspektif, gözden kayboldu. Bugün yeniden tartışmaya başlamak bakımından ya da en azından bugünkü hareket noktamızı belirlemek bakımından bu nihai amacın aydınlatılması bence bir zorunluluk, bu tartışmanın bence bütün politik önemi burada. Öyle düşünüyorum ki, aslında Türkiye'ye her şey on yıl gecikmeyle geliyor. Yoksa bunlar, Avrupa'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde, gelişmiş sosyalist ülkelerde aşağı yukarı on yıl önce epeyi tartışıldı, biz bunları bugün yeni tartışmaya başlıyoruz ve bu konuda çok fazla külliyat var. Bütün bunların hepsi üzerinde konuşmak, önümüzü aydınlatacağız derken bizi bulanıklığa doğru da sürükleyebilir. Benim, dolayısıyla, burada bu sözü edilen şahsiyetlerden söz etmemi gerektiren dava aslında şu: Şimdi **Yeni Öncü**'de başlayan tartışmanın çok olumlu olduğunu, bunu çok olumlu gördüğümü söylemiştim. Ama bu bir kusuru da içeriyor. Sosyalizm ve demokrasi arasındaki ilişki konusunda, sınırsızlığa doğru giden süreçte geçilecek uğrakları, momentleri tartışırken, sanki bu tartışma pratikte hiç yaşanmamış ve bunun için tarihsel birikim temeli yokmuş gibi davranılıyor, ben buna itiraz ediyorum. Böyle bir tartışma süreci yaşandı. Eğri ya da doğru, buna katılanlar, bizim için teorik bakımdan tamamen kabul edilecek, ya da tamamen reddedilecek şeyler söylemiş olsalar da söylediler. Ben bunun değerlendirilmesini ve aramızdaki farklılıkların ya da benzerliklerin tanımlanmasını talep ediyorum. Çünkü bu insanlar, öyle inanıyorum ki

bütün bu düşüncelerini açıklayabilmek bakımından başka hiçbir toplumsal düzende görülmeyecek kadar çok fazla kahramanlık gösterdiler bence. Çünkü böyle kapitalist bir toplumda yaşayan insanlar sosyalist olduklarında öne sürdükleri tezler yüzünden nihayet kapitalizm tarafından yok edileceklerini bilirler. Ama devrimi birlikte yaptıkları yoldaşları tarafından yok edileceklerini bile bile böyle bir tartışmayı sürdürmek bence çok ciddiye alınması gereken bir şeydi ve bunun bu anlamda bir ahlâki boyutu da var ve bütün bunları ciddiye aldığımız zaman bunların hakkını vermemiz gerekir. Meseleye gelince, şimdi bence Troçki'nin teorinin evrimi bakımından yaptığı en önemli katkı, daha doğrusu ortaya getirdiği problematik, bir bürokrasi —ya da demokrasiden uzaklaşma— meselesini bir tek ülkenin içsel problemi olmaktan çıkarıp dünya ölçeğinde bir devrim problemine bağlı olarak ele almasıdır. Aslında bu bence Marksizm-Leninizmin, başlıca akidelerinden biri olmakla beraber gönüllü olarak Troçkistlere devredilmiş bir cephesidir diye düşünüyorum. Birincisi, Troçkistlerden bunu geri almamız gerektiğini düşünüyorum. Bu bakımdan bence önemli. Ama Troçki bu problemi koymuş olmak bakımından, daha doğrusu sürekli olarak gündemde tutmuş olmak bakımından bence bir önem taşıyor. Ve bunun hakkını vermek gerekiyor; en azından onunla açık tartışmaya girmek ve bunu silâh zoru olmadan yapacağımız bir tartışma olarak yürütmek gerekiyor. Geçmişte böyle olmuştu. Bu tartışma ideolojik tartışmanın araçları ile sürmedi, devlet araçlarıyla sürdü ve öyle bitirildi. Onun için bu tartışmayı bir şekilde sürdürmek gerek, çünkü şöyle ya da böyle ne kadar bastırılmış olursa olsun, buna imkân veren maddi önşartlar ortadan kalkmaksızın bu tartışma ortadan kalkmayacak. Troçki'nin birinci katkısı bence buradaydı. İkincisi, işçi devletinin de tıpkı burjuva devleti gibi farklı biçimleri olacağına dair bir önerme ortaya getirmiş olmasıydı. Yeni işçi devletinin, tıpkı burjuva devletinin ya da burjuva rejimlerinin biçimleri gibi farklı biçimleri olabileceğini, bizim bu rejimleri beğenmemekle beraber, ya da eleştirmekle beraber, ya da meşruiyetlerini tartışmakla beraber, bunların işçi devleti olarak kabulünü öngörmemizi, ama bu zemin üzerinde bu farklı rejimler arasındaki ilişkileri araştırmamızı sağlayan, bir kavramsal çerçeveydi. Ben Troçki'nin asıl önemini burada görüyorum. Gene Troçki'den önce Luxemburg da bize partiyle devlet arasındaki ilişkiler bakımından bir tartışma temeli sunmuş idi. Bu, Lenin ve Bolşevikler tarafından bazı cevaplarla kapatılmış gibi görünmekle birlikte daha sonraki pratik, Luxemburg'un bazı öngörülerini doğrular; yani biz evriminin bir aşamasında bir çeşit bürokratik çarpılmayı asli omurgası haline getirmiş işçi devletiyle karşılaştık. Şimdi, bunların Luxemburg'un öngördüğü nedenlerden mi, yoksa başka bir nedenle mi gerçekleştiğini irdelemek, bunlara cevaplar bulmak zorundayız.

Gramsci'ye gelince, Gramsci bize bence bir bakıma Marksizm'de

tamamlanmamış olarak bırakılan üst yapı süreçlerinin teorisini sunmaya çalıştı. Bunun için bence hayli değerli kavramsal araçlar koydu ortaya. Hegemonya, tarihsel blok, organik blok vs. Gramsci'nin sosyalist hareketin devrimci kampı arasında biraz tereddütle anılmış olabileceğini ve anılacağını da tahmin ediyorum. Bugün Avrupa komünizmi birçok kavramını Gramsci'den aldığını, daha doğrusu Gramsci'den aldığı kavramların siyasette varması kaçınılmaz sonuçlara eriştiğini söyleyerek onları kendine temel edindiği için böyle bir tereddüt var. Onun kavramları, hapishanede yazılmış olduğu için ve kendisi için de çok fazla aydınlatılmış olmadığı için bir çeşit bulanıklık içerir ve ayrıca şifreli dille de yazılmıştır. Fakat ben şunu kabul ediyorum ki Gramsci'nin kavramları ile pek alâ devrimci bir yorum da yapılabilir ve bize, aslında demin söylemiş olduğum ve tam bitirmediğim gibi, Marksizm'in, üst yapı süreçlerine ilişkin henüz tamamlanmış bulunmayan kavramsal hazinesini zenginleştirmek bakımından çok ciddi bir katkıda bulunmaktadır. Biz bunları nasıl ve ne zaman tartışabiliriz, şüphesiz bunun da bir zamanı ve zemini var. Aslında bu, şu geçirdiğimiz yedi yıllık sürede, yani pratik sosyalist faaliyetlerin hemen tamamen sona erdiği, insanların yaralarını sarmakla meşgul olduğu bir dönemde yapılabilirdi ve yapılmalıydı. Fakat ben şimdiki dışavurumlara bakarak öyle görüyorum ki bu fırsat büyük ölçüde kaçırılmış bulunuyor. Şimdi bundan sonraki dönemde pratik gereklilik daha fazla ağır basmaya başlayacak ve biz böyle bir fırsatı değerlendirememiş olmanın acısını bir on yıl sonra zannediyorum yeniden yaşayacağız; ama gene de henüz vakit varken fazlaca dudak kıvırmadan bu kavramları tartışmaya bence çok ciddi bir ihtiyaç var. Belki bir şey daha eklenebilir, Guevara ile ilgili olarak: Gene Guevara da aynı bürokratizm problemine Küba'daki kuruluş dolayısıyla bazı kısa değinmelerde bulunmuştu. Ancak başka bir şey daha yazmıştı. Guevara: Geri ve bağımlı ülkelerdeki devrimci hareketi bir bütün olarak dünya çapında yaşanacak olan bir devrimci sürecin parçası olarak mütalâa etmişti. Guevara'nın «İki, Üç, Daha Fazla Vietnam», çağrısı, tek tek ülkelerde Küba devrimi benzerlerini tekrarlamaktan çok, Amerika Birleşik Devletleri emperyalizminin dünya çapındaki jandarmalık fonksiyonunu giderek daha fazla batağa çekmeyi ve böylelikle metropol ülkeler proletaryası için de bir hareket alanı yaratmayı içeren çok geniş bir plandan oluyordu. Guevara'nın daha çok gerilla yöntemlerini öne çıkarması, heroik bir imge olarak algılanması, onun getirdiği bu boyutun görülmesini geçmişte epeyce gölgeledi. Bence bu bakımdan da tartışmaya değer. Şimdi bütün bunları tartışmaya değer, ama bu tartışmanın kendisi bundan çıkarılacak sonuçları başlangıçta içermiyor. Yani ben bunlar hakkında tam olarak pozitif ya da negatif şeyler söylemekten kaçınıyorum, sadece şunu söylüyorum: Bugün karşımıza getirdiğimiz problematik, tarihsel olarak bu insanlar tarafından getirilmiş konulmuştur. Bunu yadsıyarak ya da görmezlik-

ten gelerek, havada bir tartışma yapamayız. Marksist teori içinde bulunan bu eğilimlerle hesaplaşmak ve kendimiz ve onlar arasında pozitif ya da negatif ilişki kurmak bizi ancak daha fazla ileriye götürebilir. Benim söyleyeceğim bu konuda bu.

N.S. : Son soruya geçmeden önce bir noktayı belirteyim. Şimdi, daha önce Ertuğrul Kürkçü dışındaki konuşmacıların, «Sosyalizm; Dönemler, Sorunlar» dizisinde yer alan konuşmacıların hiçbiri, bizim Ertuğrul'la ortaklaşa, başkalarıyla birlikte imza atmış olduğumuz bir bildiriye imza atmamıştı. Bu, Sovyetler Birliği'ndeki yargılamaların sanıklarına ve mahkûmlarına rehabilitasyon çağrısıydı. Ben daha önceki konuşmacılara bu konudaki fikirlerini sormuştum. Hiçbiri, o yargılamaların dayandığı suçlamaların: sabotaj, cinayet, baltalama, casusluk ve ajanlık, nazi ajanlığı, bütün bunların doğru olmuş olabileceğini hiç kimse ima etmedi. Gelgelelim o kampanyaya katılmış da değiller kendileri. Şimdi bu soruyu da, yani rehabilitasyon sorusunu da Ertuğrul'a sormayı düşünüyordum, ama daha önceki sorulara verdiğin cevaplar içinde sen o çağrıda, o bildirideki imzanın gerekçesini de açıklamış oldun. Onun için bu soruyu sormama gerek kalmadı. Şimdi de son soruyu soracağım; burada Yalçın Küçük'ün açı mecazına dönmek istiyorum. Eskiden o açıyla ifade edilen alan için Yalçın Küçük'ün de içinde bulunduğu bir çevre, bir gelenek «goşist» derdi. Şimdi bu açı, üzerinde bir mücadele yürütülen bir alan haline gelince terminolojide bir kayma görüldü ve devrimci demokrat denmeye başladı. Senin reaksiyonun ne? Daha yumuşak bir deyim olarak algılıyor musun bunu?

E.K. : Ben kendi payıma «goşist» denmesini tercih ederim. Şundan ederim. Çünkü «goşizm» neticede Marksizm içi bir tariftir. Yani Marksist-Leninist hareketin içinde «sola» doğru bir savrulmayı ifade eder. Lenin'in ünlü «sol-komünizmi» de Enternasyonal'deki tartışmalar dolayısıyla Marksist-Leninist partiler içerisindeki bu tarz eğilimlerin eleştirisidir. Dolayısıyla «goşist» ifadesi, karşısındakini Marksizm zemininde gördüğünü, ama onu diyelim merkezden, ya da doğru çizgiden savrulmuş olarak gördüğünü ifade eder ki bu devrimci-demokratla karşılaştırıldığında bence çok daha makbul bir terim. Çünkü devrimci-demokrat netice olarak bir burjuva kategoriyi ifade eder. Marksizm dışındaki küçük burjuva eğilimlerinin varolan düzenle kısmen çelişen unsurlarını ifade eder. Çarlık Rusyasında SR'ler (Sosyalist Devrimciler), ondan önce Narodnikler için kullanılan ifadenin kendisidir. Oysa bugün, geçmişte «goşist» bugün ise «devrimci-demokrat» olarak ifade edilen eğilimlere baktığımız zaman bu insanların bir kere dosdoğru kendilerini Marksist hareket içinde gördüklerini, onun kavramlarıyla düşündüklerini ama onun belki de çocukluk çağını yaşadıklarını, ya da kendilerine sorarsanız, yaşamadıklarını ama, her neyse kusur olarak görülebilecek şeylerin Marksizm içerisinde kalabilecek kusurlar olarak görüldüğünü düşünecek olursak, «devrimci-demokrat», **devrimci ve demokrat** gibi efsanevi

kelimelerle süslenmiş olsa bile bir tarz hakaret ve aslında en ince hakaret tarzıdır diye düşünüyorum. Şimdi bu anlamda «devrimci-demokrat» payesiyle taltif edilmiş olmaktansa, «goşist» payesiyle aşağılanmayı tercih ederdim doğrusu. Diyeceğim bu.

Macaristan 1956: Devrim mi, Karşı Devrim mi?[1]

Necip ÇAKIR

Mikail Gorbaçov'un SSCB'de iktidara gelmesiyle birlikte, etkileri bu ülkeyle sınırlı kalmayıp, askeri, siyasal ve iktisadi müttefiklerini de etkileyecek bir dizi değişiklikten söz edilmeye başlandı. Perestroika ve glasnost kavramları etrafında odaklaşan bu değişiklikler, yıllardır benzeri uygulamaları benimseyen Macaristan'a duyulan ilginin de canlanmasına yol açtı. Kapitalizm sonrası toplumlar içinde «bireysel girişim özgürlüğü» de dahil, kişi hak ve özgürlükleri bakımından en ileri durumda olan, sanayileşme fetişizmi ve anti-de-

(1) Bu yazı yalnızca verilen kaynaklara dayanılarak yazılmıyor. 1985 yılında kurumsal bir ilişki çerçevesinde Macaristan'da iki ay süre ile bulunup, büyük bir fabrikada staj yaptım. Bu fabrikanın mali, idari ve ihracat müdürleriyle yapılan günlük seminerlerden, Macaristan'da bulunmamı sağlayan kuruluşun düzenlediği haftalık seminerlerden, Macar dostlarla yaptığım tartışmalardan ve kendi gözlemlerimden de yararlandım bu yazıda. Bu bilgi kaynaklarının yararları ilk elden bilgi olması ve bu anlamda belirli bir özgünlüğe sahip olması, sakıncaları ise bunlara atıfta bulunmaya olanak olmaması ve ilk elden bilgi olduğu için belirli bir öznelliği barındırması. Bu arada bir şeyi daha not etmek istiyorum. Bulabildiğim ve kullandığım Türkçe kaynak sayısı son derece sınırlı. Bu da konunun Türkiye'de önemli ölçüde bakir olmasından kaynaklanıyor. Yine de 'İlk Adım' dergisinin Ocak ve Şubat 1987 sayılarında 1956 devrimi ile ilgili Enver Şenay ve Maksut Güneş'in yürüttükleri bir tartışmaya bakılabilir. Her ikisi de çok kısa olan bu yazılardan Güneş'in yazısının ilginç yanı, bu denli sınırlı bir yerde bunca içsel tutarsızlığı gerçekleştirebilmiş olması. Macaristan Sosyalist İşçi Partisinin resmi tarihi Troçki'yi ve Troçkistleri bir kez olsun anmaz, Tito 1956'yı karşı devrim olarak nitelendirir ve ABD Sovyet çıkarlarına karşı herhangi bir sürtüşmeden yararlanmayacaklarına dair teminat verirken (bknz. Harman 1983, s. 161), Güneş Nagy'nin ABD emperyalizmi, Tito ve Troçkistlerin desteğini alarak, karşı devrim yapma çabası içine girdiğini belirtiyor.

mokratik planlama ile belirlenen otoriter - bürokratik Stalinist bir yönetimden piyasa ekonomisine uzanan hattın ortalarında bir yerlerde[2] bulunan Macaristan'ın en temel özelliklerinden biri de 1945 yılından beri sürekli yapılan reformlarla uygun bir toplumsal dönüşüm için arayış laboratuarı haline gelmiş olmasıdır. Bu niteliği ile Macaristan'ın incelenmesi, diğer toplumların özgüllüklerini hiçbir şekilde gözardı etmeden, SSCB ve müttefiklerinde uygulanmaya başlanan reformlar sonucunda bu ülkelerin nerelere varacakları, ne tip sorunlarla karşılaşıp, ne gibi değişiklikler yapmak zorunda kalacakları hakkında bir takım ipuçları verebilir sanıyorum. Dolayısıyla bu yazıda yapmak istediğim, 1945 yılından beri Macaristan'da yaşanan dönüşümleri tartışmak olacak.

Sınırları böyle çizilen çerçeve içinde yazının ilk bölümüne Macaristan'ın yakın tarihinin kısa bir özetini vererek başlamayı amaçlıyorum. Bunu yapmayı gerekli görmemin nedeni dört asır yabancı egemenlik altında kalan Macarların, örneğin Polonyalılar gibi, ciddi bir bağımsızlık tutkusuna sahip olduklarını göstermekten kaynaklanıyor. Bu tutkuyu anlamadan da 1956'daki Macar devrimini anlamaya olanak yok bence. Bunu Macaristan'da sosyalizmin kuruluşunun ve bunun 1945-56 yılları arasında yarattığı sorunların tartışılması izleyecek. Bunu izleyen bölümün konusu ise 1956 yılındaki Macar Devrimi olacak. Macar gençliğinin ve işçi sınıfının önderlik ettiği bu devrim, o dönemde yalnızca dünya sosyalist hareketini kökünden sarsmakla kalmamış, 1968 Prag Baharının ve 1980'lerdeki Dayanışma hareketinin de yolunu açmıştır.

BİRAZCIK TARİH

Etraflarını çevreleyen uluslardan farklı bir etnik yapıya sahip olan, bu nedenle de kendilerini ayrı tutan Macarlar, kaynağını bu özelliklerinde buldukları bir bağımsızlık tutkusunu ve mücadelesini, boyunduruk altında kaldıkları dört asır boyunca sürdürebilmişlerdir. Germenleştirme, Slavlaştırma ve son dönemde de Romenleştirme[3] çabalarına sürekli karşı koyabilen bu ulus, yenilgilerle sonuçlansa da, dört yüzyıllık süre içinde önemli bir bağımsızlık savaşları geleneğine sahip olmuştur.

1526'daki Mohaç savaşıyla Osmanlıların egemenliği altına giren

---

(2) Bu niteleme dünyaca ünlü bir Macar reformist iktisatçıya, J. Kornai'ye, ait. Bknz. Kornai 1987.

(3) Romanya sınırları içinde yaşayan 2 milyon Macarın Romenlerin asimilasyon politikasıyla eritilmeye çalışılması, Macaristan ile Romanya arasında ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Bu sorun çok yakın zamanda yeniden alevlenmiş ve Romanya'nın yeni kuracağı dev tarım-sanayi merkezleri ile 13.000 Macar köyünden, 7000'ini kaldırmaya çalışması, Macaristan'da protesto gösterileri ile karşılanırken, Romanya buna Bükreş'teki Macar elçiliğini kapatarak yanıt vermiştir.

Macarların en suskun dönemi bu hakimiyetin sürdüğü 150 yıl boyunca olmuştur. 1686 yılında Osmanlıların çekilip Avusturyalıların Macaristan'ı işgal etmelerinden bir yıl sonra halk ayaklanmıştır. Yerel yönetimin Almanlara ve yabancı soylulara verilmesi üzerine köylüler tarafından başlatılan bu isyanı, kendisi bir prens olan II. Ferenc Rakoczi önderliğinde 1703-1711 yılları arasında verilen bağımsızlık savaşı izlemiştir. Bu savaştaki yenilgiden sonra aristokrasi Habsburg'larla bütünleşirken, bağımsızlık mücadelesinin niteliği değişmiş ve sınıf savaşımı bu mücadelenin önemli bir parçası haline gelmiştir.

Büyük Fransız Devriminin etkisiyle cumhuriyetçi ideolojiyi savunan Macar Jakobenleri 1794 yılında bastırılırken, 1848 devrimi tüm Avrupa'yı sardığında Macarlar da bundan paylarını almışlardır. Radikal gençliğin önderliğinde (Sandor Petofi, Pal Vasvari) başlayan ve 1848-1849 yıllarında Lajos Kossuth liderliğinde gelişip, serfliğin, din adamları ve yerel soylulara konulan vergilerin kaldırılması istemleri üzerinde yükselen bağımsızlık savaşı da, kazandığı zaferlere karşın, Avusturya başbakanı ve Avrupa hanedanlarının burjuva demokratik devrimlerini bastırmak için oluşturdukları kutsal ittifakın kurucusu Metternich'in yardımına koşan Rusların müdahalesiyle yenilgiyle sonuçlanmıştır. Ama Macar halkının mücadelesi, Habsburg imparatorluğunun 1867'de iki merkezli Avusturya - Macaristan İmparatorluğuna dönüşmesine neden olurken, Macarların içişlerinde bağımsız olmalarını sağlamıştır. Bu yerel burjuvazinin palazlanmasını sağlarken, artan sinai üretim ile birlikte işçi sınıfı da gelişmeye başlamış ve 1868'de kurulan Genel İşçi Birliğini, 1880'de Genel İşçi Partisi ve 1890'da ise Sosyal Demokrat Parti izlemiştir.

I. Dünya Savaşına müttefikleri Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya ile giren Avusturya - Macaristan İmparatorluğu savaşta yenilince yıkılmış ve Macaristan'da Ekim Devriminin etkisiyle gerçekleşen burjuva demokratik devrimi sonucunda Kont Mihaly Karolyi başkanlığında 10 Kasım 1918'de cumhuriyet ilan edilmiştir. Aynı yıl Bela Kun başkanlığında Macaristan Komünist Partisi kurulurken, ülkede toplumsal ve siyasal reformlar gerçekleştirme çabasına girişilmiştir. I. Dünya Savaşındaki yenilginin ardından Versailles yakınlarındaki Trianon kasabasında yapılan ve kasabanın adıyla anılan andlaşmayla Macaristan topraklarının % 75'ini, nüfusunun % 65'ini ve sanayinin % 80'ini yitirince, Karolyi istifa etmiştir. Bunun üzerine ülkeye işçi ve asker Sovyetleri hakim olmuş ve Sosyal Demokrat ve Komünist Partilerin koalisyonu sonucunda, Mart 1919'da Bela Kun yönetiminde Macaristan - Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştur. 133 gün sürebilen bu cumhuriyet, artık denizi kalmayan ve Tuna Nehri ile yetinmek zorunda kalan ülkenin karşı devrimci amirali Miklos Horthy'nin yardımına koşan Çekler ve Romenler tarafından yıkılmıştır. Bunun üzerine başa geçen Horthy, krallık ilan

edip, kendini de kral naibi olarak atamış ve 25 yıl süren bu gerici yönetim, önce Mussolini, sonra da Hitler'e yanaşarak, Macaristan'ı II. Dünya Savaşına sürüklemiştir.

Savaşın ilk üç yılında Macaristan'ın topraklarının iki katına çıkması ve Trianon andlaşmasıyla yitirilen toprakların bir kısmının geri alınması, Macarların Hitler'e duyduğu hayranlığın ve faşist Ok Haçı (Arrow Cross) partisine verdikleri desteğin artmasına neden olmuştur[4]. Buna karşılık 25 yıllık güçlü depolitizasyon süreci komünistlerin kitle tabanlarının erimesine, örgütlenmelerinin dağılıp, liderlerinin katledilmesine yol açarken, Nazilere karşı yürüttükleri direniş ve sabotaj eylemleri de, üzerinde neredeyse hiçbir Macarın yaşamadığı topraklarının geri alınmasının doğurduğu ulusal histeriyi yaşayan Macarların tepkisini çekmiştir. Ancak 1943'te hükümetin müttefiklerle ateşkes ve Macaristan'ın savaştan çekilmesini sağlamak üzere gizli görüşmeler yapmasından sonra, 1944 yılında Almanların Macaristan'ı işgal etmeleri ve faşist partiye Szalasi başkanlığında hükümet kurdurmaları ile birlikte Macarların ulusal bağımsızlık tutkusu yeniden canlanmıştır.

Arkalarındaki Sovyet desteğinden ötürü bu dönemde komünistlerin popülerliği artarken, Ulusal Köylü, Küçük Mülk Sahipleri, Sosyal Demokrat ve Komünist partilerinin ve kendilerini İlerici Burjuvalar olarak nitelendiren grubun katılımıyla bir Ulusal Direniş Cephesi kurulmuştur. Bu cephe 23 Aralık 1944 tarihinde Sovyet hatlarının gerisinde, Debrecen'de, General Bela D. Miklos yönetiminde komünistlerin üç bakanlıkla katıldıkları Demokratik Macaristan hükümetine dönüşmüş ve bu hükümet Sovyet birliklerinin 4 Nisan 1945'te Macaristan'ı kurtarmalarıyla birlikte başa geçmiştir.

Aynı yıl, özgür seçimler yapılmış ve bu seçimler sonucunda toplam oyların % 57'sini alan Küçük Mülk Sahipleri Partisi toplam 409 üyelikten 246 üyelikle mutlak çoğunluğu sağlarken, Sosyal Demokratlar % 17.4 oy ve 71 üyelik, Komünistler % 17 oy ve 67 üyelik ve Ulusal Köylü Partisi ise % 7 oy almıştır[5]. Bu sonuç üzerine Rus-

(4) Szalasi yönetiminde Macar faşistlerinin barbarlığı Almanlardan aldıkları cesaretle giderek artarken, ülke, kızıl ordunun ilerlemesi ile birlikte savaş meydanı haline gelmiştir. Böyle bir dönemde askerleriyle birlikte Kızıl Ordu saflarına katılan General Bela Miklos, faşistlere karşı dövüşmüş ve demokratik hükümete başbakan olmuştur. Bu konuda bknz. Seton Watson 1962, s. 104.

(5) Bu konuda bknz. Lomax s. 10, Jones s. 77 ve Nemes, 1972, s. 96-97. Genel seçimlerden önce yapılan Budapeşte belediye seçimlerine Sosyal Demokrat Parti ile Komünist Parti kentteki işçi çoğunluğunun kendilerini seçeceğinden emin olarak ortak listeyle girerler. Bu seçimlerde Küçük Mülk Sahipleri Partisi %51 oranında oy alınca, Denetleme Komisyonu başkanı Mareşal Voroşilov genel seçimlerin dört partinin ortak listesiyle yapılmasını talep ederken, seçim öncesinde Küçük Mülk Sahipleri Partisine sırasıyla parlamentonun %40, %45 ve %47.5'unu teklif ediyor. Bknz. Seton Watson 1962, s. 193-194.

ların müdahalesiyle bu partilerin katılımıyla koalisyon hükümeti kurulmuş ve Komünistler tarım bakanlığı yerine içişleri bakanlığını[6] üstlenmişlerdir. Komünist Parti Genel Sekreteri Rakosi de bu hükümette başbakan yardımcısı olmuştur. Böylece Macaristan Halk Cumhuriyeti kurulurken, 1956 yılına kadar sürecek Rakosi döneminin temelleri atılmıştır.

MACARİSTAN 1945 - 1956

Macaristan'da 1956 yılına kadar halk kitlelerini harekete geçiren bir dizi toplumsal ayaklanma içinden ikisi, sosyalist siyasal içeriği ile diğerlerinden ayrılır. Bunlardan ilki, 1918-19 yıllarında işçi sınıfı ve orta sınıf aydınlarıyla toprak reformu umudu içindeki köylülüğü biraraya getiren Macaristan - Sovyet Cumhuriyetidir. İkincisi ise savaş sonunda karşı devrimci Horthy döneminin sona erdiği ve eskiye ait herşeyin bir anda yitip gitmesiyle birlikte işçi sınıfı ve yoksul köylülükle küçük mülk sahiplerini bir araya getiren 1944-1945 deneyimidir. Donath'ın deyimiyle «özgürlüğü kucaklarında bulan» (Donath, 1981, s. 224) milyonlarca sıradan insan, 1945 baharında kendi istedikleri gibi bir dünya yaratmak şansına ve umuduna sahip olmuşlar ve devlet ile toplum arasındaki ilişkileri yoğun halk katılımıyla yeniden biçimlendirme mücadelesine girişmişlerdir[7].

1944-1945 yıllarında eski rejimin çöküşünün getirdiği otorite boşluğu içinde gelişen bu halk hareketi, henüz parti(ler) tarafından yönlendirilmeyen bir siyasal yaşam içinde doğmuş ve Macaristan'ın her yerinden yüzbinlerin katılımıyla kurulan fabrika, toprak reformu, üretim komiteleri ve ulusal komiteler gibi doğrudan demokrasinin öğelerini barındıran örgütlenmelere girişerek, tüm kamu görevlerini üstlenecek delegeleri seçmişlerdir. Bunun sonucunda da toprak reformu[8], 3000 köyde kurulan toprak dağıtım komitelerinde

(6) Rakosi'nin içişleri bakanlığını komünistler almazsa, koalisyona katılmayacakları şeklindeki dayatmasından ve Sovyetlerin de bu yönde baskı yapmasından sonra İmre Nagy bu hükümette içişleri bakanı olarak görev alır. Bknz. Seton Watson 1962, s. 194.

(7) Bknz. Donath 1981, s. 223-225.

(8) Kapitalizmin gelişiminin feodalizmi canlandırdığı Macaristan'da köylüler serflikten 1848 yılında kurtulurlar ama çok büyük bir güce sahip olan büyük toprak sahipleri I. Dünya Savaşı öncesinde toprakların %44'ünü ellerinde tutarlar. Toprak sahibi olma umudu içinde köylülerin desteğini kazanan Macaristan Sovyet Cumhuriyeti, rejimi yıkmaya gelen Çekleri yendikten sonra kollektifleştirmelere gidince köylülerin desteğini yitirir ve Sovyet Cumhuriyeti Romenler için kolay lokma haline gelir. 1920'de yapılan toprak reformuna karşın 1930'larda yarıcılık yapan topraksız köylü sayısı 787.000'dir ve 520.000 köylünün toprağı da 0.5 hektardan küçüktür. Savaş sonunda toprak sahipleri tüm güçlerini yitirince, komünistler toprak reformunu koalisyon ortakları Küçük Mülk Sahipleri ve Ulusal Köylü partilerine bırakmak istemezler ve demokratik hükümetin komünist tarım

görev alarak etkin işbirliğine giren ve toprak mülkiyetinin yeni ve demokratik ilişkilerini yaratan yoksul köylülerin başarısının ifadesi olurken, 1948 yılında yapılan kamulaştırmaları da işçiler kendi zaferleri olarak görmüşlerdir[9].

Bu deneyimlerden ilki kanlı bir karşı devrimle bastırılırken, ikincisinde halk, ulusal komiteleri ikinci bir iktidar odağı olarak nitelendiren 'demokratik' hükümet ve «kurtarıcılarının» baskısı ile kendi doğrudan iktidarına sahip olmak yerine, toplumdaki dinamikleri geliştirmek bir yana, yansıtmaktan bile uzak olan temsili parlamenter düzen ile yetinmek zorunda bırakılmıştır. Böylece halkın kurduğu ulusal komiteler aracılığıyla kamu önetimini yürütüp denetlemesi engellenmiş ve (özellikle Küçük Mülk Sahipleri Partisinin çıkarları ile uyuşan) eski ve anti-demokratik kamu yönetimi sistemine geri dönülmüştür[10]. Ama her iki deneyim de, güçlü baskı ve

---

bakanı İmre Nagy henüz Alman askerleri Macaristan'dan atılmadan toprak reformunu ilan eder. Bu düzenlemeyle 56.7 hektardan büyük tüm topraklar reform kapsamına girerken, 3.2 milyon hektar topraktan 1.9 milyonu topraksız ailelere dağıtılır ve geri kalanı da devlet mülkiyetine girer. Bu konuda bknz. Kesckemeti, 1962, s. 101-105, Gogolok 1971, s. 128-130; Seton Watson 1962, s. s. 192.

(9) Donath, 1981, s. 225-227. İşçiler bunda hiç de haksız değillerdir ve 1945-46 bunalımından çıkış da işçilerin büyük çabası ve fedakârlıkları ile gerçekleşmiştir. Bu konuda ayrıca bknz. Seton Watson 1962, s. 235-236.

(10) 1944 yılında kurulan Demokratik Macaristan hükümetinin Ulusal Köylü Partisi üyesi içişleri bakanı Ferenc Erdei Aralık 1944'te hükümetin halkın bu kendini yönetim organlarını başlangıç noktası olarak kabul edip, onları birleştirip ilişkilendirerek, faaliyetlerini düzenlemekten başka hiçbir seçeneği olmadığını belirtir. Ancak bir hafta sonra komünist partinin de dahil olduğu hükümet, siyasal parti liderlerinin onayı ile ulusal komitelerin kamu yönetimi üzerindeki iktidarlarını sona erdirmeyi amaçlayan bir karar yayınlar. Ama ulusal komiteler iktidarlarından vazgeçmez, direnirlerken, yerel yönetimlere atama yapılmasında hakları olmasında ya da en azından onlara danışılmadan atama yapılmamasında ve polisin örgütlenmesinde ve işleyişinde denetim sahibi olmalarında ısrar ederler. 5 Ocak 1945'te hükümet etkisi olmayan bir kararname daha yayınlar ve 18 Şubatta General Miklos ulusal komiteleri ülkenin iç düzenini yıkmakla suçlar. Bunu yayınlanan çok daha sert bir karar izler ve bu karara Küçük Mülk Sahipleri ile Sosyal Demokratlar destek verirken, komünistler ulusal komitelerin danışılan, yol gösteren ve gerici güçlere karşı halkı harekete geçiren organlar olup, resmi iktidar güçleri olmadıklarını, kamu yönetimine karışmamaları gerektiğini, ulusal komitelerin devletin iktidarına koşut ikinci bir iktidar oluşturmalarına izin verilmemesi gerektiğini, ifade ederler. Önerileri ise bunların tasfiyesinde hükümetin kararlar yayınlaması yerine partilerin ulusal komitelerde düzenin kurulabilmesi için doğrudan harekete geçmeleridir. Ulusal komitelerin işleyişine son veren de, parti genel merkezlerinin yerel organlar üzerindeki denetimlerinin artması ile birlikte merkezi kararlara uymayan unsurların tasfiyesi sonucunda bu komitelerin güçlerini yitirmeleridir. Bu konuda bknz. Donath, 1981, s. 233-240.

depolitizasyon süreçleri tarafından izlenmesine karşın, Macar halkına önemli birikimler sağlamış ve toplumsal muhalefetin varlığını sürdürmsi engellenememiştir.

Ulusal komitelerin bastırıldığı ve sosyal demokratlarla komünistlerin hakim oldukları fabrika konseylerinin liderlerinin tutuklandığı bir döneme rastgelen 1945 seçimleri de halkın gerçek tercihlerini yansıtmaktan uzak kalmıştır. Bu seçimlerde Küçük Mülk Sahipleri Partisi % 57 ile mutlak çoğunluğu sağlarken, bu partiden Tildy'nin devlet başkanlığında koalisyon hükümeti kurulmuştur.

Macaristan'da Halk Cumhuriyetinin Kuruluşu

1945 seçimlerinde % 17 oranında oy alan Komünist Partisinin çoğu orta sınıf kökenli, profesyonel devrimcilerden oluşan 2.500 üyesi vardır[11] ve arkalarındaki Sovyet desteğine karşın, yönetimi eline

(11) Bknz. Gati, 1988, s. 12. Harman 1945'te partinin üye sayısının 12.000 olduğunu iddia ettiğini belirtiyor. Burada Macaristan Komünist Partisi ile ilgili olarak bir paragraf açmak istiyorum. 1918'de Bela Kun tarafından kurulan parti, I. Dünya Savaşında Ruslara esir düşen ve bu sayede sosyalizm ile tanışan Avusturya - Macaristan ordusu askerlerinden oluşmuştur. Parti Sovyet Cumhuriyeti yenildikten sonra 25 yıl boyunca pek bir varlık gösterememiş ve kadrolarının büyük bölümü SSCB'de sürgünde olan illegal bir örgüt olarak kalmıştır. 1925'te partiyi toparlamak üzere SSCB'den gelen komünistler (Rakosi de dahil) tutuklanınca, parti iyice zayıflamıştır. 1930'larda faşizme karşı tek güç olarak SSCB'yi gören öğrenciler (aralarında daha sonra İspanya İç Savaşına katılan Laszlo Rajk da vardır) Budapeşte ve Debrecen üniversitelerinde örgütlenmeye başlamışlardır. 1942'de partinin liderleri Rosza ve Schonherz tutuklanıp, idam edilince, ülke içinde parti önderliğini Rajk üstlenmiş ve Janos Kadar da Rosza'nın yerini almıştır. 1944 yılına kadar Rajk ve Kadar, biri hapse girdiğinde, diğeri görevi üstlenerek, partiyi yönetmişlerdir. Sovyetlerin savaşa girmesiyle birlikte Kadar yönetimindeki parti anti-kapitalist ve devrimci politikayı keserek, demokratik muhalefet partileri ile birlikte Nazilere karşı ortak bir program yürütmek amacıyla 1943'de kendini feshederek, Barış Partisine dönüşmüştür. 1944'te Debrecen'de kurulan demokratik koalisyonun nüvesini oluşturan muhalefet içinde partinin arkalarındaki Sovyet desteğinden ötürü önemli bir yeri vardır ve partinin halk içindeki saygınlığı artar. Partinin Moskova'da bulunan kanadı 1944 yılında ülkeye dönüp, yönetimi alır ve iktidarı yerel komünistlerle paylaşmaya niyeti olmadığını koyar ortaya ama hâlâ işgal altındaki Budapeşte'de partiyi hapisten çıkmış olan Rajk yönetir. Partinin burjuva kökenli olup halktan kopuk Moskova kanadıyla, köylü kökenli olup, halkla sıcak ilişkiler kuran ve bu yüzden popüler olan yerel kanadı arasındaki daha sonra ikinci grubun tasfiyesiyle sonuçlanacak çelişki, SSCB'nin Almanya ile saldırmazlık paktı imzalamasından sonra Rusların 1849 yılında aldıkları Macar bayrakları ile 1940'da değiştirilen Rakosi'nin partinin başına geçirilmesi ile geçici olarak çözümlenecektir. Bu konuda bknz. Shawcross 1974, s. 28-35; Seton Watson 1962, s. 39 ve 100-102 ve Nemes 1972, s. 15-23.

geçiren partinin Moskova kanadı devrimci bir dönüşüm yerine öbür Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi[12], diğer partileri kullanarak koalisyon ortaklığıyla yetinmiştir. Bu dönemde komünistler kendilerini sosyal demokratlardan daha demokrat, küçük mülk sahiplerinden daha vatansever ve görüşü ne olursa olsun, her bir Macar'ı daha iyi temsil eder görünmeye çalışırken[13], parti de «iktidarı almak için komünistlerle birlikte» propagandasını benimsetmeye girişmiştir (Shawcross, 1974, s. 53).

İzleyen üç yıllık dönem, hükümet içinde üstlenilen kilit görevlerle Rakosi'nin «salam taktikleri»[14] adını verdiği taktikler sayesinde komünistlerin koalisyon ortaklarının zararına kendi konumlarını

---

(12) II. Dünya Savaşı sonunda Stalin'in Doğu Avrupa ile ilgili olarak güttüğü ideolojik olmaktan çok stratejik ve ekonomik olan çıkarları müttefikleriyle göze alamayacağı bir çatışmaya yol açabilecek sosyalist dönüşümler yerine, Fransa ve İtalya da dahil, koalisyon hükümetleriyle yetinilmesini gerektiriyordu. Bunun yanısıra SSCB'nin yeniden inşasını finanse etmeye yarayacak tazminatları almayı, varolan Alman mallarına el koymayı ve ortak şirketlerle bu ülkelerin kaynaklarını denetim altında tutmayı da hedefliyordu bu stratejik çıkarlar. Bu yüzden de halk cumhuryetlerinin kurulması ve bu doğrultuda dönüşümlerin gerçekleşmesi, Marshall yardımının yürürlüğe konulup İtalyan ve Fransız komünist partilerinin koalisyon hükümetlerinden atıldığı 1947 yılına dek sürmüş ve bu süre içinde de komünist partilerin Moskova kanatları ülkelerindeki radikal değişiklikleri önlemek için önemli bir rol oynamışlardır. Bu konuda bknz. Harman 1983, s. 17; Kecskemeti 1957, s. 9-10; Ionescu 1965, s. 16-19.

(13) Diğer Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi parti, toplumsal yaşamın her alanını kitle desteği ile denetim altında tutmak için üye sayısını üyelere verilen öncelik ve terfilerle arttırmaya çalışmıştır. 1945 başında 2500 üyesi olan partinin üye sayısı 20 Mayıs 1945'de 150.000'i bulurken, 1946 baharında 650.000'e, 1947 yılı sonunda ise 864.000'e ulaşmıştır. 1948 yılında partinin yerel kanadını tasfiye etmek için üye kaydının yeniden yapılmasına gerek duyulmuş ve bir kısmı adaylığa indirilmek kaydıyla parti üyelerinin % 17'si atılırken, kayıt yaptırabilen üye sayısı 757.000'e inmiştir. Sosyal Demokrat Parti ile birleşme sonucunda üye sayısı 883.000'e çıkmış ve bu sayı 1956 yılına kadar pek değişmemiştir. Bu konuda bknz. Nemes 1972, s. 85, 121-136, 182-183 ve Seton Watson 1962, s. 311-312. Üye olanlar arasında komünist partiye katılması şaşırtıcı üç grup vardır. Bu gruplardan ilki, Almanlar ya da faşistlerle bir şekilde işbirliğine girmiş oldukları komünistler tarafından bilinen görevliler ve serbest meslek sahiplerinden oluşurken, ikinci grupta yer alanlar 'faşist demagoji ile yanlış yönlendirilmiş' sıradan faşistlerden oluşur ve Ok Haçı Partisinden pek çok kişi partiye katılır. Son grupta ise komünistlerle birbirlerine edimsel ama geçici olarak yararlı olan önemli görevlerdeki bürokratlar bulunur. Bu konuda bknz. Seton Watson 1962, s. 308-309.

(14) Rakosi pahalı bir yiyecek olan salamın bir kerede yenmeyip, kullanılacağı zaman dilim dilim kesileceğini belirterek, salam taktiklerini «düşmanların üzerinde durduğu zemini onlar düşene kadar parça parça oymak» olarak ifade ediyor. Bknz. Shawcross 1974, s. 54, Ebon 1983, s. 65.

güçlendirmesiyle sonuçlanırken, 1946 yılı savaş sonrası dönemin ilk grevine sahne olmuştur[15]. Temel olarak 1947 yılında başlanan sosyalist dönüşüm de ülke içi dinamiklerden çok, uluslararası politikada ortaya çıkan değişikliklerin ürünü olmuştur. 1947 Mayısında İtalya ve Fransa'daki koalisyon hükümetlerinden komünistler atılırken, Haziran ayında da ABD'nin tüm Avrupa ülkeleri üzerinde denetim kurma planının bir parçası olarak Marshall Planı ve yardımı uygulanmaya başlanmıştır[16]. Bu durum Marshall Planına Moskova'nın Batı aleyhtarı bir politika ile karşılık vermesine neden olurken, Doğu Avrupa ülkelerinde koalisyon hükümetleri yerine, Tito'nun[17] 1945'te yaptığı gibi, komünistlerin hakimiyetini sağlamak üzere tek partili rejimlere geçilmesi ile sonuçlanır. 1947 Eylülünde Kominformun kurulması ve tüm halk cumhuriyetlerinin Kominforma üye olması ile birlikte, Batının atağına Sovyetlerin karşı atakla yanıt verdiği süreç tamamlanmış olur.

Koalisyon Ortaklarının ve Partinin Yerel Kanadının Tasfiyesi

Macaristan'da 1947'de başlayan dönem, ikisi eşzamanlı olarak yürütülen üç temel öğeye sahiptir. 1946 sonundan. 1947 Mayısına kadar geçen süre içinde Mecliste çoğunluğa sahip olan Küçük Mülk Sahipleri Partisinin önde gelen isimlerinin demokratik cumhuriyeti yıkma çabasına giriştikleri gerekçesiyle partiden atılmaları Komünistler tarafından istenir. Parti bunu reddedince devreye Budapeş-

(15) Lomax, 1976, s. 19.

(16) Bu konuda bknz. Kecskemeti, 1961, s. 25-26, Ionescu, s. 32.

(17) Tito'nun Yugoslavyası, diğer Doğu Avrupa ülkelerinden, komünistlerin Sovyetlerin yardımına gerek kalmadan kendi güçleriyle verdikleri partizan savaşı sonucunda iktidara gelmeleri ve hemen kamulaştırmalara gitmeleriyle ayrılır. 1945'de kuracağı devlete halk demokrasisi adını veren ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinin yanısıra, Batılı müttefikleriyle arasının açılmasını istemeyip Rakosi'nin salam taktikleri ile komünistlerin kendi durumlarını zaman içinde güçlendirmelerini sağlayacak koalisyon hükümetleri ile bekle ve gör politikası güden Stalin'in de bu kavramı benimsemesini sağlayan Tito, Stalin ile iki konuda fikir ayrılığına düşmüştür. Tito önce Yugoslavya'nın sosyalist ülkeler arasındaki hiyerarşide SSCB'ne kıyasla düşük ya da siyasal olarak azgelişmiş olarak kabulüne, sonra da partizan savaşı sonucunda tasfiye ettikleri siyasal partilerin, Stalin'in Doğu Avrupa ile ilgili planları uyarınca, kurdukları proletarya diktatörlüğünde, kâğıt üzerinde bile olsa, temsil edilmelerine karşı çıkmıştır. 1947'de başlayan Sovyetleştirme ile birlikte Tito'nun SSCB gibi bir süper güce karşı koyuşu ve toplumsal özgüllüklere önem veren Yugoslav Komünist Birliğinin o dönemde Stalin'in yalpalamalarından dolayı SBKP'nin solunda yer alışı, Tito'ya Doğu Avrupa'da büyük bir saygınlık sağlarken, Kominformun Tito'ya karşı 7 yıl sürecek ve askeri müdahale planlarını bile içerecek bir karşı propagandayı başlatmasına neden olmuştur. Bu konuda bknz. Ionescu 1965, s. 50-58.

te'deki Sovyet kumandanlığı girer ve Macaristan'ın ödemekle yükümlü olduğu savaş tazminatını arttırma tehdidinde bulunur. Bunun üzerine Küçük Mülk Sahipleri Partisi, daha sonra tutuklanacak, bu üyeleri partiden atarken, tasfiye edilme sürecine girmiş olur[18]. 1948 yılında da Sosyal Demokrat ve Komünist partiler birleşerek Macaristan Çalışan Halk Partisini (MÇHP) kurarlar ve bunların oluşturdukları hükümette tüm önemli görevlerin komünistler tarafından üstlenilmesinin ardından, tek liste ile gidilen 1949 seçimleri bu süreci tamamlar.

1947 yılı bir dizi toplumsallaştırmanın yapılmasına sahne olur. Bu yılda bankalarla enerji üretimi, 1948 yılında ise büyük ve orta büyüklükteki sanayi ile toptan ticaret ve dış ticaret kamulaştırılır. Bu toplumsallaştırmalardan muaf tutulan küçük işletmelerin rolü ise ekonominin bütünü içinde giderek azalır. Tarımda 1945 yılındaki toprak reformundan sonra ilk kollektifleştirmelere 1948 yılında başlanır ve köylüler kolhozlara katılmaya zorlanır. Bu kollektifleştirme sonucunda azalan tarımsal üretimi, bu piyasayı denetlemeye başlayan polis gücü ile eski düzeyine getirme çabasına girişilir. Tarımsal küçük işletmeler ise varlıklarını kooperatiflerin örgütlendiği 1959-61 dönemine kadar sürdürürler[19].

Bu dönemin üçüncü özelliği ise Sovyetlerin proletarya diktatörlüğüne dayanmayan ve anti-faşist partilerin koalisyonu olan halk cumhuriyetlerini uygulama çabası sonucunda kamulaştırmaların 1947 yılına kadar ertelenmesinin parti içinde yarattığı hizip çatışmaları ve bunları izleyen tasfiyelerdir. Parti genel sekreteri Rakosi 1952 yılında şunları söyler; «1945 yılının başında ülkemiz kurtulduğunda ve Macaristan Komünist Partisi 25 yıllık yeraltı etkinliğinden sonra yasal ve açık olarak siyasal arenaya girdiğinde, biz bir süre sonra komünistlerimizin çoğunun partimizin taktiklerini ve stratejilerini anlamadığını kavradık. ... Savaş sırasında yapılan stratejik planlarımızdan haberi olmayan ya da anlayamayan bu yoldaşların çoğu, heterojen öğelerden oluşan böyle geniş bir koalisyona şaşırmışlar ve koalisyona karşı genellikle düşmanca bir tutuma girmişlerdir. O haftalarda biz iyi yoldaşların sık sık 'sizden beklediğimiz bu değildi' diye yanaştıklarını gördük ve bize ne istediklerini anlattılar; 'Kızıl Ordu bizi kurtardı ve bu fırsattan prole-

---

(18) Bu konuda bknz. Lomax 1976, s. 10, Harman, 1983, s. 27. Bu tasfiyeler sonucunda 1947 Ağustosunda yapılan genel seçimlerde komünistler % 22 ile en çok oy alan parti haline gelirlerken, müttefikleri sosyal demokratlar % 15, Küçük Mülk Sahiplerinin sol kanadı % 14 ve Ulusal Köylü Partisi % 9 oy alır. Küçük Emlak Sahiplerinin kopan muhafazakâr ve milliyetçi Bağımsız Parti % 14, katolik bir parti olan Demokratik Halk Partisi % 16 ve bir katolik papaz olan S. Balogh'un önderlik ettiği parti % 5 oranında oy alarak muhalefet kanadını oluşturur. Bknz. Seton Watson, 1962, s. 200-201.

(19) Bu konuda bknz. Nyers, 1980, s. 10-11.

tarya diktatörlüğünü kurmak için yararlanalım' (aktaran, Kecskemeti, 1961, s. 22-23).

Rakosi'nin «iyi yoldaşlar» ifadesi ile kastettiği, Rajk ve Kadar'ın öncülük ettiği savaş öncesi ve savaş döneminin yeraltı grubudur. Macaristan Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden başlayarak, Tito'nun Yugoslavya'da gerçekleştirdiği gibi tek partiye dayalı proletarya diktatörlüğünü kurmak isteyen bu grup, yönetimini bunlarla paylaşmak istemeyen Moskova kanadı karşısında parti içinde sol kanadı oluşturan bir hizip olmuştur. Bu grubun önderi olan ve 1945 Mayısında içişleri bakanlığını üstlenen Rajk'ın halk arasındaki popülerliği ve koalisyon partilerinin tasfiyesinde «demir yumruklu içişleri bakanı» (Urban, 1966, s. 10) olarak üslendiği rol, Rajk'ı korkulur bir rakip haline getirirken, Rakosi'nin Rajk'ın ayağını kaydırmak için fırsat kollamasına yol açmıştır.

Anti-koalisyon kampanyalarında büyük rol oynayan ve içişleri bakanı olarak polisi örgütleyen Rajk'ı tasfiye fırsatı, 1948'de Tito'nun radikal tavırlarının SSCB'nin politikasıyla çelişip, Yugoslavya'nın Kominformun dışında kalmasıyla doğmuştur. Tito bir gecede «faşist ajan» (Shawcross, 1974, s. 57) olunca, Tito'nun politikasını proleterya diktatörlüğüne geçmek ve ülkenin özgüllüklerini gözeten bir sosyalizmi kurmak doğurltusunda destekleyen Rajk'ın alacağı sıfatlar da belli olmuştur.

Aslında Rajk 1948 Ağustosunda «parti aleyhtarı davranışlarla» (Shawcross, 1974, s. 65) suçlanmış, hattâ partinin ikinci adamı Ernö Gerö, Rajk'ın parti önderliğine karşı komplo hazırlığı içinde olduğunu ileri sürmüştür. Bu suçlamanın kaynağı da Rajk'ın örgütlediği polis örgütü içinde modern silâhlarla donatılmış ve yalnızca Rajk'a bağlı bir birliğin olmasıdır. Koalisyon ortaklarının tasfiyesinde büyük rol oynayan bu polis birliğinin kendilerine yöneleceği kaygısını taşıyan Rakosi grubu, bu birliğin varlığının ortaya çıkması ile birlikte harekete geçmiş ve Rakosi Rajk'ın içişleri bakanlığından alınmasını teklif etmiştir.

Rajk'ın partiye bağlılığının sorgulanmasına yol açan bu olay Rajk'ın içişleri bakanlığından alınıp, dışişleri bakanı yapılmasıyla sonuçlanmıştır. Düşüşü böyle başlayan Rajk, 1949 seçimlerinde listede Rakosi, Gerö ve Istvan Dobi'den sonra dördüncü sırada yer almış ve tek liste seçimlerinin propagandasını yapmak üzere kurulmuş Halk Kurtuluş Cephesinin genel sekreterliğini de üstlenmiştir. Tek liste % 94 oyla onaylanınca Rajk misyonunu tamamlamış ve tasfiye edilmemesi için neden kalmamıştır. 18 Mayısta ortadan kaybolduktan sonra parti gazetesinde 16 Haziranda çıkan bir haberde emperyalist ajan olarak suçlanan Rajk, bir ay gözaltında kaldıktan sonra, 19 Haziranda tutuklanmıştır. Rajk, yakın arkadaşı ve 1951'de tutuklanan Janos Kadar'ın yönlendirmesiyle yıllardır kendini özdeş-

leştirdiği 'partinin iyiliği için suçlarını itiraf etmiş' ve 1949 yılında idam edilmiştir[20].

Rakosi Diktatörlüğü: 1949 - 1953

Aynı yıl kurulan gizli siyasal polis örgütü AVH'nin de desteğini alan Rakosi'yi durduracak hiçbir güç kalmamış ve ülke 1949-1953 yılları arasında Rakosi diktatörlüğüne sahne olmuştur. Bu süre içinde yeraltı grubunun tüm üyeleri ya öldürülerek, ya da hapsedilerek tasfiye edilmiş ve toplam olarak 200.000 kişi baskılardan «nasiplerini» alırken, tutuklananlar da çalışma ve toplama kamplarına gönderilmiştir[21].

Bu dört yıllık dönemin temel özelliği kendileri topluma ve toplumun sahip olup, geliştirdiği dinamiklere tamamen yabancı bir önderliğin, toplumsal yaşamın her alanında Sovyet modelini aynen taklit etmesiyle birlikte Macaristan'ın SSCB'nin küçük bir karbon kopyası haline getirilmesi ve bunun yarattığı siyasal, iktisadi ve ulusal yabancılaşmadır. Aşırı merkeziyetçilik ile parti içi ve dışı demokrasinin bastırılmasının, parti denetimi altındaki sendikaların ve hepsi tekdüzeleştirilmiş siyasal, toplumsal ve kültürel kuruluşların getirdiği tekseslilihin ürünü olan bu siyasal yabancılaşmanın temel etkenlerinden biri de partinin ve toplumun üstünde en yüksek iktidar organı haline gelen gizli siyasal polis örgütü AVH olmuştur[22].

Toplumun özgüllüklerine karşı duyarsız önderliğin Sovyet modelini taklit ederek uygulama başladığı tepeden inmeci ve antidemokratik merkezi planlama ile bunun yarattığı bürokrasinin ürünü de iktisadi yabancılaşma olmuştur. İktisadi karar alma mekanizmaları topluma tümüyle kapatılırken, partiye yaranma çabasına giren yönetici ve planlamacıların kapıldıkları miktar fetişizmi ile belirledikleri üretim normları ve bu normlarla birlikte üretim sürecindeki baskılar sürekli arttırılmıştır. Reel ücretlerdeki azalışa koşut giden bu artış yoksulluğu ve toplumun duyduğu hoşnutsuzluğu arttırırken, Stalin'in Doğu Avrupa'daki en iyi öğrencisi Rakosi'nin memleketinde işten kaytaran işçiler yönetim tarafından zorunlu çalışma kamplarıyla tehdit edilmişlerdir. Yönetim çalışanları denetlemek, kaydetmek, koşullandırmak, casusluk etmek ve bazen de öldürmek için yaklaşık bir milyonluk bir bürokrasi ordusuna da

---

(20) Rajk'ın tasfiyesiyle ilgili olarak bknz. Kecskemeti, 1961, s. 16-32, Shawcross, 1974, s. 46-60. Parti içindeki kliklerle ilgili olarak bknz. Kecskemeti, 1961, s. 32-39.

(21) Bu dönemde öldürülenler arasında karşı istihbarat örgütünün başkanı Pallfy Österreicher, Bela Szasz, Szanyi, hapsedilenler arasında ise başbakan Kallai, Sandor Zold, Losonczy, Donath ve Janos Kadar vardır. Bu konuda bknz. Kecskemeti, 1961, s. 18, Harman, 1983, s. 51-54, Berlay, 1966, s. 293, Gogolok, 1967, s. 134-35.

(22) Fejto, 1966, s. 65.

gerek duyunca[23], bir Csepel işçisi bu yaabncılaşmayı şöyle ifade etmiştir; «komünistler fabrikaları ve benzeri işletmeleri, 'fabrikalar sizindir - kendiniz için çalışın' diyerek kamulaştırdılar. Bize herşeyin sözünü verdiler ama bizi baskı altına alıp, akla gelebilecek en büyük sefaletin içine ittiler» (aktaran, Lomax, 1976, s. 37).

Toplumsal huzursuzluğun artmasında önemli bir neden de ulusal yabancılaşmadır. Bunda da temel neden geleneksel olarak Batıya, Viyana'ya, yönelik olan Macarların gurur duydukları ulusal varlıklarının, dillerinin ve kültürlerinin tarih boyunca tehditkâr olmuş ve 1848 devriminin yenilgisine neden olmuş bir ulusun kültürünün egemenliği altına girmesidir. Katolik olan bir ülkede Batı dilleriyle birlikte Latince yasaklanıp, Rusça üniversitelerde yabancı dil olarak okutulmuş ve sokak adlarında nmüziğe, sanatın her alanına Rus ve Sovyet kültürü egemen olmuştur[24].

Bu diktatörlük en yüksek noktasına 1952 yılında varmış ve genel sekreter Rakosi, başbakanlığı da üstlenmiştir. 1953 Ocağında SSCB'nin Macaristan'ın savaş tazminatlarını silmek büyüklüğünü göstermesinden iki ay sonra, Rakosi'nin temel dayanağı Stalin ölmüştür. Mayıs 1953'de yapılan seçimlerde Halk Kurtuluş Cephesi oyların % 98.2'sini alarak Rakosi diktatörlüğüne güç vermiştir[25].

Bundan bir ay sonra, Haziran 1953'te, Doğu Almanya'daki kadar olmasa da, benzer huzursuzluklar Macaristan'da da patlak vermiştir. Budapeşte'de Matyas Rakosi demir ve çelik fabrikası işçileri Matyas Rakosi'yi, düşük ücretleri, işçileri aşırı 'iyimser' belirlenmiş üretim miktarlarını gerçekleştirmeye zorlayan norm sistemini ve kentteki yiyecek kıtlığını protesto etmek için greve giderlerken, parti bu olayı gizli tutmaya çalışmış ve önemli ücret artışları sağlamıştır. Ama benzer olayların özellikle Ozd ve Diosgor gibi sanayi kentlerinde yinelenmesi ve köylülerin gösteriler yapmaya başlamaları üzerine, toplumsal bir patlamayı önlemek için, Sovyetler müdahale edip, İmre Nagy'i başbaakn yapmışlardır. Bu değişikliklerden sonra Rakosi partinin birinci sekreteri olurken, merkez komite bir rapor yayınlayarak, geçmiş dönemi eleştirmiştir[26].

Nagy Hükümeti ve Şiddetlenen Parti İçi Hizip Çatışmaları

Nagy başbakan olur olmaz, toplama ve çalışma kamplarını kapatmış ve siyasal af ilan ederek, 10.000 mahkûmun serbest bırakılmasını sağlamıştır[27]. Başbakan Nagy ikitsadi ve toplumsal reform-

(23) Bknz. Fejto, 1966, s. 65-66 ve Lomax, 1976, s. 187. Fejto bu bürokrasinin dökümünü şöyle veriyor: devlet yönetimi: 280.000, ordu: 250.000 - 300.000, AVH: sayısı belirsiz, parti aygıtı görevlileri: 40.000.

(24) Kültürel yabancılaşma ile ilgili olarak bknz. Fejto, 1966, s. 64-72 ve Ignotus 1966, s. 105-112.

(25) Berlay, 1966, s. 236.

(26) Bknz. Berlay, 1966, s. 233.

(27) Berlay, 1966, s. 236.

ları içeren hükümet programının esaslarını da parlamentoda şöyle açıklamıştır; «Üretim araçları üreten sanayideki büyüme hızını düşürmek, tüketim malları ve yiyecek üreten sanayiye eskiye kıyasla daha fazla ağırlık vermek. Tarımsal yatırımları arttırmak ve tarımın gelişimini hızlandırmak. Çalışan halkın, herşeyin üzerinde de işçi sınıfının toplumsal ve kültürel konumuyla yaşam düzeyinin sürekli artmasını sağlamak» (aktaran, Lomax, 1976, s. 60). Bu hedeflere ulaşmak için tarımda kollektifleştirmelerin azaltılmasını, bireysel çiftçilerin kollektiflerden ayrılabilmelerini, hatta eğer çoğunluk böyle dilerse, kollektifleri nkaldırılmasını öneren Nagy, hafif sanayiyi teşvikle yetinmeyip, perakende ticaret ve küçük üretimde özel işletmelere yer verilmesini de teklif etmiştir[28]. Bu dönemde Yugoslavya ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasının yanısıra, halkın nefret ettiği AVH'nin başkanı Gabor Peter ve yardımcısı Decsi tutuklanmış ve halka karşı suçlardan ötürü ilki 6, ikincisi 9 yıl hapse mahkûm olmuştur[29].

Kısa bir geri çekilme döneminden sonra parti örgütünün desteğine sahip olan Rakosi, Nagy'nin politikalarına karşı açıkça saldırıya geçerek, reform çabalarını sabote etmeye başlamıştır. Parti desteğinden yoksun kaldığını gören Nagy de rejimine kitle desteği yaratmak üzere partiye bağlı olmayan Yurtsever Halk Cephesini yeniden örgütlenmiş, cephenin gazeetsi **Magyar Nemzet** (Macar Halkı) ile basın desteği sağlamaya çalışmış ve hükümete bağlı özel bir enformasyon bürosu kurmuştur[30]. Böylece bir yandan partinin sonunu getirecek hizip çatışmaları başlarken, öte yandan da Nagy'nin programı sürekli engellemelerden ötürü öngörülenden çok daha sınırlı bir başarı sağlayabilmiş ve 1954 yazından itibaren zaman zaman yapılan grevler ve gösterilerde açığa vuruldu gibi, toplumsal huzursuzluk artmaya başlamıştır[31].

Parti İçi Muhalefetin Kitleselleşmesi

Rakosi'nin Nagy'e karşı açık saldırısı ve engellemesi, Rakosi'ye

---

(28) Bknz. Lomax, 1976, s. 60. Nagy'nin bu politikalarının ilham kaynağı Macaristan'ın koşullarından çok Malenkov'un 1953 yılında başlattığı ve iktisadi gelişme gereksinimini vurgulayıp, partinin denetimini ve isteınlerini sınırlayarak, çiftçilere karşı daha esnek bir tavır takınılmasının, gizli polisin etkinliklerinin kısıtlanmasının, çalışma kamplarının kapatılıp, bir dizi afla hapishanelerin boşaltılmasının önemini vurgulayan 'Yeni Yol' politikaları olmuştur. Bu konuda bknz. Ionescu, 1965, s. 70-71 ve Nove, 1982, s. 324-328.

(29) Berlay, 1966, s. 233.

(30) Bknz. Lomax, 1976, s. 22.

(31) Lomax, 1976, s. 22-23. Toplumsal huzursuzluğun açığa vurulmasında hiçbir fırsat kaçırılamaz ve örneğin Macar milli takımının dünya futbol şampiyonasında yenilmesi 1954 Ağustosunda kitle gösterilerine neden oldu.

Nagy'nin bulunmadığı bir politbüro toplantısında Nagy'nin politikalarını iktisadi zorlukların nedeni olarak gösteren ve daraltıcı politikalarla sert önlemlere geri dönülmesini talep eden bir karar çıkartma olanağını sağlamıştır. Geri tepen bu silâh, parti gazetesi Szabad Nep (Özgür Halk) deki gazetecilerin Nagy'nin tek başına mücadele verdiğini ve sürekli olarak engellendiğini anlamalarına yol açarak, başta gazeteciler olmak üzere bir dizi parti üyesinin Nagy'nin başını çektiği reformist harekete katılmasına neden olmuştur[32].

Bu da Nagy'e Rakosi'ye karşı bir atak geliştirme fırsatını vermiş ve Ekim 1954'de Merkez Komite toplantısında iktisadi zorlukların kendi poliitkalarından değil, bu politikaları engelleme çabalarından kaynaklandığını savunarak, politbüro kararının geri çekilmesini ve yapılan engellemelerin durdurulmasını talep eden bir karar çıkartmasını sağlamıştır. Bu karar ülke çapında parti örgütlerinde tartışılırken, Rakosi kararın **Szabad Nep**'te yayınlanmasını engellemiştir. Bunun üzerine Nagy de savunmasını makale haline getirerek, parti gazetesinde yayınlamıştır. Nagy'nin makalesi Budapeşte'de büyük bir heyecan uyandırırken, Nagy'nin popülerliği artmış ve başta **Szabad Nep** olmak üzere diğer gazeteler ile Macar Halk Ajansı, Budapeşte Radyosu, Üniversite hatta Parti Akademisinin desteğini kazanmasını sağlamıştır[33].

Stalinistlere karşı genel bir saldırıyı başlatan ve Nagy'nin politikalarına destek vermeyi amaçlayan çağrılar üzerine, Rakosi yönetimi gazetecileri ülke dışına ya da eyalet gazetelerine muhabir olarak gönderip, sindirmekle yanıt vererek, baskıları arttırmıştır[34]. Ocak 1955'de Nagy hafif bir kalp krizi geçirerek, bir süre siyasal arenadan çekilmek zorunda kalınca, Rakosi bu fırsatı hemen değerlendirmiştir. Rakosi merkez komite toplantısında Nagy'nin politikalarını sağ sapma olarak niteleyen bir karar çıkartarak, Nagy'i hem hem politbüro, hem de merkez komiteden attırmıştır[35]. Bunu Nagy'nin başbakanlıktan alınması izlemiş ve yerine Stalinist Andras Hegedus geçmiştir. Bundan tam bir ay sonra, 14 Nisan 1955 tarihinde Varşova Paktı kurulup, Macaristan kurucu üye olarak yer alırken, Eylül ayında Macar ordusu 20.000 kişiye indirilmiş ve askerlere Sovyet üniforması giydirilmiştir[36].

---

(32) Bknz. Lomax, 1976, s. 23.

(33) Lomax, 1976, s. 23.

(34) Lomax, 1976, s. 25.

(35) Lomax, 1976, s. 25.

(36) Bu konuyla ilgili gelişmeler Lomax, 1976, s. 23-28 arasında bulunabilir. Macar askerlerine Sovyet üniforması giydirilmesi ile ilgili olarak bknz. Berlay, 1966, s. 235. Burada Varşova paktı ile ilgili olarak bir şey not etmek istiyorum. Bu paktın imzalanması ile birlikte Macaristan ve Romanya'daki Sovyet birliklerinin varlığı yasal bir çerçeveye kavuşturulmuş ve süreklilik kazanmıştır. Bu konuda bknz. Ionescu, 1965, s. 49.

Kasım ayında Nagy ulusal Meclisteki yerinden de olurken, gazeteciler sindirilip, basın susturulduktan sonra toplumsal muhalefetin odağı olarak onların yerini alan Yazarlar Birliğine karşı da tavır alınmış ve Birliğin 'parti aleyhtarı platform yarattığı' iddia edilmiştir. Buna Yazarlar Birliğinin tepkisi topluca istifa etmek biçiminde olmuş ve sansüre karşı çıkarak, daha geniş ifade özgürlüğü talebinde bulunmuşlardır[37]. Rakosi bütün bu sindirmeler sonucunda eski gücüne kavuşmuş gibi gözükür ve tüm eleştirileri sustururken, Nagy'e karşı son kozunu oynayıp, Nagy'i Aralık 1955'de partiden de attırmıştır[38].

Bu dönemde Nagy çoğu 1955 yazında yazılmış ve partiye kabulünün kampanyasını yapmaya yönelik bir dizi yazıyla başbakanlığı sırasındaki faaliyetlerini savunurken, etrafındaki halka her kesimden katılmalarla sürekli olarak genişlemiştir. Önce gazetecilerin, daha sonra da yazarların katılımıyla büyüyen bu topluluk, Nagy'nin 'meşruiyetçi kafa yapısı, partinin resmî prosedürlerine inatçı bağlılığı ve fraksiyon ayrılığına dayalı etkinliğin tüm biçimlerini uzlaşmaz bir biçimde reddedişi' yüzünden örgütlü bir muhalefet gücü olmaktan çok, değişik gruplar halinde Nagy'i ziyaret edip, ortak konuları tartışmakla yetinmiştir. Nagy de etrafına toplanan toplumsal muhalefetin çeşitli kesimlerinin kendine göre 'aşırı' etkinliklerini sürekli olarak törpülemeye çalışmıştır[39].

Bu dönemde belirleyici öneme sahip bir değişiklik, 1956 baharında SKBP'nin 20. Kongresindeki gizli oturumda Kruşçev'in yaptığı Stalin dönemini eleştiren ve Macaristan'da Rakosi'nin sonunu getirecek süreci başlatan konuşmadır. Bu konuşmanın ardından Nagy'nin çevresindeki görece genç ve radikal grup, komünist partinin sınırlarının ötesine gidebilecek ve Nagy'i iktidara getirecek illegal bir parti kurma hazırlıklarına girişip, bununla ilgili bildiri ve posterler hazırlamış, sendikaları canlandırarak Nagy'i desteklemek üzere örgütlenme planları yapmıştır. Nagy bu illegal partiyi tartışmayı bile reddederken, Losonczy ve Donath gibi Nagy'ye en yakın olanlar da, illegal hiçbir örgütle ilişkilerinin olmadığını açıklamışlardır[40].

Nagy grubu kahve sohbetleriyle yetinirken, Nagy'nin popülerliliği ve prestiji artmış ve fikirleri halk arasında yayılmaya başlamıştır. 1956 baharında ve yazında halk sokaklarda Nagy'yi kutlar, ne zaman iktidara geleceğini sorar ve doğum günü bir siyasal gösteriye dönüşürken, «parti çalışanlarının ödü kopuyordu. ... halk arabalarına tükürüyordu. Ağustos ve Eylülde sokakta yürümeye cesaret edemiyorlardı»[41]. Bu dönemde huzursuzlukları yatıştırmak için

(37) Bu konuyla ilgili olarak bknz. Lomax, 1976, s. 29-30.
(38) Lomax, 1976, s. 12, 25.
(39) Lomax, 1976, s. 29.
(40) Lomax, 1976, s. 30-31.
(41) Lomax, 1976, s. 39.

halk mahkemeleri kurulurken, ekoonmide bir iyileşme sağlayabilmek umuduyla sanayideki uzman ve yöneticilerin rolleri güçlendirilmiştir. İçteki bu yumuşamalar dış ilişkilere de yansımış ve Avusturya sınırındaki dikenli tellerle, mayın tarlaları kaldırılmıştır[42].

Bu döneme damgasını vuran çevrelerden biri de Halk Üniversitesi mezunlarının 1954 yılında Genç Komünistler Birliği (DISZ) içinde küçük bir tartışma grubu olarak kurdukları ve hızla gelişip, genç Macar entellektüelleri hareketine dönüşen Petofi Çevresidir. SBKP'nin 20. Kongresinden sonra MÇHP'nin destalinazasyonu hareketinin başını çeken Petofi Çevresi, 1956'da Partinin Stalinist liderlerinin ifadesine göre ülkenin «ikinci siyasal merkezi» haline gelen, ayrı ve bağımsız bir muhalefet organıdır. Bu Çevrede 18 Haziran 1956'da yapılan bir toplantıda öldürülen kocası için adalet isteyen Julia Rajk'ın «ülkeyi harabeye çeviren, partiyi yıkan, binlerce insanı mahvedip, milyonları umutsuzluğa sürükleyenler hakettikleri cezayı bulmadıkça ben asla huzura kavuşmayacağım. Yoldaşlar bana bu mücadelede yardım edin» (Lomax, 1976, s. 33) diyen konuşması artık dönüşü olmayan bir yolu açmıştır. Bundan 10 gün sonra yapılan ve 6000 kişinin katıldığı toplantının sonunda Losonczy muhalefet güçlerinin partinin başına geçmesi çağrısını yaparak, Nagy'nin iktidara gelmesini talep edince, muhalefetin bu açık isyanı karşısında Rakosi çözümü, Petofi Çevresini yasaklayıp, konuşmacıları partiden atmakta bulmuştur.

Ama muhalefet bu kez sinmemiş ve kendilerini karalamak için düzenlenen toplantıları parti önderliğine karşı hücuma çevirmişlerdir. Bu toplantılardan birinde Rakosi'nin yüzüne «sen suçlusun, istifa etmelisin» (Lomax, 1976, s. 34) denmiş ve bu istek, Moskova'dan doğrudan Merkez Komite toplantısına gelen Mikoyan'ın Rakosi'yi istifaya zorlaması ile gerçekleşmiştir[43]. Bu istifayla birlikte Rakosi'ye ikinci kez Moskova yolu gözükür ve yerini Ernö Gerö alırken ülkenin en azılı Stalinistlerinden biri olan Mihail Farkas da önce Partiden atılmış, sonra da tutuklanmıştır[44].

Rakosi'nin görevden alınmasında Haziran ayında Polonya'nın Poznan kentinde başlayan ve Macaristan'ı da etkileyip, ülkede bir grev ve direniş havasının esmesine neden olan ayaklanmaların da etkisi vardır. Bu grev dalgası her zaman olduğu gibi Csepel'de başlamış ve işçiler yaşam standartlarını yükseltmek için greve giderlerken, Budapeşte'nin diğer işçi bölgeleri de Csepel işçilerini izlemişlerdir. Sovyetler de bu huzursuzlukları önlemek için 100 milyon Ruble acil borç vermişlerdir[45].

---

(42) Berlay, 1966, s. 237.
(43) Lomax, 1976, s. 34.
(44) Berlay, 1966, s. 237 ve Seton Watson, 1962, s. 373.
(45) Berlay, 1966, s. 237.

Devrimin Provası: İtibarı İade Edilen Laszlo Rajk'ın Cenaze Töreni

Rakosi'nin yerini aldıktan sonra Gerö ve parti liderleri Yugoslavya gezisi öncesinde bir iyiniyet gösterisi olarak Macar Titosu olarak anılan Laszlo Rajk'ın itibarının iade edilmesine ve yeniden gömülmesine karar vermişlerdir. Bu haber Szabad Nep'te kısaca yayınlandıktan sonra, muhalefetin değişik gruplarının (Nagy grubu, yazarlar, gazeteciler, öğrenciler ve Csepel işçileri) liderleri birleşik eylem kararı almışlardır. Bunun üzerine parti halka açık bir cenaze törenine izin vermek zorunda kalmıştır.

200.000 kişinin katıldığı tören, şehir nüfusunun 1/5'inin bu denli kolay harekete geçirilmesi ile, muhalefetin aydınların işi olmaktan çıkıp, kitlelere yayıldığının göstergesi olmuştur. Törenden sonra yaptıkları ve «yarı yolda durmayacağız, Stalinizm yok edilecektir» (Lomax, 1976, s. 45) sloganı attıkları yürüyüşle öğrenciler, toplumsal muhalefetin dinamiğinin gazetecilerden yazarlara, onlardan Petofi Çevresine geçtikten sonra kendi ellerine geldiğini göstermişlerdir.

Rajk'ın cenazesinden on gün sonra, 16 Ekim 1956'da, Szeged Üniversitesinde topalanan öğrenciler zorunlu Rusça eğitimine son verilmesini talep edip, boykota gitmişler ve Komünist Partisinden bağımsız yeni bir öğrenci örgütü olan MEFESZ'i kurma kararını almışlardır. Budapeşte Teknik Üniversitesi öğrencileri de daha iyi koşullar talep ederek, istekleri karşılanmadığı takdirde kitle gösterisi yapacakları tehdidinde bulunurlarken, 22 Ekimde yaptıkları toplantıda 16 maddelik bir talep listesini tartışıp, onaylamışlar ve Polonya olaylarıyla dayanışmalarını göstermek için bir kitle gösterisi yapma kararı almışlardır[46].

Öğrencilerin bu yürüyüş kararına muhalefetin diğer grupları da destek verip, katılmışlar ama hareketin kendi ellerinden çıktığının farkında olarak, bunu isteksizce yapmışlar ve gösteriyi teşvik etmekten çok, olayların bir felâkete yol açabileceği 'sağduyusuyla' frenlemeye çalışmışlardır[47]. Böylece önderlik misyonunu doldurduğu anlaşılan Yazarlar Birliği ve Petofi Çevresi «kendi yaşamını geliştiren devrimin içinde kendilerini yitirmişlerdir» (Molnar, 1966, s. 47). Nagy'nin başını çektiği grup da aynı isteksizlik içine girmiş ve Balaton gölünde tatilde olan Nagy yürüyüşe katılmayı reddederken, Budapeşte'ye yürüyüş günü öğleden sonra dönmüş ve ancak akşam, o da çatışmalar başladıktan sonra, halka konuşma yapmaya razı olmuştur. Nagy'nin başyardımcısı Losonczy ne yaptığını bilemez ve devrimin ilk iki günü evinden çıkmazken, «devrimin patlak vermesinden kendisinin sorumlu tutulması korkusuna düşmüştür» (Lomax, 1976, s. 49).

Kitleleri harekete geçiren öğrenciler bile ne yaptıklarının farkı-

(46) Lomax, 1976, s. 46.
(47) Lomax, 1976, s. 48.

na varmışlar ve işçilerin desteğini almak üzere gittikleri fabrikalarda, işçilerin öğrencilerle dayanışmalarını göstermek üzere işi durdurup isteyenin yürüyüşe katılmasını olanaklı kılmak yolundaki kararlarını, rejimi provoke etmemek için grev yapmamaları ve yürüyüşe katılmamaları gerektiğini belirterek, değiştirmeye çalışmışlardır. Bir öğrencinin ifadesine göre «eğer frenlere basmazsak durum denetimden çıkacak ve bundan da hiç de iyi bir şey çıkmayacaktır» (Lomax, 1976, s. 48).

Böyle bir durum tam da Harman'ın her devrimin özelliği olarak nitelediği durumdur. «Sokaklarda ve fabrikalarda en devrimci etkinlikler içine giren insanlar hâlâ eski değerlere bağlı kalmaya devam ederler. Başlangıçta yalnızca birkaç cesur birey eski düzeni tümüyle yıkıp atmanın gerekliliğini kavrar. Fakat çoğu tabanda kendi iktidarlarını yaratırken bile, yukarıya bakmaya devam ederler» (Harman, 1983, s. 154).

Macar Devriminin İktisadi Etkileri

İktisadi koşulların kötülüğü 1956 devriminin ne tek etkeni, ne de en önemli belirleyeniydi ama toplumsal huzursuzluğun pekişmesinde ve bunun bir patlamaya dönüşmesinde de yadsınmaz bir payı vardı. Hatta bir dizi insanın devrime katılmasındaki temel etken de buydu. Çok sayıda yaralı devrimciyi tedavi eden bir Macar doktorun ifadesine göre «savaşanlar arasında bir dizi genç vardı ki bunlar Petofi Çevresi hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı, ya da hiçbir şey duymamışlardı. Bunlara Gomulka'nın ismi de aynı ölçüde yabancıydı ve savaşarak neden yaşamlarını tehlikeye attıkları sorusuna 'ayda 600 Forinte yaşamaya değer mi?' diye yanıt veriyorlardı» (Lomax, 1976, s. 111).

Bu 600 Forint miktar olarak pek birşey ifade etmiyor olabilir ama ayaklanmanın arifesinde resmi sendikalar tarafından hazırlanan resmî bir araştırmanın sonuçları bu miktarın anlamını ve işçilerin içinde bulundukları koşulları koyuyor ortaya. «Bu araştırmaya temel olarak alınan asgari geçimlik düzey çok düşüktür. Öyle ki bu kişi başına her üç yıl için bir takım elbise, her iki yıl için bir çift ayakkabı, her yıl için bir gömlek, bir çarşaf vs. içeriyordu. Bunlardan hareketle üç kişilik bir ailenin asgari geçimlik düzeyinin ayda 1400 Forint olması gerektiği sonucuna vardık. Araştırmanın sonucunda ortaya çıktığına göre 1956'da işçi ailelerinin yalnızca % 15'i bu asgari miktarın üzerinde bir gelire sahipti, % 30'u yaklaşık olarak bu geliri kazanırken, % 55'i bu miktarı elde edemiyordu. Kıta iklimine sahip ülkede işçilerin % 15'inin kışlık paltosu yoktu» (Fejto, 1966, s. 66-67).

İktisadi koşulların bu kötülüğü, Batı ile aradaki farkı kapatmak için Stalin'in 1930'larda başlattığı ağır sanayi hamlesinin, Rakosi yönetimi tarafından ülke koşulları gözönüne alınmadan taklit

edilmesinin ürünüydü. Macaristan gibi küçük ölçekli ve hemen hiç doğal kaynağa sahip olmayan bir ülkede ürünleri ancak uzun vadede alınabilecek bir dizi büyük projeye birden başlanmış ve ülkenin bu denli kısa bir sürede ayırabileceğinden çok daha fazla emek gücü ile ülkenin altından kalkamayacağı büyüklükte fonlar bu projelere ayrılmıştır[48].

Savaştan önce bir tarım ülkesi olan Macaristan'da hem tarım kesimindeki fazla nüfusu eritmek, hem de savaş sonrasında büyük bir sefalet içindeki halkın geçimlik malları bulmasını sağlamak için belirli ölçüde sanayileşmek gerekliydi. Çünkü Macaristan'ın savaştaki kayıpları imalat sanayinin % 40'ı, tekstil sanayinin % 13'ü, demir çelik sanayinin % 12'si ya da ulusal gelirin % 40'ına karşılık gelirken, tarım alanları yanmış ve canlı hayvan stoğunun % 60'ı yitirilmişti. Bunun dışında batıya kaçan Macarlar ile Almanlar beraberlerinde 2 milyar dolar değerinde bir servet götürürlerken, savaş alanı haline gelen ülkede binaların büyük bölümü yıkılmış ve demiryollarının % 40'ı tahrip edilmişti. Ayrıca Macaristan, neden olduğu tahribatın çok altında olsa bile, Sovyetlere 200 milyon, Yugoslavya'ya 70 milyon ve Çekoslovakya'ya 30 milyon dolar savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılmıştı. Bu ödemenin sınai mallar ile yapılması ve mal fiyatı olarak 1938 fiyatlarının esas alınması, bu maliyeti 2.5 katına çıkarmıştı. Bu tazminatlar 1945 yılında maden işleme ve imalat sanayilerinin çalışan kapasitesinin % 90'ına, 1948 ve 1949'da ise bütçenin sırasıyla % 24.4 ve % 9.8'ine karşılık gelmişti. Postdam Konferansı ile Macaristan'daki 28 demir çelik, maden ve imalat sanayi tesisi, 22 tekstil sanayi tesisi, 23 kimya fabrikası ve bir dizi ticari ve sınai kuruluştan oluşan Alman şirketleri SSCB mülkiyetine geçer ve sökülüp SSCB'ye taşınırken, Almanların pay sahibi oldukları şirketler de Sovyet - Macar ortak şirketleri olarak işletilmişti[49].

Yalnızca Alman sermayesine değil, Alman hammaddeleri ve piyasasına da bağımlı olan Macaristan'da savaş sonrasında ortaya çıkan iktisadi bunalımı şiddetlendiren bir etken de Alman ekonomisinin savaş sonrasında çöküşü olmuştu. Bu bunalım ile birlikte 1945 Haziranı ile 1946 Ocak'ı arasında emisyon hacmi 16 kat artarken, Sterlin - Pengö kuru 1946 Temmuzunda 27 sıfırlı bir büyüklüğe erişmiş ya da aynı anlama gelmek üzere 1945 Temmuzundan, 1946 Temmuzuna kadar geçen süre içinde Pengö 50 milyar kat değer yitirmişti[50]. Değersiz bir kâğıt parçası haline gelen Pengönün yerini aldıktan sonra reel ücretler savaş öncesi dönemin yarısına eşitlenirken, 1946 yılı sonunda sanayi ve madencilik sektörünün aylık üretim miktarı 1938 yılı ortalamasının ancak % 55-60'ına, tarımsal üretim

(48) Bknz. Kopitz, 1967, s. 199.
(49) Bknz. Nemes, 1972, s. 147-149 ve Harman, 1983, s. 43-44.
(50) Nemes, 1972, s. 117, Seton Watson, 1962, s. 233-235.

ise 1934-38 ortalamasının % 52-53'üne ulaşabilmiştir[51]. Üretilen sınai çıktının önemli bir bölümünün savaş tazminatı olarak verilmesi de eklenince, ortaya büyük bir açlık tehlikesi çıkmış, işçilere kalori cinsinden ödeme yapılırken, karne ile adam başına günde 850 kalorilik yiyecek verilmişti[52].

Savaştaki kayıplar ve savaş sonrası ortaya çıkan büyük bunalım belirli ölçüde sanayileşmeyi gerektiriyordu ama bunun yolu 1947 yılında başlanan tepeden inmeci, anti-demokratik merkezi planlama ile ülkenin özgüllüklerine hiçbir şekilde uymadığı halde sosyalizmin kuruluşunun tek doğru yolu olarak kabul edilen, daha da önemlisi topluma dayatılan Sovyet tipi kalkınmadan geçmiyordu. Kaynakları ve pazarı oldukça sınırlı küçük bir ülke olan Macaristan'da sanayileşme fetişizminin etkisiyle girişilen kendi kendine yeterli bir ulusal ekonomi kurma çabası, ülkenin altından kalkamayacağı büyüklükte sanayi projelerine ağırlık verirken, ayrılacak kaynak kalmadığı için tüketim malları sektörüyle tarımın ihmal edilmesine neden oluyordu. Sovyetlere ödenen tazminatlar yüzünden yatırımların ulusal gelirin % 9'una karşılık geldiği 1947 yılında yapılan üç yıllık plan ile 1950'de yapılan beş yıllık planda yatırımların sektörler arası planlanan dağılımı şöyledir:

Tablo 1

Yatırımların Sektörler Arasında % Olarak Dağılımı

	1947	1950
Sanayi ve Madencilik	32	52
Ulaşım	27	12
İnşaat ve Kamu Hizmetleri	22	16
Tarım	9	13

Tablodan görüldüğü gibi[53], tarım ve tüketim malları sektörleri sermaye formasyonuna feda edilirken, 1947'de yapılan üç yıllık plan sonucunda tarımsal üretim 1938 düzeyinin % 80'ine ulaşır ve sınai üretim bu düzeyi % 28 aşarken, sanayi ve madencilikte bu artış % 38 olmuş, hafif sanayi ise 1938 miktarına ancak erişebilmiştir. Tablonun ortaya koyduğu gibi 1950 planında sanayi ve madencilikteki artış 1947 planına kıyasla % 62.5'dur. Bu artışın asıl büyüklüğü 1950 tarihli 5 yıllık planda 51 milyar Forint olarak belirlenen toplam yatırım miktarının 1947 planında öngörülen 6 milyar 700 milyon yatırım ile kıyaslandığında artışın yedi kattan fazla olduğu ve 1951 yazında yapılan revizyonla 80 milyar Forinte yükseltildiği göz-

(51) Nemes, 1972, s. 120, 132, 206-207.
(52) Harman, 1983, s. 44, Nemes, 1972, s. 117 ve Seton Watson, 1962, s. 233-235.
(53) Yararlandığım kaynaklarda yatırımların 1947 planında % 10'unun, 1950 planında % 7'sinin nereey kullanıldığı konusunda bilgi bulamadım. Tabloyu Seton Watson, 1962, s. 241-246'da verilen veriler doğrultusunda ben düzenledim.

önüne alındığında çıkar ortaya[54]. Yapılan bu revizyonla üretim hedefleri kimyasal maddeler ve elektrik üretiminde iki, makina ve teçhizat üretiminde üç katına çıkarılırken, sınai üretimde ilk hedef olan % 86 yerine % 200, tarımsal üretimde % 42 yerine % 50-55 artış öngörülmüştür[55].

1950-55 planı sonucunda sınai üretim 1949 yılına kıyasla % 130 artarken, bu devlet sanayi tesislerinin çıktısının % 155 artmasından kaynaklanmış ve tüketim malları üreten özel sektör[56] hızla daralmıştır. Tarımda ise ancak 1949 yılı üretimini % 5-6 aşan 1950 düzeyine erişilebilmiştir. Beş yıllık plan sınai emek gücünde % 40'lık bir artış öngörmüş ve 1949 yılında nüfusunun % 56'sı tarım kesiminde çalışan Macaristan'da, sanayi işçilerinin sayısı 1950-1955 yılları arasında 808.000'den, % 35'lik bir artışla 1.112.000'e çıkarılırken, 300.000'den fazla tarım işçisi yapay olarak inşa edilmiş, Ujpest, Csepel, Stalinvaros, Miskolc vb. sanayi bölgelerine göçe zorlanmıştır[57].

Hafif sanayinin ve 1948 yılında başlanan kollektifleştirmeler ile birlikte yavaşlayan tarımsal üretimin ihmal edilmesi sonucunda ortaya çıkan yiyecek ve hafif sanayi ürünleri kıtlığı fiyatların parasal ücretlere kıyasla yükselmesine yol açarak, yaşam düzeyini hızla düşürmüştür. Beş yıllık planda yaşam standardının ilk önce % 35, revizyonun ardından % 50-55 artması öngörülmüşken, 1951-1953 arasında bu standart 1949 düzeyinin gerisinde kalmış ve yalnızca 1954 yılında çalışanların ortalama reel gelirleri 1950 yılı düzeyini % 10 aşabilmiştir[58]. 1953 yılında kentlerde ortaya çıkan yiyecek kıtlığı, köyden kente göçe zorlanmış, tarım işçileri ve kooperatiflerin çok eski ve tamir gerektiren aletlerinin bakımını yapan sanayi işçileri aracılığıyla, köylülerle işçiler arasında takası doğurup, köy ve kentteki huzursuzluğu bütünleştirirken, yönetim köylüleri kolhozlara katılmaya zorlamış ve tarımsal piyasayı polis gücü ile denetlemeye yönelmiştir.

---

(54) Bu konuda bknz. Seton Watson, 1962, s. 250, Nemes, 1972, s. 149, 222-229.

(55) Seton Watson, 1962, s. 250, Nemes, 1972, s. 22-223.

(56) Savaş sonunda tüm büyük burjuvalar ve toprak sahipleri kaçtığı ve kamulaştırmalar için çok uygun bir ortam olduğu halde, bunun için 1948 yılına kadar beklenmiş ve bu arada 1948'de yarısı silinen tazminatlar SSCB'ye ödenirken, ortak şirketler de 1954 yılına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1959 yılına kadar ülkede varlığını sürdüren küçük üreticiler ülkedeki özel sektörü oluştururken, bu işletmelerin 1949 yılında sayısı 180.000, çalıştırdıkları işçi sayısı ise 188.000'dir. Parti resmî tarihinin 'sekter solcu politika' olarak yorumladığı uygulamalarla bu işletmelerin sayısı 1953 yılında 46.000'e, çalıştırdıkları işçi sayısı ise 5.000'e inmiştir. 1954 yılında Nagy hükümeti ile birlikte işletme sayısı 107.000'e çıkarken, çalıştırdıkları işçi sayısı 7.000'de kalmıştır. Bu konuda bknz. Nemes, 1972, s. 228-229.

(57) Seton Watson, 1965, s. 250, Fejto, 1966, s. 67.

(58) Resmî parti tarihinin çalışanların partiye olan güveninin yitirilmesine neden olarak gösterdiği bu yaşam standardı düşüşü ile ilgili olarak bknz. Nemes, 1972, s. 223, 225, 229-230.

Nagy hükümeti ile birlikte köylülerin nefes alması ve tarım ürünlerinin kıtlığının bir ölçüde giderilmesi mümkün olurken, bunun da ülke ekonomisinin gücünü azaltmaya yönelik olduğu iddia edilmiş ve dev sanayi projelerinin durdurulması ya da yavaşlatılması sonucunda işsizlik yükselirken, iktisadi hoşnutsuzluk da artmıştır[59]. 1956 yılına gelindiğinde yeni üretilmiş tesislerden elektrik ve kömür kıtlığı yüzünden yararlanılamıyordu. Kömür üretimi 1952-56 arasında % 7 azalırken, 1956'da ekmek üretimi nüfusu beslemek için gerekli olan miktardan % 15 daha azdı[60]. Sonuçta sınai ürünlerin stokları giderek birikirken, tüketim mallarındaki kıtlık giderek artmış ve biriken stokların eritilmesi için işçilerin bir aylığına devlet tarafından el konulup karşılığında devlet bonosu satılmaya başlanmıştır. Bu da gerçek gelirlerin azalıp, satınalma gücünün düşmesine neden olurken, gerçek gelirler ve ücretlerin 1938 düzeyinin altında kaldığı 1949 yılı ile 1955 yılı arasındaki seyri Tablo 2'deki gibi olmuştur.

Tablo 2

Gerçek Gelirler ve Ücretler: 1949-55 (1949=100)

	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
İşçiler ve Diğer Ücretliler							
1. nominal ücret endeksi	100	107.1	114.5	147.4	155.0	173.5	178.3
2. kişi başına nominal gelir endeksi	100	111.6	125.6	169.2	176.7	203.7	217.7
3. tüketici fiyatları endeksi	100	105.7	127.7	179.1	178.3	169.6	168.2
4. kalite düşüklüğü ve içsel fiyat artışları için düzeltme	100	99.2	98.1	95.2	91.6	90.5	89.3
5. kişi başına gerçek ücret endeksi	100	101.3	89.7	82.3	87.0	102.3	106.0
6 kişi başına gerçek gelir endeksi	100	105.7	98.4	94.5	99.2	120.2	126.5
7. (4), (6) x (4) ile düzeltilmiş reel ücret endeksi	100	100.5	88.1	78.3	79.7	92.6	94.9
8. (4), (6) x (4) ile düzeltilmiş kişi başına gerçek gelir endeksi	100	104.9	96.5	90.0	90.9	108.8	104.9
Köylüler							
9. (4) ile düzeltilmiş kişi başına gerçek gelir endeksi	100	100.9	115.6	62.8	98.4	99.3	107.8

(Kaynak: Macar Merkezi İstatistik Bürosu (MMIB), aktaran Kopitz, s. 194)

---

(59) Lomax, 1976, s. 22.
(60) Harman, 1983, s. 119.

Tablodan görüldüğü gibi, gerçek gelir ve ücret endeksleri 1951 yılından başlayarak düşerken, gerçek gelir endeksi 1950 yılındaki düzeyine ancak 1955'te ulaşabiliyor ve 1951'den itibaren başlayan düşme, 1954'de Nagy hükümeti sırasında % 10'luk bir artış sağlıyor. Gerçek ücretlerin seyrini 1938 yılından başlayarak incelemeye kalktığımızda, bu görünüm daha da karartıcı.

Tablo 3

1938 - 1955 Arasında Gerçek Ücretler (1938=100)

	1938	1949	1955
1. nominal ücret endeksi	100	583	1040
2- satınalma gücü endeksi	100	563	1022
3. kalite düşüklüğü ve içsel fiyat artışları için düzeltme	100	95	85
4. (3), (4 x (3) düzeltmesi ile gerçek ücretler endeksi	100	98	87

(Kaynak, MMIB, aktaran Kopitz, 1967, s. 195)

Bu tablodan görüldüğü gibi, savaş ve savaş sonrasının getirdiği kayıplardan ötürü 1955 yılında ücretler savaş öncesine kıyasla daha düşüktür. Gerçek ücretlerdeki düşüşe benzer bir eğilim, milli gelir içinde bireysel tüketim payları gözönüne alındığında da görülebilir.

Tablo 4

1938-56 Arasında Milli Gelir İçinde Bireysel Tüketimin Payları (%)

1938	80.5
1950	62
1951	56
1952	56
1953	58
1954	70
1955	68.4
1956	84.2

(Kaynak, MMIB, aktaran Kopitz, 1967, s. 197-98)

Tablodan görüldüğü gibi, hızlı sanayileşme ile birlikte tüketim mallarının üretimine göreli oalrak az sayıda kaynağın ayrılması sonucunda milli gelir içinde tüketimin payı düşmüş, bu pay Nagy'-nin iktidarda olduğu dönemde yükselip, Rakosi'nin yeniden iktidara geldiği sürede azalırken, 1956 yılında verilen tavizlerle birlikte yeniden artmıştır. Sözü edilen dönemde kaynakların yatırım ve tüketim malları arasındaki dağılımı da bu önermeyi doğrulamaktadır.

1950-55 Döneminde Yatırım ve Tüketim Mallarından Oluşan Gayri Safi Ürünün Gerçek ve Planlanmış Yıllık Büyüme Oranları Cinsinden Değişim Oranları Yüzdesi (Bir Önceki Yıl=100)
1950-54 Planlanan Gerçek Büyüme Oranları

	Yıllık Ortalama	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Yatırım Malları	56	38	41	33	18	—6	7
Tüketim Malları	29	39	25	16	4	9	9

(Kaynak: MMIB, aktaran Kopitz, 1967, s. 199)

Tablodan görüldüğü gibi Nagy'nin iktidarda olduğu 1954 yılında yatırım mallarının büyüme oranı bir önceki yıla kıyasla % 6 düşerken, tüketim malları artmış ve bu eğilim 1955 yılına da sarkmıştır.

Bütün bu sayısal göstergelerin ortaya koyduğu tek bir eğilim vardır: Büyük sınai projelerle bütünleşen diktatörlük, 1949-53 yılları arasında toplumsal refahın önemli ölçüde düşmesine neden olurken, Nagy'nin 1954 yılında başlayan ve 1.5 yıl süren iktidarı sırasında toplumsal refah göstergelerinde bir artış olmuştur. Nagy hükümetinin sona erip, Rakosi'nin devleti yeniden ele geçirmesiyle birlikte eski politikalara geri dönülmüştür.

Macar devriminin iktisadi etkenleri arasında sayılabilecek ama aslında iktisadi olmaktan çok ulusal öğelerin ağır bastığı bir nokta da uranyum meselesi ile ilgilidir[61]. 1956 yılının başında Sovyetlerin Yugoslavya sınırı yakınlarında büyük bir uranyum kaynağı bulduğu ve Rakosi'nin çok küçük bir bedel karşılığında bu kaynağın işletilmesi hakkını Sovyetlere verdiği söylentileri yayılır Budapeşte'de. Bu söylentilerin Macarlarda Sovyetlerin ülkelerini sömürdükleri yolunda önemli bir ulusal tepki doğurmasına karşın, uranyum kaynağının işletilmesine 1956 yılı yazında gizli olarak başlanır. Bunun doğurduğu ulusal tepki 22 Ekim günü devrimin arifesinde öğrenci örgütü Mefesz'in 16 maddelik manifestosunda bir maddenin buna ayrılması ile açığa vurulur. Sıralamada yeni bir önderlik talebinden bile önce yer alan bu madde şöyledir: «Macaristan'ın uranyum kaynakları, bunların işletilmesi ve Sovyetlere verilen tavizler hakkında bilgi» (aktaran, Heller, 1957, s. 12).

DEVRİM

Hiçbir devrim ya da halk ayaklanması, Macaristan 1956 Devrimi kadar çok çarpıtılmamıştır. Soğuk savaş döneminde başlayıp, «sosyalist» Doğu ile «özgür» Batının aralarındaki çekişmelerde alabildiklerine sömürdükleri bu Devrimin gerçek niteliği ile kavranması yolunda çok az çaba harcanmıştır bence. Bu Devrim yalnızca «Komünist boyunduruktan kurtulmak için verilen özgürlük müca-

(61) Kopitz, 1967, s. 204-206.

delesi», «eski faşist ve aristokratların karşı devrimci ayaklanması» gibi soğuk savaş nitelemelerine konu olmakla kalmamıştır. Bu Devrime ilişkin olarak yapılan ve sol yazında sık rastlanan bir hatalı değerlendirme de Devrimin kendiliğindenliği ile ilgilidir[62]. Bu görüş Rousseau'dan kaynaklanıp, Lenin'de karşıt kategoriler haline dönüşen bilinç ile kendiliğindenlik arasındaki ayırımın bir yargısıdır. Leninist parti kuramının temelini oluşturan bu ayırıma göre, kitlelerin iradesi kendiliğinden olduğu için hatalıdır ve bunu düzeltmek, ideolojisi kitlelerin genel çıkarlarını bilimsel bir mutlaklıkla ifade edip, kitlelere öncülük edecek merkezi bir kadro örgütü olan partinin görevidir. Bu kuramdan kaynaklanıp, öncülük eden merkezi bir örgüt olmadığı için Macaristan Devrimini kendiliğinden olarak niteleyen bu görüş[63] devrimle yalnızca silâhlı ayaklanmanın özdeşleştirilmesi gibi hatalı ve dar kapsamlı bir değerlendirmeden yola çıkmıştır.

Bu yazıda ben biraz farklı bir yol izleyeceğim ve Sovyetlerin bastırmak için 200.000 asker, 3000 tank ve hava bombardımanına gerek duyup 20.000'den fazla insanı öldürdükleri[64] bu çatışmaların ayrıntılarına girmekten uzak duracağım. Benim asıl yapmak istediğim, Macaristan'da devrimi hazırlayan toplumsal muhalefetin oluşumu ve yenilgiye karşın bu muhalefetin Macaristan'ın 1956'dan sonraki gelişimine yaptığı katkı üzerinde durmak olacak. Bunun da devrimin 'kendiliğindenliği' sorununa önemli ölçüde ışık tutacağını sanıyorum. Ben bu yazı çerçevesinde çatışmaların ayrıntıları üzerinde durmak yerine, bu halk ayaklanmasının özgüllüklerini vurgulamayı ve bunları sıralamayı uygun buluyorum.

1. Devrimi başlatan öğrenci örgütü MEFESZ'in yeni bir önderlik, Nagy'nin başkanlığında yeni bir hükümet, Sovyetlerin Macaristan'dan çıkması, yeni seçimler ve yeni bir iktisat politikası gibi talepler içeren 22 Ekim tarihli kararı[65] ve partinin yasaklamasına karşın, 23 Ekimde yapmayı kararlaştırdıkları yürüyüştür. Enternas-

---

(62) Sözü edilen kendiliğindenlik iddiası referansların neredeyse tümünde var. Bunun iki istisnası Harman, 1983 ile Aczel, 1966. Bu arada Kecskemeti diğer referanslardan bir noktada ayrılıyor ve kitap boyunca ortaya koymaya çalıştığı tez, devrimin bir aydınlar hareketi olduğu. Benzer bir iddia Ionescu, 1965, s. 67'de de bulunabilir. Bu iddiaya en iyi yanıt da Szabad Nep (Özgür Halk, eski parti gazetesi) in gösterdiği tepki: «ülkemizde halkımızı kucaklayan ve bir bütün halinde bir araya getiren büyük bir ulusal hareket gelişti». Aynı gazete Pravda'nın «Macaristan Anti-Popüler Maceranın Çöküşü» başlıklı yazısına ise şöyle karşılık veriyor: «Budapeşte'de olanlar ne bir maceraydı, ne de anti-popülerdi. Dahası çökmedi de... duyulanlar gericiliğin ve karşı devrimin değil, sosyalist demokrasinin sloganlarıydı» (aktaran Lomax, 1976, s. 143).

(63) Bu konudaki tartışmayla ilgili olarak bknz. Aczel, 1966, s. 190-208.

(64) Bu konuda bknz. Harman, 1983, s. 160, 162 ve 174.

(65) Bknz. Lomax, s. 107-108.

yonalin yanısıra Kossuth marşı ile Marseillaise'in söylenip, «kahrolsun Stalin heykeli», «her ülkenin askeri kendi ülkesine dönsün», «Sovyet ordusu ülkesine dönsün ve Stalin heykelini de götürsün» sloganları atılmıştır bu yürüyüşte[66].

İşten çıkan işçilerin katılımıyla büyüyen bu kalabalıkta bol miktarda ortasındaki orak çekiç amblemi kesilmiş, Macar bayrağı görülmeye başlanmış[67] ve göstericiler akşam üzeri yöneldikleri parlamento meydanında 300.000 kişiye ulaşmışlar ve bu kalabalık içinde öğrencilerin oranı % 20 - 25'e düşmüştür.

23 Ekim akşamı göstericilerin bir kısmı parlamento meydanına giderken, bir grup Stalin heykeline yönelmiş ve önce heykelin boynuna «Ruslar, ne kadar aceleniz olursa olsun, beni almayı unutmayın» (aktaran Lomax, 1976, s. 112) yazılı bir pankart asmış, sonra da 7.5 metre boyundaki heykeli yıkmaya girişmişlerdir. Üçüncü bir grup ise, ki çoğunlukla öğrencilerden oluşmaktadır, 16 maddelik

(66) Bknz. Lomax, 1976, 109-110.

(67) Macar bayraklarından orak çekicin kesilmesinin sosyalizme duyulan tepkinin ifadesi olarak alınmasının yanlış olduğunu düşünüyorum. Devrimle ilgili pek çok fotoğraf orak çekiçsiz Macar bayrakları ile kızıl bayrakların pekçok gösteride yanyana taşındıklarını gösteriyor. Dolayısıyla ben bunun sosyalizme bir tepki yerine, ulusal varlıkları ile gurur duyan Macarlar'ın Sovyetleştirme biçimindeki ulusal yabancılaşmaya bir tepkisi olduğunu düşünüyorum. Bu tepkinin açığa vurulmasının bir dizi örneği arasında parlamento binasının üzerindeki kızılyıldızın halkın gözünde Moskova'nın ülke üzerindeki denetiminin simgesi olarak algılanması ve parlamento meydanında konuşma yapan İmre Nagy'nin «Yoldaşlar» diye hitap ettiği halkın «Biz artık yoldaşlar değiliz. Biz hepimiz Macarız» (Heller, 1957, s. 23) şeklinde yanıt vermesi de sayılabilir. Bu Meray'a göre «Macaristan'ın yalnızca Stalin ve Rakosi'yi değil, ortaya konuş biçimi ne olursa olsun partinin tüm emirlerinin reddinin ifadesidir» (Meray, 1958, s. 80). Aynı şey Stalin heykeli ile ilgili olarak da söylenebilir. Bu heykelin 7.5 metre boyuyla azameti kadar bir döneme damgasını vuran simge özelliğiyle ve yarattığı kinle 1956 devriminde ulusal yabancılaşmaya gösterilen en büyük tepki kaynaklarından biri olduğu kanısındayım. Stalin'in Doğu Avrupa'daki «en iyi öğrencisi» Rakosi'nin ülkesinde bir yabancılaşma anıtı olarak yükselen heykelden halkın hıncını alabilmesi hiç de kolay olmamıştır. Halkın başlangıçta çekiçlerle yıkmaya çalıştığı, başarılı olamayıp kaynakçıların yardımına gerek duyduğu heykel, çizmelerinden kesilerek ve kamyonlarla çekilerek yıkılmış, ama çizmeleri 1970'li yıllara kadar yadigâr kalmıştır. Heykel yıkıldıktan sonra kamyonlarla çekilerek şehrin en merkezi yerlerinden birine götürülmüş ve halk üstüne tükürürken, sol yanağına W.C. yazmıştır. Bununla yetinmeyen halk Stalin'in ağzına benzin dökerek tutuşturmuş ve ağzından çıkan alevleri seyretmiştir. Bütün bunlara karşın halk bir dönemin simgesi olan heykelden bir anı almayı ihmal etmemiş ve bu amaçla pekçok kişi heykeli çekiçlerle parçalamaya girişmiştir. Bu konuyla ilgili olarak bknz. Lomax, 1976, s. 112, Ebon, 1983, s. 66. Heller'in kitabında fotoğraflar da heykelin yıkılışını değişik aşamalarında ve yıkılıp, yüzüne W.C. yazıldıktan sonra gösteriyor.

istemlerini yayınlatmak üzere radyo binasına yönelmiştir. Burada göstericiler oyalanır ve bina sürekli olarak AVH ile takviye edilirken. Yugoslavya'dan dönen Gerö'nün yürüyüşü «düşmanca propaganda ve halkın düşmanları tarafından kışkırtılmış, bir şövenizm ve milliyetçilik gösterisi» (Aktaran Lomax, 1976, s. 113) olarak niteleyen konuşmasının radyodan yayınlanmasından sonra artan tansiyon, AVH'nin ateş açmasıyla silâhlı çatışmaya dönüşmüştür. Kalabalığın arasında bulunan ev radyo binasını savunmak üzere getirilmiş asker ve polislerin göstericilere katılıp, silâhlarını vermeleri üzerine büyüyen çatışmalar tüm kente yayılmış, ama ilk silâhlar AVH'ye silâh ve cephane getiren iki ambulansa el konmasıyla ele geçirilmiştir[68].

2. Devrimin en temel özelliklerinden birisi de iki aşamalı oluşu ve toplumsal devrimlerde sık rastlanan bir olgu olan ikili iktidarların yaşanmasıdır. Bu iki aşamanın her birine de nicel ve nitel olarak farklı iki Sovyet müdahalesi karşılık düşer.

23 Ekim günü başlayan ve yalnızca iki gün süren ilk aşamada, iktidar diğer devletler tarafından tanınır, bakanlık binalarını denetler ve en önemlisi Sovyetler Birliği'ni yardıma çağırırken, aslında devlet çökmüştü. Ordu dağılmış bir halde polisle birlikte ayaklanan halka katılır ya da tümüyle pasif bir tutum izlerken, siyasi polis ortadan kaybolmuştu. Devlet adına Gerö ve etrafındaki küçük grup ile AVH'den başka bir şey kalmamıştı. Yeni iktidar odağı işçi konseyleri ve ulusal konseyler aracılığıyla sokakta, halkın istemlerine göre kurulmaya başlarken, devrimin ilk günü muhtemelen öldürülerek ortadan kaybolan Gerö'nün başını çektiği eski iktidar yitip gitmekteydi.

İlk Sovyet müdahalesi ikincisine kıyasla hem çok daha az sayıda asker ve tankla yapılmış, hem de çok daha yumuşak olmuştur. 24 Ekimde başlayan ilk müdahalede uzunca bir süredir Macaristan'da yaşayan, dolayısıyla halkı tanıyıp, onun dilini bilen askerler kullanılmıştır. 'Faşist isyanı' bastırmak üzere görevlendirilen bu askerler, karşılarında faşistleri değil de, Macar halkını görünce savaşmamışlar, tersine —bir Amerikalı gazetecinin ifadesine göre— bir ülke halkı ile yabancı askerler arasında görülebilecek en güzel kardeşlik tablosunu yaratmışlardır[69]. Sovyet tankları çiçeklerle süslenip, Macar bayraklarıyla donatılırken ve Sovyet askerlerinin arasında yer alan azınlıklar, örneğin Ukraynalı askerler, Macarlara katılıp, tanklarını verirken[70], bir Ermeni binbaşı da Macarlara Rus askerlerine bildiri dağıtma işinde yardımcı olmuştur[71].

---

(68) Bknz. Lomax, 1976, s. 112-116.
(69) Bknz. Lomax, 1976, s. 121.
(70) Heller,1957, s. 70.
(71) Lomax, 1976, s. 121.

Bu kardeşlik gösterisi bir provokasyonla sona ermiş ve Rus tankları ile birlikte parlamentoya doğru yürüyüşe geçen halkın üstüne bazı binalardan ateş açılması[72], halkın yanısıra Sovyet askerleri ve Macar polisinin de ölmesine yol açarken, ülke içi kötü haberleşme, başta Özgür Avrupa Radyosu olmak üzere, Batı radyolarının kışkırtıcı yayınları ve Rusların halkı katlettiği yolundaki söylentiler, dostluğu düşmanlığa çevirmiştir. Böylece parlamento meydanında halkı ateş açanlardan korumaya çalışan Sovyet askerleri ile intikam hırsına kapılan Macarlar arasında kıyasıya bir savaş başlamıştır[73].

İlk Sovyet müdahalesini Nagy hükümetinin kurulması izler. Kısa bir süre için hem Sovyetler Birliği'nin, hem de ayaklanan halkın geleceğe yönelik umutları Nagy'nin kişiliğinde cisimlenir ve Nagy ayaklanan halkın tüm istemlerinin temsilcisi olarak görülür. Ama Nagy'nin iktidara gelmesiyle birlikte bu illüzyon kaybolurken, işçi konseyleri ile ulusal konseylerin yürüttükleri iktidarı yönlendirme mücadelesi, bu konseylerin hükümet karşısında ikinci bir iktidar odağı olmalarını sağlayacak sürece paralel olarak gelişir. Bu savaşım Sovyet askerlerinin geri çekilmesi, koalisyon hükümetinin kurulması, özgür seçimler sözünün verilmesi, devrimin ilk aşamasının kahramanı Albay Maleter'in savunma bakanı yapılması, eski partilerin temsili ve AVH üyelerinin tutuklanması gibi tavizlerin[74] verilmesine karşın sürer ve Nagy hükümetini ülkenin tarafsızlığını ilana ve Varşova Paktından çekilmeye zorlar. Bunu da ikinci Sovyet müdahalesi izler.

4 Kasımdan başlayan ikinci müdahalede, ilk müdahalede yer alıp, yıpranan askerlerin yerine yenileri getirilmiş, yine 'faşist ayaklanmayı' bastırmakla görevlendirilen bu askerler bu kez tanklardan hiç indirilmeyip, halkla temas ettirilmemiştir. Bunun yerine direnişçileri barındırdığı düşünülen binalar tanklarla sistemli olarak bombalanmış ve işçi bölgeleri yerle bir edilmiştir. Sonuçta binlerce insan öldürülür, tutuklanır ve ardından da asılırken, yüzbinlerce Macar bir hafta açık tutulan Avusturya sınırından Batıya kaçmış ve göçleri durdurmak için «31 Mart 1957'ye kadar geri dönenlerin af edileceği bildirilirken, din hürriyeti garantisi de verilmiştir» (Berlay, 1966, s. 240). Bütün bu baskılara karşın, müdahale sonrasında Kadar hükümetinin kurulmasının ardından toplumsal yaşamın her alanını düzenleyen ve ülkede tüm iktidarı Sovyetlere ya da konseylerine devretme mücadelesi veren işçi konseyleri ülkedeki ikinci iktidar olarak siyasal arenada yerini alır. Böylece Sovyetler Birliğinin desteğindeki hükümet ile bir işçi parlamentosu kurma kararı alıp, ülkenin yöne-

---

(72) Resmî parti tarihi halkın üzerine provokatörler tarafından ateş açılmadan önce Münih'teki Özgür Avrupa Radyosunun halka AVH tarafından ateş açıldığı şeklinde yayın yaptığını öne sürüyor. Bknz. Nemes, 1972, s. 268.

(73) Bknz. Lomax, 1976, s. 120-121.

(74) Lomax, 1976, s. 15.

timini eline almaya yönelen işçi konseyleri arasında gerçek anlamda bir ikili iktidar varolmuştur.

3. Batılı istihbarat örgütlerinin Macar Devriminde etkilerinin olduğu açıktır. SBKP'nin 20. Kongresinden sonra Avusturya sınırındaki dikenli teller ve mayınlar kaldırılınca, çok sayıda kişi Avusturya'ya kaçmış ve bunların bir kısmı büyük paralar teklif edip, onları geri göndermek isteyen Batılı istihbarat örgütlerinin ellerine düşmüştür. Devrim patlak verdiğinde bunların önemli bir kısmı, para ve silâhla geri dönüp çatışmalarda yer almışlar, ancak bir bölümü yakalanıp, hapsedilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Fransa, İspanya, Batı Almanya ve Avusturya'ya kaçan faşistler de Devrim patlak verince harekete geçirilmiş ve bunların lideri General Szabo Devrim sırasında komutanlığını Viyana'ya taşımıştır. Devrimin karışıklığı sırasında Özgür Avrupa Radyosunun 'çalışanları' da ülkeye rahatça girebilirken, bunlara bir dizi aristokrat ile Horthy rejiminin bir bakanı da eklenmiştir. Bunların etkisi son derece sınırlı olmuş ve Devrim sırasında yayınlanan bir çalışmaya göre «Batıdan gelen unsurlar belirleyici rol oynamamışlardır» (Lomax, 1976, s. 129). Ayrıca Devrimin liderleri de Batıdan gelenlere karşı oldukça soğuk davranmışlardır. Albay Maleter şunları söylemiştir; «eğer Avusturya sınırında bizim savaşımımıza katılmak isteyen Batılı gönüllüler varsa, biz onlardan bu planlarından vazgeçmelerini çok nazik ama çok ısrarlı bir biçimde istiyoruz. Özgürlük savaşı içindeki Macaristan'ın sınır muhafızları bu gönüllü askerlerin ülkeye girmelerini engellemek için emir aldılar» (aktaran Lomax, s. 129).

4. Devrimde faşistlerin çok az da olsa bir etkisi olmuştur. Bunlar aslında yalnızca ülkenin Kuzey-Batısında yer alan Gyor kentinde ortaya çıkıp, anti-komünist bir havanın esmesini sağlayabilmişlerdir. Bunda da Györ'da pek çok ailenin Batıya göç etmiş faşist akrabalarının bulunuşu, ülke içi kötü iletişimden sonuna dek yararlanan Özgür Avrupa Radyosunun Nagy'nin Rus askerlerini çağırdığı ve halkın katledildiği yolundaki kışkırtıcı yayınları ile faşistleri gözetim altında tutmak yerine onları üye yaparak, Györ'de Horthy dönemi üniformaları ile boy göstermelerini sağlayan partinin tutumu etkili olmuştur. Bunlar Attila Szigethy ve Gyorgy Szabo'nun önderliğinde işçilerin aktif desteği ile yenilip, sindirilmiş ve bir dizi provokasyona karşın, konseyler duruma hakim olmuşlardır[75].

Budapeşte'de, işlenen adi suçlardan ötürü, şehrin Şikago'su olarak anılan Baross meydanı ve çevresindeki sokaklardaki bazı grupların yanısıra, Topal İanko adlı adi suçlunun önderlik ettiği hapisten kaçan ya da serbest bırakılan adi suçlulardan oluşan grup içinde de Macar faşist partisinin üyelerine rastlanmıştır. Ama bunların parti genel merkezine yapılan ve barbarlıkları ile büyük tepki ve nefret

(75) Bknz. Lomax, 1976, s. 92 ve 123-128.

yaratan saldırılarından başka etkinlikleri olmamıştır[76]. Kasım başında savaş öncesi partilerin yeniden kurulmaya başlanması ile birlikte faşistler de Ok Haçı Partisini kurmaya kalkışmışlar ama kongre bile toplayamamışlardır[77].

Bunun dışında sol kanat içinde yer alıp silâhlı çatışmalara aktif olarak katılan ancak kariyerizm batağına düşerek, kendi başına Ulusal Devrim Konseyi kurma çabasına giren. Joseph Duda önderliğindeki gruptan da söz edilebilir. Nagy hükümetini düşürme uğraşı içine giren bu grup yalnız bırakılmış ve üyelerinin çoğunun tutuklanması üzerine dağılmıştır[78]. Faşist ve gericilerin varlığına karşın, devrimin niteliği açıktır ve bir dizi görgü tanıklığı da bu niteliği doğrular. Örneğin Polonya gazetesi **Trybuna Luda** 28 Ekim tarihli sayısında «kitle hareketlerinde genellikle olduğu gibi sorumsuz ve bazı hallerde gerici unsurların eyleme katılmış olmalarına karşın, uzun süreli ve yoğun mücadelelerin belkemiğini bunlar oluşturamaz» (Aktaran, Harman, 1983, s. 138) derken, Polonya solundan bir gözlemci durumu şöyle ifade eder: «Bölünme açık; bir yanda tüm ulus, öte yanda hükümetin Stalinist kanadı ve AVH, Ayaklananlar arasında binlerce komünist var ve tüm işçi sınıfı, gençlik ve öğrenciler barikatlarda» (Harman, 1983, s. 140).

Bu arada partilerin yeniden kurulması da işçi sınıfının kazanımlarının yitirileceği ve savaş öncesi düzene geri dönüleceği anlamına gelmez. Bu konuyla ilintili olarak demeç veren Küçük Mülk Sahipleri Partisi başkanı Bela Kovacs «İnanıyorum ki hiç kimse aristokratların, bankerlerin ve kapitalistlerin dünyasına yeniden dönmek istemez. O dünya kesinlikle bitti» derken, Ulusal Köylü Partisi başkanı F. Farkas «Halkın iradesini izleyerek sosyalizmin kazanımlarını ve başarılarını özgür ve demokratik bir sosyalist ülkede en çok yarar sağlayacak biçimde koruyacağız» (Jones, 1976, s. 77) demiştir. Sosyal Demokrat Parti başkanı ise «Bir hapisten kurtulduk ve ülkenin başka bir gücün mahkûmu haline gelmesine izin veremeyiz. Halkın elinde kalması gereken fabrikalara, madenlere ve toprağa sahip çıkalım» (Lomax, 1976, s. 74) demiştir.

5. Macar Devrimi ile ilgili sorunlardan biri de çatışmalarda kullanılan silâhların nereden geldiğidir. Devrim sırasında Avusturya'dan Budapeşte'ye gidebilen çok sayıda insan vardır. Bunun dışında Budapeşte'ye Viyana'dan bol miktarda Kızılhaç malzemesi taşınmıştır. Silâhlardan batılı kaynaklarda hiç söz edilmemesine karşın, taşınan «kamyonlar dolusu yiyecek ve tıbbi malzeme» (Heller, 1957, s. 17) ile birlikte ya da ayrı olarak silâh götürülmesi de mümkündür. Ama yine de temel silâh kaynakları olarak bunlar görülmemektedir.

---

(76) Lomax, 1976, s. 125-126.
(77) Lomax, 1976, s. 135.
(78) Lomax, 1976, s. 129-132.

Macarlar, Sovyetlere karşı hafif silâhlar ve yangın bombaları ile mücadele etmişler ve yer yer Macar ordusunun tankları ile bazukalarını kullanmışlardır. Askerlerin ve polislerin ayaklananlara silâhlarını verdiklerinin bir dizi delili vardır. Bunun ötesinde her fabrikada, fakültede ve Macar sivil savunma örgütünün Budapeşte'nin bölgelerindeki depolarının her birinde silâh ve cephane vardır ve bunlar da işçiler ve öğrenciler tarafından kullanılmıştır. Devrimin ileri aşamalarında ise Macar ordusu halkın yanında yer almış ve ikinci müdahalenin arifesinde Macar hava kuvvetleri komutanlığı 31 Ekim tarihinde «eğer Sovyet askerleri ateşkes ve 12 saat içinde Budapeşte'yi terketmeleri yolunda yapılan andlaşmaya uymazlarsa, tüm Macar işçi sınıfının istemlerini desteklemek üzere askeri harekâta geçeceğini» (Urban, 1959, s. 181-182) ilân etmiştir. Bu yüzden de 24 Ekimdeki müdahalede yalnızca tank ve piyade kullanan Sovyetler 4 Kasım müdahalesinde tank birlikleri (2000 tank ve 200.000 asker) ile hava bombardımanına gerek duymuşlardır.

6. Güvenilirliği çok kuşkulu olan Özgür Avrupa Radyosunun yaptığı araştırmaya göre silâhlı ayaklanmaya katılanların toplam nüfus içinde oranları şöyledir: 20 yaşına kadar % 11, 21-29 yaş arası % 19, 30-45 yaş arası % 5, 50'den büyük % 1. Buna göre ayaklanmaya toplam nüfusun % 36'sı katılırken, 30 yaşından sonra oranın bu denli çok düşmesinin nedenini. Kecskemeti bir işçinin ifadesine bağlı olarak 30 yaşından büyük olanların II. Dünya Savaşını yaşadıkları ve Ruslara karşı direnişin umutsuz olduğu yolundaki görüşe bağlıyor.

Aynı araştırmaya göre çatışmalarda yer alanların meslek itibariyle dağılımı da şöyledir: % 14'ü serbest meslek, % 2'si beyaz yakalı, % 13'ü sanayi işçisi, % 6'sı çiftçi ve öğrencilerin de yer aldığı diğer grup % 20. Buna göre çalışan nüfusun % 55'i çatışmalara katılmıştır[79].

Lomax'ın ifadesine göre ise çatışmalarda genç işçiler ve orta öğrenim öğrencileri üniversite ve yüksek okul öğrencilerinden çok daha büyük ölçüde yer almış ve çatışmalarda en büyük kahramanlıkları işçi mahallelerinden, gecekondulardan gelen 'deri ceketli sert çocuklar' göstermişlerdir ve savaşanlar arasında bir dizi çocuk da vardır[80].

7. Devrim sırasında en şiddetli çatışmaların yaşandığı bölgelerden biri de Budapeşte, özellikle de kentin işçi mahalleleri ve sanayi bölgeleri olmuştur. Şehir içindeki önemli kavşak ve meydanlarla işçi mahalleleri çevresindeki sokaklarda barikatlar kurulup, başlangıçta örgütsüz ve kendiliğinden başlayan çatışmalar, giderek örgütlenmiş ve merkezileşmiştir.

Çoğunluğu komünistlerin önderliğinde olan bu barikatlar ara-

---

(79) Bu araştırmayla ilgili olarak bknz. Kecskemeti, 1961, s. 109-116.
(80) Çarpışmalarda yer alan ve yaralanan çocuklarla ilgili olarak bknz. Marton, 1971, s. 113.

sında bazı adi suçluların ve hapis kaçkınlarıyla az sayıda faşistin barındığı barikatlar da vardır ve bunlar üniformasındaki kızıl yıldızı hiç çıkarmayan ve grubuna katılanlara inançlı bir komünist olduğunu vurgulayan Albay Pal Maleter'in komutasında direniş savaşının örgütlenmesi ve merkezileşmesiyle birlikte tasfiye edilmişlerdir[81].

Sovyetlere karşı direnişin asıl kaleleri ise ağır sanayi bölgeleri, özellikle de Budapeşte'de başta Csepel olmak üzere Angyolfold ve Ujpest ile Dunapentele kenti olmuştur. Csepel işçileri Moskova radyosunun ayaklananları eski aristokratlar ve kapitalistler olarak niteleyen yayınına karşılık «burada 40.000 eski aristokrat ve kapitalist savaşmaktadır» pankartı altında savaşırlarken, ikinci müdahalenin üçüncü günü olan 7 Kasım'da Dunapentele işçi konseyi her yönden Sovyet güçlerinin saldırdıklarını duyurarak, şu açıklamayı yapar: «Dunapentele Macaristan'da önderlik eden sosyalist kenttir. Bu kentin tüm sakinleri işçidir ve iktidarı ellerinde tutmaktadırlar... Tüm kent nüfusu silâh altındadır ve bundan da vazgeçmeyeceklerdir, çünkü kent halkı kentin fabrika ve evlerini kendi elleriyle inşa etmişlerdir. ... İşçiler kenti faşizmin yanısıra Sovyet askerlerine karşı da savunacaklardır» (aktaran Lomax, 1976, s. 148). En kanlı direnişin verildiği bu kentte Sovyet tankları başarılı olamaz ve hava bombardımanına gerek duyularak direniş bastırılır[82].

Budapeşte'de ise Sovyetlerin ilk hedefleri kent içinde meydan ve kavşaklarda kurulan barikatlardır. Bu barikatlar 2-3 gün direnebilirken, kentin en son düşen bölgesi Csepel'dir ve bu da şehir içindeki direnişi kıran Sovyetlerin 10 ve 11 Kasım tarihlerinde tüm güçlerini Csepel'e yığmasıyla gerçekleşir[83]. Ozd, Miskolc gibi diğer işçi kentlerinde de direniş uzun süreli olurken, Barsod, Tatabanya, Komlo ve Pecs gibi maden bölgeleri de en son düşen yerlerdendir. Büyük bir ulusal çatışmayı doğuran uranyum madeninin işçileri ise Pecs kenti yakınlarındaki Mecsek dağlarına çekilip, Şubatın ilk haftasına kadar savaşmışlardır[84].

Yaralıların % 80-90'ı genç işçilerdir ve bu durum Kadar yönetiminin resmi raporlarında da doğrulanır. Bu raporlara göre en büyük

---

(81) Bu konuda bknz. Lomax, 1976, s. 116-119. Daha sonra Nagy'nin başbakanlığında kurulan koalisyon hükümetinde savunma bakanı olan 1956 devriminin kahramanı Maleter hakkında karşı devrimci olduğu yolunda pekçok söylenti vardır. 1957'de ABD'ye kaçmış olan eşi «onunla komünist olduğu için ayrıldık» derken, İspanya İç Savaşında döğüşmüş (Wohlforth, 1988, s. 41) olan Maleter batılı bir gazeteciye «eğer Ruslardan kurtulursak, eski günlere döneceğimizi hiç sanmayın. Eğer geriye gitmek isteyenler varsa, göreceğiz» deyip, son sözlerinin vurgusunu arttırmak için silâhının kabzasını tutarak ekliyor; «Biz kapitalizme geri dönmeyi amaçlamıyoruz. Biz Macaristan'da sosyalizm istiyoruz». Bknz. Lomax, 1976, s. 120.

(82) Bknz. Harman, 1983, s. 158.

(83) Bknz. Lomax, 1976, s. 149.

(84) Bknz. Lomax, 1976, s. 149-150 ve Harman, 1983, s. 161.

can kaybı ile en büyük zararın verildiği yerler Budapeşte'nin işçi semtleridir. Kadar hükümetinin karşı devrim tezini desteklemek üzere bastığı, 'Beyaz Kitap'da belirtildiği üzere çatışmalarda öldürülen komünistlerin sayısı 143'tür ve bunların çoğu AVH üyesidir[85].

8. 1956 Devrimi ile ilgili olarak yapılan çarpıtmalar İmre Nagy için de geçerlidir. Nagy, devrimin en önemli karakterlerinden biri olmasına ve 1954'den beri etrafında muhalefetin seçkinlerini toplamasına karşın, kendisiyle uzun bir hesaplaşmadan sonra devrimi kabul edip önderliğini üstlenmiştir.

1953 yılında başbakan olduğunda açıkladığı hükümet programı Rakosi yönetimi tarafından 'sağ sapma' olarak nitelenen, devrimin yenilgisinden sonra da karşı devrimci, emperyalizmin ajanı sıfatlarını kazanan Nagy'nin Komünist Partiye üyeliği Rus devrimi ve iç savaşına militan olarak katılmasıyla başlar. 1919'da Macaristan - Sovyet Cumhuriyetinin yıkılmasından sonra gittiği ve 1944'de döndüğü Moskova'da Komintern görevlisi olarak 15 yıl çalışmış olan Nagy, Sovyetlere, partiye ve sosyalizme ölümüne neden olacak kadar büyük bir sadakat ile bağlı kalmıştır. Öyle ki Ionescu'nun ifadesiyle «Nagy kendi içinde öylesine bölünmüştür ki, sadık bir teğmen olduğuna inanarak Stalin ve Rakosi gibi nefret ettiği liderlerin peşine düşen ve onların sonradan reddettiği politikalarının takipçisi olan bir insandı» (Ionescu, 1965, s. 70).

Rakosi ve Stalin'i toplumun tüm kesimlerine yayılan bir ahlâki yozlaşmaya neden olmakla suçlayan Nagy, Rakosi yönetimine duyulan tepkinin simgesi haline gelmiş ve Kruşçev ve Mikoyan da dahil, hemen herkes tarafından Macaristan'da istikrarın yeniden sağlanması için en uygun önder olarak görülmüştür. Ama aynı Nagy, 1955 yılında 'Yeni Yol' (New Course) politikasını savunurken, sürekli Stalin'e atıfta bulunup, rakiplerini anti-Stalinist iktisat politikaları izlemekle suçlamaktan da geri kalmamıştır[86].

Nagy'i yönetimin diğer kadrolarından ayıran temel özellikleri insancıllığı, dürüstlüğü ve bunların 1953 yılındaki hükümeti sırasında sağladığı kişisel prestijdir. Molnar'ın ifadesiyle «parti görevi onun içindeki insanı öldürememiş, parti politikaları ana idealini unutturamamıştı» (aktaran Lomax, 1976, s. 54). 1953 yılında başlayan ve çeşitli engellemelere karşın 1.5 yıl süren iktidarı sırasında Nagy «gençlik hayallerini gerçekleştirmeyi umut etti: demokratik ilkeler üzerinde bir proletarya diktatörlüğü, köylülerin ve esnafın özgürce nefes alabileceği sosyalist bir ekonomi, polis terörüne gerek duymayan bir parti yönetimi, Moskova'ya Macar çıkarlarından ve Macar ulusal karakterinden taviz vermeyen bir bağlılık» (Molnar, 1966, s. 163).

(85) Yaralı işçilerle ilgili olarak Bknz. Lomax, 1976, s. 149. Devrim sırasındaki çatışmalarda ölen komünistlerle ilgili olarak bknz. Jones, 1976, s. 87 dn. 4. Jones aynı yerde Budapeşte ve Magyarovar kentlerinde AVH silâhsız insanlara ateş açtığında ölenlerin sayısının 200'den fazla olduğunu belirtiyor.

(86) Bknz. Lomax, 1976, s. 53.

Nagy'nin bu nitelikleri onu, kendilerini herkese kapatan, kimseye güvenmeyip, kimseyi dinlemeyen dolayısıyla da kapalı kapıların ardında halkın ne düşünüp, ne hissettiğinden tümüyle habersiz olan komünist seçkinlerden ayırmış, gerçekleri görmesini sağlamıştır. «İktidar giderek artan bir şekilde halktan koparılıp, halka doğru yöneltiliyor. ... Yalanlar her yana yayılıyor. kariyerizm dürüstlük ve onuru yıkarak yaygınlaşıyor, bir güvensizlik, kuşku ve intikam atmosferi düşüncelere yerleşirken, sosyalizmin en temel özelliği olan hümanizm bastırılıyor ve toplumsal ilişkilerde bunun zıddı olan insana karşı soğuk bir düşmanlık yüceltiliyor. Liderler kendini alçaltmadan, korkaklıktan, ikiyüzlülükten, ilkesizlikten ve yalanlardan erdemler yarattılar». (aktaran Fejto, 1966, s. 64 ve Jones, 1976, s. 74)

Nagy bu hayallerini 1.5 yıl süren iktidarı sırasında kısmen de olsa gerçekleştirmiş, işçi, köylü ve aydınların gözünde daha iyi bir geleceğin simgesi haline gelmiştir. Böylece Nagy tüm toplumsal muhalefet hareketinin ve bu hareketin ürünü olan 1956 devriminin, en azından ilk aşamasının, bayrağı olmuştur[87].

Kitleler 1956 Kasımında ondan kendi programını uygulamasını beklerken, Nagy devrimin getirdiği ve bir tarihsel dönemin kapanıp[88], bir yenisinin açıldığını ifade eden yeni toplumsal yapı içinde kendisini 1953'deki programıyla özdeşleştirememiş, dahası kitlelere de güvenememiştir. Hayatı parti örgütü içinde, kadrolarla ilişkiler çerçevesinde geçen Nagy, kitle hareketinin yeni bir dönemi başlattığını kavrayamayıp, kendini ona güvenmeyenlerin ellerine teslim ederken, Nagy'den kuşkulu komünist önderlik de durumu kurtarabilecek olanın bir tek Nagy olduğunu kavrayamamıştır[89]. Bütün bunlar olup bi-

(87) Molnar, 1953 yılında Nagy hükümeti kurduğunda, Kruşçev'in reform politikalarının ilk aşamasında olduğu gibi, parti tarafından desteklenseydi, 1953 deneyiminin çok farklı sonuçlar verebileceğini ve 1956 yılındaki gibi bir devrime gerek kalmayabileceğini öne sürüyor. Bknz. Molnar, 1966, s. 160.

(88) Bu konuda bknz. Fejto, 1974, s. 117-118 ve Nemes, 1972, s. 266-272. Molnar'ın ifadesiyle Nagy devrimin ulusal demokratik niteliğini kavrayamamış ve devrimle birlikte halkın taleplerinin yanısıra kendi kafasındakilerin ve bunların kısa dönemli gerçekleşmesinin bir tarihsel dönemi sona erdirip, bir yenisini açtığını görememiştir. Bknz. Molnar, 1966, s. 164. Burada bir şeyi daha not etmekte yarar var. Enternasyonalizmin SSCB'ye mutlak bir teslimiyet ve SSCB'yi tam anlamıyla kopya etmek olarak anlaşıldığı bir dönemde 'ulusal' kavramı SSCB'ye toplumsal özgüllüklerden ve çıkarlardan vazgeçmeyen bir bağlılık olarak yorumlanıyor.

(89) Aslında Nagy 1955 yazında Merkez Komiteye yazdığı raporla ideolojik yöneliminde ikinci değişikliği yaşıyor ve yeni yol politikasından ulusal özgüllük ve çıkarları gözönüne alan bir komünizme geçiyordu. Bknz. Ionescu, 1965, s. 72-73. Ama sözü bile Doğu Avrupa'da çeşitli dayatmalarla karşı karşıya kalan halkta büyük etkiler ve heyecanlar doğurmuş tarafsızlık kavramına yönetimler tepkilerini sert bir biçimde ifade etmişlerdir. Öyle ki Roman ceza yasasına 1958 yılında konan bir madde ile tarafsızlık propagandası yapanlara ölüm cezası verilebilir olmuştur. Bknz. a.g.e. s. 48.

terken, Nagy ayaklanmayı 24 Ekimdeki radyo konuşmasında olduğu gibi, karşı devrim olarak nitelemiş ve ancak 29 Ekimde ayaklananların çoğunun karşı devrimci olmadığını kabul etmiştir[90].

Devrimin siyasi başarısını askerî bir zafer olarak niteleyen kitleler de bu büyük coşku ve güven duygusu içinde durumu anlayamamışlar ve Nagy'i Varşova Paktından çıkmaya ve tarafsızlık ilânına zorlarlarken[91], Nagy ile birlikte kendi mezarlarını kazmakta olduklarını görememişlerdir. Kitlelerin bu hayal kırıklığının en açık ifadesi öğrenci gazetesi Egyetemi Ifjusaq'ın 29 Ekim tarihli sayısında bulunabilir: «(devrimin ilk günü 23 Ekim) Salı akşamı tüm ülke İmre Nagy'i istiyordu. ... Tüm Macar halkı İmre Nagy'e güveniyordu. O günden bu yana bu güven her gün biraz daha azaldı. Bugün halk hiçbir şekilde Nagy'nin peşinde değildir, halk onda hayal kırıklığına uğradı» (aktaran Harman, 1983, s. 155). Dolayısıyla Hungaricus broşüründe de belirtildiği gibi «bir illüzyon yaratılmıştı: güvenilmeyen liderler herşeyi berbat ederse, dürüst liderler bunları rahatlıkla düzeltebilir» (aktaran Lomax, 1983, s. 51).

Ama Nagy'nin iktidara gelmesiyle birlikte bu illüzyon yıkıldı ve Nagy'nin ayaklanan kitlelerin taleplerini temsil etmediği çıktı ortaya. Bunda da Nagy grubunun devrimin ilk günlerindeki son derece edilgen tavrıyla 24 Ekim günü radyoda yaptığı konuşmada, halkın Sovyet müdahalesinin meşrulaştırıldığını düşünmesine neden olan, Sovyetler Birliği ile askerlerin çekilmesi konusunda görüşmeler yapmak üzere söz vermesi etkin olmuştur. Nagy'nin bir dizi tavizler vermeye zorlanması da ona karşı duyulan hayal kırıklığını gidermeye yetmemiştir. Bu tavizlere karşın Tuna Bölgesi Devrimci Konseyleri, hükümet devrimci taleplerini kabul etmeden grevi sona erdirmeyeceklerini ve hükümeti tanımayacaklarını açıklarken, Nagy 2 Kasım 1956 tarihinde bu zorlamalar karşısında tarafsızlık ilân edip, Macaristan'ın Varşova Paktından çekildiğini açıklamak zorunda kalmıştır.

Bu tarafsızlık ilânının Nagy'nin sonu olduğu genel kabul gören bir görüştür. Molnar'a göre «Nagy olanaksız olanı üstlendiğinin farkına varmıştır. Kruşçev'in kanıtladığı gibi polis terörü ve parti diktatörlüğü gevşetilebilirdi, yine Kruşçev'in gösterdiği gibi, siyasal ve entellektüel özgürlüğün sınırları genişletilebilirdi, Sovyet - Macar ilişkilerindeki sorunlarda ilerleme sağlanabilirdi ama yeri uluslararası ve iç politika yapısında özgürlük ya da bağımsızlık sorunu kesinlikle olamazdı. Nagy yalnızca kendi reform programının değil, Kruşçev'in reform programının'da sınırlarını aştı» (Molnar, 1966, s. 165).

---

(90) Partinin Leninist demokratik merkeziyetçilik ilkelerine katıldığını belirten Nagy, karşı devrimci olarak nitelediği ayaklananların silâhlarını bırakmalarını isterken, önce 26 Ekim tarihli merkez komite toplantısında, sonra da radyo konuşmasında ayaklanmanın karşı devrim olmadığını kabul etmiştir. Bu konuda bknz. Nemes, 1972, s. 261-270.

(91) Molnar, 1966, s. 164-166.

Nagy yine de Sovyetlerin müdahale edeceklerine ihtimal vermemiş ve Sovyetlerin Doğu sınırından ülkeye yeni birlikler getirdiği yolundaki raporlara inanmayarak, yapılan andlaşma uyarınca Sovyet askerlerinin çekileceği inancına bağlı kalmıştır. 4 Kasımdaki ikinci Sovyet müdahalesinden sonra Losonzcy, Donath, Lukacs, Zoltan Szanto, Sandor Kopacsi ve Zoltan Vas ile birlikte Yugoslavya elçiliğine sığınan Nagy ve çevresindekilerin işçi konseylerini tanıması da elçilikte gerçekleşmiş ve şu açılkamayı yapmışlardır; «Macaristan Halk Cumhuriyetinin merkezi hükümetinin destek olarak ilk planda ve en çok güvenmesi gereken işçi konseyleridir» (aktaran Lomax, 1976, s. 179).

Yugoslavya elçiliğinden evlerine gitmelerine izin verildiği gerekçesiyle çıkarılan Nagy ve arkadaşları, Sovyet askerleri ile birlikte gelen bir Macar subayın evlerine değil de yargılanmak üzere Romanya'ya götürülecekleri yolundaki uyarısını, hayatının önemli bir bölümünü aralarında geçirdiği Sovyetlerin böyle bir şey yapmayacağı düşüncesiyle ciddiye almamış ve götürüldükleri Romanya'da Macar devlet güvenlik güçleri tarafından 14 Nisan 1957'de tutuklandıktan sonra 1958 yılında gizlice yargılanarak idama mahkûm edilmiş ve asılmıştır. Nagy ile birlikte olan Losonzcy hapiste ölürken, Macaristan Sosyalist İşçi Partisinin Yugoslavya elçiliğine sığınan diğer kurucuları da hapsedilmiştir. Albay Pal Maleter ise Sovyet güçlerinin çekilmesinin detaylarını görüşmek için genelkurmay başkanı Kovacs ile 3 Kasım tarihinde gittiği Sovyet ordusu komutanlık binasından hiç dönmemiştir[92].

9. Sovyetlerin 4 Kasım tarihli ikinci müdahalesiyle ilgili bir dizi tartışma vardır. Genel kanı Nagy hükümetinin 2 Kasım tarihinde Macaristan'ın Varşova Paktından çekildiğini ve tarafsızlığını ilân etmesinin bu müdahalenin nedeni olduğudur. Halkın 23 Ekim gününden beri talep ettiği ve Nagy hükümetini zorlayacağı açıkça belli olan bu bağımsızlık ilânından Sovyetlerin habersiz olmasına olanak yoktur. Ama Sovyet hükümeti, bu ilândan tam üç gün önce Nagy hükümetini, ki bu hükümette komünistler yalnızca Nagy, Loconzcy ve Kadar ile temsil edilirler[93], çok ilginç bir açıklama ile tanımıştır;

---

(92) Bknz. Jones, 1976, s. 69, 83 ve Ionescu, 1965, s. 84. Mahkemede Nagy'ye karşı kullanılan kanıtlar da çok hoştur. Mahkemede Nagy'nin yıkıcı planlarının gizli bir dokümanda ele geçtiği belirtilirken, sözü edilen belge Nagy'nin 1955'te Merkez Komiteye verdiği rapordur. Yüzlerce insanla birlikte katıldığı bir bağbozumu festivali tarihinde Budapeşte'de tertipçilerin bir toplantısında Macar hükümetini yıkmak üzere emirler vermekle suçlanmıştır. Bu konuda bknz. Jones, 1976, s. 88 dn. 7.

(93) Nagy hükümetinde görev alan bu komünistler 1945 yılında komünist partisi üyesi olanlardır. Bunların dışında 1945 yılında sosyal demokrat parti üyesi olup, 1947'deki birleşmeden sonra MÇHP'ye katılan sosyal demokratlar ile hep komünistlerden yana tavır koymuş ve devrimden sonra Petofi Partisi adını almış olan Ulusal Köylü Partisi üyeleri de vardır.

«Bir dizi zorluk, çözülmemiş sorun ve sosyalist devletler arasındaki ilişkilerdeki yanlışlıklar da dahil, bir takım hatalar gün ışığına çıkmıştır. Macar işçileri ... iktisadi sistemin ciddi aksaklıklarını ortadan kaldırmak, halkın yaşam koşularını daha da yükseltmek ve devlet aygıtındaki bürokratik aşırılıklara karşı savaşı daha da ilerletmek gerekliliğine ilişkin sorunları haklı olarak ortaya koymuşlardır» (aktaran Jones, 1976, s. 68). Macaristan'daki Sovyet güçlerinin varlığının ancak Macaristan'ın onayı ile meşru olacağını ve bu birliklerin ülkede sürekli varlığının durumu daha da kötüleştireceğini ilân eden bu hükümet bildirisi, askerlerin Budapeşte'den hemen, ülkeden de görüşmeler yoluyla çekileceğini duyururken, sosyalizmin kazanımlarını korumanın Macar işçi sınıfının görevi olduğunu ifade etmiştir[94].

Sovyet hükümetinin bu açıklamayı yapmasından bir gün sonra Budapeşte'ye demiryolu işçileri tarafından Sovyet güçlerinin ülkeden çekilmeyip, ülkeye girdiği yolunda iletilen ve Nagy'nin bir türlü inanmadığı raporlar Sovyetlerin açıkladıkları ile yaptıkları arasında ciddi bir tutarsızlık olduğunu ortaya koymaktadır. 24 Ekim günü «faşist ayaklanmayı» bastırmak üzere birliklerini gönderen, 30 Ekimde yaptıkları açıklama ile taban tabana zıt bir tutum içine giren, 31 Ekimde ülkeye yeni birlikler sokup, 1 Kasımda müdahale kararı alan, 4 Kasımda yeniden faşist ayaklanmayı bastırmaya gelen Sovyetlerin bu yalpalamalarının nedeninin ne olduğu sorusu önem kazanıyor bu bağlamda.

Bu yüzden Ionescu bu hükümeti nitelerken iki komünist olmayan bakanın (Küçük Mülk Sahiplerinden Zoltan Tildy ve Bela Kovacs) hükümette yer aldığını belirtiyor. Bknz. Ionescu, 1965, s. 80.

(94) Bu konuda bknz. Jones, 1976, s. 68. 30 Ekim tarihinde Moskova radyosu «Macaristan'ın her yerinden gelen raporlar işçilerin yeni hükümeti desteklediklerini ve programını onayladıklarını gösteriyor» şeklinde yayın yaparken, tankları 5 gün sonra ülkeyi yerle bir edecek olan Savunma Bakanı Mareşal Zukov da «Macaristan'daki durumda ilerleme sağlandı. Bizim güvendiğimiz bir hükümet kuruldu» demiştir. Bknz. a.g.e. s. 68. SSCB hükümetinin «Sovyetler Birliği ile diğer sosyalist ülkeler arasındaki işbirliği ve dostluğu daha da güçlendirme ve geliştirme ilkeleri» (aktaran Ionescu, 1965, s. 83) üzerine yaptığı bu açıklama, 20. Kongreden sonraki Sovyet tutumunu yansıtırken, Stalin döneminin izlerini silmeyi hedefliyor ve işbirliği ve dostluğu, bu özgül bağlamda, her bir ülkenin kendi özelliklerine uygun bir sosyalizmin kuruluşunu seçebileceği anlamına gelen ulusal egemenliği temelinde sağlanabileceğini belirtiyordu. Daha sonra KOMEKON'a yeni bir çerçeve verilmesiyle kanıtlandığı gibi, bu işbirliği ve dostluğun iktisadi ilişkileri de kapsadığını ve gerekirse Sovyet uzmanların geri çekilebileceğini de ifade eden bu açıklama, askerî alanda Varşova Paktını SSCB ile halk demokrasileri arasındaki karşılıklı ilişkiler temelinde tanımlarken, «Varşova Paktı üyesi diğer sosyalist ülkelerle, ülkelerinde bulunan Sovyet askerleriyle ilgili sorunun gözden geçirilmesine» (aktaran Ionescu, 1965, s. 83-84) hazır olduğunu da belirtiyordu.

Bu açıklamaların ayaklanan Macar halkının bazı kesimlerinin içine düştüğü yanılgıda olduğu gibi, Sovyet güçlerinin yenik düşmesinin sonucu olmadığı açık. İlk müdahaleyle çok büyük bir uluslararası tepki çeken Sovyetlerin 30 Ekim tarihinde İsrail ile birlikte İngiltere ve Fransa'nın Süveyş kanalına saldırması sonucunda Macaristan olaylarının güncelliğini yitirmesinden cesaret almasına da gerek yok[95]. 30 Ekim günü Budapeşte'deki parti genel merkezinde yapılan katliam ile faşist ve gerici güçlerin örgütlenme çabasına girmiş olması da gerekçe olamaz 'çünkü sosyalizmin kazanımlarını korumakla görevli olan Macar işçi sınıfı' yalnızca bu unsurları temizlemekle kalmamış, bir yandan ulusal konseylerin kurulmasına önayak olan işçi konseyleri ülkeyi denetlerken, öte yandan da işçi sınıfının başını çektiği direniş hareketi, barikat savaşının kahramanı Pal Maleter önderliğinde örgütlenip, ulusal ordunun çekirdeğini oluşturmuştur.

Bu durumda geriye, benim görebildiğim kadarıyla, iki olasılık kalıyor. Bunlardan ilki Sovyet hükümetinin 30 Ekim tarihli açıklamasının taktik bir kandırmaca olmasıdır. Bu açıklamanın oldukça kapsamlı olması ve en yetkili organ tarafından yapılması, bu olasılığı önemli ölçüde azaltıyor ama ortadan kaldırmıyor. Sovyetler bu açıklama ile bir yandan Macaristan'daki olayların gidişatını etkilemeyi ve durumu sakinleştirmeyi hedeflerken, öte yandan da kendi bildiklerini okumaya devam etmiş olabilirler.

İkinci olasılık ise Stalin sonrası kollektif önderliğin genel felsefesiyle uyuşan bu açıklamayı yaparken Sovyet hükümetinin içten olduğu ve bu açıklama ile açıklamayı izleyen gelişmelerin Sovyet liderlerinin içine düştükleri durumun ikircikliliğinden kaynaklandığıdır. Bu ikircikliliğin de iki ayrı nedeni vardır. İlk olarak, böyle bir açıklama ve bunu izleyecek tavır değişikliği, Varşova Paktı içindeki diğer ülkelerin de Macaristan'ın yolunu izlemesi sonucunu doğurabilirdi, ki Macar Devriminden hemen önce Polonya'da başlayan ve 1957 yılına değin yatışmayan isyana Sovyetlerin müdahale etmesi, hapisten çıkan Gomulka'nın Kruşçev'i halk ayaklanması ile tehdit etmesi sonucunda engellenmiştir.

İkinci neden ise Sovyetlerin kendi iç meselelerinden kaynaklanır. Stalin'in ölümünden sonra başlayan ve Beria'nın tasfiyesi ile Kruşçev, Malenkov, Molotov, Bulganin ve diğerleri tarafından yürütülen kollektif önderliğin, «reformist» ve Stalinist kanatları arasın-

(95) Süveyş olayıyla ilgili olarak bknz. Jones, 1976, s. 69-71 ve Ionescu, 1965, s. 84. Ionescu ikinci Sovyet müdahalesini uluslararası etkenlerin geciktirdiğini öne sürerken, Süveyş Kanalına yapılan müdahalenin Macaristan olaylarına duyulan uluslararası ilgiyi azaltıp, Batı dünyasını bir krize soktuğunu ve böylece Sovyetlere müdahale olanağı verdiğini belirtiyor. Halbuki Jones'un vurguladığı ve 1968 Çekoslovakya müdahalesinin gösterdiği gibi Sovyetlerin böyle bir fırsata gerek duymaları için hiçbir neden yok.

daki çekişme ve iktidar mücadelesi, bu yalpalamayı doğurmuştur[96]. Bu tezi destekleyecek önemli bir tanık, fabrika işçiliğinden, Budapeşte polis şefliğine yükselen ve başlangıçta ayaklanmayı karşı devrim olarak niteleyip, sonra da öğrencilere «olaylar sizi haklı çıkardı. Son üç gün içinde pek çok şey öğrendim. Bu gerçek bir halk devrimi, üstelik de başarılı bir devrim» (Aktaran Lomax, 1976, s. 138-139) diyerek devrime katılan ve Macaristan Sosyalist İşçi Partisinin 7 kurucusundan biri olan Sandor Kopacsi'dir. Kopacsi'ye göre Sovyetler 1956 bunalımına şiddete dayanmayan bir siyasal çözüm bulmaya çalışmışlardır. Mikoyan ve Suslov Nagy ile çok partili sistem üzerine yaptıkları görüşmelerde, Sovyetlerin Macaristan'ın sosyalist bir Finlandiya'ya dönüşmesine izin verme havasına girmişlerdir. Buna göre Macaristan, Sovyet hakimiyeti altında olmayıp, etki alanı içinde kalacak ve Sovyetler de müdahale etmeyeceklerdi. Kruşçev'in anılarında «fikrimizi kaç defa değiştirdiğimizi bilmiyorum» (aktaran Gati, 1988, s. 13) deyişiyle de ortaya konduğu gibi, Sovyetler en azından birkaç gün için kararlı olmaktan çok şaşkındılar. Bu şaşkınlık da müdahale konusundaki görüş farklılığından kaynaklanıyordu. Suslov Sovyet müdahalesinden yana iken, Mikoyan Macarların herhangi bir engelleme olmadan kendi başlarının çaresine nasıl bakabildiklerini gözlemlemekten yana bir tavır içinde olmuştur. Kruşçev'in tavrının ne olduğu Polonya örneğinden anlaşılabilirken, Macaristan'da SSCB Elçisi olarak görev yapan Andropov ise reformlardan yana olduğu yolundaki bir izlenimin yanısıra Macarlara Sov-

(96) Stalin ölümünden hemen önce 25 asil ve 11 aday üyeden oluşan bir prezidiyum seçtirmiş ve partiyi yönetmek üzere de 5 kişilik bir iç büro yaratmıştı. Stalin'in ölümünün hemen ardından Merkez Komite prezidiyumu sekreterliği ile Bakanlar Konseyinin üye sayısı büyük ölçüde azaltılırken, parti içindeki görevlerle belirlenen hiyerarşi şu sıraya karşılık gelmiştir: Malenkov, Molotov, Beria, Kaganoviç, Kruşçev, Voroşilov, Bulganin ve Mikoyan. Bu kollektif önderlik içinde iktidar mücadelesi başlamış ve SBKP'nin 20. Kongresi bu iktidar mücadelesinin önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kruşçev'in bu Kongrede Stalin aleyhine yapacağı konuşmaya, Stalin dönemindeki kıyımlardan bir şekilde sorumlu olan Malenkov, Molotov, Voroşilov ve Kaganoviç karşı çıkmışlarken, Kruşçev, Stalin dönemindeki kişilik yüceltilmesi sorununu 20 yıllık bir süre boyunca kollektif önderliğin olmamasına bağlayan Mikoyan ile birlikte Malenkov ile kötü ilişkileri olan Suslov'un desteğine sahip olmuştur. 20. Kongre Stalinist kanadın yenilgisinin ve destalinizasyon politikasının başlangıcı olurken, hepsi hâlâ Merkez Komite ve Prezidiyum üyesi olan Stalinistler Sovyet politikasında hâlâ büyük bir etkiye sahiptirler ve mücadeleye devam ederler. Böyle bir iktidar mücadelesinin verildiği bir dönemde 'kollektif önderlik' içinde başat duruma geçen fraksiyonlarla, Polonya ayaklanması ve Macar Devriminin belirlediği ortamda politik yalpalamaların olması bence neredeyse kaçınılmaz. Bu konuda bknz. Medvedev, 1984, s. 21-22; 46-50; 72-74; 102-106; 134-136; 155-161, Ionescu, 1965, s. 42-46, Nove, 1982, s. 324-346.

yet müdahalesi olmayacağı yolunda güvenceyi sürekli olarak vermiştir[97]. Aynı günlerde Budapeşte'de olan savunma bakanı Mareşal Zukov için, hükümete destek veren bir açıklama yapmasına karşın, 30 Ekim tarihli açıklamada belirtildiği gibi, Sovyet güçlerinin Macaristan'dan çekilmeleri ile askeri açıdan mevzi kaybı anlamına gelen Macaristan'ın tarafsızlığını ilan etmesi farklı şeylerdi ve ikincisinin kabulü zordu.

Hükümetin 30 Ekim tarihli açıklamasına karşın, kararın alınmasında başarısız olan grubun Sovyet birliklerini harekete geçirmesi engellenememiş ve Macaristan'ın Sosyalist bir Finlandiya olmasından yana tavır koyanlar da düzenin sağlanması ile ilgili işaretlerin çok geç ortaya çıkması ve Macaristan'ın Varşova Paktından çekilip, tarafsızlığını ilân etmesi üzerine askerî müdahale yanlılarına daha fazla direnememişlerdir.

Bunun üzerine Sovyet Politbürosu 1 Kasım tarihinde Macaristan'a askerî müdahale yapılması yolunda kesin kararı almıştır. Aynı günün akşamı Kadar ortadan kaybolmuş ve Budapeşte'deki Sovyet elçiliğine, oradan da, Sovyetlerin çok yakından tanıdıkları 1930'larda Komintern görevlisi, 1940'larda Sovyet ordusunda subay ve savaştan sonra da Macaristan'ın SSCB elçisi olan Ferenc Münnich ile birlikte Moskova'ya uçmuştur. 2 Kasımda yeni hükümetin kurulması için görüşmeler yapılmaya başlanmış ve Sovyet müdahalesinin başladığı gün olan 4 Kasımda Sovyet topraklarında, yeni hükümetin kurulduğu yer olan Ukrayna'nın Uzgorod kentinde bulunan Kadar ve Münnich, Budapeşte'den getirilen diğer hükümet üyeleri ile birlikte, 7 Kasımda Budapeşte'ye dönmüşlerdir[98]. 4 Kasım günü Münnich Moskova radyosunun Balkan radyo istasyonundan Macar işçi - köylü hükümetinin kurulduğunu ilân edip, Sovyet ordusunu Macarlara gerici güçleri bastırmakta yardımcı olmak üzere yardıma çağırma sorumluluğunu üstlendiğini bildirirken, bundan bir saat sonra konuşan Kadar da Sovyet müdahalesini desteklediğini duyuruyordu[99]. Bu koşullar altında da müdahaleden sonra görev başına gelecek bir hükümet tarafından müdahale etme çağrısı alan Sovyetlere de Varşova Paktının kendilerine verdiği yetkiyi kullanmaktan başka bir şey düşmüyordu.

10. Macar Devriminin ilginç kişiliklerinden biri de Janos Kadar'dır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Rajk ile birlikte Macaristan'da partiyi yöneten Kadar, yine Rajk ile birlikte Rakosi'nin Stalinist dik-

(97) Suslov, Mikoyan ve Andropov'un tavrı ile ilgili olarak bknz. Ebon, 1983, s. 68-69.

(98) Lomax, 1982, s. 82. Kadar 1959 Aralığında Kruşçev ile birlikte Uzgorod'u ziyaret ettiğinde üç yıl önce Kasım 1956'da hükümeti kurmak için bu kente geldiğini ifade etmiş ve Kruşçev de bunu doğrulamıştır. Bknz. a.g.e. s. 102 dn. 12.

(99) Lomax, 1982, s. 82.

tatörlüğünden payını almış ve hapisten çıktıktan kısa bir süre sonra da merkez komiteye girmiştir. Rakosi'nin Mikoyan tarafından istifaya zorlanmasından sonra yükselen ve Yugoslavya ziyaretinde Tito'nun en çok tuttuğu adam haline gelen Kadar, Gerö'nün 25 Ekim 1956'da muhtemelen öldürülerek ortadan kaybolmasından sonra da partinin birinci sekreteri olmuştur.

Kadar'ın en büyük özelliği siyasal yaşamı boyunca Komünist Partiyi iki kez tasfiye etmesidir. 1943'te Partiyi kapatıp, Barış Partisini kuran Kadar, devrim öncesinde değil de, devrim sırasında kurulan tek komünist parti olma özelliğine sahip Macaristan Sosyalist İşçi Partisinin (MSIP) 7 kurucu üyesinden biri olurken, Macaristan Çalışan Halk Partisini tasfiye etmiştir.

1 Kasım 1956 sabahında SSCB elçisi Andropov'a eğer Ruslar yeniden müdahale ederlerse, sokaktaki Macar işçileri arasında yerini alacağını ve Sovyet tanklarına karşı «eğer gerekirse, çıplak elleri ile döğüşeceğini» (Aktaran Lomax, 1982, s. 82) söyleyen Kadar, öğleden sonra Macaristan Sosyalist İşçi Partisinin kuruluşunda şunları söyler: «Halkımız muhteşem bir ayaklanmayla Rakosi rejimini temellerinden sarsmıştır. Onlar halk için özgürlük, ülke için bağımsızlığı kazandılar, ki bunlarsız sosyalizm olamaz) (aktaran Lomax, 1976, s. 142) ve MSİP'nin Rakosi despotizmine karşı döğüşmüş komünistlere dayanacağını belirtir. Ülkede kurulacak komünizmin öğrencilerin, işçilerin ve halkın yanında döğüşen çok sayıda komünistin devriminden kaynaklanan Macar ulusal komünizmi biçiminde yeni bir komünizm olacağını belirten Kadar partinin rolünü de «yabancı örneklerin kölece bir taklidi değil, kendi ülkesinin iktisadi ve tarihsel özgüllüklerine uygun bir demokrasi ve sosyalizmin amacını savunmak» (Jones, 1976, s. 75) olarak tanımlar. Kadar Nagy hükümetinin çok partili sistemin yeniden kurulması ve Varşova Paktından çıkılması gibi kararlarına da katılmıştır. Aynı günün akşamı yeniden kurulan demokratik (yani 1945 koalisyonunda yer alan anti-faşist) partilere Nagy hükümetinin güçlendirilmesi çağrısını yapan Kadar radyo konuşmasında şunları söylemiştir: «Halkımız hükümetin Sovyet güçlerinin tümüyle çekilmesi yolundaki çabalarına yılmadan destek verme istekliliğini, kanlarıyla kanıtlamıştır» (aktaran Lomax, 1982, s. 82). Bundan sonra üç gün süreyle ortadan kaybolan Kadar, SSCB'de Macar devrimini bastıracak yeni hükümetin kuruluş çabalarına katılmış ve Sovyetlerin Nagy'e, Tito'nun da [100] önce Gerö,

(100) SSCB'nin Tito'ya karşı tavrı Stalin'in ölümünden sonra değişmiş ve Kruşçev'in Yugoslavya'yı ziyareti SSCB'nin Yugoslavya karşıtı politikasının iflâsını ifade ederken, Kruşçev'in 20. Kongredeki konuşması ve Kominformun tasfiyesi iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için zemin hazırlamıştır. Tito, Doğu Avrupa'da tarafsızlık özlemleri için bir umut kaynağı olan bu başarısı ile yetinmeyerek, hem Sovyetlerin dünya komünist hareketindeki başatlığına karşı koymaya devam etmiş, hem de ola-

ardından da Münnich'e güvenmemesinden yararlanarak[101], 4 Kasımda hükümetin başı olarak Sovyetlerden devrimi bastırmak üzere yardım çağrısında bulunmuştur.

Bundan sonra Kadar'a «Budapeşte kasabı» ünvanını kazandıracak 6 yıllık acımasız ve kanlı baskı rejimi başlarken, olayların asıl amaçlara sahip, gerçek ve meşru istemlere dayalı barışçıl bir kitle hareketi olarak başladığını ileri süren Kadar, 23 Ekim ayaklanması ile 30 Ekimde başlayan «karşı devrim» arasında bir ayırım yaparak Nagy hükümetinin zayıflığının karşı devrimci unsurların etkisini arttırdığını ve böylelikle Sovyet müdahalesini gerektirdiğini savunmuştur[102].

Sovyet askerlerinin düzen sağlandığında geri çekileceğini, halk ayaklanmasına katılanların hiçbir şekilde zarar görmeyeceğini, Yugoslav elçiliğine sığınan Nagy'nin tutuklanmadığını, hükümetin ve

ğan ilişkilerin kurulabilmesi için gerekli koşulları (bunların arasında değişmesi istenen Doğu Avrupalı Stalinist liderler vardır ve önce Rakosi, ardından da Gerö baş sırayı almaktadır) içeren uzun bir liste vermiştir. Koşulları reddedilse bile Doğu Avrupa'daki saygınlığının daha da artacağının farkında olan Tito, kendisinin Yugoslavya'da 1948'den sonra yaptığı gibi kollektifleştirmelerden vazgeçilmesi, proletarya diktatörlüğünün bir biçimi olarak işçi konseylerinin başarısı ve ulusal nitelikte geniş bir örgüte dönüşen parti ile Doğu Avrupa'da büyük ilgi uyandırıyor ve Stalinistleri eğer 1953'de başlanan 'yeni yol' politikaları sürecek olursa, Yugoslav revizyonizmine özentinin ve Tito'nun etkisinin artacağı nedeniyle kaygılandırıyordu. Böylece Doğu Avrupa'yı gözden çıkarmaya asla razı olmayacak Kruşçev ile Tito arasında Doğu Avrupa'da ideolojik önderlik konusunda mücadele başlıyor ve Kruşçev SSCB'yi Stalin'in uygulamalarının olumsuz etkilerini silerek dünya komünist hareketinde yeniden önderlik eden ülke haline getirmeye çalışıyordu. Bunu yaparken de destalinizasyon politikasının başlatılması ve Kominformun kapatılmasının ardından üçüncü adımı atıp, Gomulka'nın «değişik yollar», Mao'nun «yüz çiçek açsın» ve Togliatti'nin «çok merkezcilik» düşüncelerini kabul etmek anlamına gelen «çeşitlilik doktrinini» benimsiyordu. 20 Haziran 1956'da SBKP ile Yugoslav Komünist Birliği şu ortak açıklamayı yapıyordu: «Değişik ülkelerde ve koşullarda sosyalist gelişme yolunun farklılaştığına, sosyalist gelişme biçimlerinin çeşitliliğinin sosyalizmi güçlendirdiğine ve sosyalist gelişmenin biçim ve yolları üzerinde herhangi bir eğilimin empoze edilmesinin bunların her ikisine de ters olduğuna inanan iki parti işbirliklerinin, tartışmalı sorunlarda özgür irade ve eşitlik, dostça eleştiri ve yoldaşça fikir değişimine dayalı olacağını kabul etmişlerdir» (Ionescu, 1965, s. 54). Tito'nun Doğu Avrupa'da kazandığı ve bu saygınlığı en çok zedeleyen olay, Macar Devrimindeki ilk Sovyet müdahalesini yanlış olarak nitelemesine karşın, Gerö'ya karşı desteklediği ve etkisiyle, Ferenc Münnich'e karşın, Macaristan'da lider yaptırdığı Kadar'ın katıldığı ikinci müdahaleyi 'bastırılması gereken faşist karşı devrim' olarak nitelemesi olmuştur. Bu konuda bknz. Ionescu, 1965, s. 50-58 ve 79.

(101) Bknz. Lomax, 1982, s. 82.

(102) Lomax, 1982, s. 82.

Sovyet askerleri ile güvenlik güçlerinin Nagy'nin özgürlüğünü kısıtlamak niyetinde olmadığını ve Nagy'nin istediği zaman siyasal yaşama dönebileceğini de ileri sürmüştür Kadar[103]. Buna karşın Sovyet askerleri ve güvenlik güçleri ayaklananları gözaltına alıp, sorgulamış, bazılarını idam etmiş ve çoğunu SSCB'deki toplama kamplarına götürmüştür. AVH'i yeniden kurmayacağı sözünü veren Kadar Sovyet stili ceketleriyle eski AVH üyelerinin yanısıra, ülkedeki Yunan ve Yugoslav mültecilerden yeni bir güvenlik örgütü kurmuş ve bunları düzeni sağlayacak sayı ve donanımla takviye etmiştir. Ayaklananlardan Szena meydanındaki grubu yöneten komünist işçi Szabo amca, kızıl bayrak altında Sovyet tanklarına karşı savaşan İstvan Angyol ve Otto Szirmai, Csepel Genç İşçiler Birliğini kuran kızıl kasketli Janos Barany idam edilmiş ve silâhlı ayaklanmaya katılan gençlerden bazıları 18 yaşlarına kadar kamplarda tutulduktan sonra asılmışlardır. İdam edilenlerin sayısı 2000-2500'u bulurken, bunlar arasında herhangi bir şey yapılmayacağı yolunda güvence verilen İmre Nagy, Pal Maleter ve ikinci Sovyet müdahalesinden sonra muhalefetin başını çeken Miklos Gimes ve Ujpest devrimci komitesinin 7 üyesi de vardır[104].

11. Macar Devriminin başarısından sonra tüm ulusal güçler tarafından talep edilen çok partili hükümet doğrultusunda siyasal par-

---

(103) Lomax, 1982, s. 83. İşçi konseyleri ile ilgili yaklaşımında olduğu gibi (bknz dn. 110) Kadar bunları içtenlikle söylemiş olabilir. Kadar, Nagy ve arkadaşlarının Yugoslavya elçiliğinden çıkarılıp, tutuklandıklarını duyunca sarsılmış ve Macar hükümeti o gece acil bir toplantı yapmıştır. Ancak 4 gün önce Yugoslavya elçiliğinden çıkıp, tutuklanan Lukacs, Zoltan Vas ve Zoltan Szanto'yu 18 Kasımda ziyaret eden Münnich, Nagy'i bekleyen akıbeti iyi bildiğine göre, Münnich ile Sovyetler arasında Nagy'nin tutuklanması için Kadar'ı devre dışı bırakan bir andlaşma olabileceği gibi, pek çok olayın kanıtladığı, karşı devrimin ilk aylarında yönetimde olanın Kadar değil, Münnich olduğudur. Kadar'ın siyasal parti liderlerine, devrimci komitelere ve işçi konseylerine karşı tavır alınmasını istemediği ama Sovyetlerden gelen baskıyla Sovyetler sakinleşinceye kadar bunu yaptığı ve bundan sonra amacının, çok partili siyasal sistemin kurulması da dahil, devrimin kazanımlarını gerçekleştirebilmek olduğu iddia edilir. Bknz. Lomax, 1982, s. 84. Kadar özgür seçimlere inandığını belirterek, «seçimlerde kesin bir yenilgiyi göğüslemeliyiz» (Jones, 1976, s. 75) derken, gerçekten seçim yapmaya niyetlenmiş olabilir ama Jones'un ifadesiyle Sovyet elçisi ona aptal olmamasını söylemiştir. Kadar yine de göreli olarak hoşgörülü bir rejimin müjdesini iktidarının erken yıllarında vermiş ve Stalin'in «bizden olmayan bize karşıdır» sloganını tersine çevirerek, «bize karşı olmayan bizdendir» ifadesini kullanagelmiştir. Bknz. Time 1986, s. 8 ve Lomax, 1982, s. 80. 1956 ile ilgili olarak ise aramadığı ama kendisine düşen görevi güçlü bir tavır takınarak üstlenmek zorunda hisseden Kadar, amacını uluslararası ilginin odağında olan Macaristan'ı ön sayfalardan çıkarmak olarak ifade ediyor. Bknz. Time 1986, s. 11.

(104) Lomax, 1982, s. 88-89.

tilerin yeniden kurulması çabasına girişilmiştir. Bu çerçevede ilk kurulan parti Küçük Emlak Sahipleri Partisi olmuştur. Bu partinin savaş sonrası dönemde sosyalizmin kazanımlarına sahip çıkan ve çok partili sistemin kuruluşunu desteklemeyen lideri Bela Kovacs, kendini parti üye ve yöneticileriyle özdeşleştirmekte zorluk çekerken, bu partiyi Sosyal Demokrat Partinin kuruluşu izlemiştir. 1945 yılındaki demokratik koalisyon hükümetinde yer alan Ulusal Köylü Partisi ise siyasal arenada yerini Petofi Partisi olarak alırken, 1945 sonrasında kısa süre varlık gösteren Demokratik Halk Partisi ve Macar Bağımsızlık Partisi de yeniden kurulmuş ve bunlara bir dizi Hristiyan Demokrat nitelikte küçük parti ile Horthy dönemini canlandırmayı uman minik örgütler de eklenmiştir. Bu arada yeniden kurulmaya çalışılan faşist Ok Haçı Partisi kuruluş için kongre bile toplayamadan dağılmıştır[105].

Böyle bir altüst oluş döneminden sonra bu denli çok partinin birden kurulması, toplumu ideolojik ve siyasal olarak dönüştürmek ve yeniden yapılandırarak, sınıf bilinci vermek gibi misyonlar yüklenmiş olan partinin başarısının kanıtı olurken, «insanlar 8 yıllık baskı döneminden sonra, eski partilere yeni buldukları özgürlüğü hayata geçirecek, sorunları tartışacak, kendi bakış açılarını dile getirecek, kendileri için kuracakları bir siyasal yaşama müdahale etmelerini sağlayacak bir umut olarak koştular. Ama eski partilerin ülkenin karşı karşıya olduğu acil sorunlar hakkında söyleyebilecekleri hiçbir şey yoktu» (Harman, 1983, s. 151).

Kurulan bu denli çok parti içinde henüz adlarını anmadığım iki tanesi oldukça ilgi çekicidir. Bunlardan ilki, kurucuları arasında Gyorgy Lukacs'in kızının da yer aldığı Macar öğrenci gençliği tarafından kurulan Devrimci Gençlik Partisidir. Devrimden sonra ortaya çıkan partilerin yarattıkları kargaşa ve kafa bulandırıcı etkiden rahatsız olan Macar gençliği, yalnızca savaş sonrası dönemdeki sosyalizmin kazanımlarına değil, uğruna dövüştükleri devrime de sahip çıkıp, gerici güçlerle demokratik bir sosyalizmin kurulması için mücadeleye girişmek üzere bu partiyi kurmuştur[106].

Lukacs'in kendisi ise MÇHP yerine kurulan ve en hızlı değişimi yaşayan parti olan Macaristan Sosyalist İşçi Partisinin kurucuları arasında yer alırken şu açıklamayı yapmıştır: «yeni parti çok hızlı bir başarıya umut bağlayamaz çünkü Macaristan'da komünizm tam anlamıyla bir uzlaşmanın içine sürüklendi... Ama parti kendi ideallerini, bir entellektüel merkez olmayı korumak için varolacaktır ve kimbilir belki bir kaç yıl ya da bir düzine yıl sonra iktidara gelebilecektir» (aktaran Lomax, 1976, s. 144). Lukacs o günlerde seçim yapılsa yeni partinin % 17 civarında oy alabileceğini belirtirken, genç bir komünist «barış sağlanır sağlanmaz, en baştan yeniden başlama-

(105) Lomax, 1976, s. 141-145.
(106) Lomax, 1976, s. 142.

mız gerekiyor. Bizim kitlelerin güvenini dürüst, gerçek bir sosyalist politika ile kazanmamız lâzım» (aktaran Lomax, 1976, s. 144) diyerek yalnızca MSİP'nin değil, Macaristan'ın içinde bulunduğu durumu ifade etmiştir. Bu durum en açık biçimde Radyo Rajk'ın yayınında ifade edilmişir. «Macaristan Komünist Partisi şimdi kendi varlığı için savaşıyor ve bu parti eğer Macar halkının çıkarlarına hizmet ederse varolabilir» (aktaran Lomax, 1976, s. 144). Partinin tavrı da bundan farklı değildir ve yeni parti organı Nepszabadsag şunları yazar «artık 1.000.000 üyeli bir parti olmayacağız. Çok daha mütevazi bir çerçevede sınırlı kaynaklarla işlev göreceğiz. Partiye katılmak isteyenler üyeliklerinin onlara ne önemli bir görev, ne de terfilerini sağlayacak bir iş kazandıracağını anlamalıdırlar» (aktaran Jones, 1976, s. 75).

Kuşkusuz parti ile ilgili olarak bunların hiçbirne gerek kalmamış ve ikinci Sovyet müdahalesiyle kurucularının arasında tek başına kalan ve partinin başına geçirilen Kadar ile bunların tümü değişmiştir. Değişik partilerin lider ve sözcülerinin siyasal yaşama geldiklerinden çok daha hızlı bir şekilde kayboldukları müdahaleden sonra ortaya çıkan fiili durumu 5 Kasım günü Radyo Rajk şöyle ifade eder: «Yoldaşlar şanssız ülkemizde kan yine dökülüyor. Sovyetler Birliği liderleri yeniden Stalin ve Rakosi'nin terörist sömürgeci politikasına döndüler ve bize ihanet ettiler. ... Bu barbarca hareketle ülkemizde bir komünist partinin açıkça ve dürüstçe varolabilmesini tümüyle olanaksız kıldılar. Janos Kadar ve onun yeniden örgütlenmiş partisi, ulusu ve dünyayı kandırmaya kalkışabilir ama gerçek Rus toplarının Macaristan'da demokrasi ve komünizmi tahrip ettiğidir. İnançlı komünistler olarak Rus emperyalizmini genişletmek ve özgür halkları bastırmak için komünizmi bahane olarak kullananın yalnızca Stalin olmadığını ilk bizler itiraf etmeliyiz... Yoldaşlar bizim yerimiz Macar kardeşlerimizin vahşi emperyalizme karşı neredeyse umutsuz bir mücadele verdikleri barikatlardır» (aktaran Urban, 1966, s. 287-288). Radyonun 6 Kasım günü yaptığı yayın ise şöyledir «Yoldaşlar Janos Kadar'ın sahte komünist partisine hemen ve eğer mümkünse önderlik konumlarında katılın ve bu partiden gerçek bir komünist parti yaratmak için elinizden gelenin en iyisini yapın. Bu ne denli zor ve uzun bir görev olursa olsun, bu partiyi Macaristan Komünist Partisine dönüştürün. Tüm nefret ve tiksintimize karşın biz gerçek Macar komünistleri Rakosi'nin takipçisi olarak Rus emperyalizmine sahte bir komünizm bayrağı altında hizmet edecek rezil ve hain Janos Kadar'ın partisinde kalmalıyız» (aktaran Urban, 1966, s. 300-301).

MSİP'in devrimi bastırdıktan sonra halktan aldığı 'destek' de açıkça ortadadır. Kurucularından Nagy'nin asıldığı, Loconczy'nin hapiste açlık grevinden öldüğü, Kopacsi'nin müebbet, Donath'ın 12 yıl hapse mahkûm olduğu ve Lukacs ile Zoltan Szanto'nun Romanya'ya sürgüne gönderildiği bu partinin öncülünün ,1956 yılındaki üye sayısı 900.000'dir. Sovyetlerin 4 Kasım tarihli müdahalesinden 6 ay son-

ra, o dönemdeki parti üyeliğinin tüm avantajlarına karşın, üye sayısı yalnızca 283.000'dir. Üye sayısı Haziran 1958'de 346.000'e, Aralık 1959'da 402.000'e, Ocak 1961'de 478.000'e çıkarken, 1961-1964 döneminde üye sayısındaki artış % 11.3'tür ve karşı devrimden 10 yıl sonra, 1966 yılında, partinin üye sayısı 10 yıl önceki üye sayısının % 65'ine ulaşabilmiştir ancak[107].

12. Macar Devriminin en belirleyici özelliklerinden biri de, Devrim sırasında kurularak kendiliğindenlik sorununa önemli ölçüde ışık tutan işçi konseylerinin örgütlenmesi, işleyişi ve mücadelesidir. 1919 ve 1945 yıllarındaki deneyimlerinden ve bunların getirdiği birikimden yararlanan Macar işçi sınıfının bu konseyleri 24 Ekim kadar erken bir tarihte kurma çabasını etkileyen faktörlerden biri de bu konseylerin Yugoslavya'da elde ettiği başarıdır.

1948-1953 yılları arasındaki yoğun baskı döneminin getirdiği depolitizasyona akrşın, işçiler Devrimin arifesinde siyasal olarak çok etkindirler ve gelişmekte olan toplumsal muhalefetle sıkı ilişkiler içindedirler. Bu dönemde toplumun tüm kesimlerine yayılan gergin ama çok canlı ve zengin siyasal ortam, iktisadi ve siyasal hoşnutsuzlukları süregelen işçileri de etkiler. Sürekli tartışan ve kendilerini bireysel ve sınıfsal olarak geliştirmeye çalışan işçiler, Teknik Üniversitede akşam kurslarına devam eden arkadaşları aracılığıyla toplumsal muhalefetin forumu haline gelen Petofi Çevresi ile de ilişki kurarak, burada yapılan tartışmalar hakkında bilgi edinirler.

23 Ekim günü yapılan yürüyüşe ve daha sonraki çatışmalara çok aktif olarak katılan işçiler ilk konseyi Budapeşte'deki Birleşik Ampul fabrikasında 24 Ekim günü kurarak, yayınladıkları 10 maddelik deklarasyon ile her düzeyde fabrikanın eski yönetiminin ye-

---

(107) Meray, 1966, s. 126-127. 1962 yılında yapılan ve radyo, televizyon ve basını sürekli meşgul eden 8. Kongre ile ilgili olarak iki üniversite profesörünün yaptığı anket, 1956 sonrası baskı ve bu baskının neden olduğu depolitizasyonun önemli bir kanıtıdır. Bu araştırmaya göre üniversite öğrencilerinin % 50'si MSIP'nin tezlerinden tümüyle habersiz olduğunu ifade ederken, bildiğini iddia ettiği halde habersiz olanların oranı % 25'tir. Öğrencilerin % 17'si bu tezler hakkında kaba bir bilgiye sahiplerken, tezlerin esasını bilen öğrencilerin oranı % 8'dir. Bknz. a.g.e. s. 127-128. Meray yaptığı kaba bir hesaplama ile 500.000 civarında olan parti üyelerinin 60.000'inin parti çalışanları, 75.000'inin resmî sendika görevlileri olduğunu belirterek, buna devlet, kitle örgütleri, yerel konseyler ve diğer resmî kuruluşlarla silâhlı kuvvetler ve polisi ekleyerek 300.000 - 400.000 gibi bir sayı buluyor ve bu sonuçtan hareketle partiyi bir bütün olarak görevliler partisi şeklinde niteliyor. Bu niteleme parti gazetesi **Nepszabadsag**'ın 23 Kasım 1962'de yapılan 8. Kongreye katılan delegelerin oranıyla ilgili haberinde de doğrulanır. Buna göre Kongreye katılan delegelerin % 41.6'sı parti görevlisi, % 13.4 kitle örgütleri görevlisi, % 6'sı devlet görevlisi, % 7.1'i silâhlı kuvvetler mensubu ve % 6'sı fabrika yöneticisidir. Bu konuda bknz. a.g.e. s. 128-129.

rini alırlar. Konseylerin kuruluşu diğer fabrikalara da hemen yayılır ve işçi konseyleri Nagy'e istemlerini bildirmek üzere heyet göndermenin yanısıra bu istemleri desteklemek için grev kararı da alırlar.

Bu grev işçi sınıfının gücünün bilincine varmasını sağlarken çatışmaların sona ermesinden sonra merkezileşme yolunda önemli bir adım atılmış ve 31 Ekim günü Budapeşte'deki 25 civarında fabrikanın delegeleri biraraya gelerek ortak bir karar yayınlamışlardır. Bu karara göre fabrikalar işçilere ait olacak ve işçiler devlete ürünün yanısıra vergi ödeyecek, fabrika yönetimi işçiler tarafından demokratik olarak seçilecek işçi konseyi tarafından üstlenilecek, idareciler konsey tarafından işe alınacak ve her konuda konseye karşı sorumlu olacak, konsey işe alınacak ve işten atılacak çalışanlarla ilgili sorunları halledip, bilançoyu denetleyecek ve işletmedeki tüm toplumsal sorunları halledecektir[108].

Bu kararın önemi «devrimde yalnızca güçlü ve belirgin bir proleter yanın olmadığını, bu proleter hareketin iktidarın komünist parti şefleri ve bürokratların ellerinden alınıp nasıl işçilerin ellerine verileceğini açıkça ifade edebildiğini» (Lomax, 1976, s. 141) göstermesinden kaynaklanır. Bu çerçevede Devrimin kazanımlarını korumaya çalışan ve işe dönmekten yana olan fabrika konseyleri ile silâhlı gruplarla işbirliği içinde olup, siyasal talepleri karşılanana kadar grevi sürdürmek isteyen bölge devrimci komiteleri arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Bu anlaşmazlıklar ikinci Sovyet müdahalesiyle başlayan genel grev sonucunda kendiliğinden çözülmüş ve bu grev silâhı işçilere iktidarın kendi ellerinde olduğunu kanıtlamıştır. Dolayısıyla «Sovyet müdahalesi devrimin siyasal kazanımlarını bir gecede yok ederken, devrimin gerçek temelinin güçlenmesine yardımcı olmuştur» (Lomax, 1976b, s. 90). Bunu izleyen adım işçi konseylerinin bölge, şehir ve nihayet ülke çapında örgütlenmeleri olmuştur. Büyük fabrikaların çevrelerinde kurulan bölge konseyleri ile şehir ve ulusal konseylerin, fabrika konseylerinden farkı bunların baştan itibaren asıl olarak siyasal organlar olması ve rollerini Devrimin kazanımlarını korumanın yanısıra işçilerin iktisadi çıkarlarını Kadar hükümeti ve Sovyet askeri yetkililerine karşı gözetmek olarak ifade etmelerinden kaynaklanır.

Kadar hükümetini tanımayı reddeden ama hükümetle görüşme kapısını açık tutan işçiler hükümete 4 Kasımdan itibaren verdikleri önergelerde Nagy'nin derhal serbest bırakılmasını, Sovyet askerlerinin geri çekilmesini ve özgür ve demokratik seçimleri talep etmişlerdir. Konseylerle Kadar hükümeti arasında yapılan görüşmelerde Kadar işçilerin taleplerine ilke olarak katıldığını vurgularken, veri siyasal koşullar altında bunların karşılanmasının güç olduğunu ifade ederek, istemlerin düzen sağlandıktan sonra, o da hiçbir garanti

(108) Lomax, 1976, s. 140-141.

vermeden, ele alınacağını belirtip işçilerden işe dönmelerini istemiştir[109].

Konseyler Sovyet askeri yetkilileri ile de Sovyetler tarafından tutuklananların serbest bırakılmasını ve SSCB'ye götürülmelerinin engellenmesini sağlamak üzere yaptıkları temaslarla başlayan doğrudan ilişkiler kurmuşlardır. Başlangıçta Sovyetlerle konseyler arasında oldukça sıcak ilişkiler kurulmuştur. Sovyetler işçi konseylerini Macar işçi sınıfının temsili organı olarak kabul ederken, Sovyet subayları da davet edildikleri konsey toplantılarına katılmışlardır. Sovyet yetkililerinin konseylere bu sempatiyle yaklaşımı, Sovyet komutanı General Grebennik'in Aralık başında Moskova'ya geri çağırılması ve yerine gizli polis şefi General Serov'un gelmesine kadar sürmüş ve Macar gizli polisinin yeniden kurulmasını da üstlenen Serov ile birlikte konseylere karşı takınılan tavırda büyük değişiklik olmuştur[110].

Budapeşte'deki tüm işçi konseylerinin etkinlikleri arasında bir eşgüdüm sağlamak amacıyla 12 Kasımda ortaya atılan merkezi bir organ kurma fikri, 14 Kasımda gerçekleşmiş ve Budapeşte Merkez İşçi Konseyi (BMIK) işçiler adına görüşmeler yapma yetkisini almıştır. Eski taleplerinin yanısıra genel af isteyerek, işçilerin sosyalizm ilkelerine bağlılığını ve kollektif mülkiyeti korumak konusundaki kararlılığını ilân eden BMIK, istemleri karşılanana kadar genel greve devam edileceğini duyurmuştur[111].

Bunu izleyen adım ülkedeki tüm konseylerden seçilen delegelerden oluşacak 156 üyelik bir meclis ile bu meclisten seçilecek 30 kişilik bir prezidyumla 'işçi konseyleri parlamentosu' olarak hizmet verecek olan Ulusal Konseyin oluşturulması olmuştur. Bu amaçla ülkenin her yanından gelen delegelerin katılımıyla 24 Kasım günü, sokakları dolduran ve toplantının yapılacağı stadyumu saran 400 Sovyet tankına karşın, bir toplantı yapılmıştır. Yaklaşan kışla birlikte grevin devam etmesinin halkın sefaletine yol açacağı gerekçesiyle 19 Kasımda grevi sona erdirme kararı alan ve bu toplantıda diğer konseyleri buna ikna etmeye çalışan BMIK, taşra delegelerinin yoğun tepkisiyle karşılaşmıştır. Sovyet tanklarının toplantıyı engellediği söylentisi üzerine kentte başlayan protesto grevleri de buna eklenince, Kadar hükümetine işçi konseylerini kapatma fırsatı vereceği kaygısıyla resmen kurulmayan Ulusal Meclis, 48 saatlik genel grev kararı almıştır.

Kadar hükümetinin provokasyon için fırsat araması üzerine konseylerin etkinlikleri pasif direniş ve örgütlenmeye yönelmiş ve bu doğrultuda alınan 23 Kasımda Devrimi anmak için saat 14.00 - 15.00 arasında sokağa çıkmama kararına herkes uymuş ve bir görgü şa-

---

(109) Lomax, 1976b, s. 97.
(110) Lomax, 1976b, s. 99.
(111) Lomax, 1976b, s. 94.

hidinin ifadesine göre «Budapeşte bir saniye içinde terkedilmiş bir şehir haline gelmiştir» (aktaran Lomax, 1976b, s. 102)

25 Kasım günü parlamentoda Kadar hükümeti ile BMIK yöneticileri arasında bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda Kadar'ın işçilerin kimi izleyecekleri yolunda şaşkın olduğunu ve konseylerin işçileri karşı devrimden uzaklaştırmak için hükümeti desteklemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunu BMIK sekreteri Sandor Bali «işçilerin kafasında karışıklık yok ama sizlerinkinde var» (Aktaran Lomax, 1976b, s. 102) diye yanıt verince, konseylerin hükümetle ilişkileri yeni bir safhaya girmiştir. Bundan sonra hükümet işçi konseylerini işçilerin temsilcisi olarak görmeyip, baskı ve zor kullanmaya girişirken ,BMIK de bağımsız bir siyasal güç olarak davranma yolunu seçmiş ve hükümet olayları sürekli kendi lehine tahrif ettiği için de bağımsız bir yayın organı çıkarma kararı almıştır[112].

Kadar hükümeti işçilerin taleplerine ilke olarak katıldığını ama ilk görevin düzenin sağlanması olduğunu belirtirken, 22 Kasımda konseylerin faaliyetlerini tümüyle iktisadi işlevlere indirmeyi amaçlayan bir karar yayınlamış ve konseyleri resmi sendikalar çerçevesinde faaliyete ikna etmeyen çalışmıştır[113]. BMIK bunu görüşmeye bile yanaşmazken, Parti 1945'teki yöntemlerine başvurmuş ve fabrikalarda kendi denetim organlarını kurmaya kalkışırken, konseylerin fabrika yöneticilerini atama ve işten alma haklarını yadsıyıp, gizli polis örgütünün yanısıra, resmi sendikaları yeniden örgütlemeye girişmiştir[114]. Fabrikalara hiçbir parti örgütünü sokmama kararı almış olan konseylerin resmi sendikaların yeniden örgütlenmesi girişimine tepkisi komünist parti yetkililerinin ve eski Stalinist yöneticilerin denetimi altındaki sendikaları fabrikalara sokmamak şeklinde olmuş, hükümet de 'hükümet ve parti karşıtı' politikalarla suçladığı konseylerin 200 üyesini tutuklamıştır. Baskı artarken tabandan daha açık direniş ve genel grev istemi yükselmiş, ancak provokasyon ve baskı için gerekçe arayan hükümetin eline istediği fırsatı vermemek isteyen BMIK, 4 Kasımda Sovyet müdahalesini anmak için büyük bir işçi yürüyüşü yerine siyahlar giyinmiş ve çiçekler taşıyan kadınların yürümesi ve halkın BMIK ile dayanışmasını göstermek üzere pencerelerinde geceyarısı mum yakması çağrısında bulunmuştur[115].

(112) Lomax, 1976b, s. 103-104.

(113) Lomax, 1976b, s. 104. Lomax Kadar'ın BMIK'i ekonominin yönetiminde önder role sahip bir ulusal üreticiler konseyi olarak tanımayı teklif ettiğini ama bu teklifin karara dönüşmesinin hükümetin Stalinist üyeleri tarafından veto edilerek engellendiğini ifade ediyor. Bknz. a.g.e. s. 102. Kadar konseylere özyönetim organları olarak karar alma gücü vermekten yanadır ama bunların ulusal bir örgüt olarak yetkilendirilme isteklerine karşı çıkmıştır. Bu konuda bknz. Lomax, 1982, s. 84.

(114) Lomax, 1976b, s. 104-106.

(115) Lomax, 1976b, s. 106.

Hükümetin tüm dükkânlardan mumları çekmesine karşın Budapeşte'de o gece her evin penceresinde mumlar yanarken, hükümet, otoritesine karşı bu açık tehdide BMIK'i karşı devrim yolunda niteleyip, tutuklamaları, hızlandırarak karşılık vermiştir. Bu arada özel bir toplantı yapan Merkez Komite Ekim olaylarını başından sonuna kadar «Horthy yanlısı faşistlerle Macar kapitalist ve toprak ağalarının karşı devrimi» (Lomax, 1982, s. 85) olarak nitelemiştir. Bu gelişmeler üzerine BMIK 4 Aralık günü gizli ve olağandışı bir toplantı yaparak sürekli bir prezidyumu, sekreterliği ve komite yapısı ile belirli bir siyasal programı olan bir ulusal işçi konseyi ile demokratik partiler arasında özgür ulusal seçimlerin yapılacağı devrimin yıldönümü olan 23 Ekim 1957'ye kadar parlamentonun yerini alacak geçici bir işçi parlamentosunun kurulmasını kararlaştırmıştır[116].

9 Aralıkta ulusal işçi konseyi kurmak için yapılacak toplantıyı konseylerdeki ajanları aracılığıyla önceden öğrenen hükümet BMIK üyelerinin çoğunluğunu tutuklayıp Konseyin dağıtıldığını açıklamıştır. Bunun üzerine tutuklanmayan üyelerle taşradan gelenler 8 Aralıkta bir toplantı yapıp Kadar hükümetinin ülkenin sorunlarını çözemediğini açıklayıp 48 saatlik protesto grevi kararı alırlarken, tüm dünyadaki işçi sendikalarına Macar işçileri ile dayanışmalarını göstermek için grev yapmaları çağrısında bulunmuşlardır. Hükümet BMIK'i yasadışı ilân edip, üyelerinin çoğunu tutuklarken işçilerin koruması altındaki BMIK'in iki lideri, Sandor Bali ve Sandor Racz, 11 Aralık günü Kadar ile tartışmak üzere kişisel olarak davet edildikleri parlamentoda tutuklanmışlardır. Bu tutuklamalar ve BMIK'in yasaklanması, 11 ve 12 Aralıkta grev kararı alınmasına neden olurken, komünist parti gazetesi bu grevi «Macar işçi hareketi tarihinde eşi benzeri görülmemiş» (Lomax, 1976b, s. 108) olarak niteler. Hükümet grev karşısında olağanüstü hal kararı alırken tüm toplantı ve gösterileri yasaklayıp, tüm konseyleri kapattığını ilân etmiştir.

Hükümet ile işçi sınıfı arasındaki karşıtlık giderek gelişirken, Csepel'de attıkları yöneticilerin parti tarafından geri getirilmesini protesto için oturma grevi yapılarak fabrika işgal edilmiş, bunu diğer fabrikalar da izlemiştir. Ülke çapında grev ve gösteriler devam ederken, işçilerle gizli polis ve Sovyet askerleri arasında silâhlı çatışmalar olmuş ve 5 Ocakta hükümet grev ve greve teşebbüs edenlere ölüm cezasının verileceğini ilân edince, binlerce işçinin konsey liderlerinin tutuklanmasını protesto ettiği Salgatorjan kentinde Sovyet tankları ve Macar güvenlik kuvvetlerinin «ateş açıp 80 kişiyi öldürdükleri ve en az 200 kişiyi yaraladıkları» (Lomax, 1982, s. 85) 8 Ocak günü Csepel işçi konseyi istifasını yayınlamış, bunu diğer konseyler izlemişlerdir. Hükümet ölüm cezasını eleştirilere kadar

(116) Lomax, 1976b, s. 107.

genişletirken, 15 Ocakta illegal olarak faaliyet gösteren BMIK işçilere direnişlerine devam etmeleri için son çağrıda bulunmuştur. 1957 yılı boyunca sabotaj ve pasif direniş ile zaman zaman yapılan grev ve gösteriler devam etmiş ve 17 Kasım 1957'de hükümet yayınladığı yeni bir karar ile geri kalan konseyleri de kapatmıştır. Böylece Macar işçi konseylerinin örgütlü gücü kırılmıştır[117].

13. Macaristan'da 1956 yılındaki ayaklanma bir halk devrimidir ve bu devrim tepeden inmeci, anti-demokratik, tüm toplumsal karar alma mekanizmalarını toplumu denetleyen 1 milyonluk bürokrasi ordusunun belirli kesimleri dışında tüm topluma kapatan, yanlış ve yabancılaştırıcı bir sosyalizme karşı, başta işçi sınıfı olmak üzere halkın tepkisinin ürünüdür. 1945'te % 17 oranında oy aldığı halde yönetime katılmak isteyen ve bunun için savaşım veren işçileri ve köylüleri desteklemek yerine, onları bu süreçlerden uzak tutmak için mücadele eden, gerici ve faşistleri tecrit edip, demokrasi yanlısı kitlelerle işbirliğine girmek yerine, faşist polisin işkence deneyimlerinden 'yararlanan' ve yönetimi Stalinist bir paranoya ile en iyilerini sürekli tasfiye ettiği[118] giderek halktan kopup, yeni bir hakim sınıf haline gelen kadrolara hapseden bir partiye duyulan tepkinin eseridir bu Devrim. Zorlandıkları Sovyet taklitçiliği ile herşey gibi sanayileşmeyi de abartan, halkın günlük gereksinimlerini giderebilmekten mahrum hale gelmesi yetmiyormuş gibi bir de propaganda araçları ile bu ağır sanayi fetişizmini destekleyen refahını yükseltmek için çaba harcamak yerine temel dayanağı işçi sınıfını toplama ve çalışma kamplarına dolduran bir yönetimin iflâsının ifadesidir bu Devrim.

Başta işçi sınıfı olmak üzere tüm halkın, yaşadıkları bu sözde halk cumhuriyetinde kendilerini ezen devlet ile toplum arasında varolan tüm ilişkileri denetlemek ve biçimlendirmek kararlılığının açık bir göstergesi olan bu büyük toplumsal altüst oluş, gerçek bir halk devrimi olması için, en azından Leninist anlamda, tüm gerekli ve yeterli koşulları sağlamıştır. «Her devrimin en temel özelliği şudur: Devrimin olması için sömürülen ve ezilen kitlelerin eskiden olduğu gibi yaşamanın olanaksız olduğunu kavramaları ve değişiklik talep etmeleri yeterli değildir. Devrim için yönetenlerin de eskiden olduğu gibi yaşamasının ve yönetmesinin olanaksız olması gereklidir. Hem sömürülenleri, hem de sömürenleri etkileyen

---

(117) Lomax, 1976b, s. 109.

(118) Bu yalnızca Macaristan'a özgü bir olgu değildir; bunun örnekleri daha önce SSCB'de de görülmüştür. Örneğin, Kruşçev, Stalin'in gizli polis şefi Beria ile ilgili olarak şunları söylüyor: «Beria çetesinin maskesinin düşürülmesinden sonra, 17. Kongre döneminde, esas olarak da 1937 ve 1938 yıllarında parti merkez komitesinin 139 üye ve adayından 98'inin ya da % 70'inin tutuklandığı ve öldürüldüğü ortaya çıkarılmıştır. 17. parti Kongresinin 1966 delegesinden 1108'i de devrim karşıtı suçlardan tutuklanmıştır» (aktaran Ebon 1983, s. 53).

bir ulusal bunalım olmadan devrimin olması olanaksızdır. Bundan çıkan sonuç devrim için önce işçi sınıfının çoğunluğunun devrimin gerekliliğini tümüyle anlaması ve bunun için kendi yaşamlarını feda etmeye hazır olması, ikinci olarak da hakim sınıfların en geri kitleleri bile siyasetin içine çekip hükümeti zayıflatan ve süratle yıkımını kolaylaştıran bir hükümet bunalımı içine girmeleri gerektiğidir» (Lenin, 1977c, s. 343). Bu koşulların tümü Macaristan'da 1953-56 yılları arasında uygulanan Stalinist politikaların iflâsının göstergesi olan parti içi kliklerin açık çalışması ve SSCB'de Stalin sonrası iktidar mücadelesi ve siyasi yalpalamaların ülkeye yansıması sonucunda ortaya çıkan toplumsal bunalımın ürünleri olmuştur.

Bu Devrimin patlak verdiği aşamadaki en temel özelliği ulusal bir devrim olması ve demokratik ve anti-demokratik güçleri ulusal bağımsızlık, temel özgürlüklerin sağlanması ve komünist partinin baskıcı yönetimini, olanaklı kılan iktidar tekeline karşı bir garanti olarak görülen çok partili sistemin yeniden kurulması gibi ortak siyasal hedefler doğrultusunda harekete geçirmesidir. Bu ortak hedefler kısa sürede farklı ve çatışan amaçlara dönüşmüş olsalar bile devrim «toplumun tüm kesimlerinin iktisadi politikalar sistemine, varolan üretim ve mülkiyet ilişkilerine ve daha da önemlisi halkın insan haklarını, ahlâk ölçülerini ve ulusal gururunu gözardı ederek, devletin toplumsal yaşamın tüm alanlarını yönlendirmek ve denetlemek çabalarına karşı duyulan büyük bir hoşnutsuzluğun sonucudur. Ayaklanma kendilerinin derinden aşağılandığını, ulusal ve insani duygularının büyük bir tecavüze uğradığını hisseden bir halkın patlamasıdır» (Donath, 1981, s. 227). Yurtseverlik ile şövenizm arasındaki çizgiyi belirsiz kılacak kadar ulusal varlıkları ile gurur duyan ama ulusal kutlamalarına bile izin verilmeyen Macarlar bir bütün olarak katıldıkları Devrimle «her devrimin bilim ve edimsel siyaset açısından en temel belirtilerinden birini» (Lenin, 1977b, s. 41) de ortaya koymuşlardır. Bu «etkin, bağımsız ve etkili olarak siyasal yaşama ve devletin örgütlenmesine katılmaya başlayan 'sıradan yurttaşların' sayısındaki alışılmamış ölçüde çabuk, ani ve büyük artıştır» (Lenin, 1977b, s. 41).

Bütün bir ulus Sovyetlere ve kendi canlarını kurtarmak için savaşan AVH'ye karşı mücadele ettiğinden, bu bir içsavaş da değildir. Bu denli çok 'sıradan yurttaşın' böylesine hızla katıldığı bir toplumsal altüst oluş döneminde faşistlerin varlığı da bu ayaklanmayı karşı devrim yapmaz. Tersine komünist partinin 'hoşgörüsü' ile 11 yıldır varlığını sürdüren 'sıradan yurttaş' faşistleri etkisizleştirenler de parti değil, devrimci işçi, öğrenci ve köylü konseyleri olmuştur.

Bu devrim kendiliğinden de değildir. Tersine her geçen gün olgunlaşan ve ileriye giden, kendini giderek artan bir güç ve kararlılıkla ortaya koyan bir sürecin ürünüdür. Yukarıdan gelen hiçbir inisiyatif olmadan birkaç gün içinde kurulan işçi konseyleri ile ka-

nıtladığı gibi işçi sınıfının birliğini ve hazırlıklılığını gösteren bu Devrim, Nagy gibi toplumsal muhalefete önderlik edenler için dahi sürpriz olması nedeniyle de kendiliğinden olarak nitelenemez. Devrimin halktan 'özerk' bir partiden özgür olması da kendiliğindenliği için gerekçe değildir. Eğer dışarıdan yani partiden gelen bilinç olmadığı durumlarda «tüm ülkelerin tarihi işçi sınıfının, sadece kendı çabasıyla, yalnızca sendikalarda birleşmenin gerekliliğine ikna olmak, işverenlerle mücadele etmek ve hükümeti gerekli emek yasalarını çıkarmaya zorlamak için savaşım vermek olan sendikal bilinci geliştirebileceğini» (Lenin, 1977a, s. 114) gösteriyorsa, üretim, mülkiyet ve bölüşüm ilişkileri başta olmak üzere toplumsal yaşamın tüm alanlarını yönlendirmek ve denetlemek hedeflerine yönelen bu Devrim, «mülk sahibi sınıfların eğitimli temsilcileri entellektüeller tarafından geliştirilen felsefi, tarihi ve iktisadi kuramlardan kaynaklanan sosyalizm kuramını» (Lenin, 1977a, s. 114) entellektüellere rağmen[119] hayata geçirdiği için yeni bir tarihsel dönemin başlangıcını da ifade eder.

Bu Devrim «yalnızca devrim zamanında ezilen kitlelerin bağımsız etkinliğinin gelişimini (bu tüm büyük devrimlerde olmuştur) değil, proleteryanın belirginliğinin toplam nüfustaki oranından çok daha büyük olduğunu, iktisadi grevle silâhlı ayaklanmaya dönüşen siyasal grevin birleşimini ve Sovyetlerin ortaya çıkışını da» (Lenin, 1977c, s. 347-348) göstermiştir. Bu Devrimde işçi konseylerinin ortaya çıkışı ve iktidarı ellerine almak istemeleri[120] «demokratik herşeyi mahveden bürokratik bir aygıt olan eski devlet aygıtının tümünün köktenci bir biçimde yeniden biçimlendirilmesi anlamına gelir. Bunun anlamı bu eski devlet aygıtını kaldırmak, yerine yeni, halktan yana yani Sovyetlerin yani halkın —işçilerin, askerlerin, köylülerin— örgütlü ve silâhlı çoğunluğunun gerçek anlamda demokratik aygıtını koymaktır. Bunun anlamı halkın çoğunluğunun yalnızca temsilcilerin seçiminde değil, devlet yönetiminde, reformları ve diğer başka değişiklikleri sonuca vardırmakta inisiyatif ve bağımsız tavır almasını sağlamaktır» (Lenin, 1977b, s. 220-221). Macaristan'da yapılmak istenen ama engellenen tam da budur.

Halbuki Devrimin ortaya çıkardığı ve Sovyet müdahalesi tarihinden bir yıl sonrasına kadar etkinliğini sürdürüp, bu süreç içinde ikinci bir iktidar odağı olan işçi konseyleri bu tip bir iktidarın şu koşullarını da sağlarlar; «(1) İktidarın kökeninin daha önce par-

---

(119) 14 Kasım günü yapılan toplantıda iki gün önce merkez işçi konseyi kurulmasını teklif eden genç entellektüel Miklos Krossa yeniden söz almak için ayağa kalkınca, işçiler işçi ya da herhangi bir işçi örgütü üyesi olmayan birinin vereceği dersi dinlemeye gelmediklerini belirtmişlerdir. Lomax, 1976b, s. 93.

(120) BMIK başkanı Sandor Racz 14 Kasım günü yapılan toplantıda şunları söylüyor: «Bizim hükümete gereksinimimiz yok. Biz Macaristan'ın liderleriyiz ve öyle kalabiliriz». Aktaran Lomax, 1976b, s. 98.

lamento tarafından tartışılan ve yasalaştırılan bir kanun değil, tabandaki halkın doğrudan inisiyatifi olması, (2) Halktan koparılıp, halka doğru çevrilen polis ve ordunun tüm halkın doğrudan silâhlandırılması ile yer değiştirilmesi; böyle bir iktidar altındaki devlette düzen silâhlı işçi ve köylülerin, silâhlandırılmış halkın kendisiyle sağlanır; (3) Resmi görevlilerin veya bürokrasinin, ya doğrudan halkın kendisiyle yer değiştirmesi ya da en azından onların denetimi altına sokulması; bunlar yalnızca seçimle gelen görevliler olmazlar, halkın ilk talebinde görevlerinden alınırlar» (Lenin, 1976b, s. 34-35). Bunun anlamı da tüm iktidarın işçi konseylerinde ya da Sovyetlerde olmasıdır.

«Macaristan'da 1956'da Stalin'in tankları dünyanın geri kalan yerlerindeki solu parçaladı» (Coates, 1976, s. 111) dedirten Sovyet müdahalesi, ne her devrimin halkın büyük çoğunluğunun yaşamlarında çok büyük bir değişimi ifade ettiği ve böyle bir değişim için koşullar olgunlaşmadan gerçek bir devrimin olmayacağı[121], ne de her devrim sürecinde olduğu gibi halkın çok kısa bir süre içinde çok büyük deneyimler elde edip, çok şeyler öğrendiği gerçeğini değiştirmiştir. Tarihin lokomotifleri arasına katılan bu Devrim, Macaristan da dahil dünyanın her yerindeki dürüst devrimcilerin kafasında lanetlenen bu yanlış sosyalizmi kabul edilemez kılmıştır[122]. Ama bu, işçi ve kent konseyleri ile ulusal konseyler temelinde yükselip, kurulan demokratik ilişkiler çerçevesinde toplumsal yaşamın her alanında sosyalist demokrasinin kurulmasını sağlayacak dönüşümü gerçekleştirme potansiyeline sahip bir toplumsal hareketin silâh zoruyla bastırılması sonucunda mümkün olmuştur. Bu günlerde bu yönde bir «Macar Deneyiminden» sözetmek mümkün olabilecekken, müdahale eden ve edilen halkların tersine bir yol izleyerek geldikleri yer de insana, ister istemez Marx'ın şu sözlerini hatırlatıyor; «Hegel bir yerde şöyle bir gözlemde bulunur: bütün tarihsel büyük olaylar ve kişiler hemen hemen iki kez yinelenir. Hegel eklemeyi unutmuş; birinci kez trajedi olarak, ikinci kez komedi olarak» (Marx, 1976, s. 13)

---

(121) Bu konuda bknz. Lenin, 1977b, s. 155.

(122) Burada Sovyet müdahalesinin yarattığı tepkiye de kısaca değinmek istiyorum. İngiliz dergisi Reasoner «Sovyet askerlerinin Macaristan'daki müdahalesi tüm komünistler tarafından lanetlenmelidir... Uluslararası komünist hareket ve Dünya Barış Hareketi de tüm ahlâki etkisiyle Sovyet askerlerinin Macaristan'dan çekilmesini sağlamak üzere harekete geçmeli ve aynı zamanda da Macaristan'ın tarafsızlığını talep ederken, Batının durumu asker ve siyasal olarak lehine çevirme girişimlerine de karşı koymalıdır» (aktaran Seville, 1976, s. 14-15). Bu olay İngiliz komünist partisinde büyük yankılar uyandırır ve 33.000 üyeden 7000'inin partiden ayrılmasına neden olurken, Fransız ve İtalyan komünist partilerinde bu denli büyük bir tepki yaratmasa bile değişimin başlangıcı olmuştur. Bu konuda bknz. Jones, 1976, s. 85-87. Macaristan olayı ABD'de solda yer alan tüm gruplar arasındaki dengeyi altüst etmiştir. Bknz. Wohlforth, 1988, s. 41.

KAYNAKÇA

Aczel, T. (ed) 1966 **Ten Years After** Magibbon & Kee

Aczel, T. 1966 'The Mythology of Consciousness' Aczel 1966 içinde s. 190-208

Ainzstein, R. 1972 'The Yiddish Literature' L. Kohen, **The Lews in USSR Sinçe 1917** içinde s. 269-288 Oxford University Press.

Ainzstein, R. 1979 **The Warsaw Ghetto Revolt** Waldon

Berlay, S. 1966 'Hungary, Chronology of Events' Aczel 1966 içinde s. 233-253

Coates, K. 1976 'How to Reappraise the New Left' **Socialist Register**

Donath, F. 1981 'Istvan Bibo and the Fundamental Issue of Hungarian Democracy' **Socialist Register**

Ebon, M. 1983 **The Andropov File** Mc Graw Hill

Erdre, M. 1971 **The Forbidden Sky** Little Brown

Fejto, F. 1966 'Two Sides of the Coin: Destalinisation & Disintegration' Aczel 1966 içinde s. 59-76

Fejto, F. 1974 **A History of People's Democracies** Penguin

Gati, C. 1988 'Saved by His Proleterianism' **Book Review**, 10 Ocak s. 12-13 **New York Times**

Gogolok, L. 1967 'October-November 1956' Wagner 1967 içinde s. 81-160

Gunes, M. 1987 '1956 Macaristan Karşı-Devrimi Şubat sayı 7 **İlk Adım**

Harman, C. 1983 **Class Struggles in Eastern Europe** Pluto

Heller, A. 1957 **No More Comprades** H. Refreny

Ignotus, P. 1966 'Hungary 1966' Aczel 1966 içinde s. 97-121

Ionescu, G. 1965 **The Break up of the Soviet Empire in Eastern Europe** Penguin

Jones, M. 1976 'Days of Tragedy & Farce' **Socialist Register**

Kecskemeti, P. 1961 **Unexpected Revolution** Stanford

Kopitz, G. 1967 'Economic Causes of Hungarian Revolt', Wagner 1967 içinde s. 191-214

Kornai, J. 1987 'Halfway to the Market' **Challenge**

Lenin, V.I. 1977a **What is to be Done?** Selected Works I s. 92-242 Progress Publishers

Lenin, V.I. 1977b 'One of the Fundamental Questions of Revolution' **Selected Works II** s. 219-225 Progress Publishers

Lenin, V.I. 1977b 'Dual Power' **Selected Works II** s. 34-36

Lenin, V.I. 1977b 'Lessons of the Revolution' **Selected Works II** s. 155-167

Lenin, V.I. 1977c 'Left Wing Communism' **Selected Works III** s. 291-370 **Progress** Publishers

Lomax, B. 1976 **Hungary 1956** St. Martin's

Lomax, B. 1976b 'Workers Councils of Greater Budapest' **Socialist Register**

Lomax, B. 1982 '25 Years After 1956: The Heritage of Hungarian Revolution' **Socialist Register**

de Madariaga 1967 'The Hungarian Uprising in Perspective' Wagner 1967 içinde s. 50-80

Marx, K. 1976 **Louis Bonaparte'in 18 Brumaier'i** Sol Yayınları

Medvedev, R. 1984 **All Stalin's Men** Anchor

Meray, T. 1958 **Thirteen Days that Shook the Kremlin** Thames & Hudson

Meray, T. 1966 'The Sources of Power: The Origins and Developments of the Party' Aczel 1966 içinde s. 122-136

Molnar, M. 1966 'The Heritage of Imre Nagy' Aczel 1966 içinde s. 153-174

Nemes, D. (ed) 1972 **History of Revolutionary Workers Movement in Hungary 1944-1962** Corvina

Nove, A. 1986 **An Economic History of USSR** Pelican
Nyers, R. 1980 'Small Entreprises in Socialist Hungary' **Acta Oeconomica**
Nyers, R. 1982 'The Interaction of Political & Economic Development' **Hungarian Quarterly**
Saville, J. 1976 'The XXth Congress and the British Communist Party' **Socialist Register**
Seton Watson 1962 **The East European Revolution** Praeger
Shawcross, J. 1974 **Crime & Comprimise: Janos Kadar and the Politics of Hungary Since the Revolution** Butsoul
Şenay, E. 1987 'Macaristan 1956: Tanklar Kime Karşı', Ocak sayı 6 **İlk Adım**
Time 1986 'Shrewd and Popular Ruler' 11 Ağustos
Time 1986 'An Interview with Kadar' 11 Ağustos
Urban, G. 1959 **The Nineteen Days** Collier
Wagner, P (ed) 1967 **The Hungarian Revolution in Perspective** F. Memorial Foundation

Polonya Girdabı: Dayanışma ve Sosyalizm

Oliver MacDONALD

Avrupa'nın son dönemde tanık olduğu en büyük ve sürekli kitlesel başkaldırı hareketinin tarihsel anlamını kavramada, Batılı gerek burjuva, gerekse işçi sınıfı çevreleri şaşkınlığa düşmüşlerdir. Hem (muhafazakâr) The Times gazetesinin, hem de Maden İşçileri Sendikasının başkanı Arthur Scargill'in kullandığı bir tanımlama, Dayanışma fevkalâde bir şey olduğu, ne var ki fazla ileri gittiği ya da fazla hızlı gittiği biçimindedir.

Bununla birlikte bütün tarafların daha derindeki endişesi Dayanışma'nın hızı ya da yaptıklarının boyutlarından çok, onun hareket noktası ve nihai hedefinin ne olduğudur. Bu makalenin ana amacı bu sorunun yanıtını bulmaktır. İkinci bir amaç Dayanışma'nın 1981 Aralığındaki yenilgisinin nedenlerini bulmaya çalışmak olacaktır. Bu muazzam kitle hareketinin sıkıyönetim yolu ile yeraltına sürülmesi nasıl mümkün oldu?

Aşağıda Polonya'nın 1980 ile 1982 başı arasındaki tarihi anlatılmaya çalışılmayacaktır. Analizimizde hikâyenin özellikle köylülük ve Kırsal Dayanışma, Kilisenin kendi iç politikası, Sejm'deki olaylar, uluslararası yansımalar v.b.[1] gibi önemli bölgeleri ve boyutları üzerinde fazla durulmayacaktır.

Çalışma, Dayanışma onun Polonya içindeki başlıca siyasal karşıtı ve diğer ara siyasal güçler üzerinde odaklaşacaktır.

Giriş: Doğu Avrupada Sınıf ve Devlet

Polonya'daki başkaldırının Batıdaki sosyalistler (ve anti-sosyalistler için kavranması güç olan temel özelliği Polonyalı işçilerin Polonya Komünist Partisi (PZPR) tarafından sürdürülmekte olan tekelci yönetime karşı güçlü bir siyasal muhalefeti, herhangi bir kapitalist devletin aslâ sağlamadığı bir dizi hakkın aynı ölçüde güçlü

(1) Krizin İngilizcede mevcut en kapsamlı açıklaması Neil Ascherson'undur. (POLISH AUGUST, Harmondsworth 1981). Polonyalı sosyolog Jadwiga Stanizkis'i aydınlatıcı yazılarında bakılabilir, bunların bir kısmı POLOGNE: LA REVOLUTION AUTOLIMITE, PUF, Paris 1982 içinde toplanmıştır.

bir savunusu ile birleştirmeleriydi. Batının parlamenter devletlerinde yaşayanlar için, pre-demokratik bir siyasal düzene muhalefeti kavramak, Doğu Avrupadaki işçilerin belli kapitalizm sonrası toplumsal haklara (ki bunların muhafazası, bu devletlerin istikrarlı devamı için son tahlilde kritik önem taşır) sahip oldukları gerçeğini kavramaktan daha kolaydır. Dolayısıyla Doğu Avrupalı işçilerin kuvvetle sarıldıkları ve soğuk savaş oydaşmasına bağlı burjuva yazarların malûm sebeplerle gözlerden saklamaya çalıştıkları bu toplumsal haklara bakarak başlamalıyız.

Doğu Avrupa toplumlarının ciddi bir analizinin başlangıç noktası, belirleyici üretim araçlarının kamulaştırılmış olması ve özel teşebbüs sınıfının kaldırılmasıyla birlikte iktisadi faaliyetin bir düzenleyicisi olarak kapitalist piyasanın da kalkmış olmasıdır. Bunun yerine, iktisadi faaliyet biçimleri siyasal mücadele ve siyasal karar meselesi haline gelmişlerdir. Üretim faktörlerinin bölüşümüne ve bunların birbirleriyle ilişki yollarına siyasal alanda hakim güçler tarafından, yalnız onlar tarafından karar verilebilir. Nitekim kapitalist sınıf ilişkileri tarafından siyasal sistemin karar alanının dışına çıkartılan çok sayıda sosyo-ekonomik mesele, üretim araçlarının kamulaştırılmasında siyaset alanının içine girmişlerdir. Servet ve gelir bölüşümü ve tüm fiyat yapısının yanısıra işgününün uzunluğu, işsizlik derecesi ve yatırım kaynaklarının tahsisi siyasal karar meselesi haline gelmişlerdir.

Sosyalizme geçişin klasik marxist kavramlaştırılmasında ekonominin kamulaştırılması ile birlikte toplumsallaştırılması yeni bir demokratik rejim çerçevesinde işçi sınıfının siyasal denetimi altına sokulması ile gerçekleştirilir. Tabii Doğu Avrupada bu gerçekleşmemiştir. Bunun yerine siyasal alan tekelci bir komünist parti tarafından işgal edilmiş, tüm öteki siyasal sistemin dışında tutulmuştur. Siyasal sistem içinde iktidar parti ve devlet görevlilerinden oluşan bir elitin elindedir. Bunlar, sözkonusu mevkilere NOMENKLATURA denen bir sistemle, esas olarak yukarıdan atanmaktadırlar. Devlet iktidarının bütün araçları parti elitince sıkıca denetlenir ve parti liderliğininkilere alternatif politikalar için herhangi bir örgütlü mücadeleye girmelerine izin verilmez.

Bütün bunlar Batıdaki sosyalistler ve sosyalist olmayanlar tarafından geniş ölçüde bilinmektedir. Ama, özellikle Amerikalıların Doğu Avrupa'ya ilişkin totaliter devlet teorilerine düşkün olanların bundan çıkardıkları sonuç bu devletlerin neredeyse kadir-i mutlak olduğu, atomize bir kitleyi istedikleri kalıba dökme konusunda hemen hemen tam bir özgürlüğe sahip olduklarıdır. Ancak Marxistler için bu tür nosyonlar saçmadır. Doğu Avrupanın parti-devlet liderleri gerçekten muazzam bir gücü, ama 1940'ların sonlarında yeni devletler inşa edilirken oluşturulan sosyo-ekonomik ilişkilerin çerçevesi içinde kullanırlar. Bu çerçeve sözkonusu gücün kullanılmasına katı sınırlar koyar.

Kamulaştırılmış mülkiyet ilişkilerinin olduğu bir yerde kitlesel işsizlik ve işçi sınıfının giderek artan yoksullaşmasının söz konusu olması mümkündür. Bu teorik olarak mümkündür, ama bu devletlerin somut tarihinde böyle bir durum yoktur. Pratikte kamulaştırılmış mülkiyet bir dizi iktisadi ve toplumsal sonuç doğurur: tam istihdam ve iktisadi güvenlik, gıda, konut, ulaşım gibi temel kalemlerde çok düşük ve büyük ölçüde istikrarlı fiyatlar, yükselen yaşam standartları (kapitalist devletlere kıyasla) büyük ölçüde ve genellikle artan toplumsal eşitlikçilik daha düşük bir çalışma yoğunluğu düzeyi ve kol işçilerinin azınlık bir bölümü için kapitalizme kıyasla epey daha fazla toplumsal ayrıcalıklar ve yükselme beklentisi. Üstelik, parti yönetimi, üyelerinin belli ölçülerde aktif katılımını ve işçi sınıfından da aynı oranda bir kesimin partiye üye olmasını gerekli kılar. Bunun her işyeri ve bölge düzeyinde gerçekleşmesi plan uygulamasının denetimi ve ivme kazandırılması için gereklidir.

Doğu Avrupa devletleri ile ilgili Batı burjuva literatüründe bu olguların hemen hemen hepsi gerçekten kaydedilmekte, ancak bunlardan büyük ölçüde bu devlet sistemlerinin varsayılan iktisadi günahları bağlamında sözedilmektedir. Böylece keyfi fiyatlar, gevşek iş ritmi, emek kaynaklarının rasyonel kullanımı açısından bakıldığında saçma gözüken tam istihdam v.b. üzerine bitmek bilmeyen küçümsemeler duyarız. Bir Sovyet fabrikası ile kapitalist teşebbüsün mikroekonomik rasyonalitesi kıyaslanır: tabii, bir bütün olarak kapitalist sistemin irrasyonelliklerinin yarattığı muazzam makro-ekonomik israf gözardı edilir.

Pek sık sözedilmeyen bir olgu ise Doğu Avrupa devletlerinin irrasyonel olduğu varsayılan bu toplumsal niteliklerinin kendi çalışanlarınca önemli sosyal haklar ve kazançlar olarak görülmesidir. Bütün kanıtlar Doğu Avrupadaki işçilerin iktisadi ve sosyal güvenliğe, fiyat istikrarına, toplumsal eşitlikçiliğe ve yaşam standartlarının yükselmesine büyük değer verdiğine işaret etmektedir. Ve kapitalist dünyada kapitalist iktisadi koşullara bağlı iktisadi kazançlar olarak sunulan bu olgular, Doğu Avrupadaki işçilerce devletin temelleri tarafından garanti altına alınmış sosyalist HAKLAR olarak algılanmaktadır.

Bu devletlerin bütün tarihsel deneyimleri, bu hakların şu ya da bu şekilde kurcalanması halinde siyasal bir krizin ortaya çıktığını, ve netice itibarıyla bu rejimlerin sözkonusu verili toplumsal şartlar çerçevesinde işlemesi gerektiğini göstermektedir. Varlıklarını sürdürebilmek için, işçi sınıfını üretim için seferber edebilmenin, kapitalizmin ekonomik kamçısı güvencesiz bırakma ve işsizlik tehdidinden farklı yöntemlerini aramaktadırlar. Bunlar yerine açık bir biçimde siyasal araçlara, herşeyden önce de komünist partisine ve yan örgütlerine dayanmak zorundadırlar. İktisadi durumlarını kayda değer ölçüde düzeltmek isteyen işçiler komünist partisinin koyduğu normlara ve bireysel çalışma normlarına uyarak ve partinin çeşitli ikti-

sadi ve sosyal direktiflerini yerine getirerek amaçlarına ulaşabilirler. Böyle davrananlar ve partiye katılan ya da yan örgütlerden birinde faaliyet gösterenler önemli ayrıcalıklar elde edebilirler; kol emekçiliğinden kurtulma, daha iyi konut, yurt dışında tatil ve çeşitli kuyrukta beklememe olanakları. Aslında işçi sınıfının bazan büyükçe olsa da, sadece bir azınlığı partiye katılır ya da yan örgütlerde bir görev alır, bununla birlikte rejimin bu azınlığı kendisine bağlama isteği keyfi bir hareket değil, bir zorunluluktur, ve en azından sısteme tabi olmayı reddeden işçilere baskı uygulanması yöntemi kadar önem taşır.

Bu düzenin önemli bir sonucu vurgulanmalıdır: Şayet sistem etkin olarak işlerse, Doğu Avrupa devletlerinde Batıdaki kapitalist tipte sendikacılık için bir rasyonel, ekonomik açıdan bir temel pek kalmaz. Batıda piyasada çok sayıda mal ve hizmet vardır ve genel olarak enflâsyon sözkonusuudr. Dolayısıyla, işçiler satın alma güçlerini korumak ve yükseltmek için parasal ücretlerini artırma yönünde sürekli bir baskı hissederler. Oysa Doğu Avrupada, temel kalemlerde genel olarak dondurulmuş fiyatlar sözkonusudur, ve işçiler, parasal ücretleri yükseldiğinde mal kıtlığı ve resmi ya da gayri resmi tayınlama ile karşı karşıya kalırlar. Üstelik, mal alabilmek için kuyruklarda beklemek gerekmektedir ve bunlarda genellikle siyasal otorite tarafından denetlenmektedir. Dolayısıyla işçilerin daha yüksek parasal ücret talebetmek üzere kollektif faaliyete girişmeleri onlar için fazla anlamlı değildir. Dikkatlerini daha ziyade bireysel veya kollektif baskının hedefini oluşturan siyasal iktidarın yetkililerine çevirmelidirler[2].

İktisadi ve sosyal sistem parti-hükümeti fabrikalara ve günlük yaşamın merkezine getirir, ve işçileri devletin siyasal yapılarının içinde yer almaya iterken, komünist partisi yönetiminin içsel mekanizmaları çalışanların devlet işlerinde etkin bir ses sahibi olmalarına imkân vermez. Siyasal katılım sadece parti üst yönetimince oluşturulan politikaların UYGULANMASI çerçevesinde teşvik edilir. İşçilerin politika oluşturulmasında ve kaynakların nasıl dağıtılacağı konusundaki stratejik kararların alınmasında aktif ve bilinçli bir rol oynamalarını sağlayacak etkin kanallar yoktur. Bu siyasal pasiflik ve tabiyet işçi sınıfını, yaşam standartları ve kültürel düzeyleri yükseldikçe daha çok rahatsız eder, ancak kurumsal iktidarın merkezi

---

(2) İstenen mal ve hizmetleri siyasal kurumların aracılığı dışında elde etmenin bir kanalı tabii vardır: karaborsa. Ve hemen hemen tüm Doğu Avrupa ülkelerinde bütün kesimler karaborsadan alış veriş yapar. Ancak işçi sınıfının birçok kesimi için gerçekten önemli mal ve hizmetleri bu kanaldan elde etmek mümkün değildir, çünkü alış verişlerde döviz kullanılmaktadır. Dolayısıyal sanayi işçileri kendilerinin ve ailelerinin yaşam standartlarını ilerletmek için partiyle ilişkilerine dayanmak zorunda bırakılmaktadırlar.

otoritelerin elinde çok büyük ölçüde toplanmış olması, partili olmayan işçilerin tatminsizlik ve aşağılanmaktan kaynaklanan öfkelerini açıkça ifade edebilmelerine olanak tanımaz.

Tabandan gelen açık bir meydan okuma şu üç koşulun varlığı ile mümkün olabilir: Çok sayıda işçi tarafından 'reel, mevcut sosyalizm'in payandası kabul edilen temel sosyal hakların hükümet politikalarıyla zedelenmesi, işçilerin birlikte hareket ederek başarı kazanma şanslarının olduğuna inanmaları, ve bir sınıf olarak kendi bağımsız kimliklerini, ulusal çapta hissetmeleri. Çeşitli sebeplerle bu koşulların hepsi 1970'lerin sonunda Polonya'da biraraya geldi.

I AĞUSTOSA PRELÜD

Ağustos 1980'i ve Dayanışmayı üreten güçleri kavramaya çalışırken dikkat etmemiz gereekn iki alternatif çerçeve söz konusudur. Biri bizi ayaklanmayı Doğu-Batı ilişkileri açısından görmeye iter, burada 1970'lerin ortalarına kadarki detant dönemi ile 1970'lerin son yıllarında Washington ve Moskova arasında yoğunlaşan 'manevra savaşı' özellikle önem kazanır. İkincisi ise bizi krizi esas olarak Polonya devletinin tepesindekilerle tabanındakiler arasında bir iç çatışma olarak görmeye iter.

Uluslararası Durum

Dayanışmanın kökenlerinin yeterli bir açıklaması her iki perspektifi de içermelidir. 1980 Polonya krizi bir Doğu Avrupa toplumunda, Stalinizme karşı, kökenlerinde Batının dolaylı ve dolaysız etkilerinin kuvvetle hissedildiği ilk meydan okuma idi. İktisadi alanda, Polonya Batı bankalarına ve hükümetlerine ağır bir şekilde borçlandı. Öyle ki 1980'de artık taahhütlerini karşılayamayacak hale geldi. Dış ticaret üzerindeki merkezi denetim gevşetildi, sanayiin önemli sektörleri yedek parça, hammadde ve aramalları açısından Batı şirketlerine bağımlı hale geldiler. Kapitalist şirketleri (ve hiç şüphesiz gizli servislerini de) içeren rüşvet ağları ekonominin yönetimini sardı, ve paralel bir dolar ekonomisi serpildi. Üstelik, 1970'lerin son yıllarında hükümet en duyarlı iç politika konularından birini —et meselesini— halledeyim derken kendini doğrudan doğruya ABD hükümetine bağımlı kıldı. Carter yönetiminin iktisadi olmaktan çok siyasal nedenlerle verdiği tahıl kredisi 1970'lerin son üç yılında büyük ölçüde arttı. Ve Polonya'da Gierek yönetimi 1980 Mayısında Batı mali merkezlerinin tavrının değiştiğini anlayınca 1 Temmuzda et fiyatlarını yükseltmek zorunda kaldı, böylece işçi sınıfı hareketinin tetiğini çekmiş oldu[3]. Carter yönetiminin Polonya'nın daha genel, siyasal ve kültürel düzeyde Batıya açılmasını sağlamak için iktisadi

(3) Bknz. Juan Cameron, 'Bankerler Polonya'ya ne yaptı', FORTUNE, 22.9.1980. 1970'lerdeki daha genel iktisadi kriz için benim 'Peter Green' adıyla yazılmış 'The Third Round in Poland' başlıklı makaleme bakınız. NLR, 101/102, (Şubat - Nisan 1977).

müşevvikleri ('en çok kayrılan ülke' statüsü, mal kredileri v.b.) kullanma stratejisi de Batıyla iktisadi entegrasyonun artmasına yol açtı.

Batıdan gelen bir başka önemli etki Kardinal Wojtyla'nın 1978 Ekiminde Papa seçilmesi ve bunu takibeden Haziran ayında Polonya'yı ziyareti idi. Wojtyla Katolik hiyerarşisinde tamamen yeni bir güçtü, bunu henüz Krakow Başpiskoposu iken KOR çevresinde gelişen siyasal muhalefet akımlarını yüreklendirerek göstermişti. Yaşlı başpiskopos Wyszynski'nin otokratik yönetiminde Kilise 1940'lardan itibaren büyük bir ulusal sembol haline gelmekle birlikte sanayi öncesi, köylü bir toplumun dini olarak kalmıştı. Wyszynski büyüyen kentli nüfus için etkili bir dinsel cazibe sağlamakta başarılı olamadığı gibi Katolik liberal entelejansiya ile olan ilişkileri de bozuktu. 'Batı' bu toplumsal ya da siyasal değerlere az ilgi duyması sonucu Roma'nın direktiflerine yeterince dikkat etmemesinin yanısıra geleneksel köylü kültürüne ait değerleri yankı uyandıran biçimde benimserken büyük bir esneklikle devletle uzlaşabiliyordu. Periyodik olarak yaşanan siyasal kriz dönemlerinde Kiliseye pratik, kurumsal yararlar karşılığında siyasal gerilimlerin yumuşatılmasında devlete yardıma hazırdı. Wojtyla ise Batıyla daha uyumlu ve Vatikan'a sadık olmasının yanısıra kentli aydın çevrelerle iyi ilişkileri bakımından piskoposlar arasında bir benzeri olmayan bir aydındı. Kentteki laik kitle hareketlerinden korkan, kendi yandaşlarını dışarıdan gelecek etkilere kapalı tutmaya çalışarak daha mutlu olan ve sorunları devletle zirvede yapılan gizli pazarlıklarla halletmeye çalışan Kilise çoğunluğunun tersine, Wojtyla kentli kesimlere yönelik ideolojik savaşı, bu insanların isteklerini kendine özgü popülist dini yorumu doğrultusunda kullanarak kazanmayı amaçlıyordu.

Wojtyla'nın Polonya'ya Haziran 1979'da yaptığı ziyaret ülkenin siyasal havasını etkilemek amacıyla düzenlenmişti. Wojtyla kitlelerin yaşamlarını iyileştirme isteklerini kuvvetlendirmeye çalışarak Kilisenin gücünün büyük olduğu kanısını yerleştirmeye gayret etti. İnsan hakları temasını işleyerek Kiliseyi bu hakların koruyucusu olarak sundu. Görünüşte gerçekçi olmak gerektiğine işaret etmekle birlikte aslında insanların kendisini izlemeleri halinde mucizelerin mümkün olduğu izlenimini yarattı. Bu tavrı Gniezno'da Avrupayı birleştirmeye muktedir olduğunu açıklayarak herkesi şaşırttığında iyice ortaya çıktı: 'Şu anda onun Polonyalı Papasının, bu Slav Papanın Avrupanın ruhani birliğini simgelemesi kutsal ruhun takdiri değil midir?'[4]

---

(4) Peter Hebblethwaite'nin mükemmel eleştirel analizi, Introducing Pope John Paul II, London 1982, s. 48'den. Polonyalı papa'nın olayların sonraki gidişatı üzerindeki somut etkisini tahmin etmek güçtür. Ancak, Polonya Kilisesinin, Papanın davranışlarından rahatsız olduğunu ve Papanın ziyaretini izleyen aylarda, daha önceleri desteklediği muhalefet faaliyetlerinden uzak durduğunu, ve ilk kez, hükümet yanlısı, Kiliseye bağlı olmayan Katolik örgütlerle resmi ilişkiler kurmak amacıyla görüşmelere başladığını gösteren kanıtlar vardır.

Batının bu ideolojik, siyasal ve iktisadi etkilerine Batı basın ve yayın organlarında geniş ölçüde yer verilerek Dayanışmanın neden ortaya çıktığını anlamaya çalışan insanların çoğu için bilgi kaynağını oluşturdu. Ancak bunlar yeterli bir açıklama sağlamaktan çok uzaktır. Polonya hükümetinin ülkeyi bu tür etkilere bilerek neden açtığını —yani bu tür politikalara yol açan iç sosyal ve siyasal nedenlerini— açıklamamaktadır. Bu etkilerin neden çok özgün ve daha önce benzeri görülmeyen bir toplumsal olgunun —çok farklı (distinctive) toplumsal amaçlar için mücadele eden örgütlü ve bağımsız bir işçi hareketi— nin yaratılmasına katkıda bulunduğunu da açıklamamaktadır. Bu tür olguları açıklamak için Polonya'nın 1970'lerdeki durumuna dönmemiz gerekmektedir.

İçerdeki Güç Dengeleri

Polonya'daki güç ilişkilerinin 1970'lerdeki evrimini anlamanın başlangıç noktası 1970 Baltık krizi ve Gierek'in o sırada aldığı kararlar olmalıdır. O zamanki siyasal değişiklikler Polonya işçi sınıfının, en azından Baltık kıyısındakilerin önemli bir potansiyel güce sahip bir sınıf olarak bağımsız kimliklerini hissetmelerine yol açtı. Baltık işçilerinin protestoları karşısında Gomulka'nın azledilmesi hükümetin verdiği önemli bir tavizdi. Ve PZPR önderliği, ekonominin kamulaştırılmış ve planlanmış olduğu bir devlette, krizin sonuçlarının üstesinden gelebilmek için işçilerin iktisadi ve sosyal haklarını büyük ölçüde yeniden kuvvetlendirme taahhüdünde bulundu. Gierek, bu sözlerini yerine getirebilmek için detanttan faydalanarak kapitalist dünya ekonomisine cüretli bir açılış yaptı, büyük ölçüde kredi alarak borçlandı ve teknoloji satınaldı. Gierek'in ilk beş yılında iktisadi büyüme çarpıcı biçimde arttı (1975'te GSMH,1970'e göre % 50 büyümüştü), yaşam standartları yükseldi (gerçek ücretler % 40 arttı) ve yukarı doğru sosyal akışkanlık işaretleri belirdi. Ancak bir konuda, ama en önemlisinde, artan beklentiler karşısında başarılı olamadı: gıda fiyatları. Ücretler 1971'de 473.4 milyar zloti'den, 1975'de —planlanandan 300 milyar daah fazlaya— 883 milyar zlotiye çıktı, bu nedenle tüketici talebi, özellikle et için arttı. Kişi başına et tüketimi 1970'de 53 kilo iken, 1975'de 70.3 kiloya çıktı (aynı dönemde İngiltere'de et tüketimi 50.4 kilodan, 46.2 kiloya düştü). Bunun yanısıra et fiyatlarının dondurulmuş olması hükümeti muazzam bir subvansiyona zorladı, üstelik arzın artması da sağlanamıyordu[5].

Hükümet fiilen bir iktisadi kuşatma haline gelen bu durumdan işçi sınıfı ile ilişkilerini riske ederek çıkmayı denedi ve 1976 Haziranında gıda fiyatlarını % 60 yükseltmeye teşebbüs etti. Ama işçi sınıfının bunu kabul etmesi mümkün değildi, ve gösterilerle istediğini elde etti. Hükümet büyük bir otorite kaybına uğradı, bu du-

(5) Sadece et fiyatındaki subvansiyon, etin % 18'inin özel dükkânlarda yüksek fiyatlardan satılmasına rağmen, 1971'de 12.3 milyardan, 1979'da 91.4 milyar zlotiye çıktı.

rum iktisadi krize yeni bir siyasal kriz ekledi. Gierek önderliğinin bu çifte krize tepkisi 1976 yazından başlayarak Ağustos 1980'e yol açan dinamikleri harekete geçirdi. Gierek işçi sınıfına sosyalist toplumsal haklar önermiş, bunları sağlayabilmek içinse Batıya ciddi biçimde borçlanmıştı. Gierek'in kumarı ihracata-dayalı büyüme idi. İçerdeki çürüme konusunda ciddi bir reform veya planlamada önemli bir demokratikleşmeye gitmeksizin, bunu yaparken Polonya toplumunun yapısal çelişkilerini ve dünya pazarındaki gelişmeleri doğru hesaplayamamıştı. 1976'dan sonra durum iyice kötüleşti: Hükümet ekonomik açıdan iyice Batıya bağımlı hale gelirken, Batının işin içine karışması merkezi planlamanın işleyişini bozdu. Yaşam standartlarındaki yükselme önce durdu, sonra düşmeye başladı. Sosyal hizmetlere yapılan harcamalar kesildi, karaborsa ve toplumsal farklılaşma arttı. Ve işçi sınıfı giderek daha fazla öfkelenmeye başladı; bunun nedeni sadece niceliksel taleplerinin karşılanmaması değil, özellikle sosyalist toplumsal haklarının ihlâl edildiğini görmesiydi.

PZPR önderliğinin bu toplumsal krize başlangıçtaki cevabı klasik Stalinizmden önemli ölçüde bir ayrılıştı. Savaş sonrasının Doğu Avrupasında hiç görülmemiş biçimde aydın muhalefetinin güçlü ve kalıcı düzeylere ulaşmasına izin verildi. Parti önderliği Kilise ile yeni bir işbirliği ve anlaşma yolunu aradı. Ayrı toplumsal gruplar, eğer merkezi bürokrasi aracılığı ile bir çözüm arıyor iseler, tahripkâr olmamak şartıyla sınırlı kollektif protestolar yapabiliyorlardı. Polonyalı sosyolog Jadwiga Stanizskis buna 'topal, bürokratik çoğulculuk' demektedir. 1970'lerin son üç yılında yapılan bin civarında grevin büyük çoğunluğu grevcilerin lehine sonuçlandı.

Ama belki de en önemlisi Gierek'in ülkenin büyük fabrikalarda yoğunlaşmış üç buçuk milyon sanayi işçisine (yarıdan fazlası 1500' den fazla kişinin çalıştığı fabrikalarda) karşı izlediği politika idi. Gierek, ne dediklerine fazlaca kulak asmadan, bu işçileri memnun etmek için elinden geleni yaptı. Ücretleri yüksek tutuldu, kantinlerinde mal bulunuyor ve ucuz satılıyor, fabrikalarından 'Polonya sosyalizminin kaleleri' olarak sözediliyordu. 1976'dan sonra sanayi işçilerini partiye çekmek için yoğun ve başarılı bir çaba gösterildi: 1975 - 1979 döneminde parti üyeleri arasında işçilerin oranı yüzde 42'den, yüzde 46'ya çıktı, bu Sovyet blokundaki en yüksek orandı. Ve bu üyeler ağırlıklı olarak büyük tesislerde çalışmaktaydılar. PZPR üyesi kol işçilerinin yüzde 27'si en büyük 164 tesiste çalışıyordu. Ayrıca PZPR de faaliyet gösterenlere öteki işçilerin şüpheyle bakması sözkonusu değildi. Bunların büyük bir kısmı işçilerin güvenine sahipti ve yönetimin değil, işçilerin tarafında sayılıyorlardı. KOR'un önde gelen eylemcilerinden, işçilerin (resmi olmayan) yayını ROBOTNİK'in kurucusu Jan Litynski parti üyesi işçilerin tavırlarını 1979'da şöyle tanımlıyordu: 'Polonya'yı işçilerin yönettiğine inanmışlardır «yönetim» terimi hem onların prestij ihtiyacını karşılar (işçiler yürütme komitesinde yer alırlar), hem de ülkenin kaderinde ger-

çek bir sorumluluk taşıdıklarına ilişkin inançlarını ifade eder. Bununla birlikte gerçekten kendilerini işçi sınıfı davasına bağlı hissederler, grev hareketleriyle dayanışmalarını göstermekte tereddüt etmezler, hatta partide edindikleri örgütsel deneyimden yararlanarak bu tür hareketlerin başına geçerler.'[6]. Litynski PZPR'nin işçilerin gözünde resmî sendikalardan daha az uzlaşmacı görüldüğünü doğrulamaktadır. (Parti önderliği sanayideki işçi sınıfının PZPR ile bütünleşmesini sağlamaya çalışırken, ROBOTNİK çevresindeki hareket gibi resmî olmayan, parti dışı siyasal ya da sendikal faaliyetleri engellemek için baskı yöntemini de kullandı.) Şayet PZPR işçilerin bu kadar büyük bir kısmını partiyle bütünleştirmeyi başardıysa —her dokuz işçiden biri PZPR üyesi idi— ve şayet bu üyeler partili olmayan işçilerin büyük ölçüde güvenini kazanmış idiyse, 1980 Ağustosunun olmasına ne gerek vardı. Bunun cevabı kısmen Stalinist komünist partilerin genel bürokratik-merkezci işleyişinde ve kısmen de Polonya'daki parti-devlet rejiminin 1970'lerin sonlarındaki üç özgün niteliğinde aranabilir. Bunlar kısaca şöyle sıralanabilir:

(a) Parti saflarında ve devlet memurları arasında iktisadi krizin yolaçtığı fırsatların, inançsızlığın ve siyasal moral çöküntüsünün sonucunda rüşvet ve yolsuzluk yaygınlaşmıştı.

(b) Gierek'in kurumsal yapıyı yeniden örgütleme çabaları ile 17 olan il sayısı 49'a çıkarılırken, büyük ulusal şirketler içinde yeniden merkezi bir yapıya kavuşturulan ekonomik kuruluşların yönetimlerine bakanlıklarla ve Batılı şirketlerle doğrudan ilişki kurma yetkisi verilmiştir. Bu paralel değişikliklerin sonucunda fabrika ve yerel parti yöneticilerinin işletmelerin yönetimini etkin biçimde denetleme imkânları kaybolmuştu. İşletme yönetimi yerel parti direktifleri yerine, merkezi şirket yönetimi kararlarını uygularken merkezi şirket yönetimleri birçok ilde tesisleri olduğu için herhangi bir bölgesel parti sekreterinin yetki alanının dışında kalıyordu.

(c) Bu tabloya Gierek'in parti aygıtı içindeki kadrolaşma politikasını da eklemeliyiz. Gierek parti aygıtından Gomulka döneminin kadrolarını kitlesel biçimde tasfiye ederken, yerlerine kamu yönetimi v.b. alanlardan mezun olan ve sadece profesyonel parti yöneticisi olmak için yetiştirilmiş gençleri getirdi. Gierek açısından bu politikanın «yararı» sözkonusu kişileri genel sekreterliğin iradesine tamamen bağımlı kılması idi. Eğitimleri onlara alternatif bir kariyer imkânı vermeyen bu gençlerin yükselmeleri genel sekreterliğin kararlarına bağlıydı. Bu üç nitelik biraraya gelince 'parti aygıtının önder rolü'nü sarsan dehşetli bir formül ortaya çıktı. Parti örgütlerinin kendi profesyonel aygıtlarını, bu aygıtların da ekonominin yöneti-

(6) LABOUR FOCUS ON EASTERN EUROPE, III, 5 (Kasım 1979 - Ocak 1980) deki görüşme. Ayrıca işçi sınıfının o zamanki tavrı hakkında değerli bilgiler için Alex Pravda'nın önemli makalesi 'Poland 1980' (SOVIET STUDIES Nisan 1982) ye bakılabilir.

mini ve sendikaları denetlemesi yerine şöyle bir model gelişti: yerel parti aygıtı üyelerden gelen baskıları ,işletme yönetimi de yerel parti aygıtını gözardı ederek resmi sendika aygıtını kendisine bağlı pasif bir araç haline dönüştürdü. Ulusal düzeydeki merkezi şirket yönetimi bakanlıkları görünürde dinliyor, ama bildiğini okuyor, bakanlıklar ise parti merkezini Gierek'in onayladığı emrivakilerle karşı karşıya bırakıyordu. Sistemin işleyişi kamu denetiminin dışında kalan güçlü ve genellikle rüşvetçi lobiler tarafından sağlanıyordu. Böylece Gierek'in 1976 sonrasındaki 'iktisadi manevra'sı bu tür güçler tarafından sabote edildi. Böylece genç ve kalifiye sanayi işçilerinin partiye girmelerinin başlıca sonucu nelerin olup bittiğini ve yerel PZPR aygıtının bu gayri resmi güç ilişkileri karşısında ne kadar etkisiz olduğunu görebilmelerini sağlamak oldu. Bu duruma karşı parti hiyerarşisi içinde gelişen muhalefetin başını çeken Olszowski ve Grabski gibi kişiler 1980 Şubatındaki parti kongresine gidilirken gücenmiş il parti sekreterlerinin[7] desteğini almak istediler. Ancak kongre PZPR'nin işçi sınıfı temeli açısından Gierek'in son şansıydı. Bu şansı kullanamadı. Neticede işçi sınıfının uyanık kesimleri yukarıdan hareket düşünmekten vazgeçerek aşağıdan hareketi düşünmeye başladılar. Ağustos gündemdeydi[8].

II. DAYANIŞMA: SUİ GENERİS BİR İŞÇİ HAREKETİ

1980 Ağustosunda Gdansk'ta olanlar yeterince geniş olarak bilindiği için, burada tekrarına gerek yoktur[9]. Ne var ki Dayanışma-

(7) Bu kişilerden biri, Opole'deki Zabinski yerel mücadelesini viyaletindeki tüm işletme yönetimlerinin, iznini almaksızın herhangi bir bakanlık direktifini yerine getirmelerini yasaklayacak noktaya götürdü: bu açıkça yasadışı yasaklama, kendisinin Olszowski ile birlikte, giderek düşer düşmez politbüroya girmesine önayak oldu.

(8) Dışardan bakan gözlemciler için Ağustosun gelişini görmek güç değildi. 1979 Kasımında şunları yazmıştık: 'bütün siyasal güçler, Gdansk'taki küçük bir olayı gözlerinin ucuyla not ettiler: Lenin tersanesinin K_2 bölümündeki işçiler Ekimde iki günlük bir grev yaptılar. Bir merkez komite üyesi sorunu çözmek üzere hemen Kuzeye gitti. Gereksiz telâş mı? Belki. Ancak işçilerin yaşam standartlarının düşmesiyle birlikte Varşova'da sinirler geriliyordu, çünkü Polonya siyasal yaşamının gizli devinin tekrar harekete geçebileceği ve ülke tarihine damgasını vurabileceği düşünülüyordu. (LABOUR FOCUS, III, 5. Ayrıca benim LABOUR FOCUS'un sonraki sayısındaki 'The Struggle for Independent Workers' Organization in Gdansk' yazıma bakılabilir.) Ve bu Ağustos öncesi aylarda resmi sendikaların seçim kampanyasındaki tartışmaları izleyenler daha sonra Fabrikalar Arası Grev Komitesinin ileri sürdüğü taleplerin bir çoğunun ilk işaretlerini görebilirlerdi. (Bknz. George Kolankiewicz'in önemli makalesi 'The Working Class under Anomic Socialism', BLUE-COLLAR WORKERS IN EASTERN EUROPE, Jan F. Triska ve Charles Gati (ed.), London 1981, s. 136)

(9) İngilizcedeki en ilginç açıklama Jean-Yves Potel, THE SUMMER BEFORE THE FROST, Pluto, London 1982'de bulunabilir. Gdansk grev bültenlerinin tamamı LABOUR FOCUS, IV, I-'te çevrilmiştir.

nın yükselişine dönmeden önce, Ağustos grevinin gazete haberlerinde genellikle atlanan bazı kritik (ve gerçekten bariz) özellikleri vurgulamalıyız.

Birinci temel nokta grev hareketinin hızla Gdansk'tan öteki merkezlere yayılması, böylece ülkenin tüm ana sanayi merkezlerini ve büyük tesislerin çoğunluğu dahil 4000'den fazla tesisi, kapsayan ULUSAL bir hareket haline gelmesidir. Eğer hızla yayılmasaydı, grev zafer kazanmayabilirdi. Lenin tersanesindeki işçilerin bütün hareketin odağı ve tetiği olarak kritik önem taşıyan bir rol oynadıklarını belirtmek neden ülkenin her yanındaki işçilerin Gdansk'ta başlayan harekete katılmaya hazır olduğunu açıklamaz. 'Muhalefet'in tertibi teorileri de bu konuda aydınlatıcı değildir. Gdansk, eski aktif muhalefet gruplarının Ağustos grevlerinin örgütlenişinde önemli rol oynadığı tek sınai merkezdi. Bu grupların ne Szczecin'de, ne de Silesia'da bir rolleri olmadı. Ve o zamana kadar muhalif grupların en kuvvetli olduğu iki şehir —Varşova ve Krakov— Ağustos hareketinden en az etkilenen yerler arasındaydı. O halde grevleri yayan toplumsal vasıta ne idi? Tabii ki Kilise değildi. Gdansk'ta, Piskopos Kaczmarek'in, grev komitesinin Lenin tersanesinde âyin düzenlenmesi başvurusuna ilk tepkisi il parti sekreterinden izin alınana kadar reddetmek oldu. Szczecin piskoposu da aynı ölçüde tutucuydu (zaten Warski tersanesinde âyin düzenlenmesi meselesi başlangıçta grev önderleri arasında tartışmaya neden olmuştu). Wyszynski'nin kendisi kriz boyunca TV'de yaptığı tek konuşmada acilen işe dönme çağrısı yapınca grevcilerin tepkisini çekmişti.

Gerçek, grev hareketinin yayılmasında herhangi bir örgütlü vasıtanın olmadığıdır. Ancak, grev hareketinin Gdansk'ın ötesine sıçrayışını başlatan güçlere gelişigüzel bir bakışta grev hareketinin, liderleri, ve birçok yerde başlatıcıları arasında PZPR üyelerinin —işçiler, teknisyenler ve ustabaşılar— varlığı dikkati çekmektedir. Szczecin, Wroclaw, Poznan, Walbrzych, Jastrzebie, Torun ve diğer birçok merkezdeki durum buydu[10]. Szczecin onarım tersanesindeki greve katılan bir merkez komitesi üyesi, Edward Pustelniak grevin doruğa ulaştığı 24 Ağustosta yapılan PZPR Merkez Komitesi toplantısında parti üyesi birçok işçinin tavırlarını yansıtan şu sözleri söylüyordu: 'Bir işçi ve bir parti üyesi olarak, anlamadığım bazı şeyler olduğunu söylemeliyim. Çünkü, şimdi grevcilerin ortaya koyduğu

---

(10) Szczecin'deki (MKS) nin iki başkan yardımcısının ve MKS prezidyumunun onbeş üyesinden beşinin PZPR üyesi olmasının yanısıra Gdansk'taki, Fabrikalar Arası Grev Komitesi (MKS) delegelerinin üçte birinin PZPR üyesi olduğu tahmin edilmektedir. Greve çıkan ilk Silezyalı madenciler Walbrzych'te idi. Walbrzych madencilerini PZPR üyeleri yönetiyordu (aslında madencilerin üçte biri parti üyesi idi) ve aynı durum yukarı Silezya'daki kilit grev merkezi Jastrzebie madenleri için de geçerli idi. Szczecin'deki Parnica tersanesi Warski ile aynı saatlerde kendi parti sekreterinin insiyatifi ile greve gitmişti.

sorunların çoğu, parti toplantılarında, özellikle PZPR'nin 8. kongresine hazırlık toplantılarında çeşitli kereler zaten ortaya konmuştu. Partili olmayan üyeler bunu biliyorlardı ve bizi desteklediler, üstelik sonunda sesimizin dinleneceğine inandılar. Maalesef durumun böyle olmadığı ispatlandı. Ama buna devam etmek, söyleyegeldiğimiz ve kamuoyu önünde tekrarladığımız, partinin üyeleri kadar üyesi olmayanların da fikirlerini dinlediği, ve bu fikirlerden gerekli sonuçları çıkardığı savının doğru olmadığını gösterecektir"[11]. Dolayısıyla Ağustos grevi bazı 'anti-sosyalist' grupların ürünü ya da yılgınlığın kendiliğinden patlaması veya tabanın ilkel bir intikamı olmaktan çok uzaktır. Ülkenin elit sanayi ve ulaşım işçilerinin —partili ve partisiz işçilerin— ülkeyi krizden çıkarmak için kollektif bir çabası olarak tanımlanması çok daha doğrudur. Gierek önderliği zaten krizin nedeni olarak görüldüğünden, çözümün ondan gelmesine imkânsız gözüyle bakılıyordu. Herşey baştan sona Gomulka hikâyesinin tekrarıydı. Peki, çıkış yolu neydi? Siyasal bakımdan bilinçli Polonyalı işçilerin kollektif düşüncesi tecrübeye dayalı pratik mantığı içinde açık ve berraktı. Meseleleri yeni bir parti önderliğine bırakmanın bir anlamı yoktu. İşçilerin kendi denetimleri altında değişimi sağlayacak yeni bir araca ihtiyaçları vardı. 1970-71'de Gdansk ve Szczecin'inde yükseltilen bağımsız sendika, grev hakkı ve özgür bilgi edinme talepleri yeniden gündeme geldi. Bunlar nasıl elde edilebilirdi? 24 Haziran 1976 grevleri işçilerin tesisleri işgal etmeleri ve denetimsiz bir biçimde sokaklara akmamaları koşulu ile bir yol göstermişti. Ve Gdansk işçileri 1971'de Baltık'ta başarısı kanıtlanmış bir silâhı fabrikalar arası grev komitesini kullanıyorlardı. Ağustos grevlerinin oldukça gözardı edilen bir başka boyutu hareketin toplumsal talepleridir. Büyük bir özenle demokratik biçimde belirlenen bu talepler işçilerin siyasal bakımdan daha bilinçli kesimleri ile büyük çoğunluğu biraraya getirerek, farklılaşmış bir toplumda sözkonusu olamayacak ilkeleri belirtmekteydiler: İşçilere grev tazminatı ödenmeli; düşük ücretliler gözetilerek, tüm çalışanlara aynı oranda ücret artışı sağlanmalı; dövizle satış yapan mağazalarla, «ticari» mağazalar kapatılmalı; polis ve parti üyelerinin ayrıcalıkları ve özel mağazaları kaldırılmalı; aile sübvansiyonları eşitlenmeli; serbest fiyatlar yerine tayınlamaya gidilmeli; toplumsal refah harcamalarında büyük artış sağlanmalı. Dayandığı sosyalist eşitlikçi varsayımlar bakımından klasik olan bu toplumsal program gibi, yirmibir maddede toplanan radikal, demokratik özgürlük talepleri de öyleydi: Konuşma, basın ve yayın özgürlüğü; Kiliseye ilişkin tek talep olan, kitle iletişim araçlarından değişik inançları olan herkesin yararlanma hakkı; tüm siyasal tutukluların serbest bırakılması; ve «tüm sektörlerin ve toplumsal sınıfların reform programının tartışmasına katılmasını» sağlayacak önlemlerin alınması.

(11) Potel, s. 144-45.

1970'lerin sonlarında piyasa reformlarını ve bunların yol açacağı işsizlik, fiyat artışları, dövizle satış yapan özel mağazalar gibi eşitsizliklerin gerekliliğini kabul etmiş bulunan Polonyalı aydınların siyasal bilinci yüksek çoğunluğu için, grevci işçilerin toplumsal ve siyasal radikalizmi fazla gelmişti. Aydınların çoğunluğu, başlangıçta bağımsız sendikalar oluşturulması hedefini son derece gerçekdışı bulduğu gibi, işçi sınıfının olası eylemlerini de yıkıcı ve ortalığı karıştırıcı olarak nitelemekteydi. Ne var ki grev hareketinin gücü ve disiplini kendini gösterince, aydınlar, hareketi yönlendirme amacıyla, ona yaklaştılar. Benzer biçimde, Kilise hiyerarşisi de, zaten hareketin içinde yer alan yerel rahipleri örnek alarak harekete yakınlaştı. İşçiler kendi hesaplarına bu desteği kayıtsız kabul ettiler. Güvenleri büyük ölçüde arttı. PZPR dışındaki siyasal deneyim eksikliklerinin ve teorik kültürün dışında bırakılışlarının Kilise ve aydınların desteğiyle dengelenebileceğini umdular. Bu desteklerle ülkeyi krizden çıkarabileceklerini, bağımsız sendikaları kullanarak PZPR'yi eşitlikçi ve demokratik retoriğini pratik reformlara dönüştürmeye zorlayabileceklerini düşündüler.

İŞÇİ SINIFININ ÖRGÜTLENİŞİ

Dayanışma büyük ölçüde 1980 Eylül'ünün çok güç koşullarında, devletin ve parti yönetiminin birçok bölümünün, Gdansk anlaşmalarına rağmen yeni sendikaların oluşumuna direnmeye çalıştığı bir zamanda pragmatik olarak yaratıldı. Devlet ve partiden gelen baskılar, Gdansk grev önderliğinin başlangıçtaki karşı çıkmasına rağmen, tek bir ulusal sendikanın kurulmasının ve hareketin bölgesel yapılaşmasının, Ağustos Fabrikalararası Grev Komiteleri modeline dayanmasının başlıca nedeniydi. Yapı PZPR tarafından kullanılan dış örgüt kalıbını (fabrika, bölgesel ve ulusal örgütler) PZPR'nin tam zıddı bir içsel kalıpla birleştiriyordu: 'demokratik merkeziyetçilik' ve NOMENKLATURA sistemine dayalı yukarıdan atama yerine aşağıdan insiyatif, bölgelere geniş özerklik ve ulusal önderlik için sadece koordinasyon rolü. Dolayısıyla Dayanışma'nın işçilerin kesimsel çeşitliliğinden ziyade işçilerin bir sınıf olarak birliğini vurgulayan, sıyasal yanı ağır basan bir yapısı vardı. İşçilerin kesimsel farklılıkları, karar alma yetkisi olmayan çalışma komisyonlarında yansıtılmaktaydı. Bu proleter birlik ve özgünlük parti ve devlet memurları, toprak sahibi köylüler, öğrenciler, küçük zanaatkârlar ve tüccarlar gibi ücretli olmayan kesimlerin alınmamasıyla daha da güçlendirildi.

Dayanışma olağanüstü bir hızla büyüyerek Eylül sonunda üç milyon kişiye, Ekim sonunda altı milyon kişiye ve Kasım sonunda da sekiz milyona ulaştı. Sendikanın 1981 Ekiminde yapılan ilk kongresinde yayınlanan kendi verilerine göre, üye sayısı ekonominin kamulaştırılmış sektöründe çalışan 12.5 milyonluk işgücünün 9.410,005'

ini kapsıyordu. Hareketteki parti üyelerinin sayısı hakkında kesin bir rakam yoktur, ancak Sovyet önderliğine göre yaklaşık üç milyon parti üyesinden bir milyonu Dayanışma üyesiydi[12]. 80'i aşkın yerel örgütü 39 bölgede toplayan Danışma'nın üyelerinin üçte ikisi ülkenin ana sanayi merkezlerindeki şu 10 büyük bölgesel örgütte bulunmaktaydı:

Katowice	1,400,000
Warşova	911,000
Wroclaw	910,000
Krakow	645,000
Gdansk	532,000
Lodz	463,000
Poznan	429,000
Szczecin	353,000
Lublin	332,000
Bydgoszcz	275,000
TOPLAM	6,250,000

Ağustos grevleri sırasında başı çeken sanayi ve ulaşım işçileri Dayanışma'nın kuruluşunda da önderlik etmişlerdi. Diğer sektörlerdeki işçiler hareketin gücünü Ağustos çatışmasında, 3 Ekim ulusal grevinde piskoposların desteklenmesinde ve sendikanın 10 Kasımda resmen kurulması ile gördükten sonra sel halinde katıldılar. Ancak Dayanışma'nın yasal varlığı boyunca üçbuçuk milyon sanayi işçisi hareketin temel amaçlarını ve mücadele yöntemlerini belirleyen hakim sosyal grup olmaya devam etti. Yukarı Silezya'daki Huta Katowice ve Temmuz manifestosu madenleri. Gdansk-Gdynia bölgesindeki Lenin ve Paris Komünü tersaneleri, Szczecin'deki Warski tersanesi ve Police kimya tesisleri, Krakow'daki Huta Lenina, Warşova'daki FSO Zeran, Ursus ve Huta Warszawa', Aşağı Silezya'daki Pafaweg vagon fabrikası ve Thorez madeni, Poznan'daki ZISPO tesisleri, Lodz'daki Marchlewsk tesisleri v.b. her bölgenin başlıca büyük tesislerinde onların etkisi hissediliyordu. Bölge liderleri bu tesislerden çıkıyor ve her bölgedeki işçiler için bu tesislerdeki işçilerin kararları yol gösterici oluyordu. Eskiden parti önderliği tarafından Polonya 'sosyalizminin kaleleri' olarak adlandırılan bu işyerlerinde, kol işçilerinin en yüksek ücretli kesimleri, fabrika bazındaki en geniş parti örgütlenmeleri, en yetenekli ve esnek yöneticiler bulunmaktaydı. Klasik proleter anlayışına uygun olarak, daha istikrarlı, kendine güvenli ve disiplinli olan bu tesislerdeki işçilerde, işçi sınıfının zayıf kesimlerine (ya da aydınlara) kıyasla uç radikalizmle pasif teslimiyetçilik arasında hızlı savrulmalar daha az görülür. Kökleri sanayi işçileri sınıfında bir örgüt olarak Dayanışma baştan itibaren

(12) Leonid Zamyatin, 20.6.81 zikreden Kevin Ruane, THE POLISH CHALLENGE, BBC, London 1982, s. 199.

PZPR, SZMP (Polonya Konsomol'u) ve resmi sendikalarda kısım görevlisi ve işyeri delegesi deneyimi bulunan ve büyük fabrikalarda çalışan işçilerin çok büyük bir kısmını kapsıyordu. Gdansk'taki bir Dayanışma liderinin 1980 Aralığındaki tahminine göre Dayanışmanın bölgelerdeki eylemcileri arasında PZPR üyelerinin oranı % 50 dolayında idi. PZPR'deki kol işçilerinin çoğu başlangıçta partiden istifa etmeden, enerjilerini PZPR'deki iç mücadelelere değil, Dayanışmanın faaliyetlerine harcadılar.

Bölge yönetimlerindeki eylemcilerin çoğunluğu genellikle hareketin işyeri düzeyi üstündeki iç tartışma ve faaliyetlerinde aktif olan teknisyenler ve beyaz yakalılardı. Öte yandan, sanayideki kol işçileri, yetkililerle olan anlaşmazlıklarda kendileri beyaz yakalılardan daha dirençli görüyorlardı[13].

İŞÇİ SINIFINDA DÜŞÜNCE KALIPLARI

Dayanışma, herhangi bir kitlesel proleter harekette görülebileceği gibi, farklı iş kollarından, farklı sosyal ve coğrafi çevrelerden, farklı nesillerden v.b. ücretli tabakaların son derece karmaşık bir fikir çeşitliliğini yansıtıyordu. PZPR, Kilise, aydınlar ve devlet yönetimine kıyasla yerel deneyimler işçi sınıfının düşüncelerinin oluşumunda çok daha önemli bir rol oynuyordu. Bununla birlikte her bölgede büyük sanayi tesislerinin ve hareketin ulusal düzeydeki çizgisini belirlemede on ana sanayi bölgesinin ağır basması, işçi sınıfı düşüncesinin hareket içindeki hakim çizgisi hakkında bazı genellemeler yapabilmeyi mümkün kılıyor. Çünkü bir bütün olarak Dayanışmanın onaltı aylık varlığı boyunca mücadelesi bu çizginin ortaya koyduğu taleplere yönelik olarak sürdürüldü. Çok sayıda ücretli için iktisadi meseleler ve sıkıntılar asıl sorun olarak kalmakla birlikte, becerili sanayi işçilerinin ağırlaşması ile Ağustostan, özellikle iktisadi krizin boyutları açığa çıktıktan sonra, Dayanışma salt iktisadi taleplerini önemli ölçüde sınırlayarak Gdansk Anlaşmaları ile elde edilmiş iktisadi kazanımlar temelinde uzlaşmaya hazırdı. Üstelik, grev silâhını, iktisadi sonuçları nedeniyle dikkatli bir biçimde kullanmanın önemine inanıyordu. Bu nedenle grevlerde kaybedilen çalışma saatlarının ekonomi üzerinde önemli bir etkisi olmadı. Gerçekten de işçiler arasında, krizle başedebilmek için yaşam standartlarında bir miktar kısıntı gereğini kabul edenler çoktu. Ancak bu tür

(13) Varşova ve Gdansk dışında, Wroclawda Karol Modzelewski ve Lodzda Zbigniev Kowalewski hariç, Dayanışmanın bölgesel örgütlerinin önderliklerinde öne çıkan eski siyasal muhalif sayısı çok düşüktü. Eski muhaliflerin danışman olarak (özellikle Dayanışmanın yayın organlarında) bir etkileri var olmakla birlikte, işçi sınıfına mensup üyeler, KOR gibi örgütlü gruplarla ilişkiye girmek konusunda, kendilerine, PZPR'nin ya da bir başkasının, siyasal çizgisinin dışardan dayatılmasını istemedikleri gerekçesiyle, aşırı ihtiyatlı davranıyorlardı.

iktisadi kısıtlamalar sadece sanayi işçilerinin sosyal farklılıklara, ayrıcalıklara, israfa ve rüşvete karşı eşitlikçi eğilimlerini güçlendirdi. Dolar dükkânlarına ve karaborsalara karşıydılar, serbest fiyatlara değil, tayınlamaya taraftardılar. İşsizliğe karşı kuvvetli bir muhalefet ve kapitalist toplumlarda işçilerin varlığını kabul ettikleri yönetici ayrıcalıklarına ve avantajlarına karşı acımasız bir tavır vardı. Yönetim personeli için klüpler, parti görevlileri için boş zaman merkezleri, polis ve parti mensupları için özel klinikler, partinin kullanımı için yeni konferans merkezleri, şirket otomobilleri, şirket malzemelerinin özel villa yapımında kullanılması, Batıdan teçhizat satın alan yöneticilerin 'komisyon' kabul etmesi, futbol takımlarından, parti görevlilerine kadar şirket fonlarından ödeme yapılması, konutların ve otomobil satınalma kuponlarının eşitsiz dağıtılması, çalışma becerileri için verilen ödüllerin siyasal ya da klik bağlılıklarına göre dağıtılması bütün bunlara acımasızca karşı çıkarak, grevlerde sorumlu görevlilerin işten çıkarılması istendi. Bu kısmen kamu mülkiyetinin esas olarak kamu denetiminde olması ile kaynakların etkin çalışma ve ihtiyaca göre dağıtılması gereğine olan inancın ifadesi idi[14].

Sanayi işçilerinin siyasal düşüncesinde, Dayanışma'nın yasal varlığı süresince derin değişiklikler oldu, ancak Dayanışmanın ilk aylarında üyelerin bakış açısının ne olduğunu görmek önemlidir. En temel siyasal fikir Dayanışmanın parti-devlet aygıtının idari denetiminin mutlak olarak dışında kalması gerektiği idi. Bu bağımsızlığın olmaması halinde işçiler —ilgi alanları ister iktisadi savunma, isterse sosyal ve siyasal reform olsun— herşeyin kaybedildiği duygusuna kapılacaklardı. Üyelerin 1980 Ekimindeki sınırsız genel grevde tüzüklerinde PZPR'nin 'öncü rolü'nü kabul etmektense herşeyi tehlikeye atmaya hazır olmalarının nedeni bu idi. Bir başka ilke, eğer ülkedeki krizi aşma şansının olması isteniyorsa, parti-devlet yetkililerinin aşağıdan kamusal, sosyal denetime tabi olmaları idi. Bu hiçbir şekilde PZPR'nin iktidardan gitmesi ya da merkezi siyasal kurumların yapısal bir değişikliğe tabi olması anlamına gelmiyordu ama bu kurumların kitlelerle ilişki yollarının radikal bir biçimde değişmesi demekti. Dayanışmanın ilk döneminde bu aşağıdan denetim büyük ölçüde hükümetin aldığı ve işçilerin kendi çıkarlarına aykırı gördükleri kararların veto edilmesi olarak işledi. Üyeler Dayanışmanın işletme veya hükümet düzeyindeki karar alma süreçlerine

---

(14) İşçiler arasındaki bir başka kuvvetli kanaat Gierek döneminde yetkililerin işçi sınıfının sağlık, güvenlik ve toplumsal refahını geniş ölçüde ihmal ettikleri idi. Bu sorunların işçiler arasında hoşnutsuzluğa yol açmasının önemli bir nedeni resmî propaganda ve yasal zorunlulukların tersini söylemesiydi. Sözgelimi, Polonya kâğıt üzerinde en katı ve kapsamlı hava kirliliğine karşı mücadele yasalarından birine sahipti. 1970'lerin sonlarında Polonya Avrupadaki ikinci en yüksek vereml oranına sahipti ve 1976'da hükümet verilerine göre dört işçiden biri sağlıksız koşullarda çalışıyordu.

katılması ya da sorumluluğu paylaşmasına hiç de istekli değillerdi. Dayanışmanın etkili olabilmesi ve görüşlerini duyurabilmesi için kendi yayın organlarına sahip olması, kitle iletişim araçlarından dolaysız yararlanabilmesi ve gerektiğinde son çare olarak greve başvurabilmesinin gerekli olduğu kanısındaydılar. Hareketin ulusal statüsü ve ülkedeki diğer kurumlarla bir tutulması konusunda son derece duyarlı idiler. Tüm Dayanışmayı reddetme çabaalrı işçilerden gelen kitlesel bir muhalefetle karşılaştı, işçiler öteki sosyal grupların benzer örgütler kurma haklarını da kuvvetle desteklediler.

İşçi sınıfının siyasal düşüncesinin en önemli ve sorunlu alanı Dayanışmanın kendisini tanımlaması ile ilgili idi. Ağustos grevleri ve Gdansk anlaşmaları sendikal bir organın doğmasını sağlamıştı. Ekonominin kamulaştırılmış sektöründeki herhangi bir çalışan, ideolojisine bakılmaksızın, katılabilecekti. Bununla birlikte, Dayanışma sadece Gdansk anlaşmalarını savunduğu zamanda bile, işçilerin gözünde salt çalışanların sosyo-ekonomik çıkarlarını kollayan bir sendika olmanın çok ötesindeydi. Onu, haklı olarak, genel siyasal reformun ana itici gücü görüyorlardı. Zaten sendikanın işçi sınıfının birliğine değer veren örgütsel yapısı da bu sınıfsal-siyasal rolün altını çiziyordu. Bununla birlikte işçilerin bilincinde siyaset hemen hemen tamamen PZPR'nin faaliyetleriyle özdeşti, ve dolayısıyla Dayanışmanın siyasal bir programa dayalı siyasal bir harekete veya siyasal partiye dönüşmesi fikrini reddetme eğilimi vardı. Öte yandan, işin bir başka boyutu daha vardı: Dayanışma o kadar büyümüştü ki birçok işçi için sadece bir parti ya da sendika değil, ülkenin tüm kentli nüfusunun toplu ifadesi —bir başka deyimle, halk iradesini, ya da batılı marxistlerin terimleriyle Sovyet— tipi bir organı ifade eden bir kurum haline gelmişti. Siyasal sistemin bariz bir biçimde temsili-olmayan karakteri karşısında, Dayanışmanın, seçilmiş bölgeler meclisler çerçevesindeki kapsayıcı yapısı, hareketin neredeyse alternatif bir ulusal devlet örgütlenmesi olarak görülmesine yol açıyordu.

DAYANIŞMANIN İDEOLOJİK UFUKLARI

Bu konu bizi işçi sınıfı içindeki daha genel ideolojik akımların, sınıfın sosyalizme, kapitalizme ve uluslararaşı düzene ilişkin tavırlarının incelenmesine götürür. Önemli bir örgütlü siyasal akımın olmadığı, siyasal birlik uğruna ideolojik farklılıkların bastırılması yönünde güçlü bir telkinin sözkonusu olduğu, ve siyasal ve uluslararası koşulların, genel ideolojik ifadeden yankı bulmamasına özen gösterilmesini gerektirdiği bir ortamda böyle bir durum tesbiti oldukça güçtür. Bununla birlikte bazı belirlemeler yapılabilir: Sözgelimi, Dayanışma, varlığı süresince kendini resmen sosyalist bir sendika ya da hareket olarak açıklamamakla birlikte, anketler ve Dayanışma eylemcileriyle yapılan konuşmalardan elde edilen kanıtlar iş-

çilerin sadece sosyalist değerleri değil, sosyalist bir devlet fikrini desteklemeye de genel olarak hazır olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte işçilerin PZPR önderliğine karşı, sosyalizme sahip çıktıklarını gösteren bir işaret yoktur. Hareket klasik sosyalist sembolleri de —kızıl bayrak, sosyalist şarkılar, v.b.— kullanmamıştır. Bunun yerine hareketin sembolleri ve ritüelleri üç kaynaktan alınmıştır: Polonya işçi sınıfının savaş sonrası başkaldırıları (Poznan, Baltık 1976, Ağustos 1980'in kendisi), 1944 öncesi Polonya ulusal gelenekleri, ve katolik kilisesi[15].

Dayanışmanın sosyalist bir ideolojik tutum içine girmeyişinin başlıca sebebi PZPR ile ilişkilerinin seyri ve bu partinin sosyalizm terminolojisinden başarılı bir biçimde yararlanmış olmasıdır. Dayanışmanın doğuşu İPSO FACTO artık Polonyalı işçilerin, ülkeyi PZPR'nin bir kanadının yarattığı krizden çıkarmak için öteki kanadına umut bağlamadıklarının kanıtıydı. Bu PZPR'nin kendi geleneği içinde, daha önce 1956'da Gomulka geleneğinin işçi sınıfı tarafından algılanışında olduğu gibi, işçilerin kendilerine maledecekleri bir anlayışın olmadığı anlamına gelir. Aynı zamanda, rejimin propagandası, sosyalizmin ekonomik ve toplumsal temelleri ile PZPR'nin toplum üzerindeki tekelci egemenliği arasında kopmaz bri bağ olduğu inancını yerleştirmişti. Polonyalı işçilere yaşamları boyunca —resmi basın ve yayın organları tarafından olduğu kadar, Batı radyo istasyonları tarafından da— sosyalizm ve parti tekelinin ayrılmaz olduğu öğretilmişti. Biri olmadan öteki de olamazdı. PZPR liderleri Ağustos 1980 ortalarından itibaren kendi tekellerini işçi sınıfının rızasına dayanarak haklı gösterme imkânını —Dayanışma hegemonyasını kolayca kurmuş olduğu için— kaybedince parti tekeli ve sosyalizmin varlığı arasında kurulan farazi içsel bağlantı yetkililerin savunacakları yaşamsal bir ideolojik mevzi haline geldi. (Gdansk grev komitesinin uzman danışmalarından Ladwiga Staniszkis'in partinin 'öncü rolü' hakkındaki formülü yerine sosyalizmin kurumsal olmayan, sosyo-ekonomik bir tanımını ikame etme çabası grev komitesine hakim olan diğer uzmanlar tarafından reddedildi.)

İşçilerin PZPR'ninkine alternatif olacak yaşayan bir sosyalist siyasal gelenekleri de yoktu. Polonya sosyalist partisinin geleneklerini diriltmek üzere entellektüeller tarafından birçok çalışmalar yapıldı, ancak bunun yaşaayn bir PPS geleneği olmayan işçi sınıfı üzerinde çok küçük bir etkisi oldu. Ve nihayet, Polonya entelejansiyası içinde PZPR dışında herhangi bir kuvvetli sosyalist siyasal gelenek yoktu.

(15) Batı Avrupadaki sendika hareketleriyle özdeşleştirme çabaları önemli ölçüde vardı, bu kendisini Dayanışmanın kolları ile Batıdaki sendikaların kolları arasında birçok yerel bağlantı kurarak ifade ediyordu. Ancak salt sendikacı bir ideoloji hükümetle genel bir çatışma içinde bulunan ve komşu ülkelerin müdahalesi ile tehdit edilen bir hareketi sürdürmek için yeterli değildi.

1968 entelejansiya içinde canlı bir teorik güç olarak 'revizyonizm'e son verdi, ya ROPCİO, KPN, Genç Polonya veya KOR'un Macierewicz kanadı gibi gruplarda ifadesini bulan katolik milliyetçi çizgilere ya da KIKS içinde Mazowiecki veya KOR'un Kuron-Michnk kanadı tarafından temsil edilen katolik liberal veya sosyal-demokrat liberal çizgilere yol açtı[16]. Çok zayıf olan radikal sosyalist çizgilerin Warşova, Szczecin ve Lodz dışında Dayanışma üyeleri ile teması hemen hemen hiç yoktu.

Stalinizme sosyalist ideolojik alternatifler alanının böyle neredeyse boş oluşun karşısında işçileri yeni bri ideolojik gelenek yaratmakla halkta ve katolik kilisesi içinde hâlâ büyük ölçüde varolan ve devlet bürokrasisi içinde de Ceausesc ismin Polonya'daki karşılığı biçiminde yaşayan savaş öncesi milliyetçi gelenekler arasında bir seçim yapmak durumundaydı. Siyasal kriz derinleştikçe Dayanışmanın işçi üyelerinin büyük bir bölümü militan sendikacılıktan anarko-sendikalizm denebilecek bir anlayışa döndü. Bu esas olarak Dayanışmanın ücretlilerin büyük çoğunluğunu kucaklayan bir örgüt olması, bir sınıf olarak birliklerini vurgulaması ve tek büyük partiye karşı kendilerini bir varlık olarak ortaya koymalarının sonucuydu. Bu partilere gerek olmaksızın sendikaları yoluyla örgütlenmiş üreticilerin eşitlikçi bir toplum ve kamulaştırılmış bir kentsel ekonomi temelinde kendi kendini yönettiği bir cumhuriyet görüşünü üretti. 1981 Ekimindeki Dayanışma kongresinde benimsenen programda ifade edilen görüş gerçekten buydu[17].

Bu görüş Polonya milliyetçiliğinin bir unsuru ile, ondokuzuncu yüzyıl aristokrasisinin romantik, devrimci-isyancı milliyetçiliği, Szlachta ile birleştirildi. İşçiler aristokrasinin ulusun kahraman öncü sınıfı imajını birçok yönden devraldılar. Bu şekilde mücadelelerine Sovyet önderliğinin açık muhalefeti karşısında temel değişikliği meydana getirecek araç olarak baktılar. Gerçekten de miliyetçiliğin bu unsuru Polonya sosyalist hareketinin ilk dönemlerinde vardı, hatta Rosa Luxemburg'un öfkesine neden olmuş, Lenin ise onu ilerici ve gerici milliyetçilik arasındaki farkı kavrayamadığı için eleştirmişti.

Milliyetçi ideolojinin bu yorumunun karşısında iki dünya savaşı arası dönemin Polonya burjuvazisinin ve katolik kilisesinin milliyetçilik anlayışı vardı. Dmowski ve Milli Demokrasinin etnik saflık ve Yahudi aleyhtarlığı temelindeki milliyetçiliği korporatist bir anla-

(16) Kuron - Michnik çizgisi, kendisini, herhangi bir uluslararası sosyalist veya işçi sınıfı geleneğine bağlı bir sosyalist akım olarak değil, Batı parlâmenter demokrasilerine büyük sempati duyan; salt demokratik bir ideolojik akım olarak gösterme eğilimindeydi. Polonya işçi sınıfının gücünü takdir etmekle birlikte, işçi sınıfı için tarihsel bir rol öngörmüyor, ve hatta seçkinlerle toplum arasındakiler dışında kalan sınıfsal farklılaşmaların önemini yadsıma taraftarıydı.

(17) LABOUR FOCUS, V, 1-2'de Dayanışma programının tam İngilizce çevirisi vardır.

yışla sınıfların ve sınıf çatışmasının reddi, gerici toplumsal felsefesi, her türden siyasal radikalizme duyduğu nefret, ve otoriter düzen ve birlikle birleştirilmiş organik değişmeyi savunması bu milliyetçilik anlayışının başlıca unsurlarıydı. Bu anlayış, Kilisenin bazı kesimlerinde ve devlet bürokrasisi içinde de güçlü bir biçimde varolmaya devam etti. Kriz sırasında işçi sınıfının sosyal ve siyasal isteklerine karşı oldukça etkili bir silâh olarak kullanıldı. Ve Dayanışmanın 1981 sonbaharının sonlarındaki yenilgisinin getirdiği ümitsizlik içinde sanayi işçileri içinde küçük bir azınlık, siyasi polisin denetlediği ajanların yaydığı Yahudi aleyhtarı propagandanın da yardımı ile bu tür fikirleri benimsediler. Ancak bu tür fikirler yenilgi sonucunda ve Dayanışmaya ve kitlesel işçi sınıfı mücadelesine alternatifler arayışından doğdu. Hareketin gelişmesinin değil, başlangıç halindeki dağılmasının ürünüydüler. Dayanışmadaki sanayi işçileri kendilerini tabii ki Polonya kartalı ile özdeşleştirdiler, ama bu halkçı, işçi sınıfı egemenliğinin hizmetinde bir kartaldı, taç kaldırılmıştı. Kapitalizme dönme konusuna, gelince, yaygın fıkraya göre kimse Lenin tersanesini Lenin ailesine geri vermek niyetinde değildi.

III. GÜÇLER VE STRATEJİLER

Gdansk anlaşmaları ve milyonlarca kişinin katıldığı güçlü bir toplumsal hareket olarak Dayanışmanın ortaya çıkışı Polonya krizinin bütün toplumsal ve siyasal güçlerinin önüne temel bir sorun çıkardı: Bu hareket o zamana kadar PZPR'nin toplumsal yaşamın tüm boyutlarını yönlendirmesiyle oluşan siyasal ve toplumsal yapıya nasıl entegre olacaktı? Oyunun öteki önemli oyuncuları olan Sovyet liderliği, PZPR ve devlet önderlikleri, Kilise, ve aydınların siyasal olarak aktif kesimleri arasındaki başlıca reformist akımların, özellikle katolik aydınların, bu konuya ilişkin tutumlarını çok kısa olarak özetlemeye çalışacağız.

SBKP ÖNDERLİĞİ

Ağustos olaylarını takiben Sovyet önderliğinin başlıca iki endişesi vardı: Polonya'nın SSCB'nin Avrupa savunmasındaki mutlak konumunun getirdiği bir askeri güvenlik gereksinimi, ve Polonya 'hastalığının' SSCB'nin kendisi dahil Warşova paktının öteki ülkelerine yayılmamasını sağlama ihtiyacının getirdiği bir siyasal güvenlik gereksinimi. Sovyet önderliği açısından her iki sorunun da çözümü Polonya halkı üzerindeki parti-devlet denetiminin yeniden tam olarak kurulmasına bağlıydı. Bu ise sendika bağımsızlığına son verilmesini gerektiriyordu. PRAVDA, bunu Dayanışmanın yasal kayıt için başvurduğu 25 Eylülün ertesi günü açık bir biçimde yazdı. Makale 'bağımsız sendikalar'ın 'Leninist ilkeler'in ihlâli ve bir 'burjuva provokasyonu' olduğunu ifade ediyor ve 'Sendikaların görevlerini an-

cak parti önderliğinin yönetimi altında ve onunla işbirliği içinde yerine getirebileceklerinde' israr ediyordu. İkinci olarak, Sovyet önderliği PZPR'nin kendi ideolojik ve örgütsel ilkelerinde herhangi bir değişikliğe şiddetle karşı çıkıyordu. Böyle olunca parti Dayanışma tabanından gelecek eğilimlerin parti örgütlerine serbestçe ulaşmasını sağlayacak Çekoslovak tipi bir parti içi çoğulculuğa geçemeyecekti. Üçüncüsü, Sovyetlere göre PZPR ve işçi sınıfını birbirine bağlamak Kiliseye yeni bir siyasal rol verilerek sağlanamazdı, bu işçileri partiyle bütünleştirmek için PZPR'yi Kiliseye bağımlı kılardı.

Sovyetlere göre PZPR önderliğine, Polonya işçi sınıfını yeniden tabi kılma stratejik görevini yerine getirmesi için, yönetim ve zamanlama açısından CPCZ ve SED (Çekoslovak ve Doğu Alman) önderlerinin hoşnut olmadığı ölçüde bazı taktik esneklikler verilmeliydi. Ama bu taktiklerin YÖNÜ önemliydi: PZPR eliti Dayanışmayı tabi kılmak için uğraşacak mıydı, yoksa halktan Dayanışma ile işbirliği yapılması için gelen muazzam baskıya dayanamayarak Dayanışma ile UZLAŞACAK MIYDI? Kriz boyunca SBKP önderliği için başlıca soru bu idi. Ve bir siyasal aygıt olarak PZPR'nin bu mücadeleyi zafere kadar götürmeye yetmeyeceğine ikna olunca, isteksizce de olsa başka çözümler aramaya hazırlandı.

PZPR VE DEVLET ÖNDERLİĞİ

Burjuva literatürü, bilinen nedenlerle, —bir kitle siyasal aygıtı olan— iktidardaki komünist partiyi devlet ve partinin profesyonel bürokrasisi ile aynı şeymiş gibi gösterme eğilimindedir. Ancak bu ikisi birbirine karıştırılırsa Polonya krizinin asıl siyasal dinamiklerini anlamak imkânsız hale gelir. PZPR krizin başlangıcında toplumsal yaşamın her alanına serpilmiş 1,250,000'i işçi olmak üzere üç milyon üyeyi kapsıyordu. PZPR'nin kendi profesyonel bürokrasisinin sayısı ise sadece 10,000 görevliden ibaretti, bunları çoğu yaşamın tüm alanlarındaki üye kitlesinin faaliyetlerini yönetmeye çalışıyordu. Sayıları bir milyon civarında çoğu PZPR üyesi devlet memurları ise aktif politikanın dışında sayılacak işlerde bakanlıklarda, vilayetlerdeki devlet organlarında, iç güvenlik örgütlerinde, orduda, yargıda v.b. de kamu yönetiminde çalışıyorlardı. Merkez parti organlarının görevi tüm bu işlevleri ve personeli, genel bir politika çerçevesinde uzlaştırmaktı. Politbüro ve merkez komitesi üyeleri bunu yapmaya çalışırken farklı çevrelerden çok farklı sosyal ve siyasal eğilimleri ve baskıları yansıtmak durumundaydılar.

Kriz sırasında, PZPR'nin sosyolojisi diyebileceğimiz alanda iki tip sürtüşme kendini keskin bir biçimde açığa vurdu: Birincisi, parti üyeleriyle devlet bürokrasisi ve parti bürokrasisinin çoğunluğu arasında. İkincisi, Devlet aygıtının farklı işlevsel unsurları arasında derinden derine bir mücadele, her birinde kendilerini PZPR aygıt önderliğinin merkezi siyasal denetiminden kurtarma eğilimi vardı.

Devlet bürokrasisi ve parti üyeleri arasındaki sorun kısaca şöyle özetlenebilir: Bunlardan ilki Ağustos olaylarından önce, eleştirel Polonyalı sosyologların bir çalışmasında sosyalist orta sınıf veya sosyalist küçük burjuvazi olarak tanımlanabilecek bu orta sınıflardan gelenlerin çalışanların büyük bölümünü oluşturduğu parti ve hükümet aygıtları üzerinde tartışmasız bir etkileri vardı. İşçi sınıfı ile ortak bir çıkarları var mıdır? Kesinlikle hayır. Giderek daha çok zenginleşmektedirler, ama henüz istedikleri kadar zengin olamamışlardır. Yukarıdan sosyalist ifadelerin kalıntıları, ... aşağıdan da sosyalist ideoloji tarafından engellenmektedirler...»[18]

Dayanışmaya genel tepkileri korku ve nefretti. Parti üyelerinin ise başlıca amacı Dayanışma ile işbirliği yapmak (hatta ona katılmak), ve bu devlet bürokrasisini etkin demokratik PARTİ denetimine almaktı. Bu amaçla kendi iradelerini yansıtacak bir politbüro çoğunluğunu elde etmek için PZPR önderliğine büyük baskı yaptılar. Siyasal elit, ilke olarak, PZPR'nin bir kitle örgütü niteliğini koruyarak ülkeyi yönetmek istediği ölçüde tabanın bu baskısını dikkate almak, aksi takdirde kitle partisinin çökmesini değilse bile partiden kopmaları göze almak durumundaydı.

Bu çatışma, devletin farklı işlevsel unsurları içindeki kurumsal mücadele ve güçlü kurumsal grupların PZPR önderliğinin denetiminden kurtulma çabaları ile iç içe gelişti. Deyim yerindeyse her kurum kendi kurumsal çıkarlarını ve programını yarattı. Bunları birarada tutan, Batıdaki devlet bürokrasilerini birarada tutan özel kapitalist mülkiyet ve onun savunulması gibi sınıfsal ilkeler değildi. Örneğin, parti aygıtının planlı ekonomiyi sürdürmekten çıkarı vardı ama aynı durum, sözgelimi yargı için pek geçerli değildi. Merkezi parti aygıtı için parti tabanından gelen siyasal baskıları dikkate almak önem kazanırken, askeri görevliler için böyle bir sorun pek yoktu. Sonunda, hem Moskova, hem de devlet bürokrasisinin büyük bir kısmı iktidar aracı olarak kitle partisinin etkinliğine güvenini kaybedince devlet aygıtı içindeki bir (hepsi de parti ÜYESİ olan) güçler koalisyonu sivil parti aygıtını bir kenara itti ve en azından geçici olarak başka iktidar araçlarını denemeye karar verdi.

Ancak şimdi PZPR merkez komitesi içinde, 1980 sonbaharı sonlarında parti önderliğinin yeniden birleşme ve PZPR üyeleri ile devlet aygıtı üzerindeki otoritesini sağlama çabaları sırasında kristalleşen başlıca siyasal akımları özetleyeceğiz.

(a) KANİA-BARCİKOWSKİ GRUPLAŞMASI: Yeni birinci sekreter Kania hemen 'Sosyalist yenilenme' sloganını ortaya attı. 8 Eylülde üyelere yeni bir PZPR kongresi taahhüdünde bulunarak, partinin yürütme kademeleri için gizli oyla seçimi kabul etti. Rüşvetçi görevlilerin tasfiyesini destekledi ve gözden düşmüş görevlilerin işine son verilmesine arka çıktı. Kania'nın siyasal çizgisi Ağustos grev-

(18) DIP ('Deney ve Gelecek' grubu) raporu.

lerinin 'sosyalizme değil, ondan meydana gelecek sapmalara karşı yöneldiği' görüşü ile başladı, parti üyelerinin Dayanışmaya katılmalarının kabulü, ancak sendika içindeki ve çevresindeki 'anti-sosyalist güçlerin' mahkûm edilmesi çağrısı ile devam etti. Çatışmaları çözmek için güç kullanımını reddetti, ama herhangi bir siyasal reform programı da sunmadı. Bunun yerine partinin 'önder rolünün' temin edildiği, aslında Gierek'in 1970'lerdeki çelişki giderme yönteminin devamı olan bir siyasal yönetim stili önerdi: parti aygıtının toplumdaki çeşitli çıkarları uyumlaştıran yegâne organ olduğu çoğulcu bir korporatizm. Korporatist konsensus yerine rakip siyasetlerin var olduğu bir ortamı yeğleyenler gayri milli aşırılar olarak damgalandı. Bu çerçeve içinde Kilise esas olarak sağlam güçler arasında sayılıyor. Dayanışma ise kısmen çerçevenin içinde, kısmen dışında kabul ediliyordu. Kabul edilmeyen güçler anti-sosyalist entellektüeller olarak tanımlanıyor, işçiler sağlam güç olarak sunuluyordu. (tabii, aslında aykırı siyasetin gerçek kaynağı sanayi işçilerinin militan sendikalizmi —işçilerin genel grev gibi doğrudan yöntemlerle ekonomiyi ve hükümeti ele geçirdiği devrimci bir doktrin (çn)— idi, ancak Kania grubu çatışmanın kaynağı olarak KOR'u ve işçi sınıfı dışındaki diğer siyasal grupları göstermek istiyordu.) Bunun ötesinde, fiili politika alanında Kania'nın siyaseti 'merkezci' idi, Sovyet liderliğinden gelen baskılarla tabandaki toplumsal güçlerden gelen baskılar arasında gidip, geliyordu.

(b) Olszowski, Grabski, Zabınski: Grup olmaktan çok bir akım olan bu grup, Kania'dan iki bakımdan farklıydı. Birincisi, Kania'nın korporatizmine karşı PZPR'nin daha militan, çatışmacı bir siyaset izlemesini istiyorlardı. Kiliseye daha mesafeli durma, karşı devrime karşı Marxist-Leninist ideolojik mücadelenin daha çok vurgulanması, Dayanışmayı tabi kılmak için daha keskin kutuplaşma, ve parti saflarına 'kazanma isteği' aşılama, istekleri arasındaydı. İkincisi, bu bağlamda, merkezi plana Kania'dan daha az bağlı, ekonominin işletme düzeyinde 'işçilerin öz yönetimi' ile birlikte ademi merkezileşmesinden ve piyasanın geçerlik kazanmasından yana idiler. Bu akıma göre, PZPR işçi sınıfı temelinin büyük bir kısmını kaybetmeye dayanabilir, nicel olarak küçülmüş ama militan, laik (anti-clerical) ve aynı zamanda teknokratik ve yönetsel bir güç haline gelebilirdi.

(c) Fiszbach ve Halkın Rızası: Merkez Komitesi üzerindeki etkisi öteki akımlara kıyasla daha az ve kendisi de daha küçük olan bu çizgi en açık ifadesini Gdansk parti sekreteri Fiszbach'ta buldu. Partinin siyasal sistem çerçevesinde meşruiyet ve halkın rızasını gerçekten yansıtacak mekanizmaların oluşturulmasının arayışı içinde olmasından yanaydı ve Dayanışma ve onun işçi sınıfı tabanı ile stratejik bir işbirliği istiyordu. Bu şekilde PZPR 'önder rolü'nü Çekoslovak partisinin yaptığı gibi ama, bağımsız sendikayla bağlantıya daha çok önem vererek teessüs edecekti. Bu parti önderliği içinde, CPSU önderliği tarafından ilkesel olarak kabul edilemeyecek tek çizgi idi.

(d) BONAPARTIST ROL VE MOCZAR: Bu çizgi siyasal sistemi Bonapartist bir konumu olacak güçlü bir milliyetçi lider çerçevesinde yeniden kurmak istiyordu. Halkçılık ve otoriteyi birleştiren bu akım resmi Marxizm-Leninizmi önemsememek ve disiplin, birlik, işçilerin refahı ve püritan ahlâkı için milliyetçi bir hamleyi vurgulamak istiyordu. Partizan General Moczar 1981 ilkbaharına kadar bu rolü oynamaya en istekli adaydı. Yeni terfi etmiş (ya da Gierek yıllarının sıkıntılarından sonra yeniden terfi etmiş) destekçileri vardı. Ancak generalin 1967-68'deki faaliyetlerinin canlı anıları nedeniyle[19] aydınların gözünde bu işi yapmak için yeterli biri değildi. Dolayısıyla bu rol sonunda askeri sicili daha iyi olan ve siyasal geçmişi daha temiz olan bir başkasına Savunma Bakanı ve Kara Kuvvetleri Komutanı General Jaruzelski'ye verildi. Jaruzelski, Moczar gibi, başlangıçta Kania grubu ile ittifak yaptı, ancak kurumsal temeli PZPR' nin sivil siyasal aygıtının dışındaydı.

KİLİSE VE KATOLİK AYDINLIK

Kilise Kardinal Wyszynski'nin otokratik önderliği altında yirmibeş yıldır son derece rutin bir varlık gösteren muazzam bir kurumsal yapı idi. 1978 itibariyle 19913 rahip, 447 manastır, 2349 rahibe manastırı, 48 ilâhiyat fakültesi, tamamen gelişmiş bir katolik üniversitesi, Varşova'da üniversite düzeyinde bir İlâhiyat Akademisi, 20.000 civarında dini eğitim merkezi ve 57 katolik dergisi olan Polonya piskoposluğu militan bir 'anti-sosyalist karşı devrimci seferberlik' merkezi olmaktan uzak, statükoya karşı herhangi bir aktif projesi olmayan, yerleşmiş, tutucu ve varlıklı bir kurumdu.

Piskoposluk, Polonya'nın birbirini izleyen siyasal krizlerinde şehirlerde sükûn ve düzen çağırısında bulunarak sadakatını daima ispatlamıştı. Toplumsal sorunlar konusunda mesajlarda çok çalışma ve aileye saygı temaları, dünyevi, Batıdakine benzer yaşam biçimlerinin yadsınması ile birlikte işleniyordu. Ayrıca Polonyalılar ülkelerini sevmeye ve kaynaklarını geliştirmeye çağırılıyorlardı. Piskoposluk çerçevesinde radikal demokratik ideolojinin izi yoktu. Wyszynski Roma'dan bağımsızdı ve rahiplerine kilisenin bin yıldır yaşadığı, ve siyasetten uzak durmaları ve bu gibi şeylerin hepsini başpiskoposa ve merkezi kilise bürokrasisine bırakmaları halinde bir bin yıl daha gelişmeye devam edeceği düşüncesini telkin ediyordu. Vatikan yetmişbeşinci yaş gününden sonra başpiskoposun kalıp kalmayacağına karar verirken Gierek Wysyznski'yi kuvvetle destekledi. Bunun karşılığında piskoposluğa tarımda zorla kollektifleştirme yapılmayacağı ve din alanında önemli kurumsal özgürlük verileceği

(19) Moczar o yıllarda PZPR içindeki bu kampanyanın bir parçası olarak kültürel entelejansiyaya karşı bir baskı unsuru olarak Yahudi aleyhtarlığını ve şovenizmi kullandı.

garanti edildi. Kilise fonlarının büyük kısmı cemaatin katkılarından ve doğum, evlenme ve cenaze paralarından geliyordu, tarımdan ve Vatikan'dan da bir miktar gelir sağlanıyordu.

Bütün bunlar piskoposluk içinde KOR eylemcisi Adam Michnik'-in 'Paxization' dediği güçlü bir eğilim —bir başka ifadeyle devletin mevcut siyasal yapısı ile tam bütünleşmeye doğru gidiş— meydana getirdi. Bu akım Glemp (1981 yazın da Wyszynski'nin yerine geçti), Rahip Dabrowski (Piskoposluk genel sekreteri) Abbot Orszulik (piskoposluk sözcüsü), Varşova piskoposu Modzelewski, Gdansk piskoposu Kaczmarek gibi kişilerin dahil olduğu merkezi kilise bürokrasisini güçlü bir biçimde etkiledi ve etkilemeye devam etmekte. Bu adamlar kriz boyunca Polonya Kilisesine kesinlikle hakim oldular.

Bu akım açısından Dayanışmanın ortaya çıkışı hem güçlü bir potansiyel tehdit, hem de olası ama tehlikeli bir fırsat yarattı. Dayanışma, PZPR'nin etki alanı dışında kentli kitleler için alternatif bir etki alanı oluşturabilirdi. Aynı zamanda radikal demokratik ve eşitlikçi eğilimleri nedeniyle Kilise için potansiyel bir ideolojik tehlike kaynağı idi. Ve Kilise önderliği Dayanışmanın Kilisenin kendi kurumsal haklarını silip süpürebilecek bir karşı devrime ya da Sovyet müdahalesine yol açmasından korkuyordu. Wyszynski Kilise'ye bu tehlikeyi önlemek için bir dizi tedbir sundu. Birincisi, Kilise kendini parti önderliği ve Dayanışma arasında bir aracı olarak sunacak, böylece ulusal düzeyde birleştirici, siyaset üstü bir konumu olacaktı. İkincisi, Dayanışma kendini iktisadi meselelerle sınırlamalı, siyasete karışmamalı ve KOR gibi laik siyasal grupların etkisi kırılmalıydı. Eğer Dayanışmanın bazı siyasal şikâyetleri varsa, yetkililere iletmesi için başpiskoposa yanaşabilirdi. Üçüncüsü, Kilisenin temel dayanağı, köylülük kendi kırsal Dayanışması için bastırıyordu. Wyszynski bunun şampiyonluğunu yapmaya ve böylece hareketin Kilisenin denetiminde olmasını sağlamaya kendini mecbur hissetti. Dördüncüsü, Kilise harekete dinsel semboller vermek için bütün gücünü harcayarak kentlerdeki halk hareketi içinde ideolojik etkisini yaymaya çaba göstermelidir. Ve nihayet, Wyszynski Kilisenin, Kırsal Dayanışmaya ilaveten, etkisini daha da sağlamlaştıracak yeni bir siyasal araç fikrini gözönünde bulundurmak zorundaydı. Bu, mevcut, rejim yanlısı katolik gruplarla —Pax, Odiss, Hristiyan Sosyal Birliği, Neo-Znak, v.b.— öteki bağımsız katolik güçleri Milli Cephe ve Sejm içinde yeni bir hristiyan parti bünyesinde birleştirmek demek oluyordu. Kardinal bu konuda ne hükümeti, ne de Pax gibi grupları ikna edemedi.

Kilise içinde iki başka akım daha görünüyordu. Bunlardan en önemlisi Papanın kendisi tarafından temsil ediliyordu. Papa kitle hareketine Wyszyzski'den daha az tepki duyuyor ve onunla işbirliği yapmayı, laik güçlerini hegemonyası altına almayı düşünüyordu. Wyszynski'ye kıyasla geleneksel Polonya milliyetçiliğine daha uzak durarak hareketi Batının burjuva devletlerince daha sıcak bakmaya

teşvik etti. İşçi sınıfı hareketi içindeki siyasal çatışma yanlısı eğilimlere karşı çıkmakla birlikte, Papa ve Kilisedeki müttefikleri, kentsel popülist Katoliklik ile PZPR arasındaki ideolojik bir çatışmadan yararlanmaya çalışıyorlardı. Bu işçi sınıfı içinde Wyszynski'nin ekonomizm ve gelenekçi dindarlık karışımından daha dinamik ve kavgacı bir akım yaratmaya yönelikti. Kilise hiyerarşisi içinde Papaya yakın düşünenler sayıca epey azdı, —bunlar arasında Krakow başpiskoposu Macharski ve enerjik filozof Abbot Tischner vardı. Desteği daha çok KIKS, Znak grubu ve haftalık katolik dergi Tygodnik Powszechny'deki katolik liberal entelejansiyadan geliyordu.

Ancak bu güçler siyasal bakımdan tabi bir rol oynamakla birlikte, entellektüel etkileri önemliydi. Siyasal rekabete ve taktik nüans farklılıklarına rağmen, amaçları KOR içindeki Kuron-Michnik kanadınınkilere benziyordu: DE FACTO siyasal çoğulculuk ve PZPR'nin rolünün ve gücünün büyük ölçüde aazltılması. Parti ordunun, polisin, dış politikanın v.b. denetimini sürdürecek ama işletmelerin kendini yönetimi artı ekonomide piyasanın etkinlik kazanması yoluyla iktisadi düzenleme PZPR aygıtının denetiminden uzaklaştırılacaktı. Yargıda bağımsız hale gelecek, sansür kalkmayacak ama sınırlandırılacak ve basın-yayın araçlarında gerçek bir çoğulculuk gerçekleşecekti. Öz yönetim ve piyasalaşma sonucu işçilerin maddi durumu istikrar kazanacaktı. Dayanışma sadece bir sendika olmayacak, daha geniş bir 'toplumsal hareket' olacaktı. İktidarı amaçlamayacak ama DE FACTO PZPR hükümetlerinin işbirliği yapacağı birinci derecede vazgeçilmez bir siyasal unsur olacaktı. Papanın yakın işbirlikçilerinden Agnostik Kuron'a kadar geniş bir fikir yelpazesini birleştiren ve 'Yeni Evrimcilik' veya 'kendini sınırlayan devrim' denen akımın programı bu idi.

Kilise içindeki üçüncü fikir çizgisi ENDECJA akımı, Yahudi aleyhtarı ve oldukça otoriter karakterde tepkici bir katolik anti-komünist milliyetçilik idi. Savaş öncesi dönemde kilise içindeki en güçlü akım buydu. Piskoposluk çerçevesinde siyasal bir çizgi hüviyeti 1950'lerde büyük ölçüde ortadan kaldırıldı. O zamanki siyasal dönüşümün iyi bir örneği Gdansk piskoposu Kaczmarek'tir. Ama rahiplerin ve halkın bir kısmı devlet bürokrasisi içindeki bazı unsurlarla birlikte, 1970'lerin sonunda hâlâ bu akımın etkisindeydi. ROPCİO'dan Andrzej, KPN lideri Leszek Moczulski ve diğer benzeri gruplar komünistleri tasfiye etmek ve 'gerçek Polonya etnik ruhu'nu ortaya koyacak yeni bir otoriter rejimi kurmak düşüncesiyle avunuyorlardı. Bin yıllık katoliklik ile güçlü bir biçimde özdeşleşmiş olarak geçmişi yeniden canlandırmak istiyorlardı. Kriz boyunca gölgede kalarak, yarı gizli bir varlık göstererek büyük ölçüde Dayanışmanın kenarında köşesinde faaliyet sürdürdüler. Siyasal tavırları taktik açıdan aşırı itidalli davranarak ve Dayanışmanın toplumsal militanlığına karşı durmak, amaçları etkili kurumlara sızmak ve kadrolarını örgütlemekti. Birlik ve önderlikten yoksundular. Ama 1981 son-

baharı sonlarında işçi sınıfının içine düştüğü yenilgi ve moral bozukluğu ortamında, bu gruplardan biri, KPN, bazı şehirlerdeki işçiler arasında az da olsa küçümsenmeyecek oranda taraftar bulmaya başladı.

IV. DAYANIŞMANIN CANLANMA MÜCADELESİ

Birinci Aşama: Partinin Başarısız Bir Saldırısı ve Sonuçları

1980 sonbaharının önemli siyasal olayları Dayanışmanın sınıf birliğini vurgulayan bir yapıyla sınıf çapında bir örgüt olarak ortaya çıkması ve parti-devlet yetkililerinin Dayanışmanın PZPR'ye siyasal açıdan bağımlı kılınması konusunda toplumsal kutuplaşmayı arttırma çabalarında başarısızlığa uğramalarıydı. Bu hareketin tüzük ve yönetmeliklerinin partinin öncü rolünü onaylayıp onaylamaması konusunda bir çatışmaya dönüştü. Yetkililer bunu Dayanışmanın yasallığının kabulü için bir şart haline getirmeye çalıştılar. Bunu yaparken PZPR ve CPSU önderlikleri arasındaki bir anlaşmayı yansıttıkları belliydi. Dayanışmanın bölgesel örgütleri ezici çoğunlukla bu öneriyi reddederek, sendikanın özerkliğini yokedecekmiş gibi gözüken bir talebi kabul etmektense sınırsız genel grev çağrısını yükselttiler. Dayanışma önderliği Gdansk anlaşmalarının partinin toplumdaki öncü rolünü kabul eden kısmını, tüzüğe koyma önerisi ile bir uzlaşma önerdi, ancak bu başlangıçta yetkililer tarafından reddedildi. Ancak Kania'nın 30 Ekimde Moskova'ya gitmesi ve Dayanışmanın grev tehdidini gerçekleştirebileceğinin anlaşılıp Sovyet politbürosunun Dayanışmanın uzlaşma önerisini onaylamasından sonradır ki kriz atlatıldı. Dayanışma 10 Kasımda, kuruluşundan yaklaşık iki ay sonra yasallaştı.

İç uzlaşma hızla bir dış kriz yarattı, Çekoslovak ve Doğu Alman hükümetleriyle Sovyet elitinin güçlü bir kısmı uzlaşmayı PZPR'nin teslimiyeti olarak yorumlayarak askerî müdahale gereğini dile getirdiler. Bu müdahale kampanyası Polonya devlet aygıtının, Dayanışmanın süratli bir operasyonla ortadan kaldırılmasından yana olan bazı kesimlerince de kışkırtıldı. Sovyet önderliği içinde ise Avrupadaki Sovyet kuvvetlerinin askerî komutanları ve siyasi şefleri Doğu Almanya'daki Sovyet kuvvetleri ile bağlantıların kopmasına ilişkin endişeler ileri sürerek bu kampanyayı kuvvetle destekler görünüyorlardı. Warşova paktı kuvvetleri Kasım sonlarında Polonya sınırı yakınlarında manevraya başladılar. Ancak Sovyet politbürosundaki çoğunluk söylentilere göre müdahaleyi reddederek Poolnya'daki durumu denetlemenin alternatif yollarını bulmak üzere Aralık başında bir Warşova paktı zirvesi çağrısında bulundu. (Ardından, 2 Aralık ve 16 Ocak arasında Sovyet komutanları arasında yapılan geniş bir operasyonla Sovyet kara kuvvetlerinin komutanları ve siyasi şefleri ile Doğu Almanya, Belorusya, Baltık devletleri ve Çekoslovak-

ya'daki Sovyet kuvvetlerinin komutanları ve siyasi şeflerinin yerleri değiştirildi[20].

Sonbahar olayları boyunca, Dayanışma önderliği, hareketi sendikal çerçevede tutmak için çaba gösterdi. Walesa Dayanışmanın siyasal sorunlarla ilgilenmediğini ve sendikal sorunlarda bile militan bir Batı Avrupa sendikal hareketi gibi davranamayacağını defalarca belirtti. Walesa'nın o zamanki en etkili danışmanı katolik liberal Mazowiecki, onun da belirttiği gibi harekete 'bir sendikacı ideoloji yaratmak' için uğraşıyordu. Kasım sonlarında Warşova'daki Narozniak olayında, büyük fabrikalardaki işçiler siyasi polisin faliyetlerine karşı genel grev tehdidinde bulununca, Kuron ve Walesa ağırlıklarını koyarak müdahale ettiler ve sonunda başararak böyle bir eylemde bulunulmasına mani oldular.

Bu yönelim piskoposluk tarafından kuvvetle savunularak, PZPR' nin ulusal birlik çağrısı desteklendi. Ve Aralık ayında halk, hem de alışılmamış ifadelerle KOR ve KPN gibi 'sorumsuz aşırıları' reddetmeye ve Polonya'nın mevcut devlet yapısını desteklemeye çağırıldı. Yılbaşında korporatist bir ulusal Konsensus diyebileceğimiz bir durum güçlü bir biçimde oluştu. Dayanışma önderliği 15 Ocağa kadar bütün grevlerin ertelenmesi çağrısında başarılı oldu. 1970'de ölenler için yapılan anma törenleri olağanüstü bir ulusal birlik ve Dayanışma ile hükümet arasında, piskoposluğun nezaret ettiği bir uzlaşma gösterisine dönüştü.

İkinci Aşama: Partinin İkinci Saldırısı

Yılbaşı Konsensusu Ocak başında hızla dağıldı. Hükümetin tutumunda, Moskova zirvesinden sonra Gdansk anlaşmalarının birçoğu 1 Ocaktan itibaren yürürlüğe girmesi gereken belirli maddelerinin uygulanması için yapılan çeşitli görüşmelerde belirgin bir katılaşma görüldü. Bu katılaşma farklı nedenlerden dolayı kritik olan iki meselede özellikle kendini gösterdi: Cumartesi günlerinin tatil olması ve Kırsal Dayanışmanın yasallaşması. Kırsal Dayanışmanın yasallaşması konusunda, hükümet ve Dayanışma arasında anlaşmaya varılmış yeni bir sendika yasası böyle bir köylü sendikası hakkını zaten olanaklı kılmıştı. Ancak bu hükümet tarafından, muhtemelen Sovyet itirazları nedeniyle yürürlüğe konmadı. Dayanışma önderliği Cumartesi tatili konusunda, iktisadi kriz nedeniyle Gdansk Anlaşmalarından geri adım atmaya ve ayda üç Cumartesiyi kabule hazırdı. Ancak PZPR önderliği sadece iki Cumartesi tatili üzerinde israr etti. Bu Gierek'in haftada beş iş günü konusundaki sözlerini unutmayan ve Çek ve Doğu Alman işçilerinin zaten böyle bir hakka sahibolduğunu gören Poolnyalı işçiler arasında uzun süredir devam eden

(20) Bknz., R.D. Anderson 'Soviet Decision-Making in Poland', PROBLEMS OF COMMUNICATION, (March-April 1982).

bir şikâyet konusuydu. Ağustos anlaşmalarında haftada beş iş günü konusunda bağlayıcı söz verilmiş olması meseleyi daha da duyarlı hale getiriyordu. Bir güç denemesi kaçınılmazdı, ve bu Olszowski tarafından, ikinci defa olarak PZPR'nin Dayanışmaya üstünlüğü konusu haline getirildi. Piskoposluk ve Walesa hükümetin Cumartesi tatilleri konusundaki teklifini kabul etmenin yollarını bulmaya çalıştılar, ve 1981'in ilk dört ayı boyunca Kardinal Wyszynski Dayanışma önderliğinin çabalarını tek bir konuda yoğunlaştırmasını sağlamaya çalıştı: Kırsal Dayanışmanın Yasallaşması.

Ama bu baskı başarılı olamadı. Dayanışma iki kez grev yaptı, ve 24 Ocakta büyük tesislerdeki işçilerin % 75 ve % 95 arasındaki kısmını (resmî haber ajansı PAP'a göre) çekince, hükümet aşağı yukarı Dayanışmanın orijinal önerileri doğrultusunda bir uzlaşmaya yanaştı. Polonya'ya komşu hükümetlerin nazarında PZPR önderliği bir kez daha otoritesini kullanmakta başarısız kalmıştı.

O sırada Dayanışma içinde ciddi gerilimler ortaya çıkmaya başlamıştı. Gdansk danışmanı Bogdan Borusewicz Aralıkta resmi bir gazete ile yaptığı görüşmede gerilim kaynaklarından birine işaret ediyordu: 'Şu anda insanlar bizlerden yapabileceğimizden fazlasını istiyor. Normal olarak toplum parti üzerinde odaklaşır. Ama Polonya'da bugünlerde toplum serbest sendikalar etrafında toplanıyor. Bu kötü birşeydir. Dolayısıyla siyasal bir program formüle etmeye artan gerek vardır. Eğer parti başı çeker ve halkın toplumsal bekleyişlerini bizim omuzlarımızdan kaldırırsa iyi olur. Ama şimdi bunu yapacak mıdır? Halkın gözünde yeni sendikalar herşeyi yapmalıdır: sendikaların rolünü oynamalıdır, ülke idaresine katılmalıdır, siyasal bir parti olmalıdır ve milis gibi davranmalıdır, yani ayyaşları ve hırsızları gözaltına almalıdır, ahlâk dersi vermelidir ve bu bizim için büyük bir sorundur...'[21]

Dayanışmanın ortaya çıkışı ilk defa olarak milyonlarca insanı açık siyasal yaşamın içine atmıştı ve bu yeni uyanan kitlelerin bilincine yön vermek, o sırada salt sendikacı bir tavır almış olan Dayanışma önderliği için son derece güçtü. Bir tarafta bu bilinç çok sayıda şikâyetler biçiminde ifade ediliyor, tek tek bölgelerde binlerce talep ortaya atılıyordu. Öte tarafta, bunlar çeşitli soyut değerlere fundamentalist diyebileceğimiz bir tarzda bağlanarak ifade ediliyordu: özgürlük, ulus, demokrasi, eşitlik, birlik v.b. Kuron bu tip bir bilincin sonuçlarını şöyle tanımlıyordu: 'Dayanışma ile Hükümet arasında herhangi bir konuda ihtilâf çıktığında, konunun ne olduğuna bakılmaksızın her zaman büyük destek alıyoruz. Öte yandan, herhangi bir anlaşma, sendikanın lehine de olsa, tatminsizliğe yol açıyor, ya da —daha uygun bir kelime kulanmak gerekirse— halk arasında hayal kırıklığına neden oluyor.'[22] Halktaki bu bilinç sol-

(21) LABOUR FOCUS, IV, 4-6, s. 15.
(22) SPIEGEL, görüşme (15.12.80)

daki bazı kimseler tarafından yanlış olarak devrimci bilinç olarak görüldü[23]. Bu gerçeğin yüzeysel bir görünüşüydü, şöyle ki bu kitlelerin özlemi bütün sorunlarına hızlı ve toptan bir çözüm bulmaktı. Ama daha derin anlamda devrimci bir siyasal bilinç olmaktan çok uzaktı. Kollektif eylemde kendi güçlerine güveni ifade etmediği gibi, bir iktidar isteği veya kitlesel amaçlar etrafında herhangi bir programatik birlik ifade etmekten de uzaktı. Gerçekten halktaki bu ruh haleti oldukça değişken ve geçiciydi. Lech Walesa'nın neredeyse sihirli güçlerini coşkulu bir güvenle desteklemekle, herhangi bir değişiklik umudunu kaybederek, siyasal alanda kollektif bir eylemin reddi arasında hızla gidip gelebiliyordu.

Öte yandan büyük sınai tesislerde ve becerili işçiler arasında hem belli toplumsal çıkarları savunmak ve belli amaçlara varmak için mücadele şeklinde tezahür eden daha pragmatik bir siyaset anlayışı, hem de kollektif güçlerine kuvvetli bir inanç vardı. Bu işçiler 1981'in ilk aylarında gerekli reformları gerçekleştirebilmek için siyasal sendikalizm diyebileceğimiz bir tavır geliştirmişlerdi. Reformların bekleyerek ve hükümetin iyi niyetine güvenerek sağlanabileceğine inanmadıkları gibi, hükümetin bu işi aşağıdan gelen baskılar karşısında yapacağını düşünüyorlardı. Gerekli reformlara gelince, bu sefer büyük ölçüde Gdansk anlaşmalarının uygulanması ile sınırlı, tabii işçilerin yorumladığı biçimiyle. Bu da herşeyden önce Dayanışmaya faaliyet serbestliğini, hareketin sesinin kitle iletişim araçlarında etkin olarak duyurulmasını, ve hükümet tarafının Dayanışma ile işbirliğine ve işçilerin fikirlerine saygı göstermeye açıkça hazır olmasını içeriyordu. Nihayet, en önemlisi, iktisadi krizin boyutlarının ve istikrara olan ihtiyacın giderek farkına varılıyordu, ama herhangi bir istikrar programının işçilerin sosyal ve siyasal çıkarlarının korunabilmesi, işçilerin güvendikleri önderler tarafından denetlenmesi konusunda da ısrar ediliyordu. Ama bunun nasıl yapılacağı henüz açık değildi.

Bu koşullarda hareketin ana merkezleri Cumartesi tatili meselesi ile uğraşırken, Ocak ve Şubat boyunca çeşitli meseleler üzerinde çok sayıda yerel mücadele patlak verdi. Dayanışmanın ulusal önderliği bir anlaşmazlıktan ötekine koştururken, hareketi tamamen sendikal amaçlarda tutmaya çalışıyorlardı. Siyasal reform programının açıklanmasını hükümete bırakmışlardı, böyle ılımlı davranmakla hükümetteki reform yanlısı unsurların durumunu sağlamlaştırmayı umuyorlardı. Onların modeli siyasal sendikalcılık değil, korporatist sendikacılık olarak tanımlanabilir. Dayanışma PZPR'den tamamen bağımsız kalmalı ama 'ulusal çıkar' için hükümetle bir toplumsal anlaşma yapabilirdi.

Bu farklı düşünceler Dayanışma içinde gerilimler üretmeye baş-

(23) Bknz., Colin Barker ve Kara Weber, SOLIDARNOSC FROM GDANSK TO MILITARY REPRESSION, IS yayınları, Londra 1982.

lamıştı. Daha az sanayileşmiş bölgelerdeki yerel önderlikler birçok konuda kitlelerinden gelen yoğun baskı altında yerel mücadelelere itiliyorlardı. Dayanışmanın ana merkezlerinde ise gerilimler ulusal önderliğin militanlık ve gayret eksikliği olarak görülen şeye kızgınlık biçiminde dışarı kanalize ediliyordu. Ulusal önderliğin kendi içinde ise militan sendikacılık ile Walesa ve danışmanlarının kilisenin perspektifi ile de uyumlu daha korporatist yaklaşımı arasında bir görüş ayrılığı belirginleşiyordu. Walesa'da ise kendisinde varsayılan güçlerden halkın artan güvenine dayanarak mevcut komiteleri aşma, neredeyse kişiliğini yüceltme eğilimi vardı, bu özellikle hareketin ana sanayi kaleleri dışında belirgindi.

Üçüncü Aşama: Bydogzcz Krizi

Ocak ve Şubatın ilk yarısındaki kargaşayı Genelkurmay Başkanı General Jaruzelski'nin 10 Şubatta ani ve beklenmedik bir biçimde başbakanlığa atanması izledi. Walesa atamayı iyi karşılarken. Jaruzelski çözüm bekleyen anlaşmazlıkları halletmek için harekete geçince SBKP'nin 26. kongresi Moskova'da toplanırken, Polonya'ya sükûnet hakim oldu.

Jaruzelski'nin atanması hem Sovyet önderliğinin krizi çözme yöntemi olarak müdahaleyi reddedişinin, hem de PZPR önderliğinin iki konuda (tüzükler ve Cumartesi tatili meselelerinde) siyasal kutuplaşma yoluyla Dayanışma'ya üstünlük sağlamada başarısız kalmasının bir sonucu olarak görülmelidr. Moskova zirvesinden sonra, Varşova Paktı dikkatini Polonya'nın iç güvenlik kuvvetlerine çevirdı. Paktın başkomutanı Mareşal Kulikov 'Polonya silâhlı kuvvetlerının sadakatını temin etme göreviyle' 14 Ocakta Varşova'ya geldi[24]. Bu tarihten itibaren Dayanışma'yı gerektiğinde etkisiz kılmak ve parçalamak üzere ciddi hazırlıklara girişildi. General Jaruzelski'nin başbakanlığa atanması bu tür planların PZPR'nin sivil aygıtı çerçevesinin ötesine geçebilmesini ve Merkez Komite bağlantıları yerine Varşova Paktının askerî iletişim hatlarının kullanılmasını mümkün kıldı.

İkincisi, Jaruzelski'nin atanması ve sonra diğer askerî personelin öteki hükümet makamlarına getirilmesi PZPR önderliğinin siyasal ataklarının baaşrısızlığına yol açan siyasal sürecin reel döngüsünün kırılmasına yardımcı olmak için planlanmıştı. Bu döngü hiçbir suretle hükümetin grevler sonucu ortaya çıkan iktisadi kayıpların ya da grevlerin isyana dönüşmesi tehdidinin baskısıyla geri çekilmesini içermiyordu. PZPR'nin taban örgütlerinin tüzükler ve Cumartesi tatili meselelerinde Dayanışma tarafına kayması ve neti-

(24) Bknz., Leslie Collitt, THE FINANCIAL TIMES, 15..11983). Batılı bankerler için Jan Szoubek'in editörlüğünü yaptığı THE ECONOMIC BULLETIN EAST-WEST Moskova'daki kaynakların Polonya'da askerî darbe hazırlıklarından söz ettiklerini ilkbaharda rapor etti.

cede PZPR merkez komitesi üzerinde katlanılamaz siyasal baskıların kurulmasını içeriyordu. Bu tür sivil siyasal baskılar altında bulunmayan ve ordunun toplumsal bakımdan en tutucu kanadı olan subayların bir hesaplaşmada taraf değiştirmeyecekleri umulabilirdi.

Jaruzelski'nin atanmasındaki büyük ironi halkın gözünde kitlelerin isteklerine PZPR'nin sivil aygıtından daha duyarlı görülmesiydı. Jaruzelski 'siyasal yönü olmayan', yurtsever ve güçlü bir askerî önder, PZPR hiziplerinin kısır iç çatışmalarının üzerinde biri olarak görüldü. Moczar'ın oynamak istediği rolü üstlenen Jaruzelski için resmî basın geleneksel Polonya askerî milliyetçiliği havası yaratmaktan kaçınmadığı gibi, bir Pilsudski imajı uyandıracak (hatta işyerlerine savaş öncesi diktatörünün adını verecek) kadar ileri gitti. Jaruzelski, Marxist terminolojiyi kullanmaktan kaçınarak kendisini ulusal refah, ulusal birlik ve ulusal bağımsızlığın sembolü olarak sundu. Böylece tam da kitlelerin daha önce sözünü ettiğimiz fundamentalist ve ancak kısmen siyasi sayılabilecek değerlerine hitap etmiş oldu. Yardımcılığına reformist bir gazeteci olan Mieczyslaw Rakowski'yi getirdi. Rakowski'nin PZPR ile ilgisi ve orada bir tabanı yoktu. Jaruzelski'nin tam zıddı bir siyasal stili olan Rakowski için siyaset, uzlaşma ve reform amacıyla, sınırsız bir esneklikle tepede manevralara girişmek, diğer bir değişle salt taktik ve ulvi bir amaç için reelpolitik demekti.

Ancak bu hükümet değişiklikleri ile birlikte gündeme gelen Bydgozscz krizi siyasal gelişmelerin belirleyicisi olarak parti aygıtının yerini siyasi polisin aldığını gösteren dramatik bir provokasyondu. Yalnız bundan önce SBKP kongresinin bitiminde 4 Martta Moskova'da Polonya ve Sovyet parti liderleri arasında önemli bir toplantı yapıldı. O zamana kadarki Sovyet tutumu Polonya'nın, sorunlara ve anti-sosyalist güçlere rağmen ulusal bir yenilenmeye doğru gittiği ve PZPR'nin bunu başaracak kaynaklara sahip olduğu idi. Ama şimdi resmî bildiri Sovyet liderlerinin, PZPR'nin 'OLAYLARIN GİDİŞATINI TERSİNE ÇEVİRECEK ve Polonya ulusunun sosyalist kazanımları üzerindeki tehlikesini bertaraf edecek güce ve fırsata' sahip olduğuna ikna olduklarını söylüyordu. Bu yeni bir yorumdu.

Sonra, 19 Martta, Kania'nın Budapeşte'yi ziyaret ettiği ve Varşova Paktı geniş çaplı manevralara başladığı sırada, sıkıyönetim ilan edilene kadar ülkeyi en vahim siyasal krizin içine atan olay oldu: Dayanışma liderleri Bydogszcz'de dövüldüler. Bu olayın ayrıntıları burada tekrarı gerektirmeyecek kadar iyi bilinmektedir. Krize olayın kendisi kadar, hükümetin saldırıyı kınamayı ve sebeplerini açıklamayı reddetmesinin yol açtığını vurgulamak önemlidir. Dayanışma üyeleri olayı, hareketin varlığına bir meydan okuma olarak gördüler. Büyük kitlelerin gözünde bu olay Dayanışmanın, değişimi sağlayacak bir güç olarak güvenilirliği açısından bir sınavdı. Olay

aynı zamanda Dayanışma önderliğinin mevcut siyasal yaklaşımlarının yetersizliğini iyice açığa çıkardı.

Önderlik beş sınırlı, kısmi talep üzerinde çabucak anlaşmaya vardı: saldırıdan sorumlu olanların cezalandırılması, Kırsal Dayanışmanın yasallaştırılması, sendika üyelerinin güvenliği ve sendikanın kendisine sataşan basın organlarına cevap hakkı, grevcilere tam gün üzerinden ödeme, ve 1976 ile 1980 arasında siyasal gerekçelerle tutuklananlara karşı öne sürülen tüm suçlamaların kaldırılması. Aynı zamanda, KKP (Ulusal Koordinasyon Komisyonu) bu taleplerle ilgili EYLEM BİÇİMİ üzerinde tam bir kargaşaya düştü. Önce çoğunluk derhal ve sınırsız bir genel grev istedi, ancak Walesa ve katolik danışmanları hareketi bölmek, tehdidiyle önce hemen görüşmelere başlanması, sonra 27 Mart Cuma günü dört saatlik uyarı grevi, sonra da 30 Mart Salı'dan itibaren sınırsız genel grev önerilerini kabul ettirdiler.

Öne sürülen son derece sınırlı talepler açısından sınırsız bir genel grev, nesnel olarak iktidar sorununu ortaya koyacağı için fazla anlamlı değildi. Walesa'nın mantığı buydu. Öte yandan, Dayanışmanın bölgelerdeki eylemcileri ve Walesa'nın KKP'deki muhalifleri durumu 1980 Ağustosundaki gibi temel bir yapısal değişikliğe uygun görmekte haklıydılar. Ama bu isteklerini sadece mücadelenin biçimleri ve zamanlaması bakımından ifade edebildiler, uygun bir yapısal siyasal hedefe bağlayamadılar. Ağustostaki bağımsız sendikalar talebi gibi, kısmi ve acil sorunlarla mücadelenin bütünlüğü arasında köprü kuracak bir talepleri yoktu. Ve böyle bir amacın eksikliğinin sebebi kendilerini kapsamlı programatik amacı olmayan ve olmaması gereekn bir sendika olarak tanımlamalarıydı[25].

Bu tür işçi sınıfının çıkarlarına uygun olumlu bir programatik perspektif olmayınca, Dayanışma önderliği Katolik Kilisesinin önceliklerini benimseme konusunda kuvvetli bir baskı altında kaldı. Kilise daha ileri bir yapısal siyasi reform için doğrudan hesaplaşmaya şiddetle karşıydı. Papa 28 Martta 'Polonya'dan ona ulaşan seslerin çalışan insanların grev değil, çalışmak istediklerini vurguladığını' söyleyen bir mesaj gönderdi. Wyszynski, Walesa ve Jaruzelski ara-

---

(25) Durumun Ağustosla farklılığı çok önemlidir. İlkinde işçiler sınırlı tek tek amaçlar ya da bürokrasinin genel olarak devrilmesi için değil, bağımsız bir sendikanın kurulması gibi esaslı bir ARA SİYASAL AMAÇ için mücadele etmişlerdi. Bu çalışan insanların büyük çoğunluğu tarafından makul ve gerekli görülen bir talepti, eğer kazanılırsa sınıfın bilinci ve örgütlenmesi bakımından önemli pratik ilerleme sağlayacaktı. Bydogszcz krizi sırasında bu tür ara ya da geçişsel bir siyasal amaç eksikti. Ağustosa kıyasla daha büyük bir ulusal kitle seferberliğine ve PZPR'nin kentlerdeki temelinin kitle hareketine çarpıcı kayışına rağmen, Dayanışma önderliği halkın Dayanışma'yı maliyeti ne olursa olsun SAVUNMA isteğini (devlet iktidarını ele geçirme isteğinden farklı bir şey) kitlenin gücünde ve örgütlenmesinde bir ilerlemeye dönüştüremeyerek stratejik bir çıkmaza girdi.

sında aracılık ederek ve Jaruzelski ile barışçı bir çözüm yolu konusunda anlaşarak önem kazandı. Walesa sonradan Dayanışma önderliğindeki krizi şu şekilde açıkladı: 'Gerçekten parçalanma tehlikesi içindeydik, özellikle Kiliseden kopma tehlikesi vardı. Böyle zamanlarda geri dönersiniz... Ama bunların hepsi gelecek nesillerin aydınlığa kavuşturacağı sahne arkası pazarlıklardır.'[26] Kilisenin esas amacı krizi Kırsal Dayanışmaya yasallık kazandırmak için kullanmaktı, ve gerçekten de krizin tek anlamlı sonucu bu oldu.

Bu arada, kriz kitle tabanının Dayanışmanın arkasında görkemli bir birlik ve disiplin gösterisine olanak sağladı. Burada en önemli siyasal öge PZPR'nin temel örgütlerinin büyük kayışı oldu. Politbüro PZPR'nin Cuma uyarı grevine katılmasını yasakladı. Fabrika PZPR örgütleri grev komitelerinin disiplini altına girerek, yasağı büyük ölçüde deldiler. (Daha sonra politbüro üyesi olan Zofia Grzyb buna katılan fabrika parti liderlerinden biri idi). Hafta sonundaki Merkez Komite toplantısı tabandan gelen ağır baskılara maruz kaldı. Bölgelerinde toplantı halinde olan PZPR delegeleri, Merkez Komitesi toplantısındaki gelişmeleri sürekli izleyerek, Merkez Komitesini, aldıkları kararla telgraf bombardımanına tuttular. Salı günü yapılacak genel grevin başlamasından sadece birkaç saat önce Gwiazda TV'ye çıkarak hükümetin genel bir takım vaatlerinden ibaret anlaşma metnini okudu. Ayrıca Bydgoszcz'de 'toplumsal ihtilâfların siyasal araçlarla çözülmesi ilkesinin' ihlâl edildiği teslim ediliyordu.

Genelde çalışanlar arasında önce gerilimin sona erdiği kanısı ile bir rahatlama görüldü, ne var ki büyük tesislerdeki Dayanışma eylemcileri anlaşmayı yetersiz buldukları için kızgındılar. Hareket uzun dönemde bir daha savunmasının arkasında halkın ezici çoğunluğunu bulamadı. Kitleler iktisadi kriz ağırlığını daha da arttırdıkça ve Dayanışma da sorunlarının halli için yeterince kuvvetli görünmediğinden başka yönlere sürüklendi. Bir kısmı nasıl olursa olsun kuvvetli bir hükümet istemeye başladı, bir kısmı kendi kendilerine Dayanışma önderliğinin denetimi dışında korsan eylemlere giriştiler. Hareketin eylemcileri ise bunalıma salt sendikal amaçların ötesine geçen daha radikal siyasal çözümler aramaya başladılar. O sırada Nisan ve Haziran arasında PZPR kongresi yaklaşırken Dayanışma önderliği aşağıdan gelen baskıları önlemeye çalışıyor ve Dayanışmanın iç işleriyle —bölgesel seçimler, kendi kongresinin hazırlıkları ve programa ilişkin tartışmalar— uğraşıyordu. Siyasal çekişmenin odağı PZPR'nin kendi içindeki mücadeleye kaymıştı.

Dördüncü Aşama: Parti Reform Hareketinin Yükselişi ve Çöküşü

Dayanışma deneyiminin baştan sona en önemli yönlerinden biri sendika önderliğinin PZPR içinde bir kitle hareketini ortak bir reform

(26) Bknz., THE BOOK OF LECH WALESA, Harmondsworth 1982, s. 192-93.

programı temelinde teşvik etmekten kaçınmasıydı. 1979'da Kuron böyle bir yönelim için çaba göstererek, aşağıdan bir toplumsal baskı hareketinin 'parti içinde toplumun taleplerine en çok yer veren grubun toplumsal temeli haline geleceği' savını öne sürdü. Şöyle devam etti: 'Bu tip faaliyetin parti hiziplerinin oyununa katılmak olup olmadığı sorunu yeni değildir. Ama naivdir... Ülkemizde partinin yönetici çevreleri içinde klik faaliyeti konusu haline gelmeyecek herhangi bir kamu faaliyeti yoktur. Bu mücadelelerin amacı tam da kamu yaşamıdır...'[27] Ve Polonya gibi bir toplumda siyasal kararların alındığı temel alanın parti olduğunu vurguladı. Küçük muhalefet gruplarının parti hiziplerinin oyuncağı haline gelme tehlikesi 1980 Ağustosundan önce vardıysa bile, Dayanışma gibi muazzam bir toplumsal hareket için böyle bir olasılık çok düşüktü daha. Ancak bu yönelim, Kuron'un kendisi tarafından da reddedilerek, Michnik'in ifadesiyle 'Yeni Evrimcilik' diye tanımlanan ve ilişkileri PZPR ile değil, hükümetle sürdürmeyi benimseyen ve PZPR ile olan ilişkileri Dayanışma ve PZPR yönetici organları arasındaki dış ilişkiler ile kısıtlayan bir yaklaşım hâkim oldu. PZPR'deki Dayanışma üyelerinin partiyi terk etmesi teşvik edilmiyordu. Bu yaklaşımı destekleyen bir sürü argüman ileri sürülmekteydi: İşçiler arasında PZPR aygıtının üzerlerinde tekrar egemenlik kuracağı korkusu vardı. Kilise, Dayanışma içinde parti ideolojisinin etkisini en aza indirme isteğindeydi. Dayanışmanın yeterince güçlü olduğuna ve hükümet yetkililerinin gerekli reformları yukarıdan tedrici olarak gerçekleştirmeye yetecek kadar reform yanlısı olduklarına inanılıyordu. Dayanışma aydınları ve danışmanlarının paylaştıkları bir sosyo-ekonomik reform programı (işletme özyönetimi ile birlikte) serbest piyasa ekonomisine geçişin, devlet bürokrasisinin işletme yönetimine kurumsal olarak bağlı olmayan kesimleriyle ittifak halinde ekonomiyi parti aygıtının denetimi dışına çıkaracağını öngörüyordu. Nihayet, PZPR'deki bir yapısal değişikliğin işgale yol açacağını Çekoslovakya'nın gösterdiği ileri sürülüyordu.

Tüm bunlara karşın Dayanışmanın ilk dokuz ayı boyunca, PZPR ve Dayanışma safları arasında bir ayrışma sağlanamadı. 1980 Mayıs ayları arasında partiden fiilen istifa eden işçi sayısı oldukça azdı: PZPR'deki 1,400,000 işçiden sadece 180,000'i istifa etti (aynı dönemde diğer gruplardan 126,000 kişi istifa etti). PZPR'den gerçek kitlesel kopuş Hazirandaki parti kongresinden sonra oldu. (Resmî rakamlara göre kongreden Aralığa kadar partinin kaybettiği üye sayısı 500,000' di). Bydgoszcz'den sonra PZPR tabanı ve Dayanışma mensupları arasında devam eden bu bağlar, Merkez Komitesinin en sonunda 9. olağanüstü kongrenin Haziranda yapılacağını açıklamasında ani ve

(27) Bknz., Kuron'un 'The Situation in the Country and the Programme of the Opposition', LABOUR FOCUS, III, 3 (Temmuz-Ağustos 1979). Kuron'un tezi Michnik ve Lipski'nin polemiksel bir cevabına yol açtı.

çarpıcı bir biçimde açığa çıktı. Rakowski partinin teorik organında Nisan ayında bunu şöyle açıklıyordu: 'Eylülden beri ilk defa olarak ana parti örgütleriyle Dayanışma birlikte bir kitle bloku yarattılar.' Dayanışma önderliğinin kendisi de çok şaşırmıştı. Kuron Mayıs başında şöyle dedi: 'Bütün bu kendini sınırlama programı çöktü, çünkü parti içinde bir devrim başladı... Bu devrim partiye ulaştı ve şimdi parti içinde gelişiyor. Ve bu durumda ne yapılması gerektiğini henüz bilmiyorum.'[28]

Aslında PZPR içindeki reform hareketi SALT yatay bir bakış ile tabanın zirveye karşı ayaklanması olarak görülmemelidir. Partinin her düzeyinde yapısal siyasal reform ve Dayanışma ile stratejik işbirliğine ilgi duyan tek tek önderler bulunmakla birlikte, tabanda, özellikle kırsal yörelerde ve kasaba topluluklarında, ayrıca ordu ve güvenlik polisi gibi kurumlarda reformizm ile ilgisi olmayan önemli unsurlar vardı. Ama reform hareketinin ana BİÇİMİ 1980 sonbaharında Torun'da başlayan 'Yatay Yapılar' denen hareketti. Bu hareket parti birimlerinin demokratik merkeziyetçiliği terkederek birbirleriyle, daha yüksek parti organlarının aracılığı olmaksızın yatay bağlar kurmalarıyla oluşmuştu. Hareketin programatik bir temeli yoktu: Bir parti biriminin harekete katılabilmesinin yegâne kriteri birinci sekreterini demokratik gizli oyla seçmesi idi. (Bu fikir Torun'daki Ağustos grevinin lideri Zbigniew Iwanow'dan çıkmıştı. O da modeli doğrudan doğruya MKS'den almış ve PZPR'nin iç politikasına uygulamıştı.)[29] Yatay hareketin hakim çizgisi PZPR içinde demokratikleşme —tüzük değişikliği için tabandan 11,000 öneri gönderilmişti— artı Dayanışma ile işbirliği idi. Hareketteki ikinci bir reform kaynağı parti entelejansiyası ve Lamentowicz gibi PZPR için Stalinist kavramlardan ayrılarak ismi ve formel kökeni ile uyumlu yeni teorik temeller, yeni ideolojik ilkeler arayan, Parti Toplumsal Bilimler yüksek kolejinin önde gelen isimleri idi. Bilindiği gibi Polonya Birleşik İşçi Partisi Polonya sosyalist ve komünist partilerinin 1940'ların sonlarında birleşmesi ile kurulmuştu. Bu tür fikirler bazı bölgesel parti örgütlerinde, özellikle Krakow'da epey yaygınlaştı. Üçüncü bir çizgiyi Tadeusz Fiszbbach ve Gdansk bölge örgütü temsil ediyordu. Bu çizginin sunduğu yeni bir programatik belge taslağına göre PZPR'nin temel politika önerilerinin halkın onayını kazanması için demokratikleşmesi gerekiyor, bu amaçla referandumun kullanılması öneriliyordu. Nihayet dördüncü bir akım olarak 'parti liberalleri'nin daha amorf çizgisinden sözedilebilir. Bu çizgi Moskova stili 'Leninist öncü parti'nin formel donanımını değiştirmeden çalış-

(28) INTERCONTINENTAL PRESS ile görüşme, 2 Mayısta yapılmış ve 1 Haziran 1981'de yayınlanmıştır.

(29) Hareketin kökeni üzerinde LABOUR FOCUS, IV, 4-6, s. 51'deki Iwanov ile yapılan görüşmeye bakınız.

ma biçimini dönüştürmenin yolunu arıyordu. Kabaca, Kania Barcikowski grubunun önderlik içindeki konumu bu idi.

Nisanda yaklaşık beşyüz bin PZPR üyesini temsil eden delegeler Torun'da 'yatay hareket'in ulusal konferansını topladılar ve iç demokratikleşmenin şampiyonluğunu yaparak iki aşamalı bir kongre çağrısında bulundular: birincisi yeni bir önderlik seçecek ve yeni tüzükleri kabul edecek, ikincisi ise yeni bir parti programını kabul edecekti. Politbüro çoğunluğunun bu harekete tepkisi isteklerini politbüronun koşulları doğrultusunda yerine getirmeye gayret etmekti. Buna göre titizlikle tanımlanmış demokratik değişiklikler yapılacak —herşeyden önce parti yöneticilerinin seçimi gizli oyla olacaktı— ama işçi sınıfıyla parti-devlet yetkilileri arasındaki yapısal ilişkiler konusunda yeni ideolojik ilkeler veya yeni programatik kavramlaştırmalar reddediliyordu. Bu sırada Kania grubu yatay hareketi DE FACTO tanıyarak grubun eylemiyle bürokrasi içindeki reform aleyhtarı unsurlar arasında denge kurmak amacıyla merkezci bir siyasal tutum geliştirmeye çalıştı.

Moskova Mektubu

Torun'dan bir hafta sonra Ağustostan beri Polonya'yı ziyaret eden, ilk üst düzey SBKP delegasyonu Mikhail Suslov başkanlığında Varşova'ya vardı. Tartışma parti içi gelişmeler üzerinde odaklaştı. Suslov'un Moskova'ya dönüşünde TASS, PZPR içinde 'Toplumun öncü gücü olarak Polonya komünistlerinin partisini felce uğratmaya çalışan' revizyonist bir tehdit olduğunu belirtti. Mayısta parti yöneticileri ve kongre delegeleri için yapılan fabrika ve bölge seçimlerinden reform taraftarları güçlü bir çoğunluk oluşturarak çıktılar. Buna karşı koymak üzere Kania'yı düşürmek için ciddi bir hazırlık yapıldı. 26 Mayısta Katowice Forumu denen organ politbüro çoğunluğunun 'burjuva liberalizmi'nin etkisi altında olduğunu söyleyen bir belge yayınladı. Buna PZPR içindeki bütün taraflar karşı çıktı, ama arkasından parti içindeki havayı değiştiren büyük bir siyasal bomba patladı. 5 Haziranda PZPR'ye Sovyet Merkez Komitesinden bir mektup geldi. Mektup 'Bir mevzi, arkasından bir başkası karşı devrime 'teslim edilmektedir' ve 'şimdiye kadar buna karşı koymak için hiçbir tedbir alınmamıştır...' diyerek parti önderliğine cepheden saldırıyordu. Yatay hareketi 'partiyi parçalamak için bir araç...' olarak nitelendiriyordu. Kania ve Jaruzelski'yi bir şey söyleyip başka birşey yapmakla suçluyor ve durum 'partiden, üyelerinden ve önderliğinden —evet önderliğinden— herşeyden önce devrimci bir irade talebetmektedir. Parti olayların gidişini tersine çevirebilir ve bulmalıdır' diyerek bitiyordu.

Mektubun etkisi hem Kania'nın ülkedeki itibarını yükseltmek, hem de partideki reform hareketini toptan bir geri çekilmeye sürüklemek oldu. Kania akımının içinde erimeye hazır olanlarla olmayan-

lar arasına bir ayrım çizgisi çekilerek ikinciler kongrede kesin bir biçimde marjinalize edildiler. Örneğin, Fiszbach kongrede merkez komiteye bile seçilemezken, Stefan Bratkowski gibi daha radikal reformcular eğer 5 Hazirandan önce delegelikleri kesinleşmemişse delege olarak bile seçilemediler. Kongrede PZPR'nin Ağustostan beri 'elde ettiği sonuçların kayda değer olmadığını' belirten Fiszbach, 'savunamayacağımız ve savunmamıza gerek olmayan konumları savunmak için fazla vakit harcadık' diyerek bu durumu eleştirdi. Şöyle devam etti: 'Sendikalara stratejik kararların alınmasına katılma hakkının verilmesi gerekir diye düşünüyorum... Kongremiz krizin üstesinden gelebilmek için siyasal bir program yapmalıdır... Ama kamunun güvenini yeniden kazanmak bir programla mümkün olmayacaktır... Program uygulanmalı ve doğruluğu kanıtlanmalıdır.'

Ama Kongreden böyle bir program çıkmadı ve tamamen Merkez Komitesi ve politbüro seçimleri mücadeleleriyle geçti. Personelde kapsamlı bir değişiklik yapıldı, ama yeni bir siyasi hat ortaya çıkmadı ve kritik bir önemi olan parti sekreteryası öncekinden bile daha anti-reformist biçimde oluşturuldu. Bratkowski delegelerin siyasi rengini 'magma' —muğlak olarak reform yanlısı, ama ideolojik ve siyasal bakımdan gelişmemiş— kelimesiyle özetledi. Kongre biter bitmez, devlet yetkilileri Dayanışmaya karşı yargı organlarını ekonomiyle ilgili bakanlıkları ve yeniden denetim altına alınan basını kullanarak görülmemiş bir saldırıya geçtiler. Askerler kilit görevlerdeki ağırlıklarını artırdılar, parti aygıtı giderek hiçe sayıldı ve Kania'nın hasta ve çalışamayacak durumda olduğu, depresyon geçirdiği söylendi.

Dayanışmaya gelince, partideki mücadelede, muazzam moral desteğini taraflardan hiçbirine vermeyerek bir kenara çekildi. Eğer kavgaya girseydi ne olurdu, bunu söylemek imkânsızdır. Bunu yapmasına mani olan şey artık Dayanışma önderliğinin açık bir siyasal tavrı reddetmesi değildi. Müdahale Marxizmin yörüngesindeki güçlere en azından ideolojik destek verilmesini içerecekti.

Beşinci Aşama: Dayanışma Siyasal Bir Çözüm Arıyor

Dayanışma önderliği 1981 yazında salt sendikal bir tutumun, hareket için artık uygun olmadığına karar verdi. Halk iktisadi ve toplumsal krize her zamankinden daha acil olarak çözüm beklerken, Dayanışma eylemcilerinin de artık hükümetin reform programını bekleyecek halleri kalmamıştı. Militan sendika reformcu bir politikadan, en uygunu anarko-sendikalist bakış olarak nitelendirebileceğimiz bir tutuma kayıyorlardı. Buna göre Dayanışmanın kendisi, PZPR ya da bir başka tür partiye gerek olmaksızın yeni bir siyasal düzen kurabilecekti.

Dayanışma önderliğinin çözümü, Dayanışmanın Eylül-Ekim kongresinde onaylanan 'Kendini Yöneten Cumhuriyet' programında geliştirilen 'öz-yönetim' sloganıydı. Program bir dizi tamamen ayrı ve

bazı bakımlardan birbirleri ile iyice çelişen gereksinimi yerine getirmek için düzenlenmişti. İlk planda sanayi işçileri sınıfı arasında gelişen ve tekelci bir partiye tabi olmaksızın kendini yöneten ve idare eden cumhuriyet (yönetim ve idare kelimeleri bu bağlamda Lehçede aynı anlama gelebilmektedir)* şeklindeki anarko-sendikalist görüşe kayan ideolojik çizgiyi gözönüne alıyordu. Aynı zamanda güçlü bir toplumsal eşitlikçilik teması vardı. Ama öz yönetim fikri, aynı zamanda, başkaların nezaret ettiği ve tamamen özerk, öz-yönetimli işletmelerin kendi varlıkları için mücadele ettikleri az ya da çok serbest bir piyasa ekonomisi tarafından planlı ekonominin şu ya da bu kapsamda ortadan kaldırılmasını içeren bir sosyo-ekonomik programı da barındırıyordu. Programın üçüncü unsuru ise kendini yöneten bir cumhuriyete doğru ilerlemenin işyerlerinde öz-yönetimin sürekli yaygınlaşmasına ve piyasa ekonomisinin gelişmesine bağlı olarak YAVAŞ YAVAŞ gerçekleşeceği idi.

Bu programın kritik unsurları işyerlerinde öz-yönetim ve tedrici evrimcilik idi, çünkü programın uygulama alanına giriş noktaları bunlardı. Bununla birlikte işletme öz yönetimi artı serbest piyasanın toplumsal mantığı, işçi sınıfının Ağustostan beri ortaya çıkan isteklerine, özellikle çok ağır iktisadi kriz bağlamında ters düşüyordu. Serbest bırakılacak fiyatlar hızla yükselecek, çok sayıda kuruluş iflâs edecek, işsizlerin sayısı milyonlara ulaşacak, hızlı toplumsal farklılaşma işçi sınıfını bölecek ve Dayanışmanın kendisi büyük olasılıkla parçalanacaktı. Batı solunun planlı bir ekonomi ve ulusal öz yönetime giden yolda, kapitalist bir bağlamda, işletme düzeyinde öz yönetimin şampiyonluğunu yapması ile; işçileri işsizlikten ve serbestçe dalgalanan fiyatların etkisinden hâlâ koruyan merkezi olarak planlanmış bir ekonomi bağlamında öz yönetim artı piyasanın şampiyonluğunu yapmak birbirinden çok farklı şeylerdir.

Nitekim bu açıdan işletme düzeyinde öz yönetim Polonya hükümetine bir avantaj sağlıyordu. Bu nedenle, 1981'de kurulan öz yönetim yapılarının bir kısmı hâlâ dağıtılmamıştı[30]. Hükümet, bunu

(*) Yazar, İngilizceki «management» ve «government» kavramları arasındaki farkı işaret etmekte. Türkçede «yönetim» ve «idare», birbirlerini karşılayan anlamlara sahip olmakla birlikte, İngilizcedeki anlam farkını belirtmek için ikisi de kullanıldı. —Ç.N.—

(30) En özlü ve ilk öz-yönetim önerilerinden birini veren Tadeusz Grabinski'den başkası değildi. 1981 Ocak ayında en büyük işletmelerdeki parti liderlerinin bir toplantısında 'yeni ekonomik sistemde, işletme temel, bağımsız iktisadi birim haline gelir... İşçilerin öz yönetimi altında, maliyet muhasebesi ve faaliyetlerinin sonuçlarına katlanma esasına göre işlemelidir. Bu işgücünün işletmenin işleyişi konusunda, üretimin örgütlenmesi ile başlayan personel politikası, ücret politikası ve kazançların bölüşülmesi ile biten tüm temel meselelerde bağımsız karar verebilme hakkı demektir.' savını ileri sürdü. (Ruane, s. III). Aylar sonra aynı formülü Dayanışmanın iktisadi danışmanlarının bazılarından ama kesinlikle hepsinden değil, dinlemek mümkündü.

iktisadi istikrarı sağlamanın ve hiç şüphesiz işçi sınıfını bölmenin bir yolu olarak gördü. Yetkililerin korktuğu öz yönetimin NOMENKLATURA sistemini ve yerel düzeyde parti aygıtının kendisini tahribetmesiydi. Dolayısıyla, hükümet, Dayanışma Kongresinin birinci ve ikinci bölümleri arasındaki sürede, Dayanışma önderliğine, hükümetin yeni öz yönetim yasası çerçevesinde NOMENKLATURA'yı kabul ettirme girişiminde başarı kazandı. Kongrenin ikinci bölümünde, Walesa ve Kuron, bunu kabul ettikleri için çok sert biçimde eleştilerek olay konusu oldular.

Öz yönetime iktisadi alanda alternatif planlı ekonomiyi işçi sınıfının etkin ULUSAL denetimi altına alma çabasıydı. Bunu teorik olarak savunan —Szczecin'deki Michal Kawecki gibi— sadece birkaç —kaçınılmaz olarak Marxist— Dayanışma danışmanı vardı. Bunlara Dayanışma aydınları arasındki profesyonel iktisatçılar büyük ölçüde karşı çıkıyordu. Ama bu alternatif, uygulama açısından Kongrede, Dayanışma aydınları arasındaki profesyonel iktisatçılar büyük ölçüde 'Sosyal Konsey'in iktisadi faaliyeti ulusal düzeyde denetlemesi gibi konularda güçlü bir biçimde ifadesini buldu. Ama bu tür pratik bir önerinin Dayanışma önderliği açısından yarattığı can alıcı sorun, Sosyal Konsey biçiminde olsun ya da Polonya parlamentosunda bu görev için ihdas edilecek ikinci bir meclis biçiminde olsun, plan üzerinde işçi sınıfının denetiminin, ülkenin siyasal yapısına yönelik önemli bir siyasi meydan okuma anlamına gelmesiydi. Ve Kongredeki çok radikal retoriğe rağmen, hareketin Lech Walesa etrafındaki ulusal önderliği böyle bir meydan okumayı yapabileceklerine ya da yapmaları gerektiğine inanmaktan çok uzaktı. Dolayısıyla öz yönetim sloganı aslında Dayanışma içindeki çelişkileri çözmedi, sadece bu çelişkilerin açığa çıkmasını engelledi. Kongre bittiğinde Dayanışma formel olarak daha merkezi bir yapıya ve Walesa'nın denetiminde bir prezidyuma sahipti. Ama hareketin gerçekliği çok farklıydı. Nasıl davranacağına ilişkin bir perspektiften yoksun olduğu gibi, giderek daha ciddi bir biçimde bölünmekteydi.

İşçi sınıfı hareketi Ekimden 13 Aralığa kadar geçen sürede derin bir krize giriyordu. Temmuzda başlayan ve Ekimde üst noktasına ulaşan aşağıdan grev dalgası sonradan hızla zayıfladı. 8 Kasımda yapılan bir ankete göre halkın sadece % 30'u şu ya da bu amaçlı bir genel greve hazırdı. O sırada Varşova'da yapılan bir başka ankette, TYGODNİK SOLİDARNOSC'a göre halkın yüzde 26'sı grev hakkının ilgasını destekliyordu[31]. Aralık başındaki bir ulusal önderlik toplantısında delegelerden biri, işçilerin üçte birinin krizden hükümet kadar Dayanışmayı da sorumlu tuttuğunu bildiriyordu. Aynı toplantıda Modzelewski: 'Sendika eskisi kadar kuvvetli değildir. Daha zayıftır, ve bunu her eylemci biliyor' diye ekliyordu. TYGODNİK SOLİDARNOSC darbeden on gün önce öz yönetim hareketinin bir bilânço-

(31) 13.11.81

sunu yayınladı. Aylarca süren aktif propagandadan sonra bu hareketten işletmelerin sadece %15-20'si etkilenmişti. Bu alanda ileri bir bölge olan Lodz'da öz yönetim komiteleri 1500 işletmeden sadece 150' sinde vardı. Henryk Wujec Varşova bölgesinden şunları yazıyordu: Mesele tüzüklerimizin düzenlenmesi olduğu sürece hareket son derece aktifti. Ama iş şimdi bunları uygulamaya koymaya gelince hareket gevşedi. 'Bydgoszcz'den ise şu rapor ediliyordu: 'İşçiler arasında öz yönetim dinamiğinin zayıfladığını gözlemledik, tereddütler var. Sanki insanlar hareketin devamına inancını kaybetmiş gibi.'[32] Bu durum karşısında devlet yetkilileri öz yönetim ya da anarko-sendikalizmden çok farklı birşey planlıyorlardı.

Altıncı Aşama: Savaş Durumuna Hazırlık

Ağustostan itibaren hükümetin, Dayanışmaya karşı onun haklarına yüzlerce küçük müdahale biçimindeki saldırısı, Dayanışma eylemcilerinin giderek radikalleşen ve siyasallaşan söylemi ile siyasetten bıkan günlük ayakta kalma mücadelesiyle meşgul ve krizin üstesinden gelebilmek için güçlü bir önderlik arayışı içindeki halk kitleleri arasında giderek büyüyen bir boşluğun doğmasına yol açtı. General Jaruzelski bu rolü oynamak üzere siyaset sahnesinin merkezine göze çarpacak şekilde ilerledi. Jaruzelski, reform gereğini hâlâ vurgulamakla birlikte, düzen ve disiplin —Polonya'nın bağımsız selâmetini sağlamak için ulusal birlik— temasını artan bir şevkle işliyor ve Dayanışmayı kaosa ve ulusun parçalanmasına yol açacak bir güç olarak damgalıyordu. Dayanışma kongresi bu gözle değerlendirildi.

Rejimin kendi içinde, ordunun ve güvenlik aygıtlarının politika oluşturmadaki etkinlikleri arttıkça parti aygıtı giderek felce uğruyor ve önemini kaybediyordu. Merkez Komitesinin Ekim plenumunda Kania, parti aygıtının temsilcisi olarak, otoritesini yeniden kurmak için son bir teşebbüste bulundu ve güven oyu istedi. Gizli oyla 104'e karşı 79 oyla kaybetti ve yerine 180'e karşı 184 oyla Jaruzelski atandı. Bu 13 Aralığa giden yolda kesin bir dönüm noktasıydı. PZPR' nin halkla kendisi arasındaki siyasal güç ilişkilerinin karşılıklı etkileşime dayanan bir siyasal kitle örgütü olarak devleti idare etmesi gerektiğini bir ilke olarak kabul edenler bu yenilgi ile büyük ölçüde zayıfladılar.

Buna rağmen Walesa Kania'nın yerine Jaruzelski'nin geçmesini Dayanışma adına iyi karşıladı. Dayanışma önderliği muhtemel bir

---

(32) TYGODNIK SOLIDARNOSC (4.12.81). Buradaki materyalin çoğu Jean-Yves Pote'in THE SUMMER BEFORE THE FROST adlı çalışmasının sonsözünden alınmıştır. Ayrıca bknz., Jadwiga Stanzkis, 'Poland on the Road to the Coup', LABOUR FOCUS, V, 1-2. Dayanışmanın son haftaları hakkında aksine bir görüş için bknz., Zbigniew Kowalewski, 'Solidarnosc on the Eve', LABOUR FOCUS'un aynı sayısı.

darbe hazırlığı yapıldığını Temmuzdan beri biliyordu. Öte yandan, Jaruzelski gerçekten iktisadi ademi merkeziyetçilik ve piyasadan yanaydı. Kilisenin rolüne ve gücüne saygı göstermeye de hazır olduğu gibi, Moskova stili Marksizm-Leninizmi pazarlamaya da fazla yatkın değildi. Jaruzelski temsil ettiği alternatifin ne olduğu konusunda oldukça netti. Kendisi, kilise ve Dayanışma arasında, kendi önerdiği koşullara göre bir ulusal anlaşma önerdi ve alternatifin de sıkıyönetim olduğu uyarısında bulundu. Walesa bu anlaşma konusunda tartışmaya girdi, ancak Dayanışma eylemcileri bunun sadece Dayanışmayı büyük ölçüde kısıtlayacak, kendini yöneten bir cumhuriyetin tam tersi otoriter bir rejimle sonuçlanabileceğini biliyorlardı. Dayanışmanın ana sanayi bölgeleri Walesa'nın böyle bir anlaşmaya katılmasına şiddetle karşı çıkınca, sahne 13 Aralık için hazırlanmış oldu. Son günlerde Szczecin, Lodz ve Wroclaw gibi Dayanışmanın en kuvvetli olduğu bölgelerin bazılarında Dayanışma eylemcilerinin önceden davranarak iktidarı almak için yerel düzeyde çabalara giriştikleri görüldü. Ulusal düzeyde ise, Dayanışma Sejm için serbest seçimler yapılması konusunda bir son dakika çağrısı yaptı, ama bunun sadece propaganda açısından bir anlamı vardı.

12-13 Aralık gecesi darbe gelince Polonya'nın sanayi işçileri yalnız kaldıklarını farkettiler. Kilise hemen halkı direnmemeye çağıran bir bildiri yayınladı. Bununla birlikte Dayanışmanın sanayi kalelerinde işçiler kendilerini işgal grevlerine attılar. Ama ruh halleri kazanma isteğinden çok kendilerini feda etme duygusuna yakındı. Bunun kanıtı Aralık ayında hiçbir yerde askerlerin darbecilere sadakatını, işçi sınıfının direnişiyle, deneme girişiminde bulunmamalarıydı. İşgal grevleri ZOMO'nun 25,000 askeri tarafından ordunun da geri plandaki desteği ile kırıldı. Bunu açıklamak güç değildir. Sanayi işçileri önderliklerinin bölündüğünü, Dayanışmanın aylardır zayıflamakta olduğunu, ileri doğru somut bir adım için herhangi bir açık görüşten yoksun bulunduğunu görmüşlerdi. Aynı zamanda etraflarındaki halk seferberliğinin bittiğinin ve rejimin onları ezme kararında olduğunun da farkındaydılar.

Jaruzelski'nin 13 Aralıktaki başarısı Polonyalı işçilerin Dayanışma geleneklerini terkettiği anlamına gelmez. Hareketi kendi kimliklerinin bir parçası olarak gördüler ve işçi sınıfının kendi bağımsız geleneklerine bağlılığı konusunda deneyimi olan hiç kimse Dayanışmanın Polonyalı işçilerin tarihsel deneyiminde derin kökler saldığından şüphe edemez. Ama 13 Aralık Polonya tarihinin yeni, karanlık ve hiç şüphesiz dolambaçlı bir yola girdiğini gösteriyordu.

V. Sonuçlar

Olağanüstü ve trajik Polonya dramından sonuçlar çıkarmak için zamanın geçmesini beklemek gerekir ve gerçekten dram halen oynanmaktadır. Burada bütün yapacağımız tartışmayı geliştirmek için bazı noktalara işaret etmektir, bunu tezler biçiminde yapacağız.

(1) Ağustos 1980 ve Dayanışma toplumsal açıdan Polonya sanayi işçileri sınıfının, Gierek rejiminin yarattığı krizin, ileri ve nesnel olarak sosyalist yönde üstesinden gelmek için yaptığı, büyük bir yapıcı çabayı temsil etmektedir. Dayanışmanın kendi iç demokrasisi kadar kökenleri, kendini tanımlayış biçimi, yapısı, bileşimi ve mücadele yöntemleri, bütün bunlar hareketin bütünlüğünü ve tutarlılığını, ancak sanayi işçilerinin çıkarlarını gözeterek, koruyabileceğini gösteren etkenlerdi. İşçi sınıfının Polonya toplumundaki toplumsal ağırlığı ise Dayanışmanın halk kabarışındaki temel siyasal unsur olmasını sağladı. Kriz boyunca Dayanışma devlet bürokrasisinin ve çevre ülkelerdeki devlet önderliklerinin direnişi ile karşılaştı. Bunların iki temel gücü oluşturduğu çatışmada PZPR'nin üye kitlesi, Kilise, reformist entelejansiya, köylülük gibi diğer bütün sosyo-politik gruplar ara konumları işgal ediyorlardı. Güçlerin bu konumu, 1981 Aralığında, devlet bürokrasisi PZPR'yi bir kenara fırlatıp baskıcı aygıtını, büyük ölçüde tecridolmuş sanayi işçileri sınıfına doğru çevirdiğinde bütün çıplaklığıyla ortaya çıktı. Komünizme karşı kutsal sayılan bir savaşta işçi sınıfının arkasındaki itici güç olmaktan çok uzak olan Kilise birçok bakımdan 13 Aralıktan en kazançlı çıkan taraf oldu. Yeni ve kapsamlı mali imtiyazlar ile, aygıtını genişletme hakkını sağlarken, ümitsizlik içinde teselli arayan halk üzerindeki etkisini korudu, hatta orta vadede arttırdı.

(2) Ama eğer 13 Aralıktan başlıca yararlananlar devlet bürokrasisi ve Kilise, başlıca kaybedenler ise Dayanışma ve PZPR tabanı ise, bu işçi sınıfı hareketi içinde ciddi bir ideolojik zayıflığı ve siyasal eksikliği gösterir. Çünkü işçiler, genel olarak, piskoposluğu haklarının güçlü ve yakın bir savunucusu olarak görüp, son aylarda askeri önderliğe PZPR örgütlerine kıyasla daha büyük bir sempati ile baktılar. 13 Aralığa yol açan olayları analizimiz o sırada Dayanışmanın yeraltına itilişinin Dayanışmanın zaten geri çekilmeye zorlandığı ve bir miktar siyasal dağınık içine düştüğü bir siyasal ve toplumsal mücadelenin zor kullanılarak neticelendirilmesi ile olduğunu göstermektedir. Darbenin önünü açan bu bir dizi siyasal yenilgi olmaksızın General Jaruzelski'nin Aralıktaki askeri zaferi düşünülemezdi. Nitekim, PZPR içindeki ve kurulu siyasal düzendeki çok şiddetli çözülme olmasaydı, Dayanışma parçalanabilir ve bir yıldırım saldırısı olmaksızın yenilgiye uğratılabilirdi. Dolayısıyla Dayanışmanın önceki siyasal yenilgilerinin sebeplerine bakmalıyız.

(3) Dayanışmanın onaltı aylık yasal varlığı süresinde olayların gidişatını analizimiz, kaçınılmaz olarak, bu yenilgilerin, Dayanışmanın düşmanının Polonya toplumu içinde daha üstün bir toplumsal ağırlığı sonucu olmadığını göstermektedir. Aksine, toplumsal güç dengesi ezici bir biçimde Dayanışmanın lehine idi. Ve bir devletin global krizinde, isterseniz buna devrimci krizi de diyebiliriz, önemli olan askeri, idari, mali ya da iletişimsel teknik aygıtlar değil, toplumsal güçlerdir. Dolayısıyla sorun Dayanışmanın bu toplumsal güç-

leri, krizi aşmak ve kendisini parçalamak isteyenlerin hakkından gelmek için ortak bir eylem yolu boyunca birleştirilebilecek siyasal kapasiteye sahip olup olmadığı idi.

(4) Dayanışmanın karşı karşıya olduğu programatik sorunlar içinde baskısını en çok hissettiği, iktisadi kriz boyunca ve krizin şu veya bu şekilde çözülmesi ile birlikte gelecek kaçınılmaz. şiddetli ve uzun sürecek kemer sıkma döneminde ücretle geçinen halkın toplumsal birlikteliğini nasıl muhafaza edeceği idi. Bir serbest piyasaya geçiş programının hem işçi sınıfının toplumsal birlikteliğini parçalaması, hem de onun güçlü biçimde savunulan eşitlikçi ve sosyalist toplumsal değerlerini ve çıkarlarını ihlâl etmesi, kaçınılması zor bir sonuçtur. Aktif işçi sınıfı hareketlerinin özlemlerini karşılayan fikirler olağanüstü bir hızla tutulur ve yayılır, ama işyerinde özyönetim artı piyasa hiçbir şekilde Polonyalı kol işçilerinin tasavvur edebilecekleri birşey değildi. Gerçekten de dalgalanan fiyatlar yerine tayınlamayı tam istihdamı ve kazançların eşitlenmesini tercih etmeleri, planlı ekonominin muhafazasını olduğu kadar onun işçi sınıfının etkin siyasal denetimine tabi olmasını istediklerine işaret etmektedir. Bu koşullar gerçekleştiği takdirde işçilerin büyük çoğunluğu birlikteliklerini ve aktif birliklerini kaybetmeksizin gelirlerinden önemli fedakârlıklar yapmaay hazır olacaklardı.

(5) Ancak eğer piyasa ekonomisi ve işyeri özerkliği sanayi işçilerinin hakim olduğu bir hareket için geçerli bir sosyo-ekonomik program değilse; bu durumda 'yeni Evrimcilik' stratejisinin bütün sosyo-politik öncüllerinin sorgulanması gerekir. Bu öncüller işçi sınıfının PZPR ile olan bağlarını, Kilisenin yaptığı gibi kesmesini ve sonra zayıflamış ama esas olarak reforma uğramamış otoriter bir bürokratik devlet yapısı ile birlikte varolmasını öngörüyordu. Böyle bir yönelim ekonominin PZPR'nin denetiminden çıkarılacağını ve aynı zamanda devlet bürokrasisinin planın işleyişi ile ilgisi olmayan kesimlerinin —bunlar tam da devlet aygıtının en otoriter ve baskıcı kesimleri, yani güvenlik güçleri olmasına rağmen— özünde plandan sorumlu kesimlerinden daha ilerici olduğunu varsayıyordu. Olaylara böyle yaklaşılınca bir Jaruzelski birçok bakımdan Dayanışmaya, bir Fiszbac'tan daha yakın görünür. Dayanışma içinde 'Yeni Evrimcilerin' bu bağları kesme girişimine karşı koyma yönünde eğilimler vardı, ekonominin demokratik bir merkezi mekanizma ile yönetimine doğru bir gidişti bu. Bu tür bir görüş bölüşüm sisteminde işçi sınıfının ulusal denetimi ve Sejm'de bir İşçi Meclisi gibi fikirler çerçevesinde algılanabilir. Daha önce Yugoslavya'da, biraz gönülsüzce de olsa ortaya atılan bu kavramlaştırma, soyut biçimiyle, işyerlerinden demokratik olarak seçilmiş delegelerden oluşan ulusal bir konsey olarak ifade edilebilir. Ama, biçimi ne olursa olsun bağları kesmenin tersi yönde bir siyasal girişimi içeriyordu.

(6) Bu durum Dayanışma liderlerinin ve danışmanlarının PZPR içinde ideolojik, siyasal ve örgütsel değişme için mücadele eden

güçleri büyük ölçüde ihmal etmelerinin, hatta onlara sırtlarını dönmelerinin doğru olup olmadığı sorusunu gündeme getirir. İktisadi yönetimin merkezi mekanizmalarının demokratikleştirilmesi doğrultusunda herhangi bir strateji bağlamında, böyle bir yönelim kaçınılmazdır. Ama daha genel olarak, Kuron'un 1979'da böyle bir yönelim lehindeki argümanları 1980-81'de daha büyük güç kazandı. Böyle bir yönelim için toplumsal öncül baştan itibaren Dayanışma içindeki çok sayıda PZPR üyesinde mevcuttu, parti reform hareketi içinde de Dayanışmadan gelecek baskı ve desteğe cevap vermeye hazır büyük güçler vardı. Ama böyle bir yönelimin kaçınılmaz sonuçları da kaydedilmelidir. Esas sorun, 1956'yı ve 1970 başlarını yaşamış işçiler arasında böyle korkuların olması anlaşılır birşey olmakla birlikte Dayanışmanın veya onun bir bölümünün PZPR önderliğinin şu ya da bu hizbinin oyuncağı haline gelmesi değildi. Böyle sorunlar taktiksel düzeyde ele alınabilirdi. Gerçek sonuç daha ziyade ideolojikti: Dayanışma, ya da onun bir kanadı PZPR içindeki herhangi bir eğilimle bağlantı kurduğu ve onu alenen yüreklendirdiği sürece, sosyalist ideolojik ilkeleri açıkça kapsamak ve şampiyonluğunu yapmak, ve global sosyalist programatik kavramlaştırmalarla özdeşleşmek zorunda kalacaktı. Bu herhangi bir türden Stalinist görüşü benimsemesi gerektiği anlamına gelmeyecekti, ama PZPR tabanında büyümekte olan anti-Stalinist sosyalist ve Marxist akımların amaçlarını savunmak zorunda kalacaktı. Bu ise Dayanışma içinde açık, ideolojik ve siyasal bir çoğulculuğa neden olacak, Katolik kilisesinin projesine en bağlı güçler ise bu tür sosyalist demokratik çizgilere direneceklerdi.

(7) Tabii bu Dayanışma ve Kilise arasındaki ilişkinin doğası sorununu gündeme getirir. 1960 ve 1970'lerde Kilisenin bağımsız varlığı hiç kuşkusuz bir tartışma alanı açarak, Polonya toplumunda diğer Doğu Avrupa toplumlarında görülmeyen bir bilgi akımına imkân verdi. Ve Piskoposluğun aydın muhalefet gruplarının ezilmesine, kendine özgü nedenlerle karşı çıkmaya hazır olması 1970'lerin sonlarında nesnel olarak ilerici bir rol oynadı. Aynı zamanda, inananların dini haklarına saygı göstermekte kusur etmek ya da Hristiyanları İPSO FACTO sosyalizmin ve demokratik hakların karşıtları olarak görmek sosyalistler için bir suç olurdu. Ancak Dayanışmanın piskoposlukla ilişkileri konusu bundan ibaret değildir. Piskoposluk Ağustostan önce medeni hakları savunmada kısmen ilerici bir rol oynadıysa da, bu aynı alanda Dayanışmanın, kuruluşundan sonra oynadığı rolün yanında gölgede kaldı. Kilise kriz boyunca sürekli olarak işçi sınıfının direncini zayıflatmak için müdahale etti. Ağustosta, Bydgoszcz krizinde ve yine Aralık 1981'de —1980 Aralığında KOR ile olduğu gibi— hareket içindeki Katolik olmayan siyasal akımlara saldırmaya hazırdı. Kendi dar kurumsal çıkarlarını kitlesel toplumsal hareketin çıkarlarına tabi kılmayı reddetmekte kararlı olduğu için kendi otoriter bürokrasisinin çıkarlarını bir Hristiyan topluluğu olarak Kilisenin çıkarları ile ve hatta 'ulus'un çıkarları ile öz-

deş göstermekten kaçınmıyordu. Gerçi, Kilisenin krizin başlarındaki destek mesajları işçilerin güvenini büyük ölçüde arttırdı ama Kilisenin eğer kitle tabanını ve finansman kaynağını korumak istiyorsa fazla bir seçim şansı yoktu. Aslında kendi saflarındaki muhalefeti ezen ve izleyicilerinin inançları için olduğu kadar, eylemleri için de monolitik bir birlik dayatmaya çalışan bir kurumun toplumsal ilerleme için mücadele eden herhangi bir demokratik halk hareketinin güvenilir bir müttefiki olması imkânsızdır.

(8) Dayanışma hiçbir zaman Kilisenin pasif bir aleti haline gelmedi, ancak Kilisenin gerçek toplumsal rolü hareketin önünde güçlü bir engel olarak kaldı. Hareketin özünü oluşturan sanayi işçileri ise bir tür devrimci, romantik bir milliyetçilik çerçevesinde kendilerini Polonya toplumunun öncü gücü olarak algılıyarak kendi tarihsel konumlarının, anarko-sendikalizm diye nitelediğimiz bağımsız bir ideolojik kavramlaştırmasını yarattılar. Bu tür ideolojik kavramlaştırmaları gerici anti-sosyalist fikirler saymak yanlış olmakla birlikte, bu bakış açısının, hareketin birliğinin zayıflamasında rol oynayan çelişkileri barındırdığı da bir gerçekti. Birincisi, anarko-sendikalizm Dayanışmanın kendi yapısından türemişti ama Dayanışmanın bir sendika mı, bir siyasal parti mi, yoksa devlet-benzeri bir kurum işlevi mi göreceğine ilişkin gerilimleri yok sayıyor, bunlara bir çözüm getirmiyordu. İşçi sınıfının geniş kesimleri Dayanışmayı salt sendikal bir organ olarak görmekten vazgeçmeye hazır olmadığı gibi, siyasal düzeyde anarko-sendikalist bir devrim perspektifinin egemen olduğu da söylenemezdi. İkincisi, işçilerin milliyetçi bakışları programatik amaçlarla toplumsal çıkarlar arasında bir birlik olduğunu varsayma eğilimindeydi, oysa kriz süresince böyle bir birliğin olmadığı 13 Aralıkta acı bir şekilde ortaya çıktı.

(9) Nihayet, Doğu Avrupa devletlerinde temel sorun olan reform ve devrim meselesine bakmalıyız. Polonya'nın devlet bürokrasisinin işçi sınıfı hareketini ordu aracılığı ile bastırma kapasitesi, bu bürokrasinin Batı burjuvazisine benzer bir yönetici sınıf bağımsızlığına ve homojenliğine sahip olduğunu ve işçi sınıfının sosyalist demokrasiyi gerçekleştirmek için toplumsal devrim ve ayaklanma yoluna girmesi gerektiğini düşündürebilir. Ancak, bizim görüşümüz, 13 Aralık ile üçüncü dünyadaki askerî darbeler arasındaki yüzeysel benzerliklerin, açıklayıcı olmaktan çok yanıltıcı olduklarıdır. Bir defa, alınan baskı tedbirleri Şili, Arjantin veya Türkiye'deki kıyımlar ile kıyas kabul etmeyecek kadar farklıdır. Bu Polonya rejimi içinde çok sayıda işçiyi öldürebilecek unsurların olmadığı anlamına gelmez. Deneyimler bu bürokratik rejimlere birkaç yüz ölünün bile —burjuva devletlerinde savaştan bu yana görülen onbinlerce, hatta yüzbinlerce ölünün tersine— faillerine kısa sürede felâket getirdiğini göstermiştir. Bunun nedeni bu devletlerin sosyo-ekonomik yapısı ve bu yapı içinde işçi sınıfının yeridir. Dolayısıyla Polonya rejimi geniş ölçekte bir siyasal direnişin sürmesine katlanmak zorunda kalmıştır.

İşçi sınıfı hareketinin 1980'de olağanüstü bir hızla büyümesi ve pekışmesi, siyasal sistemin içsel mekanizmalarını alt üst ederken öteki kitleleri peşinden sürükleyebilmesi, Doğu Avrupadaki bu toplumsal güç dengesinin bir başka kanıtıdır. İşçilerin gerçek toplumsal hasmı olan ve kendi bünyesinde bir reform gerçekleştirmeyecek devlet bürokrasisinin halk egemenliğine tabi kılınması esas itibarıyla gücünü devletin sosyo-ekonomik temellerinden alan siyasal bir devrimi gerektirir. Böyle bir devrim zorunlu olarak ayaklanmayı gerekli kılması bile, Stalinizmin ve Stalinci partinin ideolojik, siyasal ve örgütsel ilkelerinden bir kopuşu gerektirir. Bu zirvedeki hiziplerin manevraları ile sağlanamaz. Ancak Polonya olayları böyle bir dönüşümün KP'nin dışında bir kitle hareketi ile parti içindeki müttefiki bir kitlesel akımın birleşmesi yoluyla sağlanabileceği ihtimalini ortadan kaldırmamaktadır. Soru yanıt beklemektedir. Hepsinden daha temel bir soru da yanıt beklemektdir: SBKP önderliğinin sosyalist demokrasiye dönük hareketlere düşmanlığı, bazı hallerde, askeri işgali gündeme getirmeden durabilir mi?

Dayanışmanın yenilgisinde rol oynayan bazı faktörleri saptamak için giriştiğimiz bu çabalar, Polonya işçi sınıfı ile aramıza bir mesafe koymak, onu kendi yenilgisinden dolayı suçlamak ve liderlerini onaylamadığımızı gösterir bir davranış olarak yorumlanmamalıdır. Batıdaki sosyalistler, Polonya'daki işçilerin karşı karşıya kaldıkları gerçek temel sorunun Polonya'nın dışından onlara mücadelelerinde yol gösterebilecek post-Stalinist, sosyalist ve demokratik bir işçi devletinin olmayışından kaynaklandığını teslim ederek tam tersi bir sonuç çıkarmalıdırlar. Moskova radyosundan Amerika'nın sesine kadar onyıllardır duyabildikleri her ses onlara hep aynı hikâyeyi anlattı: Seçim yapabilecekleri sadece iki alternatif vardır: Sovyet tipi bir devlet ve kapitalist bir devlet. Onaltı ay boyunca Polonya'yı Stalinizmin kördüğümünden çıkaracak yeni ve ilerici bir çözüm aradılar. Ama 'dostları' ve düşmanları onlara sürekli olarak, proleterce eylem ve çözümlerinin yeni ve yaşayabilir bir siyasal düzene olduğu kadar kaosa da yol açabileceğini söylediler. Polonyalı işçiler 1980 Ağustosunda Stalinizmden miras kalan otoriter-bürokratik siyasal düzene bir alternatif yaratmak için gerçekten kahramanca bir kollektif çabaya giriştiklerinde, Batı solundan alabilecekleri ve kendilerine yardımcı olabilecek tutarlı programatik kavramlar çok azdı. Batı Avrupanın sosyalist ve komünist partilerinin planlı bir ekonominin demokratik yönetiminin nasıl kurulabileceği; devlet bürokrasilerinin gerçek halk denetimi altına nasıl alınacağı; ekonomik istikrar ile gerçek anlamda eşitlikçi bir sosyal programın nasıl bağdaştırılacağı; tek parti yönetimi ve iç siyasal monolitizme dayalı Stalinist modele sosyalist alternatifler gibi konularda söyleyecek neleri vardı? Gerçek, Batı sosyalist solunun bu tür sorulara genel doktriner doğruların ötesinde tutarlı cevaplar vermeye hemen hemen tamamen hazırlıksız olmasından ibaret değildi; aynı zamanda Doğu Avrupadaki sorun-

ları ve gelişmeleri, çeşitli sebeplerle ihmal ederek meydanı Kolakowski ve Brezezinski'lere, NATO ideolog ve enstitülerine bırakmış olmasıydı. Bunlar Stalinizmden burjuva ihtiyaçlarına daha uygun birşeye geçişin fikri ve uygulamaya dönük sorunlarına çözüm getirmek için muazzam çaba sarfettiler. Ve çözüm önerileri her zaman, herşeyden önce planlı ekonomileri ve bu devletlerdeki çalışan insanların planlı ekonomi ile birlikte varolan toplumsal kazanç ve haklarını tahribe yönelik olmuştur.

1980'den 1982'ye, Polonya krizinin çarpıcı yönü Polonya işçi sınıfının olağanüstü beceriklililiği, son derece şaşırtıcı örgütsel yetenekleri, disiplini ve yaratıcılığı idi. Dayanışmanın aylarca süren açık varlığı, zaferleri, güçlükleri, çözüm arayışları ve yenilgileri, Stalinizmden sosyalist demokrasiye geçiş konusunda gelecekte yapılacak Marxist tartışmaların zorunlu başlangıç noktası olacaktır. Polonya krizi, aynı zamanda, Avrupadaki herhangi bir sosyalizm stratejisi için, Batı Avrupadaki işçi ve sosyalist hareketleri ile Doğu Avrupadaki işçiler ve aydınlar arasındaki bağların ne kadar önemli olduğunu her zamankinden daha çarpıcı olarak göstermiştir. Kriz ve güçlerin toplumsal ve siyasal çıkarlarının temelde aynı olduğunu ortaya çıkarmıştır: İktisadi ve toplumsal güvenlik için, eşitlikçi bir toplum için, gerçek halk egemenliğine ve radikal demokratik denetime dayanan siyasal bir sistem için ortak bir mücadele söz konusudur. Ama kriz aynı zamanda, deneyim, algılama ve düşünce biçimleri arasındaki büyük uçurumu da ortaya çıkarmıştır; bölünmüş Avrupanın her iki yanındaki sosyalist ilerleme düşmanlarının kolaylıkla kullanabilecekleri bir uçurum. Polonyalı işçiler kendi kaderlerini denetleyebilmek için hâlâ mücadele ediyorlar. Ve Batıdaki sosyalistlerin onların haklarını destekleme ve onlarla diyalog kurma ihtiyacı her zamankinden de fazla kendini dayatmaktadır.

Polingaryalı Bir Bakanın Trajik Yaşamı[1]

Isaac DEUTSCHER[2]

Polingarya'yı atlasta aramak boşuna olacaktır. Doğu Avrupa'da herhangi bir yerde olduğunu bilmek yeterlidir. Yüksek rütbeli bir

(1) I. Deutscher'in bu yazısı ilk kez **Arbeiter Politik**, No. 3, 1956'da yayınlandı. Dayanışma Hareketi'nin ortaya çıkmasından sonra Arbeiter Politik bu denemeyi 1980 yılında ...... sayısında yeniden bastı (21. yıl, sayı 8, 10 Nov. 1980) Türkçeye Zeynep Neşe tarafından çevrildi.
1981 yılında yazı yeniden basılırken, **Arbeiter Politik**'in Redaksiyon Komitesi aşağıdaki notu düşüyordu:
«**Arbeiter Politik**'in 1956'da çıkan 3. sayısında Isaac Deutscher'in aşağıda yer alan denemesi yayınlanmıştı. Bu deneme Polonya komünistlerinin ve Polonya Komünist Partisi'nin sancılı yolunu masallaştırarak anlatmaktadır. Deneme 1956'da **Arbeiter Politik**'te yayınlandığında Polonya Poznan ayaklanmasını ve beraberinde PKP içinde gelişen anlaşmazlıkları yaşamaktaydı. Bu anlaşmazlıklar Gomulka'nın parti yönetimini devralmasıyla sonuçlanmıştı.
Deutscher 11.2.1956'da Heinrich Brandler'e şunları yazıyordu: «'Polingarya Bakanı'mı **Arbeiter Politik**'te görmek benim için sevindirici bir sürpriz oldu. Gerçekte makaleyi doğrudan bir Marksist dergiye göndermek üzere kaleme almış olsaydım, biraz daha farklı biçimde hazırlardım. Ve 1956'da (Makalenin yayınlandığı yıl) masalımı daha da genişletir, kahramanımı 1950'dekinden (makalenin yazıldığı yıl) çok daha mutlu duygular içinde gösterebilirdim.»
Arbeiter Politik'in bu sınırlı sayfalarında PKP'nin tarihini yazmak olanaksız. PKP Kızıl Ordunun Polonya'yı kurtarmasından sonra zorlu görevlerle karşı karşıya kalmıştı. Kızıl Ordunun hazırladığı ön şartlar üzerine sosyalizm için bir ekonomik temel kurmak zorundaydı. PKP'nin önünde yararlanabileceği geniş bir gelenek ve deneyim yığını bulunmaktadır: ancak, 1945'den sonra oluşan genç proletarya, artık, parti ve komünistlerin içindeki mücadele ve anlaşmazlıklarda payı olan eski komünist kadroların doğrudan müdahalesini bekleyemez. Polonya proletaryası ve PVAP Polonya'sının «genç kuşağı» bu deneyimleri kendi başına yeniden edinmek zorundadır.
Bağımsız ve kendine yeterli bir proletaryanın irade ve tutumunun, bir bürokrasiye göre çok daha etkili olduğu gerçeği her şeyden önce edinilmesi gereken bir deneyimdir.
Ve ayrıca, kararlı bir proletaryanın, sosyalist bir ülkenin siyasi sahnesine çıkmasının, bu ülkenin gelişim sürecinde sorumluluk üstlenmesi anlamına geldiği de öğrenilecektir».

(2) Bir gazeteci, iktisatçı, edebiyat eleştirmeni ve tarihçi olan Isaac Deutscher

Polingaryalı olan Vincent Adriano'nun gerçek adını keşfetmeye çalışmak da gereksizdir; çünkü o yarı gerçek, yarı hayali bir şahsiyettir. Adriano'nun karakteristik özelliklerine bugün Rusya'nın uydu devletlerini yöneten birçok insanda rastlanabilir. Hattâ burada anlatılan türden, daha birçok Adriano'ya özgü olay bulunabilir. Vincent Adriano'nun yönetimde hangi görevde olduğunu belirtmek önemli değildir. Devlet başkanı veya başbakan olabileceği gibi, başbakan vekili veya sadece içişleri bakanı ya da eğitim bakanı olabilir. Büyük bir olasılıkla politbüro üyesidir ve Polingarya halk demokrasisinin temel direklerinden birisi olarak tanınmaktadır. Bütün dünyada gazeteler onun sözlerinden ve gerçekleştirdiği büyük işlerden söz etmektedir.

Adriano türündeki adamlar genellikle «Stalin takipçileri», «Rus kuklaları» ve «Kominform'un beşinci kolunun önderleri» olarak adlandırılır. Eğer bu etiketlerden herhangi biri Adriano'ya uysaydı, onun özel olarak ele alınmasını gerektirecek hiç bir anlamı olmayacaktı. Adriano'nun bir ölçüde bir kuklaya ve yabancı bir gücün ajanına benzediği, çok açıktır; ancak bunlardan çok daha başka önemli yönleri vardır.

Vincent Adriano kırkın üstünde veya ellisinin başındadır tam elli yaşında olması da mümkündür. Yaşı dikkate değerdir, çünkü kendi gelişimini belirleyen yıllar Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen devrimci dalgaya denk düşmektedir. Adriano, 1914 öncesinde belirli

---

1907 yılında, Polonya'nın Krakow kentinde doğdu. 1926'da Polonya Komünist Partisi'ne katıldı. 1932 yılında anti-Stalinistlerin sözcüsü ve önderi olduğu için Parti'den atıldı. 1939 yılında Londra'ya yerleşti. 2. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında **Economist** Dergisinin ve Peregrine takma adıyla yazılar yazdığı **Observer** Gazetesinin yazı kurullarında yer aldı; bu yayın organlarının Avrupa baş muhabiri olarak çalıştı. 1966-1967'de Cambridge Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak konferanslar veren Deutscher, 1967 yılında Londra'da, Hampstead'de öldü. Üçü Türkçe'ye de çevrilmiş olan yayımlanmış başlıca yapıtları arasında şunlar var:

Stalin, A Political Biography (1949) — Türkçesi: **Stalin 2 cild.** (çev.: S. Hilav). İstanbul: Ağaoğlu Y., 1969

Soviet Trade Unions (1950)

Russia After Stalin (1953)

Trotsky: c. 1 — **The Prophet Armed** (1954) — Türkçesi: **Silâhlı Sosyalist** (çev.: R. Güran). İstanbul: Ağaoğlu Y., 1969

c. 2 — **The Prophet Unarmed** (1959) — Türkçesi: **Silâhsız Sosyalist** (çev. R. Güran). İstanbul: Ağaoğlu Y., 1970

c. 3 — **The Prophet Oustcast** (1963) — Türkçesi: **Kovulan Sosyalist** (çev. R. Güran), İstanbul: Ağaoğlu Y., 1974

Heretics and Renegades (1955)

The Great Contest: Russia and the West (1960)

Ironies of History: Essays on Contemporary Communism (1966)

The Unfinished Revolution: Russia 1917-1967 (1967) — Türkçesi: **Bitmemiş Devrim** (çev.: O. Koçak). (İstanbul:) Yol Y. 1977

bir refah düzeyine sahip olan ve aile bağlarının, düzenin, paranın ve ahlâkî temellerin sarsılmazlığına inanan bir orta sınıf ailesinden gelmektedir. 15 ile 20 yaşları arasında, Adriano üç tane güçlü imparatorluğun parçalanışını ve kimsenin de bu yüzden gözyaşı dökmediğini görmüştür. Sonra sayılarını bile saptamanın imkânsız olduğu bir dizi hükümetin nasıl nefes kesici bir hızla gelip gittiğini izlemiştir. Gelip giden yönetim sayısı bir yıl içinde bir düzine veya bir düzinenin de üstündeydi. Her iktidar başlangıcı çığır açıcı bir olay olarak nitelenirken, her başbakan kurtarıcı olarak selâmlanıyordu. Ancak, her başbakan birkaç hafta veya birkaç gün sonra görevini, «Alçak» ve «yazıklar olsun» sesleri arasında yeteneksiz ve hain diye nitelendirilen bir kişi olarak terketmek zorunda kalıyordu.

Polingarya parası, bütün komşu ülkenin paraları gibi, önce aydan aya, sonra günden güne ve son olarak her saat başı değer kaybediyordu. Adriano'nun babası bir yılın başında evini sattı ve parasıyla, o yılın sonunda ancak iki kutu kibrit satın alabildi. Hiç bir politik sistemin, kurumun, hiç bir geleneğin ve düşüncenin uzun süre yaşama şansı yoktu. Ahlâkî temeller de giderek yok oluyordu. Gerçeklik, şiir, resim ve heykeltraşlık alanında da yansıdığı gibi, keskin hatlarını giderek yitiriyordu.

Genç adam, bir toplumsal düzenin çöküşüne tanık olmuş, kapitalizmin kendi buhranına yenik düşmesi sözlerinin önünde gelişmişti. Komünist Enternasyonal'in Lenin ve Troçki imzalı ateşli bildirileri ona coşku veriyordu. Kısa süre sonra Komünist Parti'ye üye oldu. Polingarya'daki parti, ağır baskı altında bulunduğundan —cezalar 5 yıl hapisle, idam arasında değişiyordu—, insanların partiye çıkar hesabıyla veya kariyer yapmak için üye olması söz konusu söz konusu olamazdı.

Adriano, profesyonel devrimci olmak için, güvenli bir akademik kariyer yapma şansını tereddüt etmeden terketti. Ona bu kararı verdiren, ezilenlere karşı idalistçe duyduğu sempati ve «bilimsel inanç» diye adlandırdığı bir şeydi. Marksizmin klasiklerini inceleyerek, üretim araçları üstündeki özel mülkiyetin ve ulusal devlet düşüncesinin çağdışı olduğu ve dahası sadece proletarya diktatörlüğü yoluyla gerçekleştirilebilecek uluslararası bir sosyalist toplumun onun yerini almasının kesinliği konusundaki inancı pekişti. Proletarya diktatörlüğü, bir kliğin veya bir tek liderin diktatörce yönetimi değil, işçi sınıfının toplumsal ve politik egemenliği, «halkın ezici çoğunluğunun bir avuç sömürücü, yarı feodal toprak sahibi ve büyük kapitalist üzerindeki diktatörlüğü» demekti. Adriano'ya göre proletarya diktatörlüğü hiç bir şekilde demokrasinin kaldırılması değil, tersine gerçekleştirilmesi anlamına geliyordu. Bu demokrasi, biçimsel eşitliğin boş kılıfını, burjuva demokrasisinin sunabileceği her şeyi, toplumsal eşitlikle dolduracaktı. Adriano böyle bir geleceğin hayaliyle kendini her şeyiyle devrimci yeraltı hareketine adadı.

Adriano'nun devrimci olarak sürdürdüğü yaşantısı konusunda

ayrıntılara girmemize gerek yok. Noktası noktasına tipik bir gelişim yaşadı. Önce, isimsiz ve adressiz bir yaşamak sürdüğü, tehlikelerle dolu yeraltı faaliyeti yılları geçirdi. Grevler örgütledi, illegal gazetelere yazdı, ülkenin dört bir yanına gidip gelirken, toplumsal ilişkileri inceledi, örgütler kurdu. Bunların ardından tutuklanmalar, işkenceler, tek başına geçirdiği özlemle dolu yıllar geldi. Ona coşku veren geleceğin hayali, biraz kullanışlı hale getirilmek, taktik hileler ve örgütsel manevralarla «inceltilmek» zorundaydı-devrime hizmet etmek koşuluyla her politikacının gündelik işleri. Herşeye rağmen Adriano'nun idealizmi ve coşkusu henüz kaybolmaya başlamamıştı. Tutukluyken, arkadaşlarına inançlarını, umutlarını ve fedakârlıklarından dolayı duydukları gururu korumaları için bizzat yardımcı oldu. Bir keresinde bir kaç yüz siyasi tutuklunun yaptığı açlık grevinin başını çekti. Altı ya da yedi hafta süren grev, o güne kadar duyulanların en uzunlarından biriydi. Hapishane müdürü, grevi kırmak için önce Adriano'yu kırmak gerektiğini biliyordu. Nöbetçiler, kendini açlığa terkeden Adriano'yu altıncı kattaki hücreden alıp, demir merdivenlerden aşağıya bacaklarından sürüklediler, kafasını, kendini kaybedene dek sert, paslı merdiven kenarlarına çarptırdılar. Vincent Adriano efsanevi kahraman haline geldi.

Adriano sonuçta birkaç arkadaşıyla birlikte hapisten kaçarak Rusya'ya gitmeyi başardı. Moskova'da uzun yıllar kalmasından dolayı, bugün sık sık onun «Moskova'da eğitilmiş, Polingarya'yı denetleyen ajanların oluşturduğu çelik çekirdekten olduğu söylenir ve yazılır. Eğer Adriano bugün tesadüfen böyle sözler okursa, yüzünü üzgün, alaycı bir gülümseme kaplar.

Adriano 30'lu yılların başında Moskova'ya geldiğinde, Polingarya partisinin üst yöneticileri arasında değildi. Hiyerarşi içindeki yeri onu pek de fazla ilgilendirmiyordu. Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği'ndeki yaşamı, kendi kafasındaki geleceğin toplumu ile karşılaştırdığında, içine düştüğü şaşkınlık onu çok daha fazla meşgul etmekteydi. Ne denli hayal kırıklığına uğradığını kendine karşı itiraf etmeye bile cesaret edemiyordu. Bu durum onun türündeki insanların yaşadığı öyle tipik bir deneyimdir ki, üzerinde fazlaca durmaya gerek görmüyoruz. Adriano'nun kendi kendini kandırarak huzursuz durumdaki komünist vicdanını rahatlatmaya çalışması da tipikti. Rusya'nın geçmişten devraldığı sefalet, kapitalist bir dünyada yalıtılmış olması, dışardan tehdit eden tehlikeler, kitlelerin okuma yazma bilmemesi, uyuşukluğu ve topluma karşı sorumluluk duygusunun yetersiz oluşu — Adriano Rusya'nın neden böylesine korkunç bir şekilde onun idealinden geride bulunduğunu kendine açıklamak için bütün bunlara başvurdu.

«Ah», diye hayıflanıyordu, «devrim keşke önce modern ve daha ileri bir ülkede gerçekleşseydi! Ama tarih, olduğu gibi kabul edilmelidir, ve Rusya en azından, öncünün lâyık olduğu saygı ve minnet kadar,. sahip olabileceği hata ve ayıpları da hak etmektedir.» Ad-

riano çevresindeki yaşamın gerçek yüzünü görmemek için elinden gelen her şeyi yaptı.

Sonra 1936/38 yıllarının büyük temizleme harekâtı gündeme geldi. Polingarya Partisinin Moskova'da göçmen sıfatıyla kalan önderlerinden çoğu, muhbir, sabotajcı ve Polingarya siyasi polisinin ajanları olmakla suçlanarak kurşuna dizildiler. Ölmeden önce onları (ve hatta karılarını erkek ve kız kardeşlerini) birbirinin aleyhine ifade vermeye zorladılar. Şerefi lekelenen ve idam edilenlerden bir tanesi, Adriano'nun gözünde bir arkadaş, bir manevi önder idi. Bu kişi Adriano'nun içinde herhangi birinden daha fazla coşku uyandırmış, cesaretini güçlendirmiş, onu Marksist teorinin en karmaşık sorunlarıyla tanıştırmıştı.

Adriano da aynı şekilde, benzer iddialarla suçlandı. Ama her nasılsa, belki şans eseri, ya da GPU-başkanı Jeschow veya emrindeki herhangi birinin keyfine bağlı olarak, idam mangası önüne çıkmaktan kurtuldu. Bunun yerine Kuzey'de Kutup Bölgesi yakınındaki bir çalışma kampına gönderildi. Orada Troçkistler, Zinoviyevciler, Buharinciler, kulaklar, Ukraynalı milliyetçiler, haydutlar ve hırsızlar, eski generaller, üniversite profesörleri ve parti üyeleri gibi birçoklarıyla birlikte, ağaç kesmek ve kesilen ağaçları ormandan alıp bir depoya taşımak zorundaydı. Soğuk, açlık ve hastalık tutuklular arasından kurbanlar almakta gecikmedi, ama boşalan yerler her zaman yeni gelenler tarafından doldurulmaktaydı. Adriano, çevresindeki insanların sağ kalmak için ne denli hayvanca bir mücadele içine girdiğini, daha sonra mücadele ve yaşama isteğini nasıl da kaybettiğini, ve sonuçta nasıl çökerek sinekler gibi ölüp gittiğini gördü.

Nasılsa kendi yaşama gücü tükenmedi. Donmuş parmaklarıyla baltayı sallamaya devam etti. Her üç ya da dört günde bir diğer tutuklularla birlikte odun yüklü arabaları kar ve buzla örtülü zemin üzerinde birkaç kilometre uzaktaki depoya itmek zorundaydı. Taşıma günleri Adriano için en berbat zamanlardı. Onun gibi gururlu bir devrimcinin, nasıl olup da rüyalarının ülkesinde yük hayvanı olarak kullanıldığını bir türlü anlayamıyordu.

Bugün bile, o günleri düşündüğünde, yüreğinde hâlâ buruk bir acı duymaktadır. İşte bu nedenle, «Beşinci kolun faaliyetleri için eğitilmesi» —ki Rusya'dayken kendisi de bu eğitime tabi tutulmuş olsa gerektir— konusundaki hikâyeleri melânkolik bir gülümseme ile okumaktadır.

Adriano zekâsından geriye kalanla, böylesine alçaltılmasına yol açan karmaşık gerçekleri ortaya çıkarmaya çalışıyordu. Geceleri bu konuda diğer tutuklularla tartışıyordu. Sorun anlaşılmayacak derecede büyük ve karmaşıktı. Tutuklu komünistlerden bazıları, Stalin'in bir karşıdevrim yaptığını ve bunun Lenin'in devriminin her türlü kazanımını yok ettiğini söylüyordu. Bazıları ise devrimin temellerinin —devlet mülkiyeti ve kollektif ekonomi— korunduğunu, ancak özgür bir sosyalist toplum yerine, aynı temeller üzerinde sosyalizm

ve köleliğin tüyler ürpertici bir birleşiminin inşa edildiğini düşünüyordu. Bu görüşe göre, manzara düşünülebildiğinden daha kötüydü. Ancak belki, bu kuşak için olmasa da gelecek kuşak için umut beslenebilirdi. Stalinizm, gerçek ki, sosyalist ideale ağır bir leke sürmüştü, ama belki sosyalizmden geriye kalan şeyler, enkazdan kurtarılabilirdi. Adriano ne düşüneceğini kesin olarak bilmiyordu, ama ikinci görüşe eğilim gösteriyordu.

Olaylar öylesine fantastik bir değişim gösterdi ki, bu değişimi, en güçlü hayal yeteneğine sahip olanlar bile tahmin edemezdi. Günün birinde, 1941 yılının sonuna doğru (Hitler orduları Rus başkentinin kapılarından daha yeni püskürtülmüştü), Adriano toplama kampından çıkarılarak, büyük bir itibar gösterisiyle doğrudan Moskova'ya gönderildi. Kremlin, Nazi işgali altındaki ülkelere yapılan radyo yayınında konuşacak ve düşman hattının gerisindeki yeraltı hareketleriyle bağlantı kurabilecek orta ve doğu Avrupalı komünistlere acilen ihtiyaç duymuştu. Ülkelerinin stratejik önemi nedeniyle özellikle Polingaryalılara talep yüksekti. Ama Polingarya partisinin üst yöneticilerinden bir tanesi bile hayatta değildi. Çeşitli toplama kamplarına dağıtılmış olan, daha alt düzeydeki, az sayıda Polingaryalı acele Moskova'ya getirildi, itibarları iade edilip, işe koşuldular.

Adriano haftada birkaç kez mikrofon başında, sosyalizmin memleketine duyduğu güveni dile getiriyor, Stalin'i ve başarılarını överken, Polingaryalıları düşman hattının gerisinde ayaklanmaya ve kurtuluş hazırlıkları yapmaya çağırıyordu.

Adriano durumundaki garipliği çok iyi hissediyordu. Polingarya komünizminin önderlerini, ve bu arada kendi arkadaşını ve önderini karalayıp yok eden gardiyanlarının ve işkencecilerinin propaganda aracı haline gelmişti. Temizlik hareketinin alçaklığını ve çektirdiği ızdırabı ne yüreğinden silebilir, ne de unutabilirdi. Ve yüreğinin bir parçası, kuzeyde arkasında bıraktığı insanlarla beraberdi.

Yine de emredilen vazifeyi geri çeviremedi. Çünkü red etmesi savaş yönetimine sabotaj yapmak anlamına gelecekti ve bunun da cezası ölüm veya hapis olacaktı. Ancak vazifeyi sadece kendi hayatını kurtarmak için kabul etmiş değildi. Nazilerin yenilgiye uğratılmasında payı olsun istiyordu, ve bu nedenle «şeytana ve büyükannesine» ve Stalin'e elini uzatmanın doğru olduğunu düşünüyordu. Ayrıca sadece nazilerin yenilgisini sağlamak üzere bu şekilde hareket etmiş de değildi. Katlanmak zorunda kaldığı her şey, onu eski fikirlerine ve umutlarına kenetlemişti. Daha hâlâ bir komünistti. Savaştan sonra devrimci mayanın kapitalist dünyaya yayılacağına inanıyordu. Sovyetler Birliği'nden ötürü duyduğu hayal kırıklığı arttıkça, komünizmin diğer ülkelerdeki zaferinin hareketi yeniden canlandıracağına ve Kremlin'in sadakatten uzak vesayetinden kurtaracağına dair umudu o denli derinleşiyordu.

Aynı nedenlerle, Stalin birkaç ay sonra bir Polingarya özgürlük

komitesi örgütlemesini ve onun sekreterliğini yapmasını bizzat önerdiğinde, kabul etti. Kızıl Ordu'nun er veya geç Polingarya'ya yürüyeceği kesindi. Özgürlük komitesi onun dümen suyunda yürüyecek ve geçici bir yönetimin çekirdeğini oluşturacaktı.

Adriano'nun işi başından aşkındı. Yeraltındaki Polingarya direniş hareketi ile ilişkisi vardı. Düşman hatlarına sızan veya paraşütle inen kuryelere talimat veriyordu. İşgal altındaki bölgelerde çalışan partizanlardan raporlar alıyor ve üstlerine iletiyordu. Komünist olmayan ve hatta anti-komünist parti önderlerinin ülkeden çıkarılıp, Moskova'ya getirilmesini başardı ve birkaçını özgürlük komitesiyle birleşmeye razı etti.

Sonradan gelişen olaylar bilinmektedir. Özgürlük komitesi önce geçici hükümet ve sonra da Polingarya'nın gerçek hükümeti haline geldi. Anti-komünist partiler kenara itildi ve sonra yasaklandı. Polingarya bir halk demokrasisi haline geldi. Adriano yeni rejimin direklerinden biriydi ve bugüne kadar da yıkılacağına ilişkin hiçbir belirti görülmedi. Adriano, şimdiye dek kısıldığı kapandan çıkış yolunu bulamadı; ama onun içinde ezilmedi de. Bugün iki tane Vincent Adriano vardır. Birinci Adriano hiçbir an tereddüt ve şüpheyi tanımamış gözükmektedir. Stalinist inancı hiçbir zaman sarsılmamış, partiye sadakati hiçbir zaman zedelenmemiştir; önder ve devlet adamı olarak meziyetleri erişilmez sayılmaktadır.

Diğer Adriano ise neredeyse daima komünist vicdanı tarafından rahatsız edilmektedir. O, şüphelerin ve korkuların, yanılgı ve hayal kırıklıklarının bir kurbanıdır. Birincisi geniş ufuklu ve konuşkanken, ikincisi, hiçbir zaman kuruntularının içinden çıkamamaktadır. 1945'den 1947'ye dek iki Adriano genellikle bir arada barış içinde yaşayabildi. O yıllarda Polingarya partisi, üst yönetimi ve kollarında, yıllardır programında yeralan reformları gerçekleştirmekteydi. Parti Polingarya'daki büyük toprak mülkiyeti sorununu ele aldı. Yarı feodal çiftlikleri, toprağa aç köylülere dağıttı. Ağır sanayii kamu eline devretti. Geri kalmış, içler acısı bir ülkenin endüstriyel gelişimini sağlamak için etkin planların hazırlanmasını sağladı. Kapsamlı, ileri sosyal kanunlar çıkardı ve ayrıntılı bir eğitim reformu gerçekleştirdi. Bu başarılar Adriano'nun içini sevinç ve gururla dolduruyordu. Zaten Polingarya hapishanelerinde bütün bunlar uğruna çile çekmişti.

Ayrıca, Moskova o yıllarda Polingaryalılara Rusya'yı mutlak bir örnek olarak almayıp, «sosyalizme Polingarya tarzı gidiş yolu»nu bulup, izlemelerini öğütlüyordu. Adrino açısından bu, Polingarya'nın, temizleme harekâtlarından ve toplama kamplarından, alçakça boyun eğme ve korkudan uzak kalması anlamına geliyordu. Komünizm, eğitim ve sanayiide yoğun gelişim ve insanların aralarında tartışması ve varolan iktidarları eleştirmesi konusunda makul ölçüde bir özgürlük- bunlar Adriano için idealine ulaşılması demekti. Polingarya halkının devrim için pek coşku göstermemesi onu o zamanlar hu-

zursuz etmekteydi. Halkın devrimin faydalarını gördüğü ve genelde benimsediği açıktı. Ama halk, kendisinin seçmediği, fikrini sormak için hemen hemen hiç zahmete girmeyen, yabancı bir gücün kuklaları gibi görünen, kendi üstünde yer alan insanların yönlendirdiği devrime karşı isteksizlik besliyordu.

Adriano, Kızıl Ordunun varlığının Polingarya devrimini ne kadar kolaylaştırdığının farkındaydı. Kızıl Ordu olmasaydı kanlı bir iç savaşta karşı devrim güçleri Batılı burjuva demokrasilerinin desteğiyle belki, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra olduğu gibi, yeniden başa gelebilirdi. Ama Adriano, halkın samimi coşkusuyla desteklenmeyen bir devrimin yarı yenik sayılacağını düşünüyordu. Böyle bir devrim halka hizmet edecekken ona karşı güvensizlik gösteriyordu. Ve güvensizlik Rusya'da olduğu gibi karanlık korkular ve dehşet yaratabilirdi.

Adriano, bu tehlikeleri görmekle birlikte yeni Polingarya yönetiminin kitlelere sadık kalarak ve onlar için dürüstçe çalışarak, eninde sonunda güvenlerini kazanacağını ve coşkularını uyandıracağını umuyordu. Bundan sonra yeni toplumsal düzen artık kendi ayakları üzerinde duracaktı. Er ya da geç Rus orduları ülkelerine dönecekti. Adriano, mutlaka, sosyalizme giden, belki kesinkes Polingarya'ya özgü olmayan, ama kesinlikle de Rus ve Stalinist tarzda olmayan, bir yol var diye düşünüyordu.

Bu arada Vincent Adriano ancak çok yakınlarının anlayabileceği bazı şeyler yaptı. Rusya'da hayatını kaybeden eski arkadaşı ve önderinin anısına Polingarya'da bir toplantı düzenledi. Oysa Moskova bu kişinin anısını resmen temize çıkarmamıştı. Ölü önderin biyografisine, bugün bile, Stalin'in resmî yaşam öyküsünü içeren kitaplarla yan yana Polingarya kitabevlerinde rastlanabilir. Biyografide şehidin nasıl öldüğü belirtilmediğinden, sadece yaşlı komünistler bu onurlandırmanın gizli anlamını bilmektedir.

Adriano ayrıca, Moskova'da «muhbir ve hain» diye suçlanarak öldürülen bütün Polingaryalı komünistlerin ailelerine yardım için özel bir kuruluş kurdu. Bu kuruluş devrim şehitleri ve emekli askerlerin ailelerine yardım vakfı olarak adlandırıldı. Bu tür jestler Adriano'yu moral açısından bir ölçüde rahatlatmaktadır, ama bu jestlerin siyasi açıdan doğru olmadığını bilmektedir.

Doğu ve Batı dünyası güçlerini biçimlendirmeye başladığında, ve her iki yanın önderleri kendi tarzında, herkesi «Benim için olmayan bana karşıdır» mantığıyla kategorilere ayırarak ele almaya giriştiğinde, Adriano'nun umutları karardı. Eğer istediğini yapabilseydi, her iki tarafa da içten bir şekilde şu cevabı verirdi: «Her ikinizi de veba götürsün!» Stalin Rusya'sında toplum dışı bırakılan, toplama kampında yük hayvanlığı yapan, Stalin'e saçmalık derecesinde övgüler düzen «Pravda»nın gördüğü her sayısı yüzünden feci bir mide bulantısı duyan Adriano «Sosyalizme Polingarya tarzı

geçiş»in, nasıl da giderek Stalin tarzı geçişe dönüştüğünü hayretle izliyordu.

Yine de bu yolu terketmek için hiçbir çıkış noktası bulamamaktadır. Batının, Doğu ve Orta Avrupa'ya sunabileceği tek şeyin karşıdevrim olacağından emin bulunmaktadır. Batı özgürlük ve insan onurunu savunur gözükmektedir (bu kavramların anlamını kim Adriano'dan daha kesin ve trajik olarak keşfetmiştir ki?), ancak Adriano Batı'nın verdiği sözlerle, yerine getirdikleri arasındaki uçurumun farkındadır. Kendi dünyasının, her türlü dönüşümü, çok daha az baskı uygulayarak, insan öğesini çok daha az zedeleyerek gerçekleştireceğinden emindir. Adriano, Batı ağzıyla konuşanların, Batı'nın verdiği sözleri tamamen ciddiye aldığının farkındadır; ama eski marksist alışkanlığı koruyarak devlet adamlarının dilek ve sözlerini daha az dikkate alıp, toplumsal ve siyasi gerçeklere bakmak gerektiğini hatırlatmaktadır. Polingaryalılar içinde kim Batı'nın bayrağı etrafında toplanmaya heveslidir, diye sormakta ve şöyle belirtmektedir; aralarında iyi niyetli birkaç insanı barındırsalar da, onlar aldatılanlar olacaktır.

Batı'nın Polingarya'daki en aktif ve en enerjik müttefikleri, çıkarları eski toplumsal düzende yatan, savaş öncesi diktatörlüğün ayrıcalıkları, eski askerler, mülksüzleştirilmiş toprak sahipleri ve benzerleridir. Batı kazanırsa, yeni iktidarı onlar kuracaklardır ve özgürlük ve insan haysiyeti adına görülmemiş ölçüde bir beyaz terör estireceklerdir. Bu terörü Adriano da geçmişte tanımıştı. Ama o zamanlarda eski egemen sınıf, egemenliğinin sonsuza dek süreceğine inanıyor ve kendine duyduğu güven, uyguladığı terörün çılgınca bir boyuta varmasını engelliyordu. Oysa şimdi, eğer yeniden iktidara gelirse korku ve intikam hırsıyla gözü dönmüş olarak gelecektir. Adriano'ya göre gerçek kararı verirken söz konusu olan ikilem zorbalığa karşı özgürlüğü seçmek değildir. Tersine, ekonomik ve toplumsal gelişme ile kısmen yumuşatılabilecek Stalinist zorbalık ile, hiçbir şekilde yumuşatılamayacak reaksiyoner bir zorbalık arasında tercih yapmak gereklidir. Adriano bazen yüksek makamından ayrılıp inzivaya çekilebilirse mutlu olabileceğini düşünmektedir. Ama dünya çok küçüldü. Kendine batıda bir sığınak bulması olanaksız. Ayrıca Adriano'ya göre bu vatana ihanet etmekten (Rusya'ya değil, ama kendi ideali komünizme) farklı birşey olmayacaktır. İnzivaya çekilmesi de mümkün değildir. İstifa ve inzivaya çekilme onun durumunda muhalefet belirtir bir jest ve meydan okuma olarak anlaşılacaktır; kurulmasına bizzat katkıda bulunduğu rejim buna izin vermeyecektir. Bir zamanlar tarihin kapitalizmde cisimleşen yanılgısını yok etmek üzere, bir Prometheus kararlılığıyla tavır alan genç adamla, tarihin irrasyonel güçlerinin devrim platformunu ezip; kendisini bir kapana kıstırdığı yolunda belirsiz hisler taşıyan orta yaşlı kabine üyesi arasında ortak olarak ne kalmıştır? O aslında, kişisel onurunu kuvvetlendirmekle ve kendisinin devlet adamı, rütbe sahibi ve önder

olarak, hâlâ egemenlerin baskısına karşı savaşan ve bu yüzden ana vatanının hapishanelerinde çile çeken aynı adam olduğunu düşünüp kendini kandırmakla en iyisini yapmaktadır. Ama bazen, kutlamak üzere bir çiftçiler heyetini kabul ettiğinde veya renkli ve muhteşem merasimlere katıldığında, yüreğinde tanıdık ve keskin bir sızı duymakta ve birden kendisinin sadece heybetli bir enkaz, kutup dairesindeki bir yük hayvanı olduğunu anlamaktadır.

TARTIŞMA/YANKILAR

Üretim Tarzı ve Karşılaştırmalı Tarih

Şevket PAMUK

11. Tez'in son sayısında, Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914 başlıklı kitabım vesilesiyle Oğuz Oyan'ın bir yazısı yayınlandı[1]. Oyan yazısında, 19. yüzyıl öncesi Osmanlı toplumunu ve iktisadi tarihini incelemek amacıyla kitabın ilk iki bölümünde geliştirdiğim temel kavramlar ve kuramsal çerçeve üzerinde duruyor. Üretim tarzı, toplumsal kuruluş ya da toplumsal formasyon gibi temel kavramların nasıl kullanılması gerektiğini anlatarak başlayan yazı, daha sonra feodalizm, Asya tipi üretim tarzı ve vergisel üretim tarzı gibi kavramların tartışmasına ve nihayet Feodalizmin egemen olduğu Batı Avrupa toplumlarıyla Osmanlı toplumu arasındaki karşılaştırmalara yöneliyor.

Sonuç olarak Oyan, Osmanlı toplumunu Ortaçağ toplumları içinde karşılaştırmalı bir çerçeveye yerleştirmek amacıyla tanımladığım ve hem Osmanlı, hem de bir küme diğer Ortaçağ toplumundaki egemen üretim tarzını nitelendirmek için kullandığım «vergisel üretim tarzı türünde... yeni kavramlar ortaya atmanın... enerji kaybından ve kafa karıştırmaktan başka birşeye hizmet etmeyeceği görüşünde» olduğunu belirtiyor. (s. 288). Feodalizmi evrensel bir kategori olarak kabul ederek, feodalizm kavramının yalnız Batı Avrupa ve Osmanlı toplumlarına değil, tüm diğer Ortaçağ toplumlarına egemen olan üretim tarzını nitelendirmek için yeterli olduğunu savunuyor. Benimsediğini söylediği «Ortaçağın feodal okyanusu» ifadesi (s. 295), Oyan'ın bu konudaki görüşlerini ve aramızdaki farklılıkları çarpıcı bir biçimde yansıtmakta.

(1) Oğuz Oyan, «Osmanlı İktisat Tarihi Üzerine», 11. Tez, No. 8, Haziran 1988, s. 280-301.

Üslûbu bir yana, Oyan'ın yazısının kullandığımız temel kavramları daha net bir biçimde ifade edebilmek ve Osmanlı toplumuna ilişkin üretim tarzı tartışmalarına bir ölçüde olsun açıklık kazandırabilmek için elverişli bir zemin oluşturduğunu düşünüyorum. Biraz basitleştirme pahasına, bu tartışmadaki tarafları bir yanda, örneğin 16. yüzyılda, Osmanlı toplumunda egemen olan üretim tarzının feodalizm olduğunu savunanlar, öte yanda ise diğer bir küme Ortaçağ toplumuyla birlikte 16. yüzyıl Osmanlı toplumundaki egemen üretim tarzını Asya tipi, vergisel üretim tarzı ya da başka bir kavramla karşılamaya çalışanlar olarak tanımlayacağım. Bu yazıda önce, hem Oyan'la aramızdaki farklılıkların, hem de üretim tarzı tartışmalarındaki farklılıkların, kullanılan temel kavramların farklı tanımlanmasından kaynaklandığını savunacağım. Ancak, kavramların tanımına ilişkin bu farklılıkların karşılaştırmalı tarih anlayışı ve tarih kuramı açısından önemli sonuçları var. Bu farklılıklara da değinmekte yarar görüyorum.

Olgular Üzerine

Herşeyden önce bir saptamayla başlamak gerekiyor. Bundan 20-25 yıl önce, Osmanlı toplumuna ilişkin üretim tarzı tartışmaları yalnızca kavramlar çevresinde sürdürülmüyor, taraflar arasında Osmanlı ekonomisi ve toplumunun en temel özellikleri konusunda önemli görüş ayrılıklarına rastlanıyordu. Bir başka deyişle, eğer daha somut olgularla daha soyut kavramsallaştırmalar arasında kaba bir ayırım yapacak olursak, o dönemde olgular düzeyinde de önemli görüş ayrılıkları vardı.

Osmanlı toplumuna ve ekonomisine ilişkin eldeki ham malzeme bugün de sınırlıdır. Ancak, son 20-25 yılda Osmanlı toplumu ve ekonomisi üzerine büyük ölçüde geleneksel tarihçiler tarafından derlenen malzemenin ve yayınlanan monografların hacmi düşünülürse, artık ekonominin ve toplumsal yapının temel özelliklerine ilişkin olgular düzeyinde önemli farklılıklarımızın olduğunu ileri sürmek çok zordur. Ayrıca, olgular düzeyindeki farklılıkların azalmasında tartışmanın zaman içinde belli bir olgunluk kazanmasının da rol oynadığını düşünüyorum.

Bugün örneğin tarımsal topraklar üzerindeki devlet mülkiyetinin yaygınlık derecesi, köylü üreticilerin vergi ve diğer yükümlülükleri gibi konularda, kırsal alanlardaki ve kentlerdeki meta üretiminin, iç ve özellikle dış ticaretin hacmi hakkında daha ayrıntılı bilgi sahibiyiz. Kendi kendine yeterli, kapalı köyler modelinin ve daha genel olarak durağanlık kavramının Osmanlı ekonomisi için geçerli olmadığını söyleyebiliyoruz. Öte yandan, reayanın ne ölçüde toprağa bağlı olduğunu ve örneğin çift bozma resminin ne anlama geldiğini daha iyi anlayabiliyoruz. Aynı biçimde, servet ve sermaye birikiminin han-

gi kesimlerin elinde hangi süreçler aracılığıyla oluştuğunu, sermaye birikiminin önünde hangi engellerin oluştuğunu daha iyi biliyoruz[2].

Bu gibi konularda aramızda önemli görüş ayrılıkları olmaması gerekir. Nitekim Oyan'ın yazısında Osmanlı ekonomisine ve toplumuna ilişkin olarak savunulan görüşler incelendiğinde, aramızdaki farklılıkların, belki bir veya iki istisna dışında, olgularda değil kullanılan kavramsal çerçevede ve olguların yorumlanmasında ortaya çıktığı görülüyor. Aynı malzemeyi kullanarak farklı sonuçlara ulaştığımıza göre, farklılıklarımızın kullanılan temel kavramlar ve bunların tanımı konusunda olduğu açıktır.

Kavramsal Çerçeve

Örneğin, benim toplumsal kuruluş olarak tanımladığım kavramın yerine Oyan'ın önerdiği «toplumsal ve iktisadi formasyonun birinci düzeyi», «toplumsal ve iktisadi formasyonun ikinci düzeyi»nin ve yer yer bunlarla eş anlamlı olarak kullanılan «sosyo-ekonomik formasyon» ve «toplumsal formasyon» gibi kavramların tartışıldığı, tanımlanmaya çalışıldığı bölüm (s. 284-286) büyük güçlükler ve çelişkili ifadelerle doludur. Örneğin Oyan, bir dil sürçmesi sonucunda olacak, «bir üretim tarzında... birden çok üretim ilişkisinin... yan-yana (bulunabileceğini)» söylemektedir. Daha önemlisi, Oyan'ın tanımladığı biçimiyle bu kavramları kullanarak, bir toplumda birden fazla üretim tarzının birarada varolduğu durumları tahlil edebilmek mümkün değildir.

Ancak burada kuramsal çerçevelerimizdeki farklılıkların ayrıntılı bir dökümünü yapmakta ya da ayrıntılı bir metin incelemesine girişmekte yarar görmüyorum. Kanımca, Oyan'la aramızdaki en önemli kuramsal farklılık, kapitalizm öncesi toplumlar incelenirken üretim tarzı kavramının nasıl tanımlanması gerektiği noktasında düğümleniyor. Bu noktadaki ayrılık, diğer farklılıkları da beraberinde getiriyor. Bu nedenle önce bu konu üzerinde durmak istiyorum.

Bir soyut kavram olarak ve herşeyden önce kapitalist üretim tarzını tahlil etmek için geliştirilen üretim tarzı kavramı, yine soyut iki kavramın ya da unsurun, üretim güçleriyle üretim ilişkilerinin belirli bir biçimde birleşmeleriyle ortaya çıkan bir bütündür. Bu iki unsurdan üretim güçlerini burada tartışmıyorum. Üretim ilişkileri ise, esas olarak, üretimi gerçekleştiren dolaysız üreticilerden artığın çekip alınma biçimlerini yansıtıyor. Kapitalist üretim tarzında, artığın dolaysız üreticilerden çekilip alınması, işçinin emek gücünü

(2) Ancak, bu durumun önemli bir sorun yarattığını da kabul etmek zorundayız. Bu malzeme bize geleneksel tarihçilerin süzgeçlerinden geçerek geldiğine göre, kullanırken dikkatli olmak gerekiyor. Bu noktada Oyan'ın kaygılarını paylaşıyorum. Ancak, bir farkla: bu durumun şu veya bu grup yorumlamaya çalışan tüm yazarlar için önemli sorunlar yarattığını düşünüyorum.

ücret karşılığında sermayedara satması yoluyla oluyor. İşçinin ürettiği metaların değeri aldığı ücretten fazla olduğu için, aradaki fark sermayedara kalıyor. Bu nedenle de, kapitalizm için hem üretim ilişkileri, hem de üretim tarzı iktisadi unsurlarla sınırlı kalarak tanımlanabilmektedir.

Bu noktaya kadar Oğuz Oyan ile aramızda bir anlaşmazlık olduğunu sanmıyorum. Aramızdaki temel farklılık, kapitalizm öncesi üretim tarzlarının ve özellikle de kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin tanımlanması sırasında çıkmaktadır. Kapitalizm öncesi üretim tarzlarının ortak yanı, görünürdeki biçimi ne olursa olsun, artığın dolaysız üreticilerden ya da köylülerden pazar ilişkileri çerçevesinde değil, ekonomi-dışı zor kullanılarak çekilip alınmasıdır. Bu ekonomi-dışı yöntemler arasında din, hukuk, siyaset ya da devlet aygıtı öne çıkabilir. Artığın doğrudan üreticilerden çekilip alınmasında ekonomi-dışı unsurlar önemli rol oynadığına göre, üretim ilişkisini ve dolayısıyla üretim tarzını, ekonomi-dışı zorun türü niteliğini belirlemeden, bir başka deyişle ekonomi-dışı unsurları dışlayacak biçimde tanımlayabilmek mümkün değildir.

Kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinde iktisadi unsurlarla iktisat-dışı unsurların içiçe geçtiği, iktisadi unsurları iktisat-dışı unsurlardan ayırabilmenin zorlaştığı düşünülürse, Oyan'ın savunur gözüktüğü türden iktisadi düzeyin her zaman belirleyici ya da alt yapının her zaman üstyapıyı belirlediği gibi basit önermeler yetersiz kalmaktadır. Nedensellik ilişkilerinin karmaşıklığını gözardı eden bu tür ifadeler, iktisadi unsurların rolünü de anlamsız kalıplara indirgemiş olmaktadır.

Eğer kapitalizm öncesi üretim ilişkisi ve üretim tarzı, ancak ekonomi-dışı unsurları da içeren bir çerçevede tanımlanabiliyorsa, eğer artığın dolaysız üreticilerden çekilip alınması sürecinde farklı ekonomi-dışı unsurlar önem kazanabiliyorsa, bu farklılıkların tümünü bir üretim ilişkisi tanımıyla karşılayabilmek mümkün olmayabilir. Kaldı ki, sınıflı toplumların tarih sahnesine çıkmasıyla kapitalizme geçiş arasında geçen iki-üç bin yıllık zaman diliminde —veya daha dar tanımlanacak olursa Ortaçağ'da— gelişmişlik düzeyi fazla değişme göstermeyen üretim güçlerinin, yalnızca bir tür üretim ilişkisiyle birleşebilmesi ya da bu zaman diliminde yalnızca bir üretim tarzının varolabileceği gibi bir zorunluluk olmaması gerekir.

Kitabımda tanımladığım ve kullandığım feodal üretim tarzı ile vergisel üretim tarzı kavramları, işte bu noktalardan hareketle ve her toplumun kendine özgü bir üretim tarzı olduğu çizgisine düşmeden, Ortaçağ toplumlarını karşılaştırmalı bir çerçevede inceleyebilmek amacıyla geliştirildi. Bu iki üretim tarzını, Ortaçağ olarak adlandırılan zaman diliminde tarih sahnesine çıkan ve esas olarak tarıma dayalı toplumlardaki iki temel varyant ya da iki temel çizgi olarak görüyorum. Her iki üretim tarzında da, artık aile emeğini kullanan tarımsal üreticilerden ya da köylülerden ekonomi-dışı güç

kullanarak çekilip alınmaktadır. İktisadi düzeye ilişkin bu özellikler, iki varyantın ortak paydasını oluşturmaktadır. İki üretim tarzı arasındaki farklılıklar ise, tarımsal artığın hangi ekonomi-dışı unsurlar yoluyla dolaysız üreticilerden çekilip alındığı belirlenirken ortaya çıkmaktadır. Siyasal egemenliğin ya da devletin niteliği, mülkiyet biçimleri ve artığa görünürdeki el koyma biçimleri (kira ya da vergi) gibi unsurlar işte bu noktada, üretim ilişkilerinin tanımlanması sırasında, önem kazanmaktadır.

Bu konuda Oyan'la farklılıklarımızı daha net bir biçimde tanımlayabilmek için, Oyan'ın feodalizm tanımını kullanabilmek yararlı olurdu. Ancak Oyan bu kolaylığı göstermemiştir. Kendi deyimiyle içinde «feodalizmin tanımı üzerine tartışmaya» girişilen (s. 284) yirmi sayfalık yazıda, feodalizmin açık bir tanımı verilmemektedir. Bu durumda yazarın Osmanlı toplumunda feodal üretim tarzının egemen olduğu tezini hangi düzeyde savunduğu yeterince açıklık kazanamamaktadır.

Ancak, bizim meselemiz üretim tarzı tartışmalarında kullanılan kavramları ve tarafların tavırlarını daha net bir biçimde ifade etmek olduğuna göre, Oyan'ın verdiği ipuçlarından da yararlanarak bir feodalizm tanımına girişebiliriz. Oyan'ın kapitalizm öncesi toplumları incelerken kullandığı üretim ilişkisi ve üretim tarzı kavramları iktisadi unsurlarla sınırlıdır (s. 284-285). Öyleyse, feodal üretim tarzını tanımlarken, iktisat-dışı düzeyleri dışarda bırakmak gerekecektir. Aşağıdaki tanım, Oyan'ın yazısında savunduğu görüşlerle çelişmemektedir ve, sanıyorum, bu tanıma Oyan'ın fazla bir itirazı olmayacaktır:

«Feodalizm, esas olarak tarıma dayalı toplumlarda, artığın esas olarak aile emeğini kullanan dolaysız üreticilerden ya da köylülerden, ekonomi-dışı zor kullanarak ve görünürde kira biçiminde çekilip alındığı üretim tarzıdır.»

İktisadi düzeyle sınırlı kalındığı sürece, daha farklı tür bir tanım yapabilmek mümkün gözükmüyor. Oysa yukarıda değindiğim gibi, bu asgari özellikler, Avrupa'dan Asya'ya, oradan Kuzey Afrika'ya kadar tüm Ortaçağ toplumlarında görülmektedir. Böylece feodalizm, kapitalizm öncesi tüm toplumların ortak paydası olarak tanımlanmış olmaktadır. Asgari ortak payda dar bir tanımla altyapı olarak kabul edilince, köleci toplumlar dışında kapitalizm öncesi toplumların tüm farklılıkları, belirleyici olmayan üstyapı farklılıkları olarak nitelendirilmektedir.

Bu durumda, bir toplumdaki üretim tarzının feodal olup olmadığını göstermek için, üstyapı kurumları olarak adlandırılan unsurları, örneğin devletin niteliğini ya da mülkiyet ilişkilerini incelemeye hiç gerek kalmıyor. Çünkü kullanılan tanımlar gereği, tüm Ortaçağ toplumları zaten feodaldir ve aynı feodal okyanusun bir parçasıdırlar. Böylece feodalizm kavramının içeriği boşaltılmakta, feodalizm

herşeyi açıklayan ya da hiçbir şeyi açıklamayan bir statüye indirgenmektedir.

Oysa Oyan feodal Avrupa'daki mülkiyet ilişkilerine uzun bir bölüm ayırarak, Batı Avrupa'daki toprak mülkiyeti ilişkileriyle Osmanlı toplumundakiler arasında benzerlikler kurmaya çalışmaktadır. Bir başka deyişle, altyapıdaki benzerlikleri yeterli görmeyerek, üstyapıda benzerlikler aramaktadır. Oyan'ın kuramsal çerçevesi açısından bakıldığında, bunlara gerek yoktu. Bu konuda daha esnek davranılarak, gözlemlenen farklılıkların üst yapıya ilişkin çeşitlilikler olduğu söylenebilirdi.

Tarih Anlayışı

Bütün bu ayrılıklara karşın sorulabilir: Osmanlı toplumuna ilişkin olgular üzerinde çok büyük bir anlaşmazlık olmadığına göre, aramızdaki farklılıklar yalnızca kavramlara ilişkin bir tartışma olarak görülemez mi? Kanımca burada ele aldığım yaklaşımın sorunları, herşeyi açıklayan, hiç bir şeyi açıklamayan feodalizm tanımıyla sınırlı kalmamaktadır. Çünkü tüm Ortaçağ toplumlarının ortak paydası feodalizm olarak tanımlanınca, bu kategori tüm toplumların içinden geçmesi gereken evrensel bir aşamaya dönüşmektedir. Böylece kapitalizm öncesi toplumların tarihi, tüm toplumların izlemesi beklenen tek bir çizgiye ve, köleliğin evrensel olarak kabul edilip edilmemesine bağlı olarak, iki ya da üç aşamaya indirgenmiş olmaktadır.

Nitekim Oyan'ın, evrensel feodalizm kavramını benimsemeyen bir tarih anlayışının «biz bize benzerizci, partikülarist Osmanlı tarihçileriyle ister istemez aynı paralele (düştüğünü)» belirtmesi (s. 283), tek çizgili yaklaşıma ne kadar hassasiyetle sahip çıkıldığını bir kez daha göstermektedir. Bu türden deterministik bir tarih anlayışını kabul edemiyoruz.

Sonuç olarak, Avrupa ve Japonya dışındaki kapitalizm öncesi toplumların karşılaştırmalı tarihlerine hangi kavramlarla ve tarih anlayışıyla, nasıl yaklaşılacağı sorusuna, tarihsel maddecilik içinde henüz yeterli bir yanıtın verildiğini söyleyebilmek zordur. Hem evrensel olarak tanımlanan bir feodalizm kategorisi, hem de kitapta belirttiğim gibi Asya tipi üretim tarzı kavramı, bu meseleye tatmin edici bir yanıt oluşturamamaktadır.

Yapılması gereken, bir yanda içi boşaltılmış bir feodalizm kategorisine ve zorunlu aşamalar anlayışına, öte yanda da her kapitalizm öncesi toplumun kendine özgü bir üretim tarzı olduğunu iddia eden görüşlere kaymadan ve çok çizgili bir kapitalizm öncesi tarih anlayışını dışlamayarak, bu toplumların tek bir ortak paydasını değil, ortak paydalarını yakalamaya çalışmaktır.

ONBİRİNCİ TEZ

Birinci Kitap

BUNALIM, AZGELİŞMİŞLİK, DEVLET

Popülizm Tartışması Üzerine / Üçüncü Dünya'da Demokrasi / Kâr ve Bunalım / Düzenleme, Birikim, Bunalım / Sosyalist-Feminizm / Kapitalist Teknoloji / Türkiye'de Burjuva Devrimi / İşçi Gençlik / Dem(irel)agoji

***

İkinci Kitap

SAĞDA VE SOLDA LİBERALİZM (Tükendi)

(Tükendi)

***

Üçüncü Kitap

KAPİTALİZM, AZGELİŞME, EŞİT OLMAYAN GELİŞME (Tükendi)

***

Dördüncü Kitap

DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE SOSYAL DEMOKRASİ

Sweezy ile Görüşme / Brandt Raporları / Bernstein ve Revizyonizm / Avrupa'da Sosyal Demokrasi / CHP Sosyal Demokrat mıydı? / Sosyal Demokrasi ve Sendikalar / Fransa'da Halk Cephesi / Tarım Sorunu / Azgelişmişlik Tartışması / Sermaye İhracı / Müzik / Nikaragua

***

Beşinci Kitap

İŞÇİ MÜCADELELERİ VE SENDİKACILIK

Türkiye'de İşçi Hareketi / İşçi Hakları / Marksizm'de Sendikacılık / İngiltere'de Madenciler Grevi / G. Afrika'da COSATU / Althusser / Tarım Tartışması / DİSK / Türk-İş'te Muhalefet / Gelir Dağılımı / Mühendis İdeolojisi / Theodorakis ve Biz / Sağlık Yasası Tasarısı / SHP-DSP / Jakobenizm / Yapısalcılık ve Sonrası

***

Altıncı Kitap

DEMOKRASİ, DEVLET VE SINIFLAR

Miliband ile Görüşme / Marx ve Demokrasi / Liberal Demokrasi / Piyasa ve Demokrasi / Türkiye'de Darbeler / İslam ve Demokrasi / Sendika İçi Demokrasi / ASİS Deneyimi / Sosyal Demokrasinin Sonu mu? / Sosyalist Enternasyonal'in Çözümü / İşçi Hakları Tartışması / ABD Avrupa Rekabeti

***

Yedinci Kitap

TÜRKİYE'DE TARIM SORUNU

Kırsal Dönüşüm Araştırmaları / Köylülüğün Dayanıklılığı / Tarımda Katmanlaşma / Büyük Çiftçiliğin Oluşumu / Orman Köylüleri / Birikim ve Tarım / Celâli İsyanları / Köylü ve Devlet / Türkiye'de Kooperatifler / İspanya'da Halk Cephesi / Althusser / DİSK Tartışması / Büyük Burrjuvazi ve Tarım / Alfonsin Efsanesi / Şemdinli Röportajı

***

Sekizinci Kitap

SOSYALİZM, PİYASA, DEMOKRASİ

Piyasa ve Sosyalizm / Perestroyka / Gorbaçov Reformları / Sosyalizme Geçiş / NEP ve Kollektifleştirme / Çin'de «Demokrasi Hareketi» / Afanasyef'le Görüşme / İşçi Hareketi Tartışması / 27 Mayıs Tartışması / «Çimento» Üzerine / Osmanlı'da Üretim Tarzı

ALAN YAYINCILIK

Güncel Sorunlar Dizisi

Türkiye'de Dışa Dönük Ekonomi ve Çöküş / **Yıldız Sertel**
Latin Amerika'nın Kesik Damarları / **Eduardo Galeano**
Bir Başka İktisat / **Derleme / Alpaslan Işıklı**
Kimin Bu Alanlar, Sokaklar, Kentler / **Cengiz Bektaş**
Türk-İş Neden Böyle, Nasıl Değişecek? / **Yıldırım Koç**
Sorgu / **H. Alleg / P. Korovessis**
Ölüm Cezası Üstüne Düşünceler / **Camus-Koestler**
Demokrasi, Sendika Özgürlüğü ve Sosyal Haklar / **Faruk Pekin**
Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası / **A. Yaşar Sarıbay**
DÇM Dosyası / **Arslan Başer Kafaoğlu**
Ne Dedik, Ne Oldu, Ne Olacak? / **Arslan Başer Kafaoğlu**
İşte Alternatif / **Arslan Başer Kafaoğlu**
İktisatta Doğrular ve Yanlışlar / **Arslan Başer Kafaoğlu**
Bankerler ve Kastelli Olayı / **Arslan Başer Kafaoğlu**

Yaşam İncelemeleri Dizisi

Kafka / **Klaus Wagenbach**
Sartre / **Walter Biemel**
Lukacs / **Fritz J. Raddatz**
Camus / **Morvan Lebessque**
Reich / **Bernd A. Laska**
Picasso / **Wilfried Wiegand**
Van Gogh / **Herbert Frank**
Lautrec / **Matthias Arnold**
Simone De Beauvoir (Çıkıyor) / **Christiane Zehl Romero**
Che Guevera (Çıkıyor) / **Elmar May**
Rosa Luxemburg (Çıkıyor) / **Helmut Hirsch**

Çağdaş Edebiat Dizisi

Benden Selam Söyle Anadoluya / **Dido Sotiriyu**
İlahiler / **Gülten Akın**
1985/Tarihsel Bir Araştırma / **Gyorgy Dalos**
Kent ve Köpekler / **Mario Vargas Llosa**
İnsanın Yazgısı / **Mihail Şolohov**
Kayıp/Missing / **Thomas Hauser**
Barok Konser / **Alejo Carpentier**
Katalonya'ya Selam / **George Orwell**
Büyüdükçe/Blow Up / **Julio Cortazar**
Razumov'un Öyküsü / **Joseph Conrad**
Seyran Destanı / **Gülten Akın**
Aşkın ve Savaşın Gündüz ve Geceleri / **Eduardo Galeano**
Albertina Rosa'ya Aşk Mektupları / **Pablo Neruda**
Güneşteki Adamlar / **Hasan Kanafani**
42 Gün (2. Baskı) / **Gülten Akın**
Ödül / **Anna Seghers**
Sevgi Yolları / **Alexandra Kollantai**

Başvuru Dizisi

Senaryo ve Yapım (1. ve 2. Kitap) / **Mahmut Tali Öngören**
Çalışma Ekonomisine Giriş / **Kuvvet Lordoğlu**

BELGE YAYINLARI

68/İSYANCI BİR ÖĞRENCİ KUŞAĞI	**Ronald Fraser**
ÇAĞDAŞ HELLEN TARİHİNE GİRİŞ	**Nikos Svoronos**
FİLİSTİN KAZANACAK	**Ceylan Göllücü**
İRAN	**Bahman Nirumand**
DAĞDAN KOPAN ATEŞ/Nikaragua Devriminin Öyküsü	**Omar Cabezas**
UZUN SAVAŞ/El Salvador'da Diktatörlük ve Devrim	**James Dunkerley**
KAPİTALİZM NASIL İŞLER?	**Pierre Jalee**
İKTİSAT NEDİR?	**Rosa Luxemburg**
ÖZGÜR BİR GÜNEY AFRİKA	**Nelson Mandela**
ROMAN GİBİ	**Sabiha Sertel**
LÜBNAN'DA İÇ SAVAŞ	**B.J. Odeh**
HAPİSHANE DEFTERLERİ	**Antonio Gramsci**
TARİHSEL MATERYALİZMİN İZİNDE	**Perry Anderson**
KONUŞMAK İSTİYORUM	**Domitila**
AZGELİŞMENİN İKTİSADI	**Pierre Salama**
AZGELİŞMİŞLİK SÜRECİNDE TÜRKİYE 1-2 (3. cilt çıkıyor)	**Stefanos Yerasimos**
YENİ SOĞUK SAVAŞ	**Fred Halliday**
İDEOLOJİ VE POLİTİKA	**Ernesto Laclau**
KAPETANIOS/Yunan İç Savaşı	**Dominique Eudes**
İNGİLTERE'DE TÜRK GAZETECİLİĞİ	**Cavit Orhan Tütengil**
İNSAN HAKLARI	**Thomas Paine**
ÖZGÜRLÜK ÜSTÜNE	**John Stuart Mill**
GENEL BUNALIMIN DİNAMİKLERİ	**Wallerstein/Arrighi/Frank/Amin**
AZGELİŞMENİN SOSYOLOJİSİ	**Cavit Orhan Tütengil**
ULUSAL SORUN	**James Connoly**
SPARTAKİSTLER NE İSTİYOR?	**Rosa Luxemburg**
ÇOCUKLUĞUMDAN ÖYKÜLER	**Izak Babel**
HÜRRİYET BİLDİRGELERİ	**Belgeler**
ALMAN EMPERYALİZMİNİN TÜRKİYE'YE GİRİŞİ	**Lothar Rothman**
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BUNALIM 1-2	**Mustafa Sönmez**
GÜNEY KORE MODEL OLABİLİR Mİ?	**Ulrich Luther**
İSRAİL'İN KUTSAL TERÖRÜ	**Livia Rokach**
FRİEDMAN MODELİ KISKACINDA ŞİLİ	**Colderon/Ensignia/Rivera/Frank**
İKTİSAT POLİTİKALARI VE BÖLÜŞÜM SORUNLARI	**Korkut Boratav**
21. YÜZYIL EŞİĞİNDE SOSYALİZM (Çıkıyor)	